Πάντειον Πανεπιστήμιο
Τμήμα Κοινωνιολογίας
Τομέας Εγκληματολογίας

ΒΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΓΚΛΗΜΑ

Σημειώσεις για το μάθημα 'Βιολογία, τάξη και έγκλημα'

Γρηγόρης Λάζος

Μάιος 2014

Ειδικές Εστιάσεις:

Ηθική παραφροσύνη
Φρενολογία
Κοινωνικός Δαρβινισμός
Εκφυλισμός και ανθρωπολογία του εγκληματία
Ευγονική
Από την ευγονική στην κοινωνιοβιολογία

Πρόλογος

Ένα πρωινό στις αρχές της άνοιξης του 2009 διάβαζα μια μελέτη πάνω στη βιογραφία του πατέρα του ευγονισμού Galton και τις επιστημονικές προσπάθειές του να καθαριστεί η κοινωνία του πολιτισμού και της προόδου από τους επικίνδυνους, τους εγκληματίες και τα παράσιτα. Έτυχε στην άκρη του γραφείου μου να είναι ανοιχτό από τη βραδινή μελέτη στις σελίδες 97-8 το βιβλίο του Jürgen Kuczynski πάνω στην άνοδο της εργατικής τάξης κατά τον 18^{ο} και 19^{ο} αιώνα. Στη σελίδα 98 βρίσκεται ένα σχέδιο με τον υπότιτλο «Νυχτερινό καταφύγιο για παιδιά. Μετά από μιαν εργάσιμη μέρα ως δεκαέξι ώρες, τι άλλο έμενε από το να καταρρεύσουν όπου υπήρχε χώρος;» Αυτά τα παιδιά – ή παιδιά σαν κι αυτά ή όποια από τα παιδιά αυτά κατάφερναν να ενηλικιωθούν – ήταν το αντικείμενο του Gall. Μετά από δυο-τρια πηγαιν`-έλα του βλέμματος στα δύο βιβλία, έθεσα σε αιώρηση τη μελέτη που έγραφα και ξεκίνησα τη συγγραφή του *Ταξιστικές Θεωρήσεις για τις Εργατικές Τάξεις κατά τον 19^{ο} Αιώνα*. Τώρα, στα τέλη Δεκεμβρίου του 2011, με τις *Ταξιστικές Θεωρήσεις* τυπωμένες δίπλα μου, ακουμπισμένες στην ίδια άκρη του γραφείου που 33 μήνες πριν βρισκόταν ανοιχτό το βιβλίο του Kuczynski, ήρθε η στιγμή να συνεχίσω την προηγούμενη μελέτη μου.

Κεφάλαιο 1

Θεωρία της ηθικής παραφροσύνης – αρχικοί σχηματισμοί (τέλη 18ου – μέσα 19ου αιώνα)

Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης – με την ηθική παραφροσύνη να είναι σήμερα γνωστή ως ψυχοπάθεια (Rafter, 2004, σ. 981) ή μάλλον ως κοινωνιοπάθεια – αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της ψυχιατρικής κατά τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα και συνέστησε το πρώτο σώμα επιστημονικής μελέτης του εγκλήματος, ενώ συγχρόνως, αποτέλεσε και την πρώτη θεωρία που συνέδεσε τη βιολογία του ανθρώπου με το έγκλημα. Ουσιαστικά, η πρώτη επιστημονική σκέψη για το έγκλημα αναπτύχθηκε ως στοχασμός πάνω στη σχέση της βιολογίας με το έγκλημα. Ή αλλιώς, η αφετηρία, οι 'ρίζες', της επιστημονικής σκέψης για το έγκλημα βρίσκονται στην ψυχιατρική.

Οι πρώτοι ψυχίατροι που σχημάτισαν τη θεωρία της ηθικής παραφροσύνης δεν εστίασαν αποκλειστικά στο έγκλημα αλλά μάλλον το κατανόησαν ως μία μορφή ενός ειδικού τύπου παραφροσύνης, της ηθικής παραφροσύνης – ακριβέστερα**, ότι κάποιες μορφές εγκληματικότητας συνιστούν ηθική παραφροσύνη**. Δεν ασχολήθηκαν με όλες τις συμπεριφορές που ήδη ορίζονταν ή επρόκειτο να οριστούν στο μέλλον ως εγκλήματα. Η προσοχή τους στράφηκε σε έναν ειδικό τύπο εγκλήματος τον οποίο κατανόησαν ως πνευματική ανωμαλία και όρισαν ως ηθική παραφροσύνη: τις προσβολές που είναι επαναλαμβανόμενες, δεν ελέγχονται από τον δράστη, (συχνά) είναι βίαιες και δεν συνοδεύονται από (ανάλογα με την έμφαση του κάθε επιστήμονα) ενοχές, τύψεις ή μετάνοια. Ακριβέστερα δε, (και) μέσω της μελέτης αυτών των προσβολών, η προσοχή τους ήταν ευθύς εξαρχής στραμμένη στον δράστη, τη σωματικότητα και τον ψυχισμό του, αποσκοπούσαν δε στον εντοπισμό των αιτίων που προκαλούσαν την ηθική παραφροσύνη και την εύρεση θεραπειών της.

Στη *Βιολογία και Έγκλημα* η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης προσεγγίζεται λαβαίνοντας υπόψη όσο το δυνατό περισσότερο τους ευρύτερους κοινωνικούς και ειδικότερους επιστημονικούς όρους της περιόδου στην οποία αναπτύχθηκε μάλλον παρά σημερινές συνωνυμίες. Η προσέγγιση αυτή έχει ίσως το πλεονέκτημα ότι αποδίδει πληρέστερα το πνεύμα της εποχής, γι` αυτό το λόγο όμως καθιστά τη θεωρία της ηθικής παραφροσύνης ένα τοπίο δύσκολο, ασαφές και θολό. Η έννοια της ηθικής παραφροσύνης πότε διακρίνεται από άλλες παραπλήσιες και πότε κατανοείται ως συνώνυμή τους, δείχνοντας μιαν αβεβαιότητα σχετικά με τα όρια και τα συστατικά της σχετικής θεωρίας. Τρεις βασικές συντεταγμένες φαίνονται να ξεχωρίζουν για τη σημασία της άμεσης επίδρασής τους πάνω στην ανάπτυξη της πρώτης επιστημονικής θεωρίας για το έγκλημα.

Μια πρώτη γενική συντεταγμένη είναι το πνεύμα της εποχής. Οι θεαματική ανάπτυξη των φυσικών επιστημών και της μηχανικής κατά τους 17ο και 18ο αιώνα (Hall, 1976 - Hall, A. R. *The Scientific Revolution, 1500-1800,* London: Longmans, 1976) συνδυάστηκε και ακολουθήθηκε από μιαν άνοδο της εμπιστοσύνης στον ορθολογισμό και τη συστηματοποίηση σε συνδυασμό με την αντίθεση στη θεολογία και τις μεταφυσικές εξηγήσεις του κόσμου, της κοινωνίας και του ανθρώπου (Cohen, 1985 - Cohen, I. B. *Revolution in Science*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985). Κατά τη μετάβαση προς το 19ο αιώνα, επικράτησε ένας ενθουσιασμός για την επιστήμη και το δυναμικό της για προσφορά έγκυρης γνώσης με την εφαρμογή 'θετικών' μεθόδων, σε συνδυασμό με μιαν άνθιση των επιστημονικών προσπαθειών κάθε είδους, αντικειμένου και κατεύθυνσης. Επιπλέον, η ανάπτυξη του Διαφωτισμού περιέλαβε και μια σειρά από δημοκρατικές επαναστάσεις στα τέλη του 18ου αιώνα, κυρίως στις ΗΠΑ (1776) και τη Γαλλία (1789), ενώ στη Μεγάλη Βρετανία ήταν σε εξέλιξη η Βιομηχανική Επανάσταση από τη δεκαετία του 1760. Από την οπτική γωνία των επιστημόνων της εποχής, η επιστήμη μπορούσε και αυτή από την πλευρά της να συνεισφέρει όχι μόνο εμμέσως με την αύξηση της γνώσης, αλλά και αμέσως, με την εφαρμογή, στην κοινωνική πρόοδο.

Παρά τις όποιες ενστάσεις μπορούν να διατυπωθούν για τις επιμέρους επιλογές, η συνολική προσέγγιση του **D. L. Hull** για τις επιστήμες (1965, σ. 314 – Hull, D. L. 'The effect of essentialism in taxonomy – Two thousand years of stasis (I), *The British Journal for the Philosophy of Science*, 15(60), 1965, σσ. 314-326) αποδίδει μιαν ενδιαφέρουσα γενική εικόνα:

«Ένα κατάλληλο έτος για να προσδιοριστεί η έναρξη της επιστημονικής επανάστασης είναι το 1543. Είναι αυτό το έτος που ο Nicholas Copernicus δημοσίευσε το *De Revolutionibus Orbium Coelestium* και ο Andreas Vesalius δημοσίευσε το *De Humani Corporis Fabrica*. Σε λίγο περισσότερο από εκατό χρόνια η κλασική φυσική έφτασε στην καρποφορία της με το *Principia* του Newton. Αρχικά, η βιολογία υποσχόταν μια παρόμοια ανάπτυξη με τα έργα των Leewenhoek, Schwammerdam, και Malpighi, αλλά δεν ακολούθησαν θεωρητικά κατορθώματα που να είναι έστω και ελάχιστα συγκρίσιμα με αυτά της

φυσικής. Η βιολογία δεν επρόκειτο να ενηλικιωθεί παρά μόνο κατά τον δέκατο-ένατο αιώνα με το έργο των Darwin και Lamarck πάνω στην εξέλιξη, του Mendel πάνω στη γενετική, του Pasteur πάνω στους μικρο-οργανισμούς, και του Schleiden και άλλων πάνω στην θεωρία περί κυττάρων. Στην ταξινόμηση η επιστημονική επανάσταση ήταν ακόμα πιο αργή στο να γίνει αισθητή. Αν και ο John Ray και ο Carolus Linnaeus έκαναν κάποιες προωθήσεις στην μεθοδολογία της ταξινόμησης και στην οργάνωση των taxa (υλικών υπό ταξινόμηση), δεν έκαναν σημαντικές συνεισφορές στην ταξινομική θεωρία όπως σχεδιάστηκε από τον Αριστοτέλη.»

Δεν είναι τυχαίο ότι από την προσέγγιση του Hull απουσιάζουν οι επιστήμες του ανθρώπου (πέρα από τη βιολογία και τη γενετική) και οι κοινωνικές επιστήμες.

Όπως γίνεται φανερό από την ερμηνεία του Hull, ως και τον 19ο αιώνα, οι επιστήμες του ανθρώπου και προπάντων οι κοινωνικές επιστήμες ήταν πολύ λιγότερο αναπτυγμένες σε σύγκριση με τις φυσικές και τις βιολογικές επιστήμες. Τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα, τα ζητήματα που θα αφορούσαν επιστήμες του ανθρώπου και κοινωνικές επιστήμες ήταν αντικείμενα διαχείρισης από την εκκλησία σε θρησκευτικούς όρους και προσεγγίζονταν έμμεσα από φιλοσόφους, κυρίως πολιτικούς φιλοσόφους. Όμως, η ευρύτερη ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου, των κατακτητικών πολέμων της δυτικής Ευρώπης, η ροή της γνώσης από τους διάφορους πολιτισμούς, η ανάπτυξη της βιομηχανίας και η εμφάνιση της εργατικής τάξης, η πολιτική μετάβαση από τα φεουδαρχικά στα αστικά καθεστώτα, και η δημιουργία τεράστιων αστυκών κέντρων με πληθυσμούς εκατομμυρίων έθεσαν ζητήματα διαχείρισης και ελέγχου που έδωσαν ισχυρή ώθηση και προσανατολισμούς στη σχετική ανάπτυξη των επιστημών του ανθρώπου και των κοινωνικών επιστημών. Με δεδομένο ότι η ψυχιατρική είχε ως έδρα της την αναπτυσσόμενη ιατρική αλλά και σαφώς πιο περιορισμένες επιστημονικές προϋποθέσεις σε σύγκριση με τις κοινωνικές επιστήμες ήταν αναμενόμενο να προηγηθεί στην ανάπτυξή της. Όπως είναι αναμενόμενο ότι οι κοινωνικές επιστήμες εδράστηκαν, τουλάχιστον στα πρώτα τους βήματα, στις φυσικο-επιστημονικές (μακροκλιμακα) και ψυχιατρικές (μικροκλίμακα) αντιλήψεις περί επιστημονικών μεθόδων, κυρίως με τη μορφή του θετικισμού και, μερικές δεκαετίες αργότερα, του εξελικτισμού.

Μια δεύτερη ειδική συντεταγμένη είναι ότι η ψυχιατρική κατά τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα βρισκόταν σε μια περίοδο πρώτου σχηματισμού ως προς τις επιστημονικές της συντεταγμένες, τη θέση της στην ευρύτερη ιατρική, και τα επαγγελματικά συμφέροντα του σχηματιζόμενου ψυχιατρικού κλάδου που επιχειρούσε να ορίσει και να διεκδικήσει χώρους στην επιστήμη, την πολιτεία και την κοινωνία. Οι εξελίξεις αυτές παρουσιάζονται στη συνέχεια της μελέτης, στο βαθμό που αφορούν το αντικείμενό της. Μια ‘στιγμή’ όμως είναι ενδεικτική των ανασχηματισμών και αναπροσανατολισμών στην ψυχιατρική. Στα τέλη του 18ου αιώνα, όσοι γιατροί ασχολούνταν με τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου και μη κανονικές εκδηλώσεις του ή ψυχικές ασθένειες ήταν γνωστοί ως αλιενιστές (alienists) ή τρελο-γιατροί (mad-doctors). Όπως αναφέρει ο R. Cooter (1981, σ. 92, υποσ. 9 - Cooter, R. ‘Phrenology and British Alienists, ca. 1825-1845’, σε *Mad Houses, Mad-Doctors, and Madmen. The Social History of Psychiatry in the Victorian Era*, A. Scull (επιμ.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, σσ. 58-104) ο όρος ‘αλιενιστής’ αναφερόταν σε αυτόν που ήταν απασχολήμένος με την επιστημονική μελέτη ή θεραπεία της πνευματικής ασθένειας ή πνευματικής αλλοτρίωσης. Δηλαδή στην επιστημονική μελέτη και θεραπεία αυτού που κατανοεί τον κόσμο και τον εαυτό του με τρόπους ‘άλλοιους’, αλλοιωμένους, ξένους και εχθρικούς προς τη φύση του – και συμπεριφέρεται ανάλογα. Ο όρος ‘αλιενιστής’ ήταν ο πιο συνηθισμένος σε όλο το 19ο αιώνα, έστω και αν σταδιακά άρχισε να αντικαθίσταται από τον (επιστημονικά θετικότερο και επαγγελματικά ασφαλέστερο και διεκδικητικότερο) όρο ‘ψυχίατρος’, για να αντικατασταθεί ολοκληρωτικά κατά τον 20ο αιώνα. [ΥΠΟΣ. Ο Cooter καταθέτει ένα πειστικό επιχείρημα ότι είναι ιστορικά καταλληλότερο, όταν υπάρχει αναφορά στους σχετικούς επιστήμονες κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, να αναφέρονται ως αλιενιστές. Όμως, στη συγκεκριμένη μελέτη προτιμάται το απλουστευτικό του να αναφέρονται σαν ψυχίατροι ώστε να αποφευχθούν οι συγχύσεις από τις συνεχείς εναλλαγές των όρων, ιδίως κατά τη δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και τις πρώτες δύο δεκαετίες του 20ου.]

Τέλος, μια τρίτη συντεταγμένη έχει να κάνει με το ότι στα τέλη του 18ου αιώνα δεν υπήρχαν κοινωνικές επιστήμες και επιστήμες του ανθρώπου – εκτός της πολιτικής οικονομίας, μιας κοινωνικής επιστήμης που προηγείτο σε ανάπτυξη τόσο σε σχέση με το ποινικό δίκαιο όσο και σε σχέση με την ψυχιατρική. Οι κοινωνικές επιστήμες και επιστήμες του ανθρώπου θα έκαναν την εμφάνισή τους κατά τους 19ο και 20ο αιώνα. Επρόκειτο για μια περίοδο θεαματικών ανατροπών τόσο στους τρόπους σκέψης όσο και στην ευρύτερη κοινωνική πραγματικότητα στη δυτική Ευρώπη, μια περίοδο αύξησης των συμπεριφορών που ορίζονταν και κατανοούνταν ως εγκληματικές και ποινικά κολάσιμες, και έντασης των συνθηκών που προκαλούσαν την παραβίαση του νόμου. Σε μια τέτοια περίοδο, δεν είναι τυχαίο ότι κάποιοι θα σκέφτονταν να εφαρμόσουν τις επιστημονικές μεθόδους – που, στο κάτω-κάτω, αποτελούσαν βασικά συστατικά της σκέψης τους – στη μελέτη του εγκλήματος. Οι γιατροί με ψυχιατρικά ενδιαφέροντα, οι **αλιενιστές**, διέθεταν τα ελάχιστα απαραίτητα επιστημονικά εργαλεία και, επιπλέον, διέθεταν μιαν ισχυρή κοινωνική έδρα, τα τρελοκομεία της εποχής, ως διευθυντές και επιστημονικό προσωπικό. Γι` αυτό ήταν και οι πρώτοι που έσπευσαν να καλύψουν το κενό: ασχολήθηκαν με το έγκλημα και ευρύτερα την απόκλιση από την κοινωνική κανονικότητα. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, σε μια πρώτη φάση, η ψυχιατρική στράφηκε ενάντια στη θεολογία και τις ερμηνείες της πάνω στην ψυχική αλλοίωση και το έγκλημα για να τα μετασχηματίσει σε όρους ψυχικής ασθένειας – και

συγχρόνως διεκδίκησε επιτυχημένα τους σχετικούς θεσμούς που είχε η εκκλησία υπό τον έλεγχό της. Σε μια δεύτερη φάση, η έμφαση άλλαξε: η ψυχιατρική ήρθε να συμπληρώσει και να ανταγωνιστεί το ποινικό δίκαιο πάνω στο τεράστιο ζήτημα του κοινωνικού ελέγχου. Η απόδοση του εγκλήματος και της απόκλισης από την κοινωνική κανονικότητα στη βιολογία του ανθρώπου συνέστησε τον πλέον προνομιακό χώρο για την οργάνωση του ψυχιατρικού λόγου απέναντι στο ποινικό δίκαιο. Στους δύο αιώνες που θα ακολουθούσαν, ακόμα και σε χώρες και περιόδους, που η ποινική δικαιοσύνη επικρατούσε όχι μόνο σχετικά με τον ορισμό αλλά και στην υπόδειξη των τρόπων μελέτης του εγκλήματος, όπως η σύγχρονη Ελλάδα για παράδειγμα, ο ψυχιατρικός λόγος παρέμεινε αναντικατάστατος. Αν το έγκλημα ορίζεται σε νομικούς όρους, ο εγκληματίας ορίζεται καταρχήν σε ψυχιατρικούς όρους – με τους 'κοινωνικούς παράγοντες' να ενδιαφέρουν στο βαθμό που έχουν ψυχιατρικά κατανοητό ψυχικό αποτέλεσμα με νομική σημασία. Επίσης, δεν είναι τυχαίο ότι η πρώτη επιστημονική μελέτη του εγκλήματος θα λάβαινε χώρα από ψυχιάτρους με βάση τη θεωρία της ηθικής παραφροσύνης και (με μια μικρή καθυστέρηση) τη φρενολογία: αυτές αποτελούσαν δύο βασικούς άξονες της αναδυόμενης ψυχιατρικής, ως επιστήμης και τεχνολογίας κοινωνικού ελέγχου – ή επιστήμης του κοινωνικού ελέγχου. Σταδιακά δε, 'οι ηθικοί κώδικες που εδράζονταν στη θεολογία δεν εξαφανίστηκαν αλλα σταθερά επανεμφανίστηκαν και ανασχηματίστηκαν στο πλαίσιο νέων συνδέσεων επιχειρηματολογίας» (Rimke και Hunt, σ. 83). 'Η εφεύρεση της ηθικής παραφροσύνης' ήταν μια προσπάθεια εύρεσης κοινού τόπου, συμβιβασμού, μεταξύ θεολογίας και ιατρικής επιστήμης, 'μια προσπάθεια διακυβέρνησης του πληθυσμού μέσα μιας υβριδικής γνώσης: μιας επιστημονικής γνώσης που υποστήριζε Χριστιανικές αξίες και εξουσία μέσω της διαχείρισης των ηθικά κατεστραμμένων' (Rimke και Hunt, σσ. 79-80).

Η πλειονότητα των επιστημόνων που έχουν μελετήσει τη θεωρία της ηθικής παραφροσύνης, θεωρούν ως δημιουργούς της τον Γάλλο Philippe Pinel και τον Άγγλο James Prichard, με τον δεύτερο να τροποποιεί μερικά (να 'ολοκληρώνει') και κυρίως να καθιερώνει διεθνώς τον όρο και τη θεωρία στο χώρο της ψυχιατρικής αλλά και του ευρύτερου κοινωνικού προβληματισμού (Whitlock, 1967 - Whitlock, F. A. 'Prichard and the concept of moral insanity', *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, τ. 1, σσ. 72-79, 1967 -- Werlinder, 1978 – Werlinder, H. *Psychopathy: History of the Concepts*, Upssala: Almqvist και Wiksell International, 1978). Όμως, στη συγκεκριμένη μελέτη προκρίνεται η επιλογή της Rafter (2004, σ. 984) που εντοπίζει τον Αμερικανό Benjamin Rush ως τον (χρονικά) πρώτο που άρθρωσε τη σχετική θεωρία. Ένας λόγος γι` αυτή την επιλογή είναι ίσως ο ίδιος που παρακίνησε τους Αμερικανούς ψυχιάτρους στα χρόνια που ακολούθησαν να προτιμήσουν να 'εισαγάγουν' τη θεωρία από τους Pinel και Prichard παρά να ακολουθήσουν τον Rush: Η γραφή του Rush είναι 'μεταβατική' – εν μέρει εδράζεται σε θεολογικές αρχές και εν μέρει στους αυστηρούς επιστημονικούς κανόνες της περιόδου, ενώ οι Pinel και Prichard, σε χώρες πιο προχωρημένες επιστημονικά στα τέλη του 18ου αιώνα, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην επιστημονικότητα των προσεγγίσεών τους. [Άλλος ένας πιθανός λόγος είναι ότι ο Rush χρησιμοποιούσε απαράδεκτες ακόμα και για τα δεδομένα της εποχής – ή έστω, ξεπερασμένες – θεραπείες της ψυχικής ασθένειας, όπως δίαιτα, αφαίμαξη, εμετούς, καθαρτικά και οπιούχα (Brodsky, 2004 – Brodsky, A. *Rush: Patriot and Physician*, New York: St. Martin`s Press, 2004). Η χρήση ανάλογων μεθόδων ίσως έκανε διστακτικούς άλλους αμερικανούς ψυχιάτρους να του αναγνωρίσουν μια θεωρητική πρωτοπορία και στράφηκαν προς 'επιστημονικότερους' και συμβατότερους με το πνεύμα του Διαφωτισμού Ευρωπαίους ψυχιάτρους που διατύπωναν ομόλογες θεωρήσεις. Ο Rush ήταν εξ αυτών που υπέγραψαν τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ το 1776, ένθερμος πρεσβυτεριανός, καθηγητής ιατρικής στο Πανεπιστήμιο της Pennsylvania από το 1791 και θεωρείται ως ο ιδρυτής της ψυχιατρικής στις ΗΠΑ με σκοπό την αγωγή των ψυχικών ασθενειών. Είναι καθολικά αποδεκτό ότι ανήκε στην προοδευτική μερίδα των διανοουμένων της εποχής στις ΗΠΑ. Πίστευε στην τελειοποίηση του ανθρώπου, υποστήριξε την ίση εκπαίδευση των γυναικών, πρόσβαση των φτωχών στην ιατρική (και αντίστροφα) και τα δικαιώματα των ζώων. Επιπλέον, ήταν ταγμένος ενάντια στη δουλεία και απέρριπτε την ιδέα περί λογικής ή ηθικής κατωτερότητας των μαύρων. Συγχρόνως όμως, στο πλαίσιο του κυρίαρχου επιστημονικού και ιδεολογικού πνεύματος της εποχής του, δημοσίευσε και κείμενα όπως το 'Παρατηρήσεις με σκοπό να υποστηρίξουν την υπόθεση ότι το μαύρο χρώμα (όπως ονομάζεται) των Νέγρων προέρχεται από τη λέπρα' ('Observations Intended to Favour a Supposition That the Black Color (As It Is Called) of the Negroes Is Derived from the Leprosy'}στο οποίο υποστήριξε ότι το να είναι κάποιος μαύρος προέρχεται από μια κληρονομική δερματική ασθένεια (την οποία ονόμασε νεγροϊδισμό) που ίσως θεραπεύεται. Πρέπει να γίνουν προσπάθειες για θεραπεία αλλά οι λευκοί δεν πρέπει να έρχονται σε επιγαμία με τους μαύρους ώστε να μη μολυνθούν και οι επόμενες γενιές με την ασθένεια (Brodsky, 2004 και htpp://www.winsconsinmedicalsociety.org). Ο Foucault υποστηρίζει ότι κατά τα τέλη του Μεσαίωνα ο χώρος της λέπρας έχει καταγραφεί και νοηματοδοτηθεί ως ένας χώρος του απάνθρωπου. Και παρά το ότι η λέπρα σχεδόν θα εξαφανιστεί στις αρχές του 17ου αιώνα στη δυτική Ευρώπη ο φόβος της λέπρας παραμένει ισχυρός μέχρι και σήμερα, όπως το στίγμα του λεπρού. 'Εκείνο όμως που σίγουρα θ` αντέξει στο χρόνο περισσότερο απ` τη λέπρα … είναι οι αξίες και οι εικόνες που έχουν συνδεθεί με το πρόσωπο του λεπρού.' (Φουκώ, (1964), σ. 13 – Φουκώ, Μισέλ. *Η ιστορία της τρέλας*, Αθήνα: Ηριδανός, 1964). Και ο Φουκώ συνεχίζει: 'Με την εξαφάνιση της λέπρας, τα λεπροκομεία άρχισαν να γεμίζουν με τρελούς. … 'Συχνά στους ίδιους ακριβώς τόπους θα ξαναπαιχτούν τα ίδια παιγνίδια της αποδιοπομπής όμοια με τα προηγούμενα, δύο και τρεις αιώνες αργότερα. Φτωχοί, αλήτες, ξεστρατισμένοι και 'μυαλά αλαφροϊσκιωτα' θα ντυθούν τον παλιό ρόλο των λεπρών. … Με μιαν ολότελα καινούργια έννοια, και σε μια κουλτούρα πολύ διαφορετική, οι ίδιες

μορφές θα επιβιώσουν – και κυρίως αυτή η σημαντική μορφή ενός αυστηρού διαχωρισμού, που οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό μιας μερίδας ανθρώπων ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζει την πνευματική αποκατάσταση των υπολοίπων.' (Φουκώ, σ. 12). Βλέποντας το ιατρικό ντύσιμο με το οποίο ο Rush περιέβαλε τους μαύρους, τους Αφρικανούς που είχαν μεταφερθεί με τη βία σαν σκλάβοι (και) στις ΗΠΑ είναι πολύ πιθανό ότι ο Φουκώ θα αμφέβαλε για τον προοδευτικότητα και τους υψηλούς σκοπούς του Rush.]. Παρουσιάζοντας τη σκέψη του Rush περί ηθικής παραφροσύνης, καταγράφεται μια πιο 'μεταβατική' γραφή από έναν παραδοσιακό μοραλισμό προς μια εμπειρική επιστήμη ή – τολμηρότερα σ` αυτό το σημείο της μελέτης – προς έναν νέο μοραλισμό που περιλαμβάνει την αξιοποίηση των εμπειρικών μεθόδων και πορισμάτων.

Με τη μελέτη του *The Influence of Physical Causes upon the Moral Faculty* το 1786 (Rush, B. 'The infuence of physical causes upon the moral faculty' σε The Selected Writings of Benjamin Rush, D. Runes (επιμ.), New York: Philosophical Library, 1974, σσ. 179 -220) ο Benjamin Rush (1745-1813) αντιτίθεται στη θεολογική αντίληψη της τρέλας ως ένδειξη αμαρτίας και προτάσσει τον επιστημονικό (ψυχιατρικό, αλιενιστικό για την εποχή) ορισμό της ως ασθένειας, άποψη που διατηρεί και στο επόμενο έργο του (Werlinder, 1978, σ. 24, υποσ. 25), ορισμένα δε κομβικά σημεία στο επιχείρημά του πρέπει να προσεχθούν και για το ότι προωθήθηκαν από τον Rush στο αναπτυσσόμενο θεωρητικό σώμα της ψυχιατρικής. Καταρχήν, το συνολικό έργο του Rush εδράζεται στην κατανόηση του πνεύματος του ανθρώπου ως μιας σύνθεσης αυτόνομων αλλά όχι και ανεξάρτητων ικανοτήτων-ιδιοτήτων. Στη βάση αυτών των ανθρώπινων ιδιοτήτων, ο Rush θεωρεί πως ο άνθρωπος φέρει εκ γενετής μιαν ηθική ικανότητα, με την ηθική συμπεριφορά να συνιστά 'νόμο γραμμένο στις καρδιές μας' (σ. 335). Διακρίνει δε την ηθική ικανότητα από τη(ν ηθική) συνείδηση του ανθρώπου: Η μεν ηθική ικανότητα καθοδηγεί τη δράση, η δε (ηθική) συνείδηση αξιολογεί τη δράση εκ των υστέρων. Επίσης, όταν στρέφεται στην ηθική υπόσταση του ανθρώπου με ψυχιατρικό ενδιαφέρον, ο Rush διακρίνει ανάμεσα σε δύο είδη βασικών ελαττωμάτων που μπορεί να την χαρακτηρίζουν – και στο σημείο αυτό ας αναφερθεί ότι ο Rush ταυτίζει την ηθική του με την ηθική γενικότερα και την λαβαίνει υπόψη ως μέτρο αξιολόγησης της ηθικής και των δράσεων των άλλων. Το βασικό ελάττωμα που ονομάζει ανομία – περίπου έναν αιώνα πριν από τον E. Durkheim και δύο αιώνες πριν από τον R. K. Merton που αξιοποίησαν τον όρο με ανάλογη αρνητική συνάφεια σε επίπεδο κοινωνίας – έχει να κάνει με την ολική ηθική εξαχρείωση (depravity) και αφορά τις καταστάσεις του ανθρώπου όπου τόσο η ηθική ικανότητα όσο και η συνείδηση παύουν να λειτουργούν. Το δεύτερο βασικό ελάττωμα το ονομάζει μικρονομία και σ` αυτό περιλαμβάνει τις καταστάσεις του ανθρώπου που διατηρεί τη συνείδησή πως δρα ανήθικα, δηλαδή, διατηρεί μεν τη συνείδηση αλλά έχει απωλέσει την ηθική ικανότητα. Και στα επόμενα έργα του ο Rush, γιατρός από το 1783 για την πτέρυγα των πνευματικά ασθενών στο νοσοκομείο της Pennsylvania, θα στοχαστεί σχετικά με τη μερική και την ολική πνευματική διαταραχή (ή φρενοβλάβεια) – με τη μερική να αφορά μόνο την ηθική ικανότητα και την ολική να περιλαμβάνει το σύνολο των ανθρώπινων ικανοτήτων. Στην περίπτωση της ολικής πνευματικής διαταραχής, η ελαττωματική ηθική ικανότητα έρχεται να προκαλέσει δυσλειτουργίες και στις άλλες ανθρώπινες ικανότητες.

Κατά δεύτερο, ο Rush κατανοεί το έγκλημα – ακριβέστερα, το έγκλημα που του τράβηξε την προσοχή, το σοβαρό, λογικά ανεξήγητο και επαναλαμβανόμενο – σαν ανήθικη συμπεριφορά ή δραστηριότητα, δηλαδή το εντάσσει στο φάσμα της ανηθικότητας. Αξίζει να προσεχθεί η διευκρίνιση του Bynum (1981, σ. 39 – Bynum, W. F. Jr. 'Rationales for therapy in British psychiatry, 1780-1835', *Mad Houses, Mad-Doctors, and Madmen. The Social History of Psychiatry in the Victorian Era,* A. Scull (επιμ.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, σσ. 35-57) πως το πρόβλημα της παραφροσύνης πριν από τον 19^{ο} αιώνα γινόταν κατανοητό με την σχεδόν αποκλειστική έμφαση στης διαταραχές του λόγου – πάνω στη μετα-καρτεσιανή αντίληψη ότι ο λόγος και μόνον διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα (Bynum, 1973 – Bynum, W. F. Jr. 'The anatomical method, natural theology, and the functions of the brain', *Isis,* τ. 64, σσ. 445-468).

Υπάρχει όμως και ένα τρίτο σημείο στο επιχείρημα του Rush που πρέπει να προσεχθεί αφού προσδίδει μιαν ιδιαίτερη τροπή στη συνολική επιχειρηματολογία του για την ανηθικότητα και το έγκλημα, μια τροπή σημαντική και για τη συγκεκριμένη μελέτη. Ο Rush κάνει λόγο για *φυσικά αίτια* που έχουν σαν αποτέλεσμα την ανήθικη, και ειδικότερα την εγκληματική, συμπεριφορά. Εφόσον δε ερευνά για τα αίτια αυτά μέσα στον άνθρωπο, στη φυσική του υπόσταση, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο Rush σχημάτισε την πρώτη – ή έστω, μιαν από τις πρώτες – βιολογική θεωρία του εγκλήματος. Κατ` αυτόν, η ηθική βλάβη μπορεί να προκληθεί από σωματικές καταστάσεις ή εξωτερικούς παράγοντες που επιδρούν στη σωματική κατάσταση του ανθρώπου, εντοπίζει δε μεταξύ αυτών τον πυρετό, την υπερβολική χρήση αλκοόλ, την υπερβολική πείνα, την κακή διατροφή (είτε υπερβολική είτε περιλαμβάνει περισσότερο του μέτρου κρέας), τον υπερβολικό ύπνο, αλλά και το γενικότερο κλίμα (σ. 193). Ακόμα και αν θεωρηθεί ότι κάποια από τα αίτια αυτά είναι κοινωνικά, είναι ενδιαφέρον ότι τον Rush τον ενδιαφέρουν μόνο στο βαθμό που επηρεάζουν φυσικά το άτομο, μόνον ως φυσικά αίτια. Η ηθική βλάβη όμως μπορεί να υπάρχει και εκ γενετής – ο άνθρωπος μπορεί να γεννηθεί με ελαττωματική ηθική ικανότητα. Ένας άνθρωπος μπορεί να είναι ταλαντούχος και χαρισματικός από πολλές πλευρές. Αλλά εφόσον φέρει ελαττωματική ηθική ικανότητα μπορεί να είναι συγχρόνως, προδοτικός, σκληρός, ανέντιμος, δειλός, ψεύτης, άπληστος, βλάσφημος, αθεϊστής κοκ. (σ. 184). Έτσι, για τον Rush, είτε δεν υπάρχει εκ γενετής αλλά προκληθεί από εξωτερικά αίτια, είτε υπάρχει στη φύση του ανθρώπου και ενεργοποιηθεί από εξωτερικά φυσικά αίτια, είτε υπάρχει εκ γενετής και είναι εξαρχής ενεργοποιημένο, το έγκλημα εντοπίζεται στον άνθρωπο, στην ανθρώπινη βιολογία.

Όπως εκτιμά και η Rafter (2004, σ. 988), ο Rush παρέμεινε αβέβαιος και αναποφάσιστος ως προς το κατά πόσον οι ηθικά παράφρονες (ή ηθικά διαταραγμένοι, που για τον Rush είναι περίπου συνώνυμη έννοια) πρέπει να θεωρούνται υπεύθυνοι για τις εγκληματικές πράξεις τους. Ταυτόχρονα, ήταν βέβαιος ότι, ως ασθενείς, οι ηθικά παράφρονες πρέπει να αντιμετωπίζονται με ευσπλαχνία. Αποκλείοντας μεν τη θεολογία αλλά χωρίς να αποκλείει το ποινικό δίκαιο από την αντιμετώπιση του εγκληματία, και χωρίς να στοχάζεται για τους κανόνες του ποινικού δικαίου τους οποίους θεωρούσε ως δεδομένα ηθικούς και λογικούς, έδωσε την κύρια έμφαση στην ψυχιατρική: κατέθεσε την άποψη ότι πολλοί εγκληματίες, αυτοί που πάσχουν βιολογικά από ελαττωματική ηθική ικανότητα, εμπίπτουν στην (ευσπλαχνική) αρμοδιότητα της ψυχιατρικής. Κατά τον Rush, που περίπου ταύτιζε την 'ηθική' με την 'ψυχική αρτιότητα' ή 'υγεία', η ψυχιατρική είναι η ηθική επιστήμη της ιατρικής που, αν αναπτυχθεί, μπορεί να απαλλάξει τον άνθρωπο και τα έθνη της γης από τις χειρότερες μορφές ανηθικότητας που τους/τα βασανίζουν (Rush, 1974, σ. 209). Ειδικότερα δε, γι` αυτόν το έγκλημα αποτελεί φυσικό φαινόμενο και μπορεί να μελετηθεί επιστημονικά σαν φυσικό φαινόμενο, πρωτίστως από την ψυχιατρική. Ο Rush – όπως, λίγο αργότερα, και οι Pinel και Prichard – ήρθε να προσθέσει την ηθική ικανότητα στον λόγο ή να κατανοήσει το λόγο ως δισδιάστατο, ως λογική και ηθική ικανότητα, και στο έργο του η ψυχιατρική εμφανίζεται να πραγματοποιεί ένα από τα πρώτα της βήματα στο χώρο του σχηματισμού, της προστασίας και του ελέγχου της ηθικής – και το χώρο του ποινικού δικαίου.

Ο Philippe Pinel (1745-1826) προσέγγισε την ηθική παραφροσύνη σε διαφορετικούς όρους από τον Rush. Αυτό εν μέρει οφείλεται στο ότι δραστηριοποιήθηκε στη Γαλλία σε μια περίοδο θεαματικών κοινωνικών αλλαγών σε όλα τα επίπεδα, και κυρίως το πολιτικό και το πολιτισμικό, κατά τη Γαλλική Επανάσταση και τις δεκαετίες που ακολούθησαν. Οφείλεται επίσης ότι έζησε σε ένα διαφορετικό επιστημονικό κλίμα, στο πλαίσιο μιας πιο αναπτυγμένης επιστήμης στην κατεύθυνση του θετικού λόγου. [Ο Pinel ανήκε στο ρεύμα των Ιδεολόγων. Το 1793 ανέλαβε θέση γιατρού στο νοσοκομείο Bicêtre. Το 1795 ανέλαβε ως αρχίατρος στο άσυλο γυναικών στο Salpêtrière (Chevalier, σ. 54 – Chevalier, L. *Classes Laborieuses et Classes Dangereuses a Paris pendant la Premiére Moitié du XIXe Siècle*, Paris: Libraire Plon, 1958) όπου και παρέμεινε όλη του τη ζωή. Επίσης το 1795 Pinel ανέλαβε ως καθηγητής ιατρικής παθολογίας (ως το 1825) και το 1804 εκλέχθηκε στην Ακαδημία των Επιστήμων ενώ ήταν και μέλος της Ιατρικής Ακαδημίας από την ίδρυσή της το 1820.] Ο Pinel οργάνωσε τη σκέψη του με βάση τις σύγχρονες (για την περίοδο) αρχές περί επιστήμης. Στην πιο σημαντική του μελέτη *Μια Ιατρικο-Φιλοσοφική Πραγματεία πάνω στην Πνευματική Αλλοτρίωση ή τη Μανία* [ΥΠΟΣ *Traité médico-philosophique sur l' aliénation mentale; ou la manie*. Για τη συγκεκριμένη μελέτη έχει αξιοποιηθεί η αγγλική έκδοση του 1806 *A Treatise on Insanity* (*Μια Πραγματεία πάνω στην Παραφροσύνη*), με μεταφραστή τον ψυχίατρο στο Γενικό Νοσοκομείο του Sheffield D. D. Davis, Sheffield: τυπώθηκε από W. Todd για Messrs. Cadel και Davies, Strand, London, 1806)], που άσκησε ευρύτατη επίδραση στον πρωτοσχηματιζόμενο ψυχιατρικό λόγο, ο συγγραφέας ξεκινά με την ακόλουθη φράση: 'Τίποτα δεν έχει συνεισφέρει στην ταχύτατη ανάπτυξη της σύγχρονης φυσικής ιστορίας, όσο το πνεύμα της λεπτομερούς και ακριβούς παρατήρησης που έχει ξεχωρίσει τους λάτρες της. Η συνήθεια της αναλυτικής διερεύνησης, που έτσι έχει γίνει αποδεκτή, έχει παρακινήσει προς μιαν ακρίβεια στην έκφραση και μιαν ορθότητα στην κατηγοριοποίηση, που με τη σειρά τους, συνέβαλαν στην ανάπτυξη της φυσικής γνώσης.' (1806, σ. 1) Και συνεχίζει πως είναι 'πεισμένος για την ουσιαστική σημασία (της χρήσης) των ίδιων μέσων για την επεξήγηση της πλέον ολέθριας ασθένειας' – της πνευματικής αλλοτρίωσης ή παραφροσύνης. Αμέσως μετά αναφέρει πως όταν ανέλαβε τη θέση του στο νοσοκομείο Bicêtre συνάντησε χάος και σύγχυση (αφού συστεγάζονταν συφιλιδικοί, εγκληματίες, μικροπαραβάτες και ψυχικά ασθενείς), και αποφάσισε να χρησιμοποιήσει μα μέθοδο την οποία ονομάζει 'γενική μέθοδο περιγραφικής ιστορίας' (σ. 3): 'αποφάσισα να εφαρμόσω τη μέθοδο διερεύνησης που έχει επιτύχει χωρίς εξαίρεση σε όλους τους τομείς της φυσικής ιστορίας, δηλαδή της διαδοχικής καταγραφής κάθε γεγονότος χωρίς άλλο σκοπό εκτός από τη συλλογή υλικού για μελλοντική χρήση· και να προσπαθήσω, όσο αυτό ήταν δυνατό, να απογυμνώσω τον εαυτό μου από την επίδραση, και των δικών μου προκαταλήψεων και την αυθεντία άλλων.' (σ. 2) Ο Pinel μεταφέρει ένα γενικό συμπέρασμα της διερεύνησής του, την εκτίμηση πως είναι λαθεμένη η άποψη ότι η παραφροσύνη είναι 'αποτέλεσμα μιας οργανικής βλάβης (αλλοίωσης) του εγκεφάλου' (σ. 3) και την συνακόλουθη εκτίμηση ότι το πνεύμα μπορεί να αρρωστήσει χωρίς μιαν αντίστοιχη αρρώστια του εγκεφάλου. Η πεποίθηση πως το πνεύμα μπορεί να ζήσει μια δική του ζωή χωρίς εξάρτηση από τον εγκέφαλο, την υλική του βάση, είχε ιδιαίτερη σημασία για τις αρχές του 19ου αιώνα αφού υπονοούσε ότι το πνεύμα, που για πολλούς ταυτιζόταν με την ψυχή, ήταν δυνατό να αρρωστήσει και να πεθάνει. Η συγκεκριμένη έμμεση έστω άρνηση της αθανασίας της ψυχής είναι ενδεικτική πως ο Pinel αδιαφορούσε για τις επικρατούσες θεολογικές ερμηνείες, προσεγγίζοντας το αντικείμενό του με βάση τις νέες επιστημονικές μεθόδους της φυσικής ιστορίας, τις θετικιστικές μεθόδους, και βέβαια, τις νέες ηθικές κατανόησης και ελέγχου του αντικειμένου (της παραφροσύνης) και των φορέων του (των παραφρόνων). Η νέα, 'σύγχρονη', ψυχιατρική προσέγγιση της παραφροσύνης από τον Pinel τον απομακρύνει ή έστω τον διαφοροποιεί από τον Rush. Παρά το ότι ήταν περίπου σύγχρονοι, ο Pinel ανήκε στην επόμενη γενιά επιστημόνων, στη γενιά των αυστηρά θετικών επιστημόνων με την έμφασή τους να είναι στραμμένη σε πάνω σε αρχές επιστημονικής μεθόδου όπως η παρατήρηση, η αντικειμενικότητα, η καταγραφή γεγονότων και η επαγωγή. Η δε πραγματεία του πάνω στην παραφροσύνη επέδρασε αποφασιστικά πάνω στη Γαλλική, Βρετανική και Αμερικανική ψυχιατρική του 19ου αιώνα.

Στην *Πραγματεία* του, ο Pinel εντοπίζει πέντε είδη πνευματικής διαταραχής που παρουσιάζει στην τέταρτη ενότητα. Τη μελαγχολία, την ανισορροπία-ανησυχία (ή παύση της ικανότητας για σκέψη, dementia), την ηλιθιότητα (idiocy), τη μανία

με παραισθήσεις, και τη μανία χωρίς παραισθήσεις (manie sans délire). Ιδιαίτερη σημασία για το ζήτημα της ηθικής παραφροσύνης έχει η μανία χωρίς παραισθήσεις– που δεν είχε καταγραφεί στη σχετική βιβλιογραφία αλλά ο Pinel εντόπισε στο Bicêtre: 'Και δεν ήταν μικρή η έκπληξή μου να βρω πολλούς μανιακούς που σε καμία περίοδο δεν έδωσαν στοιχεία κάποιας βλάβης στην κατανόηση, αλλά που κυριαρχούνταν από ενστικτώδη και αφηρημένη παραφορά ως εάν οι δραστήριες ικανότητές τους να είχαν υποστεί τραυματισμό.' (σ. 150) Στη συνέχεια, δεν αναλύει τη μανία χωρίς παραισθήσεις αλλά αρκείται στην περιγραφή μέσω διαδοχικών παραδειγμάτων. Τα πρώτο του παράδειγμα (σσ. 151-152) αναφέρεται σε μια κατάσταση που ομολογεί ή φέρει χαρακτηριστικές ομοιότητες με την κατάσταση που ο Rush ονόμασε ηθική παραφροσύνη. Πρόκειται για έναν νέο άνδρα, καλομαθημένο και εύπορο, που με τα άφθονα χρήματα που του παρείχε η αδύναμη και επιεικής μητέρα του έμαθε να ξεπερνά κάθε εμπόδιο για την ικανοποίηση των αλλοπρόσαλλων επιθυμιών του. Όταν ο άνδρας αυτός δεν είχε ως κίνητρο το πάθος του διέθετε μιαν απόλυτα υγιή κρίση και διακρινόταν για τις αγαθοεργές και συμπονετικές πράξεις του. Αλλά όταν συναντούσε κάποιο εμπόδιο στη θέλησή του διεγειρόταν σε πράξεις παραφοράς, άγριες και περιβόητης κακουργίας (με συνέπεια να καταδικαστεί σε ισόβιο εγκλεισμό στο Bicêtre).

Στη μελέτη του ο Pinel καταγράφει πολλά ερεθίσματα που μπορεί να προκαλέσουν πνευματική αλλοτρίωση, όπως η επιδίωξη πλούτου, δόξας ή κύρους, η επιβολή και η ματαιοδοξία, η αποτυχία, η ατίμωση, ο φανατισμός, η απόγνωση, ο έρωτας, η οργή, το θρησκευτικό ή πατριωτικό πάθος κλπ. Μπορεί ο Pinel να μην συνοδεύει τις καταγραφές και κατηγοριοποιήσεις του με μιαν εμβάθυνση στην ανάλυση της παραφροσύνης γενικά ή της μανίας χωρίς παραισθήσεις ειδικότερα, είναι όμως άξιος λόγου ο τρόπος με τον οποίο πλαισιώνει θεωρητικά το ειδικό παράδειγμα του ηθικά παράφρονα νέου άνδρα στην πρόταση που προηγείται της παρουσίασης του παραδείγματος: 'Η ακόλουθη σχέση θα θέσει σε μια οπτική γωνία που μπορεί να περιβλέπει (ή να καθιστά ευδιάκριτη) την επίδραση μιας παραμελημένης ή κακά προσανατολισμένης εκπαίδευσης, που παρακινεί ένα πνεύμα από φυσικού του διεστραμμένο και ανυπότακτο, τα πρώτα συμπτώματα αυτού του είδους μανίας.' (σ. 151) Η εκπαίδευση με την ευρεία έννοια της πειθάρχησης έχει καθοριστική σημασία για τον Pinel: η απουσία της ή η απόκλισή της από το στόχο του να μεταδίδει τις αναγκαίες γνώσεις και πειθαρχίες συνιστά κεντρικό παράγοντα πρόκλησης παραφροσύνης. Και αντίστροφα: Η σωστή εκπαίδευση, η εκπαίδευση που αυξάνει τον αυτοέλεγχο, που συμβάλλει στην εσωτερίκευση του κοινωνικού ελέγχου, συνιστά καθοριστικό παράγοντα για την εμπόδιση εκδήλωσης παραφροσύνης. Κάτω από μια κρίσιμη προϋπόθεση όμως: η απουσία εκπαίδευσης ή η λαθεμένη εκπαίδευση μπορεί να οδηγήσουν στην εκδήλωση παραφροσύνης στις περιπτώσεις που υπάρχει ένα πνεύμα που είναι από φυσικού του διεστραμμένο και ανυπότακτο, στους ανθρώπους που φέρουν το σχετικό φυσικό δυναμικό. Έτσι, αναδεικνύεται μια ιδιαίτερη πτυχή της έννοιας περί φυσικής ιστορίας στην οποία ο Pinel αποδίδει μεγάλη σημασία. Μπορεί ο Pinel να αποσυνδέει μερικά το πνεύμα από τον εγκέφαλο, αλλά αυτό δεν τον εμποδίζει να βλέπει μια φυσική διαστροφή του πνεύματος σαν τη βάση της μανίας χωρίς παραισθήσεις ή, στην ορολογία του Rush και άλλων που θα ακολουθήσουν, της ηθικής παραφροσύνης. Και στον Pinel η ανθρώπινη βιολογία είναι κάπως συναρτημένη με την απόκλιση από τους κοινωνικούς κανόνες και με το έγκλημα. Ο Γάλλος ψυχίατρος φαίνεται να πιστεύει ότι η πρόθεση για απαλλαγή ισοδυναμεί με την απαλλαγή από προκαταλήψεις και αυθεντίες. Δεν φαίνεται δε να στοχάζεται πάνω σε ένα ισχυρό ιδεολογικό και ηθικό πρόταγμα το οποίο θεωρεί δεδομένο και το οποίο νοηματοδοτεί και κατευθύνει το έργο του: η υπακοή στους κοινωνικούς κανόνες ταυτίζεται με την ψυχική υγεία, εάν δε κάποιος αποκλίνει ή παραβιάζει τους κοινωνικούς κανόνες, διακινδυνεύει να μεταπέσει στην παραφροσύνη – ιδίως εάν φέρει κάποιο ελαττωματικό βιολογικό δυναμικό. Ήταν η περίοδος που η αστική τάξη αγωνιζόταν να εξορθολογίσει έναν αστικό πολιτισμό και να τον επιβάλλει σαν αυτονόητο στο σύνολο του πληθυσμού. Χιλιάδες διανοούμενοι και δεκάδες σχολές τάσεις ή επιστήμες συμμετείχαν σ` αυτή την προσπάθεια. Με το έργο του Pinel, η ψυχιατρική προέβαλε τις ικανότητές της για αποτελεσματική συμμετοχή στον εξορθολογισμό και την επιβολή, στο πεδίο του κοινωνικού ελέγχου (βλ, και σσ. 214-218 για πρόταση προώθησης δημόσιων ψυχιατρικών άσυλων για παράφρονες).

Ο Pinel ήταν ένας γνήσιος ανθρωπιστής. Στο έργο του, από τη μια, συχνά εκφράζει την ειλικρινή συμπάθειά του για τους ψυχικά ασθενείς, πρότεινε δε και εφάρμοσε την ηθική θεραπεία των ψυχασθενών – στο χώρο συνάντησης των ψυχολογικών μεθόδων με τους κανόνες περί ηθικής ζωής. Συγχρόνως, από την άλλη, πίστευε στην ανάγκη υποταγής και εξημέρωσης των ψυχικά ασθενών, και την ανάγκη δημιουργίας ενός αποτελεσματικού μηχανισμού εκφοβισμού τους – ώστε να υπάρχει τάξη στα ιδρύματα και να επανέλθουν οι ασθενείς στα λογικά τους, να ξαναβρούν τον εαυτό τους (βλ. Ενότητα V, σσ. 182-188 και 205-206 στην *Πραγματεία* του.) Γι αυτό και έκανε περιορισμένη χρήση παλαιότερων μεθόδων ψυχοσωματικής αποκατάστασης και επαναφοράς της 'ισορροπίας των υγρών' όπως αφαιμάξεις, καθαρτικά, εμετούς κλπ. (που χρησιμοποιούσε ο Rush), και χρησιμοποίησε κυρίως μέσα ψυχικής πειθάρχησης όπως ο ζουρλομανδύας και η απομόνωση. Ο Pinel έγινε διάσημος και καταγράφηκε στην ιστορία ως διάσημος ανθρωπιστής από τον ζωγραφικό πίνακα του T. Robert-Fleury (1975) που τον αναπαριστά σαν πεφωτισμένο γιατρό να μπαίνει σε ένα άσυλο τρελών στο Παρίσι το 1793 και με τη Γαλλική Επανάσταση σε πλήρη εξέλιξη, και ηρωικά να αποδεσμεύει τους τρελούς από τις αλυσίδες που τους κρατούσαν δέσμιους στους τοίχους, ανοίγοντας κατ` αυτό τον τρόπο τη νέα εποχή της ανθρωπιστικής ιατρικής αντιμετώπισης της τρέλας. [ΥΠΟΣ Παρεμπιπτόντως, τα πράγματα δεν έλαβαν χώρα ακριβώς όπως τα αποδίδει ο καλλιτέχνης. Ο Ιταλός γιατρός Vincenzo Chiarugi ήταν αυτός που πρώτος αποδέσμευσε τους τρελούς από τις αλυσίδες. Επιπλέον, στη Γαλλία ήταν ο συνεργάτης του Pinel Jean-Baptiste Pussin που απάλλαξε τους πνευματικά αλλοτριωμένους από τις αλυσίδες – ακριβέστερα, που αντικατέστησε τις αλυσίδες με τον ζουρλομανδύα – το 1797 στο Bicêtre, ενώ η έννοια του ψυχικά ασθενούς ερχόταν να αντικαταστήσει την

έννοια του πνευματικά αλλοτριωμένου. Ο Pinel ακολούθησε τη μέθοδο του Pussin το 1800 όταν τον πήρε ως συνεργάτη του στο νοσοκομείο Salpêtrière. Gerald, 1998 – Gerald, D. L. 'Chiarugi and Pinel reconsidered', *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, τ. 33(4), σσ. 381-403, 1998] Στις αρχές του 19ου αιώνα, καθ` ομολογίαν με το ιδεώδες της απελευθέρωσης του ανθρώπου από το στάτους του δέσμιου από μεταφυσικές-θεολογικές αρχές διανοούμενου ή του δέσμιου δουλοπάροικου ή ό,τι άλλο δέσμιο και την μετάπτωσή του σε ελεύθερο επιστήμονα, ελεύθερο εργάτη ή ό,τι άλλο ελεύθερο, η σωματική δέσμευση του πνευματικά αλλοτριωμένου γινόταν αντιληπτή σαν βάρβαρη και αναποτελεσματική, και υπήρχε μια τροπή προς την εξεύρεση μορφών αποτελεσματικής ψυχικής δέσμευσης του ψυχικά ασθενή. Πάντως, ο Φουκώ αμφισβητεί το ότι ο Pinel απελευθέρωσε τους τρελούς από τα δεσμά τους στα άσυλα, αμφιβάλλει δε και ως προς το κατά πόσον έθεσε τις (επιστημονικές, ηθικές και θεσμικές) βάσεις για την απελευθέρωσή τους από την τρέλα. Εκτιμά ότι αν ήταν κάτι που απελευθερώθηκε από το έργο του Pinel και των άλλων γιατρών που έστρεψαν την προσοχή τους στη θεραπεία της ψυχής αυτό ήταν η τρέλα. Η τρέλα απελευθερώθηκε από τον τρελό για να αναβαθμιστεί σε όργανο θεραπείας και ελέγχου του – όπως, λίγες δεκαετίας νωρίτερα, η εργασία απελευθερώθηκε από τον εργάτη και, περίπου την ίδια περίοδο, η επιστήμη από τον επιστήμονα. 'Ο 'απελευθερωμένος' τρελός του Pinel και, μετά απ` αυτόν, ο σύγχρονος τρελός που 'εισάγεται' σε κλινική, είναι άτομα υπόδικα. … Το άσυλο της εποχής τού θετικισμού, που τον φόρο τιμής για τη δημιουργία του αποτίουν στον Pinel, δεν είναι ένας ελεύθερος χώρος έρευνας διάγνωσης και θεραπείας· είναι ένας χώρος νομικός όπου ο τρελός κατηγορείται, δικάζεται και καταδικάζεται κι απ` όπου δεν απελευθερώνεται παρά με τη μετατροπή της δίκης του σε κατάσταση ψυχολογική, με την μεταμέλεια.' ((1964), σσ. 229-230, 259). Σε μιαν ερμηνεία του Φουκώ, η τρέλα απελευθερώθηκε ως αντικείμενο επιστημονικής μελέτης και ως μια ευέλικτη ως προς τις εστιάσεις, ευρεία ως προς τον πληθυσμό που μπορεί να αγκαλιάσει, και ιατρικογραφειοκρατικά διαχειρίσιμη κατηγορία κοινωνικού ελέγχου. Με την έννοια δε της μανίας χωρίς παραισθήσεις, όπως και με την ομόλογη του Rush περί ηθικής παραφροσύνης, η ψυχιατρική έκανε την εμφάνισή της και στους χώρους του ποινικού δικαίου – για να το συμπληρώσει νοηματικά και ηθικά, και να το ανταγωνιστεί θεσμικά. Στους χώρους συνάντησης ψυχιατρικής και ποινικού δικαίου στο μέλλον θα κάνει την εμφάνισή της και η εγκληματολογία.

Ο γιατρός James Cowles Prichard (1786-1848) δημοσίευσε το 1835 την *Πραγματεία Πάνω στην Παραφροσύνη και Άλλες Διαταραχές που Επιδρούν στο Πνεύμα* (*A Treatise On Insanity and Other Disorders Affecting the Mind* – James C. Prichard. *A Treatise On Insanity and Other Disorders Affecting the Mind,* London: Sherwood, Gilbert, and Piper, 1835). Με το έργο του Prichard η έννοια της ηθικής παραφροσύνης εντάχθηκε στη βασική ψυχιατρική ορολογία της περιόδου σε όλες τις χώρες με αναπτυγμένη ή αναπτυσσόμενη ψυχιατρική – παρά το ότι δέχτηκε κριτικές από ψυχιάτρους με διαφορετικό θεωρητικό προσανατολισμό. Στην πραγματεία του, ο Prichard δεν αναφέρεται στον Rush αλλά τιμά ιδιαίτερα τον Pinel του οποίου και παραθέτει συχνά τις απόψεις σε πολλά ζητήματα – την έχει δε αφιερώσει στον Esquirol, συνεργάτη του Pinel με ομόλογους θεωρητικούς και πρακτικούς προσανατολισμούς ο οποίος με το να 'φωτίσει τα αίτια της δριμύτερης από τις σύγχρονες συμφορές και τα μέσα ανακούφισης από αυτήν, αξίζει την ευγνωμοσύνη της ανθρωπότητας' (σ. 3). Κατά τον Prichard, η έννοια της μανίας χωρίς παραισθήσεις που σχημάτισε ο Pinel αποτελεί προπομπό του έργου του πάνω στην ηθική παραφροσύνη, είναι όμως περιορισμένη αφού αγγίζει περιφερειακά μόνον τις περιπτώσεις παραφροσύνης που έχουν να κάνουν με μια νοσηρή διαστροφή αποκλειστικά των αισθημάτων στοργής και αγάπης και των ηθικών αισθημάτων. Γι` αυτό και διεύρυνε σημαντικά την κατηγοριοποίηση του Pinel περιλαμβάνοντας και τις σχετικές ηθικο-ψυχικές διαταραχές που συνολικά ονόμασε ηθική παραφροσύνη. Το θεωρητικό σχεδίασμα του Prichard, που αντιστοιχούσε πληρέστερα στις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα στη δυτική Ευρώπη, επρόκειτο να αποτελέσει μία από τις βάσεις ανάπτυξης των θεωριών περί έμφυτης εγκληματικότητας που θα αναπτύσσονταν κυρίως μετά το 1850. Κατά τον Prichard, ηθική παραφροσύνη είναι 'η τρέλα που αφορά μια νοσηρή διαστροφή των φυσικών αισθημάτων, αισθημάτων στοργής και αγάπης, της ψυχικής διάθεσης, των συνηθειών και φυσικών παρορμήσεων, χωρίς κάποιαν άξια λόγου διαταραχή ή ατέλεια της νόησης ή των γνωστικών και λογικών ικανοτήτων, και ιδίως χωρίς κάποια παράφρονα ψευδαίσθηση ή παραίσθηση.' (σ. 6) Σε μια λεπτομερέστερη απόδοση, ο Prichard ορίζει την ηθική παραφροσύνη ως παραφροσύνη που δεν επιδρά στην κατανόηση ή τις λογικές ικανότητες. '(Υ)πάρχει επίσης και μια μορφή πνευματικής διαταραχής στην οποία οι νοητικές ικανότητες εμφανίζονται να έχουν υποστεί λίγη ή καθόλου βλάβη, ενώ η διαταραχή εκδηλώνεται κυρίως ή αποκλειστικά στην κατάσταση των αισθημάτων, την ψυχική διάθεση, ή τις συνήθειες. Σε περιπτώσεις αυτής της περιγραφής οι ηθικές και ενεργητικές αρχές του πνεύματος είναι παράξενα διεστραμμένες και εξαχρειωμένες· η δύναμη για αυτοκυβέρνηση έχει χαθεί ή εξασθενίσει· και το άτομο βρίσκεται να είναι ανίκανο όχι να μιλάει ή να διαλογίζεται σε κάθε θέμα που του προτείνεται, αφού αυτό θα το κάνει συχνά με μεγάλη εξυπνάδα και ευφράδεια, αλλά να συμπεριφέρεται με ευπρέπεια και κοσμιότητα στη διαχείριση της ζωής. Οι ελπίδες και κλίσεις του, οι συναισθηματικοί του σύνδεσμοι, τα όσα του αρέσουν και δεν του αρέσουν έχουν όλα υποστεί μια νοσηρή αλλαγή, και αυτή η αλλαγή φαίνεται να είναι το γενεσιουργό αίτιο, ή να βρίσκεται στη βάση κάθε αναστάτωσης την οποία η κατανόηση καθεαυτή φαίνεται να έχει υποστεί, και σε κάποιες στιγμές να σχηματίζει εξ ολοκλήρου τη μοναδική εκδήλωση της ασθένειας.' (σσ. 4-5)

Από τον ορισμό που διατυπώνει γίνεται φανερό ότι ο Prichard διακρίνει σαφώς ανάμεσα στη νοητική παραφροσύνη και την ηθική παραφροσύνη, με την πρώτη να επιδρά στη διάνοια (για παράδειγμα, παραισθήσεις) και τη δεύτερη να επιδρά στην ηθικο-ψυχική υπόσταση, στην ψυχική διάθεση, τα αισθήματα και τις συνήθειες. Μάλιστα, ο Prichard τονίζει ότι οι ηθικά

παράφρονες ‘συχνά εκδηλώνουν μεγάλη επιδεξιότητα για να δικαιολογούν την εκκεντρικότητα της διαγωγής τους και να εξηγούν και να νομιμοποιούν την κατάσταση του ηθικού αισθήματος στην οποία υπάρχουν’. (σ. 14) [Για κάτι ανάλογο, αν και σε ριζικά διαφορετική ηθικο-θεωρητική βάση, βλ και D. Matza και G. Sykes (1961) για τις τεχνικές εξουδετέρωσης ενοχών. – Matza, D. Και G. Sykes. ‘Juvenile delinquency and subterranean values’, American Sociological Review, τ. 26, σσ. 712-719, 1961] Στα γνωρίσματα και τις εκδηλώσεις ηθικής παραφροσύνης περιλαμβάνει τη διάθεση για μηχανορραφία σε βάρος άλλων χωρίς αφορμή, την ακραία οξυθυμία, τη διάθεση για κλοπές και εμπρησμούς – και, στο χώρο των σεξουαλικών εμμονών, την ερωτομανία, τη σατυρίαση και τη νυμφομανία (σσ. 17-25).

Ως προς τα αίτια της ηθική παραφροσύνης, ο Prichard παρέμεινε αβέβαιος – ‘είναι ένα θέμα που εμπλέκεται σε βαθιά ασάφεια’ (σ. 112). Συγχρόνως όμως, κατέθεσε ορισμένες γενικές κατευθύνσεις προς τις οποίες θα έπρεπε να στραφεί η προσπάθεια εντοπισμού τους. Καταρχήν, απέρριψε ότι τα αίτια της ηθικής παραφροσύνης πρέπει να αναζητηθούν σε συνηθισμένα κίνητρα όπως η νοητική διαταραχή ή η εκδίκηση. Επίσης, απέρριψε και τις εξηγήσεις τις φρενολογίας που είχε αναπτυχθεί περίπου παράλληλα με τις θεωρήσεις των Ruch, Pinel και Prichard, αφού κατά τη γνώμη του συχνά περιλάμβανε μη λογικές επιχειρηματολογίες και τα όποια συμπεράσματά της δεν εδράζονταν σε θετικές αποδείξεις (σσ. 461-479, ιδίως 464-467). Κατά δεύτερο, πρότεινε να εξετασθούν περιπτώσεις που το άτομο είχε προηγούμενο ιστορικό παραφροσύνης, είχε υποστεί υψηλό πυρετό ή είχε επιληπτικό ιστορικό. Επίσης, να στραφεί η προσοχή στο νευρικό σύστημα και τον εγκέφαλο αξιοποιώντας μεθόδους πειραματικής χειρουργικής – για παράδειγμα, με την αφαίρεση τμημάτων του εγκεφάλου και την παρατήρηση της συμπεριφοράς μετά τη χειρουργική επέμβαση. Τέλος, προτείνει και την εξέταση οικογενειακών ιστορικών παραφροσύνης, περιπτώσεων που υπάρχει μια κληρονομική προδιάθεση για παραφροσύνη που μεταβιβάζεται γενετικά από τους γονείς στα παιδιά (σσ. 201-208). Ουσιαστικά, ο Prichard, για την κατανόηση της ηθικής παραφροσύνης, στρέφει την προσοχή του στο εσωτερικό του ανθρώπου, τον ψυχισμό και τη βιολογία του. Σε μιαν εποχή θεαματικών αναστατώσεων σε όλα τα επίπεδα των κοινωνιών στη δυτική Ευρώπη, περίπου αδιαφορεί ευθέως για τις κοινωνικές συνθήκες τις οποίες κατανοεί περίπου σαν πιθανά ερεθίσματα για την εκδήλωση μιας παραφροσύνης η οποία υπάρχει σαν δυναμικό σε κάποιους ανθρώπους και όχι σε κάποιους άλλους (σσ. 156-172). Άλλωστε, η έννοια της ηθικής παραφροσύνης είναι εξ ορισμού σχεδιασμένη για να οδηγεί σε αυτές τις ψυχιατρικές απορίες και όχι σε κάποιες άλλες. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλά από τα ερωτηματικά του Prichard επρόκειτο μετά το 1850 να αποτελέσουν κεντρικά ερωτηματικά μιας σειράς βιολογικών θεωρήσεων για το έγκλημα.

Ιδιαίτερη σημασία την καθιέρωση της θεωρίας του Prichard και τη διατήρηση πολλών ερωτηματικών του στις βιολογικές θεωρήσεις του εγκλήματος που θα ακολουθούσαν στις επόμενες δεκαετίες έχει ότι το ‘στενό’ ψυχιατρικό επιχείρημα συνιστούσε μέρος μιας ευρύτερης αντίληψής του για την κοινωνία και τον άνθρωπο. Η αντίληψη αυτή διαφεύγει από πολλούς μελετητές του ψυχιατρικού έργου του που περιορίζονται στις ψυχιατρικές του αναφορές πάνω στην παραφροσύνη και, ακόμα και αυτοί που θίγουν το υπόλοιπο έργο του, δεν δείχνουν να ενδιαφέρονται για τις ιδεολογικές και ηθικές συγγένειες και ομολογίες της ψυχιατρικής του με το έργο αυτό. Εκτός από ψυχίατρος, ο Prichard ήταν και εθνολόγος. Μάλιστα, κρίνοντας από τις δημοσιεύσεις του, το ενδιαφέρον του Prichard ήταν στραμένο κυρίως στην εθνολογία παρά την ψυχιατρική, προς το τέλος δε της ζωής του διετέλεσε και πρόεδρος της Βρετανικής Ethnological Society. Το διδακτορικό του (1808) είχε ως θέμα τη φυσική ιστορία του ανθρώπου, ενώ το 1813 δημοσίευσε το δίτομο έργο *Researches into the Physical History of Man*, το 1838 το *On the Extinction of Some Varieties of the Human Race* και το 1843 το *Natural History of Man*. Στις μελέτες του αυτές, ο Prichard διατυπώνει και επιχειρηματολογεί πάνω σε μια διπλή θέση: Από τη μια, το ανθρώπινο είδος είναι ενιαίο. Από την άλλη, οι φυλές που απαρτίζουν το ανθρώπινο είδος δεν έχουν ούτε μεταβιβάζουν στους απογόνους τους την ίδια κυρίως βιολογική αλλά και ηθική και πολιτισμική ποιότητα – με τους Νέγρους να αποτελούν το πλέον πρωτόγονο είδος ανθρώπων (Augstein, 1999 – H. F. Augstein. *James Cowles Prichard`s Anthropology: Remaking the Science of Man in Early Nineteenth Century Britain*, Amsterdam: Rodopi. 1999). Ουσιαστικά, ο Prichard ήταν ένας πρωτο-εξελιξιστής τον οποίο έλαβε υπόψη και ο Darwin όταν συνέγραψε την *Origin of Species* το 1859. Οι σχετικές αντιλήψεις του είναι έμμεσες και διάχυτες στην *Πραγματεία Πάνω στην Παραφροσύνη και Άλλες Διαταραχές που Επιδρούν στο Πνεύμα*, μερικές δε φορές έρχονται και στην επιφάνεια του επιχειρήματος, όπως για παράδειγμα στο κεφάλαιο Χ για τις ‘στατιστικές της παραφροσύνης’ όπου διακρίνει μεταξύ πολιτισμένων (Ευρώπη και ΗΠΑ) και βάρβαρων χωρών (σσ. 327-35, ιδίως 350-351). Ίσως, χωρίς αυτό τον πρωτο-εξελιξισμό και τη διάχυτη ετοιμότητα για αναγωγή της κοινωνικής ιεραρχίας και ανισότητας σε βιολογική ιεραρχία και ανισότητα, το έργο του Prichard να μην είχε τύχει της ευρείας αποδοχής που γνώρισε στην ψυχιατρική και από την ευρύτερη αστική διανόηση της εποχής του.

Στο κεφάλαιο XI της *Πραγματείας* του, ο Prichard εξετάζει τη σημασία που μπορεί να έχει η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης για το Δίκαιο και τα δικαστήρια – και τη σχέση του Ποινικού Δικαίου με την ψυχιατρική. Παρουσιάζει ‘κάποιες παρατηρήσεις πάνω σ` αυτήν (την ηθική παραφροσύνη) στη σχέση της με την ηθική παραβατικότητα και την ποινική νομοθεσία’ (σ. 382) και στη συνέχεια,, στηριζόμενος και στον Esquirol, μια σειρά από περιπτώσεις που το δικαστήριο καταδίκασε άδικα κατά τη γνώμη του κάποιους-ες σε ποινές φυλάκισης για αδικήματα που διέπραξαν ενώ αυτοί-ες δεν ήταν παρά ψυχικά ασθενείς – ηθικά παράφρονες. Αποφάσισαν δε οι δικαστές κατ` αυτό τον τρόπο γιατί δεν είχαν τα απαραίτητα επιστημονικά εφόδια να κατανοήσουν ότι κάποιος μπορεί να είναι συγχρόνως νοητικά λογικός και ηθικά παράφρονας. Για την άρση αυτής της κατάστασης αδικίας, ο Prichard προτείνει οι ηθικά παράφρονες εγκληματίες να μη φυλακίζονται αλλά να

κλείνονται σε άσυλα – υπό την επιστημονική επίβλεψη ψυχιάτρων (για παράδειγμα, σσ. 402-404). Δηλαδή ο Prichard προτείνει έναν επανακαθορισμό στην απόδοση λογικής και υπευθυνότητας στο νέο υποκείμενο που σχηματιζόταν κατά τη διάρκεια της (πολιτικής) Γαλλικής Επανάστασης και των εξελίξεών της, και της (οικονομικής) Βιομηχανικής Επανάστασης που λάβαινε χώρα κυρίως στη Μεγάλη Βρετανία. Προτείνει έναν επανακαθορισμό των όρων του 'κοινωνικού συμβολαίου' και το ποιους θα περιλαμβάνει (και ποιους θα αποκλείει). Το επιχείρημα του Prichard αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος της αναπτυσσόμενης ψυχιατρικής κατά το δεύτερο τέταρτο του 19ου αιώνα. Αφού έθεσε στο περιθώριο την εκκλησία στο ζήτημα της διαχείρισης των οριζόμενων ως πνευματικά ασθενών, από τα μέσα της δεκαετίας του 1830 έρχεται να διεκδικήσει ένα μέρος του ελέγχου των εγκληματιών από το ποινικό δίκαιο – ακριβέστερα, άλλο ένα μέρος, αφού είχε ήδη επιτύχει την ανάληψη της διαχείρισης των νοητικά παραφρόνων. Και με τον Prichard, η ψυχιατρική διεκδικεί από το ποινικό δίκαιο τη μερίδα των εγκληματιών που τους ορίζει σαν ηθικά παράφρονες και προτείνει με επιστημονικά επιχειρήματα, όπως αυτά αρχικά του Rush και του Pinel και στη συνέχεια του Prichard, να αναλάβει την ευθύνη του ελέγχου τους. Η νέα μερίδα διεκδικούμενων από την ψυχιατρική εγκληματιών αποτελούσε έναν απροσδιόριστο και αυξομειούμενο ως προς το μέγεθος πληθυσμό. Εξαρτιόταν από τα κριτήρια ορισμού, το συσχετισμό των δυνάμεων μεταξύ ποινικού δικαίου, ιατρικής και, περιφερειακά, άλλων επιστημών, αλλά και τις ευρύτερες καθεστωτικές ανάγκες για έλεγχο και ηγεμονία. Τα συμφέροντα των ψυχιάτρων ως επαγγελματικού κλάδου περίπου συμβαδίζουν και αλληλο-ενισχύονται με τα ευρήματα της ψυχιατρικής ως επιστήμης. Στο πρόσωπο του Prichard, η ψυχιατρική έρχεται να προτείνει νέες – μοντέρνες, επιστημονικές και ανθρωπιστικές στο πνεύμα του Διαφωτισμού – μεθόδους για την κατανόηση, διαχείριση και τον έλεγχο άλλης μιας μερίδας των ψυχικά αλλοτριωμένων που μετονομάζονται ταχύτατα και χωρίς ιδιαίτερες αντιστάσεις σε ψυχικά ασθενείς – τους ηθικά παράφρονες εγκληματίες. Η θεωρία του Prichard περί ηθικής παραφροσύνης έγινε ευρύτατα αποδεκτή στη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία. Πολύ σύντομα, πέρασε τον Ατλαντικό και άρχισε να αξιοποιείται ευρύτατα και από τους Αμερικανούς ψυχιάτρους που, σύμφωνα με τους Dain και Carlson (1962 – Dain, N. και E. T. Carlson. 'Moral insanity in the United States, 1789-1866', *American Journal of Psychiatry*, τ. 118, σσ. 795-800), έκριναν ότι υπερείχε θεωρητικά και πρακτικά, επιστημονικά και επαγγελματικά, της ανάλογης θεώρησης του Rush.

Η συνεισφορά των Rush, Pinel και Prichard δεν περιορίζεται στην ανάπτυξη της ψυχιατρικής και τη σύνδεση εγκληματικότητας και απόκλισης με τη βιολογία του ανθρώπου μέσω των θεωριών και θεωρημάτων περί ηθικής παραφροσύνης και μανίας χωρίς παραισθήσεις. Επιπλέον, συνεισέφεραν στην ανάπτυξη ενός επιστημονικού και ελεγκτικού λόγου που φέρει ορισμένες ιδιότητες οι οποίες επρόκειτο να αναπτυχθούν στις επόμενες δεκαετίες από επιστήμονες και, πολύ συχνά μέχρι σήμερα, να συστήσουν αυτονόητα συστατικά στοιχεία μιας 'επιστημονικής καθομιλουμένης', των τρόπων που κάποιος μπορεί να σκέφτεται επιστημονικά για το έγκλημα και την απόκλιση. Πρόκειται για ιδιότητες οι οποίες προβάλλουν σαν επιστημονικά έγκυρες ώστε να μη χρειάζεται κάποιος να στοχάζεται για τις ιδεολογικές και ηθικές φορτίσεις τους. Καταρχήν, οι θεωρίες περί ηθικής παραφροσύνης προωθούν την αντίληψη ότι κάποιες συμπεριφορές, στάσεις ή αντιλήψεις είναι κανονικές, με το κανονικό να ταυτίζεται πολύ συχνά με το φυσιολογικό, το λογικό και το ηθικό. Και, κατά προέκταση, κάποιες άλλες είναι αντικανονικές, με το αντικανονικό να ταυτίζεται πολύ συχνά με το μη φυσιολογικό, το παράλογο και το ανήθικο. Επιπλέον, οι αντικανονικές συμπεριφορές αποκλίνουν από αυτά που υποτίθεται ότι όλα τα μέλη της κοινωνίες έχουν συμφωνήσει με την ελεύθερη θέλησή τους. Οι συγκεκριμένες θεωρίες δυσκολεύονται, ίσως-ίσως αδυνατούν, να κατανοήσουν το διαφορετικό χωρίς να το προβάλλουν σε έναν άξονα κανονικού-αποκλίνοντος, έναν άξονα που είναι ιεραρχημένος, με το κανονικό να είναι στην κορυφή, να είναι 'καλό', και το αποκλίνον να είναι στη βάση, να είναι 'κακό'. Συγχρόνως, οι θεωρίες περί ηθικής παραφροσύνης προωθούν και την αντίληψη ότι κάποιες επιστήμες μπορούν ή και πρέπει να συμβάλλουν στην κανονικοποίηση των αντικανονικών συμπεριφορών, δηλαδή ότι είναι σε θέση ή και πρέπει να αποτελέσουν επιστήμες της κανονικοποίησης. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν εμφανίστηκε μια ευρεία ποικιλία επιστημονικών προτάσεων που θα διέφεραν μεταξύ τους ως προς το επίπεδο (άτομο, ομάδα, κοινωνία) ή/και το πλαίσιο (βιολογία, συνήθειες, νόμοι-κανόνες) που μπορεί να επιτευχθεί καλύτερα η κανονικοποίηση – συμφωνούσαν όμως ότι η κανονικοποίηση εμπίπτει στις αρμοδιότητές τους ή και υποχρεώσεις τους. Κατά δεύτερο (και σε ισχυρή συνάρτηση με την κανονικοποίηση), οι συγκεκριμένες θεωρίες εισήγαγαν την αντίληψη ότι η αποκλίνουσα συμπεριφορά και η εγκληματική συμπεριφορά (δηλαδή, η ποινικά κολάσιμη αποκλίνουσα συμπεριφορά) είναι ή πρέπει να είναι κατανοήσιμες σαν παθολογικές, σαν βιολογικά, ψυχικά ή κοινωνικά άρρωστες συμπεριφορές. Ότι η απόκλιση και το έγκλημα συνιστούν κοινωνικές παθολογίες (με αιτίες που μπορούν να εντοπιστούν βιολογικά, ψυχολογικά ή/και κοινωνιολογικά). Η μεταφορά περί κοινωνικής παθολογίας (στο ευρύτερο πλαίσιο της μεταφοράς περί της κοινωνίας ως οργανισμού) ήρθε να ισχυροποιηθεί στις επόμενες δεκαετίες, και μάλιστα όχι μόνο στις βιολογικές θεωρήσεις του εγκλήματος και της απόκλισης αλλά και σε 'καθαρές' κοινωνικές θεωρήσεις όπως για παράδειγμα η κοινωνιολογική θεώρηση του Durkheim. Πρόκειται για μια μεταφορά που παραμένει ισχυρή μέχρι σήμερα – το ζήτημα δεν είναι μόνο ότι κάποιος χρησιμοποιεί αστόχαστα την έννοια αλλά και ότι οι άλλοι καταλαβαίνουν τι εννοεί. Οι θεωρίες περί ηθικής παραφροσύνης συνέβαλαν σημαντικά ώστε το διπολικό ζεύγος 'κοινωνική υγεία/κανονικότητα' από τη μια και 'κοινωνική

παθολογία/απόκλιση-έγκλημα' από την άλλη να αναβαθμιστεί σε ένα από τα κυρίαρχα ζεύγη και της επιστημονικής σκέψης γύρω από το έγκλημα και την απόκλιση.[1]

Ως προς την ιστορία της ανάπτυξης των κοινωνιακών θεσμών και του σχετικού στοχασμού, η ανάπτυξη της θεωρίας περί ηθικής παραφροσύνης συμπίπτει με την πρώτη φάση του Hirschman σχετικά με τις τρεις περιόδους ανάπτυξης της αντιδραστικής ρητορείας (βλ. παραπάνω σχετική ενότητα σε κεφάλαιο 1). Η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης κατέθεσε το στοχασμό και τα ευρήματά της πάνω στα ζητήματα που ήταν κυρίαρχα κατά την περίοδο ανάμεσα στο 1870 και το 1830 και αφορούσαν την οργάνωση της πολιτείας, της κοινωνίας πολιτών και του κράτους στις χώρες τις δυτικής Ευρώπης και τις ΗΠΑ. Κατ` αυτή την περίοδο που εξετάζονταν κατά πρώτο λόγο τα ζητήματα των αστικών δικαιωμάτων για την ισότητα και την ελευθερία, τις μορφές τους και τα όριά τους, και λάβαιναν χώρα διάφορες εφαρμογές, η συγκεκριμένη θεωρία έθεσε το ζήτημα των ορίων της λογικής και της ηθικής του ατόμου, του ποια θα πρέπει να είναι τα ελάχιστα λογικά και ηθικά-ψυχικά απαραίτητα ώστε κάποιος να απολαμβάνει τα αστικά δικαιώματα – δικαιώματα που είχαν μεν σχηματιστεί και εφαρμόζονταν εδώ και αιώνες στη δυτική Ευρώπη (Tigar και Levy, 1981, σσ. 13-18, 139-141, 207-210 – Tigar, M. E. και M. R. Levy. *Το Δίκαιο και η Άνοδος του Καπιταλισμού*, Αθήνα: Άλμπατρος, 1981) αλλά τώρα πλέον προβάλλονταν ως εάν να έχουν καθολική ισχύ. Ούτως ή άλλως, πολλά από τα δικαιώματα αυτά δεν είχαν καθολική ισχύ – για παράδειγμα, δικαίωμα ψήφου είχαν μόνον οι ενήλικοι άνδρες με σημαντική περιουσία. Οι Rush, Pinel και Prichard, ζώντας στις εξελίξεις τις εποχής τους και μετέχοντας ενεργά στα κοινά, ήρθαν να καταθέσουν από τη σκοπιά της επιστήμης τους (την οποία προσπαθούσαν να αναβαθμίσουν ως επιστήμη και να κατοχυρώσουν ως επάγγελμα) ήρθαν να καταθέσουν τον επιστημονικό στοχασμό τους σχετικά με το ποια είναι τα κριτήρια για τον ορισμό των απαραίτητων λογικών και ηθικο-ψυχικών ιδιοτήτων που κάποιος πρέπει να διαθέτει ώστε να δικαιούται να απολαμβάνει το κάθε ένα από τα νέα διαθέσιμα γενικά αστικά δικαιώματα. Ειδικά δε η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης στις εκδοχές των Rush, Pinel και Prichard – και τις εκδοχές των όσων θα ακολουθούσαν – συνέστησε ένα πρώτο θεώρημα κοινωνικού αποκλεισμού με ηθικο-ψυχικά κριτήρια. Ήρθε, όχι σε πολιτικούς αλλά σε επιστημονικούς όρους (με πολιτική έγκριση) να αμβλύνει, να εξορθολογίσει, κάπως τον ενθουσιασμό που είχε προκαλέσει η Γαλλική Επανάσταση με τις γενικές της αρχές. Όπως και να προσφέρει επιστημονικά επιχειρήματα σε όσους είχαν φοβηθεί, όπως ο Burke το 1790, και ήθελαν ελευθερία, ισότητα και αδελφοσύνη με μέτρο. Λίγο-πολύ, οι Rush, Pinel και Prichard έκαναν στην ψυχιατρική ό,τι και οι Beccaria και Bentham έκαναν στο ποινικό δίκαιο και το ποινικό σύστημα: στηριγμένοι στις νέες θετικές μεθόδους των φυσικών επιστημών, οργάνωσαν γενικούς ορθολογικούς κανόνες για την κατανόηση του νέου ιστορικού υποκειμένου στον φιλελεύθερο καπιταλισμό και την αναδιοργάνωση των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών. Όμως, η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης, ειδωμένη στο ιστορικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε δεν συνιστά και αντιδραστική ρητορεία όπως την ορίζει ο Hirschman. Πρώτο, γιατί κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και σε ό,τι αφορά την λογική και ηθικο-ψυχική σύσταση του ανθρώπου, η αντιδραστική ρητορεία προερχόταν από τη θεολογία. Δεύτερο, γιατί δεν είχε ακόμη αναπτυχθεί η δράση αμφισβήτησης των μέτρων και θεσμών που πρότεινε η συγκεκριμένη θεωρία – η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης δεν αποτελούσε απάντηση σε νέα κινήματα και ιδεώδη. Όταν αυτά έκαναν την εμφάνισή τους μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης μετεξελίχθηκε ανάλογα ώστε να αναπτυχθεί ως αντιδραστική ρητορεία ή, ηπιότερα, να περιληφθεί στις δεσπόζουσες αντιδραστικές ρητορείες της περιόδου.

Βέβαια, την περίοδο όπου αναπτύχθηκε η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης δεν ήταν μόνον η ρεαλιστικοποίηση των αρχών του Διαφωτισμού και των αστικών δικαιωμάτων που απασχολούσαν την κοινωνία και, πιο συγκεκριμένα, το αστικό καθεστώς. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, υπήρχαν ευρύτατες αναταραχές στην πολιτική και την οικονομία, και μια ακραία εξαθλίωση των κατώτερων τάξεων, κυρίως της ταχύτατα αναπτυσσόμενης στα αστυκά κέντρα εργατικής τάξης. Οι συνθήκες αυτές συνοδεύονταν από κοινωνικές αναταραχές και εξεγέρσεις απόγνωσης ή απαίτησης. Για να συμπληρώνουν την πειθαρχία της αγοράς και να αποτρέπουν αναταραχές και εξεγέρσεις, τα αστικά καθεστώτα της περιόδου στράφηκαν σε στρατηγικές καταστολής, ιδίως ποινικής καταστολής με την αυστηροποίηση και διεύρυνση των ποινικών νόμων και την ανάπτυξη της αστυνομίας. Επίσης, αναπτύχθηκαν και νέες θεωρήσεις περί 'επικίνδυνων τάξεων' και 'εγκληματικών τάξεων' οι οποίες προέρχονταν μάλλον από τους χώρους του ευρύτερου πολιτικού στοχασμού και της πολιτικής επιστήμης – με τη συνδρομή και των αναπτυσσόμενων στατιστικών μεθόδων. Κατά την περίοδο αυτή, ούτε η ψυχιατρική ούτε ειδικότερα η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης φαίνονται να έχουν κάποια συμμετοχή στην αντιμετώπιση των σχετικών προβλημάτων. Άλλωστε, η

[1] Η Rafter (1998, σ. 983, υποσ. 2) αναφέρει άλλα δύο σχετικά διπολικά ζεύγη στο χώρο του λόγου για το έγκλημα και ειδικότερα του εγκληματολογικού λόγου: 'κληρονομικότητα-περιβάλλον' και 'ελεύθερη θέληση-ευθύνη'. Προεκτείνοντας της αρχική της ιδέα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τα δύο ζεύγη συνιστούν πλαίσια στα οποία μπορεί να οριστεί η ευθύνη. Ο νόμος αναλαμβάνει τους υπεύθυνους και η ψυχιατρική τους ανεύθυνους για τις πράξεις τους (είτε λόγω κληρονομικότητας είτε λόγω περιβαλλοντικών συνθηκών). Και βέβαια, υπάρχει ένα ευρύτατο πεδίο μεταξύ των δύο πόλων όπου η νομική και η ψυχιατρική μπορούν να συνεργαστούν για την απόδοση βαθμών ευθύνης ή/και να ανταγωνιστούν πάνω στο ποια από τις δύο θα διεκδικήσει επιτυχημένα να έχει τον πρώτο λόγο. Η κοινωνιολογία, η βιολογία, η ψυχολογία και η εγκληματολογία έρχονται να συνεισφέρουν το δικό τους σχετικό λόγο αμέσως ή εμμέσως.

αναδιοργάνωση των κοινωνικών θεσμών ώστε να περιλάβουν και τα πολλά υποσχόμενα προγράμματα που πρότεινε η ψυχιατρική συνιστούσε μια πολυετή διαδικασία. Σταδιακά, ολοένα και περισσότερες κατηγορίες του πληθυσμού θα έμπαιναν υπό τον έλεγχο της ψυχιατρικής (ή και της ψυχιατρικής) με πρώτο βήμα τον ορισμό τους ως ψυχικά ασθενών – αλλά σταδιακά. Ενώ το δίκαιο ήταν δουλεμένο για αιώνες, η ψυχιατρική ως επιστήμη του κοινωνικού ελέγχου μόλις που έκανε την εμφάνισή της. Η δε πρότασή της για 'απεγκληματοποίηση μέσω παραφρονοποίησης' κάποιων τύπων ή κατηγοριών και η μεταφορά της διαχείρισής τους από το ποινικό δίκαιο και τη φυλακή στην ψυχιατρική και το ψυχιατρικό άσυλο θα εξεταζόταν θετικά στη θεωρία και την πράξη, αφού άλλωστε θα απάλλασσε και το δίκαιο από ένα μέρος του έργου του. Στο γύρισμα από τον 18^{ο} στον 19^{ο} αιώνα, με τη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης, η ψυχιατρική δεν ήταν ακόμα σε θέση να διατυπώσει ανάλογες απαιτήσεις. Οπότε, οι Rimke και Hunt μάλλον 'βιάστηκαν' όταν κατανοούν τη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης σαν άλλη μια, νέα στρατηγική πειθάρχησης που ήταν στραμμένη στην αντιμετώπιση των κοινωνικών ταραχών της περιόδου (Rimke και Hunt, 2002 – Rimke, H. και A. Hunt. 'From sinners to degenerates: The medicalization of morality in 19th century', *History of Science*, 2002, τ. 15(1), σσ. 59-88). Μετά το 1850 ή 1860, όταν οι γενικές προτεραιότητες θα άλλαζαν με την προσοχή κατά τον Hirschman να στρέφεται στα πολιτικά και κοινωνικο-οικονομικά δικαιώματα των κατώτερων τάξεων, η συγκεκριμένη θεωρία πράγματι θα 'εκσυγχρονιζόταν', θα έπαιρνε ανάλογους προσανατολισμούς στο πλαίσιο νέων θεωρήσεων που θα εστίαζαν εμμέσως ή αμέσως στη σχέση βιολογίας και εγκλήματος, όπως οι θεωρήσεις περί κοινωνικού υπολείμματος και εκφυλισμού. Κατά την περίοδο όμως που εξετάζεται σ` αυτό το σημείο της μελέτης, που λόγος περί εγκλήματος υπάρχει αλλά δεν υπάρχει εγκληματολογία ως επιστήμη ή ως ακαδημαϊκός θεσμός, και που κατά τον Hirschman πρωτεύουσα θέση είχε το ζήτημα των αστικών δικαιωμάτων, η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης ήταν μία θεωρία μέσα σε άλλες που υποσχόταν ότι είναι σε θέση να βάλει σε τάξη ένα μέρος των αυξανόμενων ψυχιατρικών ευρημάτων – και μάλιστα στο πνεύμα των προτεραιοτήτων της εποχής.

Ολοκληρώνοντας την ενότητα (ή κεφάλαιο) θα πρέπει ίσως να προσεχθεί ότι κατά τη μετάβαση από τον 18^{ο} στον 19^{ο} αιώνα, οι Rush, Pinel και Prichard στοχάζονταν σε κοινωνίες που – έστω και στην ίδια γενική κατεύθυνση – είχαν μερικά διαφορετικές ιστορικές πορείες, και σημαντικές διαφορές στην πολιτική τους οργάνωση, τον πολιτισμό, τη θέση στην αναπτυσσόμενη παγκόσμια αγορά και την ταξική δομή τους, διαφορές που θα παρέμεναν σημαντικές για πολλές δεκαετίες. Παρά τις ιστορικές διαφορές όμως και τα επιμέρους προβλήματα που απασχολούσαν τις επιστημονικές και στοχαστικές ελίτ των ΗΠΑ το 1780, της Γαλλίας το 1800 ή της Μεγάλης Βρετανίας το 1830, οι κοινές αρχές και τα κοινά προβλήματα αποδείχτηκαν σημαντικότερα. Σε μια περίοδο που – με την αριστοκρατία να έχει υποστεί μια σειρά από σημαντικές ήττες στα πεδία οργάνωσης της οικονομίας αλλά να διατηρεί μεγάλο μέρος της πολιτικής και πολιτισμικής της ισχύος και του ελέγχου του κράτους, και την εργατική τάξη ήδη σχηματισμένη κυρίως στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα αλλά χωρίς συλλογική πολιτική οργάνωση – η αστική τάξη δεν είχε ιστορικό αντίπαλο ικανό να αμφισβητήσει τις βασικές της αρχές, η δυναμική των αρχών του Διαφωτισμού και της αισιόδοξης εμπιστοσύνης στην επιστήμη ήταν τόσο ισχυρή ώστε να είναι δυνατό να αναπτυχθούν κοινές θεματικές και εμφάσεις στην επιστημονική σκέψη, και τον προβληματισμό σχετικά με τη συνεισφορά της επιστημονικής σκέψης στον εξορθολογισμό της κοινωνίας.

Ηθική παραφροσύνη και ηθική θεραπεία (αρχές 19^{ου} αιώνα –)

Η μέθοδος της ηθικής θεραπείας (traitement moral, moral treatment) των ψυχικά ασθενών αποτέλεσε μια μεταρρυθμιστική προσπάθεια ψυχιάτρων όπως οι Ph. Pinel και S. Tuke, μιαν από τις κορυφαίες στιγμές της ψυχιατρικής αφού της επέτρεψε να αποσυνδεθεί από παλαιές, μη ορθολογικές και μη ανθρωπιστικές μεθόδους θεραπείας της παραφροσύνης αλλά και να διευρύνει τους χώρους ανάληψης ευθύνης της. Προσεγγίζοντας την ευρέως, η ηθική θεραπεία περιλαμβάνει όλες τις μη ιατρικές τεχνικές, τις τεχνικές που δεν χρησιμοποιούν φυσικές ή χημικές ουσίες ή συσκευές αγωγής ή δέσμευσης του σώματος – και συνεπώς διαφέρει από τις επικρατούσες ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα μεθόδους που χρησιμοποιούσαν κυρίως ή αποκλειστικά ανάλογες τεχνικές. Στενότερα και μάλλον ακριβέστερα ειδωμένη, η ηθική θεραπεία έχει να κάνει με τις θεραπευτικές μεθόδους που αποσκοπούν στη βελτίωση του ψυχασθενή μέσω της επίδρασης στον ψυχισμό του (Carlson και Dain, 1960 – Carlson, E. T. και N. Dain. 'The psychotherapy that was moral treatment', *American Journal of Psychiatry*, 1960, τ. 117, σσ. 591-524) με βάση τις ιδιαίτερες ικανότητες και ανάγκες του. Σύμφωνα δε με την K. Grange (1961 – Grange, K. M. 'Pinel and Eighteenth-Century Psychiatry', *Bulletin of the History of Medicine*, 1961, τ. 35, σσ. 442-453), η έννοια του ηθικού όπως την κατανοούσε ο Pinel στις αρχές του 19^{ου} αιώνα είναι σε σημερινούς όρους πλησιέστερα στις έννοιες των συναισθημάτων και των παθών παρά στη σύγχρονη έννοια της ψυχολογίας (του ψυχισμού). Βασική αρχή της ηθικής θεραπείας ήταν – και παρέμεινε ως σήμερα στο βαθμό και τις μορφές που ισχύει και εφαρμόζεται στην πράξη – πως η λογική και η στοργή και η διακριτική χειραγώγηση είναι αποτελεσματικότερες από το φόβο, τον βίαιο εξαναγκασμό, τη δέσμευση του σώματος και τη χρήση ουσιών (Bynum, 1981 – Bynum, W. F. J. ' Rationales for therapy in British Psychiatry, 1780-1835',

Madhouses, Mad-Doctors, and Madmen. The Social History of Psychiatry, A. Scull (επιμ.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, σσ. 35-57).

Η ηθική (ή ψυχολογική) θεραπεία έχει αναγνωριστεί ως η καινοτομία με τη μεγαλύτερη σημασία για την ανάπτυξη της σύγχρονης ψυχιατρικής κατά τον 19ο αιώνα (Cooter, 1981, σ. 76 – Cooter, R. 'Phrenology and British alienists, ca. 1825-1845', *Madhouses, Mad-Doctors, and Madmen. The Social History of Psychiatry*, A. Scull (επιμ.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, σσ. 58-104) αφού ανταποκρινόταν στις αρχές του Διαφωτισμού και τα ανθρωπιστικά ιδεώδη. Με βάση τις αρχές της ηθικής θεραπείας, ο φυσικός περιορισμός και η φυσική τιμωρία του τρελού πρέπει να περιορίζεται στο ελάχιστο. Και αυτό γιατί μπορεί μεν να ακινητοποιεί ή να καθιστά υπάκουο όποιον τα υφίσταται αλλά δεν είναι δυνατό να συμβάλλουν στη βελτίωσή του. Ο εξωτερικός έλεγχος δεν μπορεί να επιτύχει κάτι παραπάνω ή κάτι διαφορετικό από μιαν επιφανειακή εξωτερική υπακοή – που η ισχύ της περιοριζόταν μόνον όσον ίσχυαν και οι συνθήκες που την επέβαλαν. Αντίθετα, η ηθική θεραπεία απέβλεπε στην αλλαγή του ασθενή, του τρελού, 'στον μετασχηματισμό του σε κάτι που θυμίζει το αστικό ιδεώδες του ορθολογικού ατόμου' (Scull, 1981, σ. 111). Το κρίσιμο ζήτημα στο οποίο και εστίασαν την προσοχή τους οι ηθικοί θεραπευτές ήταν η μετάδοση και εσωτερίκευση, αποδοχή και πρακτική αφομοίωση, ηθικών αρχών και λογικών μέσων στον ασθενή. Ο ασθενής έπρεπε να εκπαιδευτεί ώστε να αυτοπειθαρχείται. Από αυτή την οπτική, η αλλαγή στο σκοπό της θεραπείας απαιτούσε και την αλλαγή στα μέσα. Πρακτικά δε, δύο μέσα αποδείχτηκαν τα πλέον αποτελεσματικά. Το πρώτο ήταν η καλοσύνη, ανεκτικότητα και φροντίδα από μέρους του θεραπευτή, και το δεύτερο ήταν η εργασία, 'αφού από όλους τους τρόπους με τους οποίους οι ασθενείς μπορούν να πεισθούν να αυτοπεριορίζονται, η σταθερή εργασία είναι ίσως η γενικά πιο αποτελεσματική' (Tuke σε Scull, 1981, σ. 112). Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η μέθοδος της ηθικής θεραπείας των ψυχικά ασθενών εμφανίστηκε σαν μοντέρνα και επιστημονική (και) γιατί ήταν συμβατή με τις επικρατούσες πολιτικο-οικονομικές αρχές της περιόδου και της Βιομηχανικής Επανάστασης – μπορεί δε να υποστηριχθεί ότι αποτελούσε μέρος τους, εκδοχή τους. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός απαιτούσε μιαν αλλαγή στο χαρακτήρα του εργάτη αφού τουλάχιστον οι πρώτες γενιές αγροτών και τεχνιτών που μετέπεσαν όπως-όπως σε εργάτες δεν έφεραν χαρακτήρες συμβατούς με τους τρόπους λειτουργίας της νέας βιομηχανικής παραγωγής. Αλλαγές απαιτούνταν και στο χαρακτήρα του εργαζόμενου γενικότερα ώστε να κατανοεί και να λειτουργεί με βάση τις αρχές του ωφελιμισμού ως εάν να είναι αυτονόητες, εύλογες και ηθικές, ως εάν να οδηγούν στη 'μέγιστη ευτυχία τον μέγιστο αριθμό ανθρώπων' – έστω και αν ο ίδιος ή η ίδια δεν περιλαμβανόταν στον αριθμό αυτόν. Για το μετασχηματισμό ανθρώπων που είχαν κοινωνικοποιηθεί να εργάζονται με στόχους (τόσο όσο χρειάζεται για να ολοκληρωθεί ένας στόχος) σε αλάνθαστες μηχανές που εργάζονταν σε χρόνους (τόσο όσο προέβλεπε η συμφωνία για την εργάσιμη ημέρα), η φυσική βία δεν ήταν σε θέση να προσφέρει κάτι ενώ ο οικονομικός εξαναγκασμός ήταν ανεπαρκής. Αυτό που ήταν αναγκαίο ήταν η εσωτερίκευση νέων αρχών και κανόνων. Η επιτήρηση και το μπενθαμικό μοντέλο του Πανοπτικού τράβηξε την προσοχή της αστικής τάξης ως μέθοδος ελέγχου αφού επέβαλε χωρίς να φθείρει τον επιτηρούμενο: 'Δεν είναι αναγκαίο να χρησιμοποιηθεί δύναμη για να περιορίσει τον έγκλειστο σε καλή συμπεριφορά, τον τρελό στην ηρεμία, τον εργάτη στην εργασία, τον μαθητή στην εφαρμογή, και τον ασθενή στην τήρηση των κανόνων … τέλος τα κάγκελα, τέλος οι αλυσίδες, τέλος οι κλειδαριές.' (1979, σ. 2). Σ` αυτό το πλαίσιο, στις αρχές του 19ου αιώνα αναπτύχθηκε σε αξιόλογη μερίδα της αστικής διανόησης μια πίστη για το ότι ο άνθρωπος μπορεί να 'βελτιωθεί' – δηλαδή να γίνει συμβατός, να εσωτερικεύσει τις αρχές του καπιταλισμού και της αστικής κοινωνίας – μέσω μιας κοινωνικής και περιβαλλοντικής χειραγώγησης σε διάφορα πεδία όπως το εργοστάσιο, το σχολείο, η φυλακή και το άσυλο (Foucault, 1979 – Foucault, M. *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, New York: Vintage Books, 1979). Μέρος αυτού του τεράστιου έργου ανέλαβε και η ψυχιατρική με την ηθική θεραπεία. Σύντομα πάντως, η ανθρώπινη μεταχείριση των έγκλειστων στα άσυλα όπως και η ατομική θεραπευτική αγωγή με βάση τις ιδιαιτερότητες του κάθε ψυχικά ασθενή υποχώρησαν σε σημασία, και σε μεγάλο βαθμό τυποποιήθηκαν σε νομιμοποιητικά ιδεώδη. Η λειτουργικότητα και ο περιορισμός των εξόδων, η πιο εύτακτη δυνατή λειτουργία με τα λιγότερα δυνατά έξοδα, ανέλαβαν το προβάδισμα στα άσυλα. Για παράδειγμα, το 1851, ο D. Skae, διευθυντής του Royal Edinburgh Asylum και ιδρυτής της ψυχιατρικής σχολής του Εδιμβούργου, ανακοίνωνε ότι χάρη στην εφαρμογή της ηθικής θεραπείας μπόρεσε να αντλήσει από τους ψυχικά ασθενείς του εργασία αξίας 2000 λιρών (Cooter, 1981, σ. 87).

Στην *Ιστορία της Τρέλας* ο Φουκώ καταθέτει την άποψη ότι η εμφάνιση και εφαρμογή της ηθικής θεραπείας από τις αρχές του 19ου αιώνα συνέστησε ένα επιστημολογικό ρήγμα στην κατανόηση του ανθρώπου (σσ. 260-61). Για να εκτιμηθεί όμως η σχετική σημασία της ηθικής θεραπείας πρέπει να διευκρινιστούν συνοπτικά ορισμένα από τα κρίσιμα αναλυτικά εργαλεία με τα οποία οι πνευματικές ελίτ κατά τους 17ο και 18ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη κατανοούσαν την παραφροσύνη στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κατανόησης και κατηγοριοποίησης του ανθρώπου. Κεντρική θέση στη σκέψη τους είχε η άποψη ότι, στην ουσία της, τρέλα παραφροσύνη δεν ήταν παρά η απουσία ή απώλεια ή ολοκληρωτική διαστροφή του λόγου. Ομόλογα δε, οντολογικά ειδωμένος, ο τρελός δεν διέφερε από το ζώο. Η λογική βλεπόταν ως αποκλειστικά ανθρώπινη ιδιότητα, η ιδιότητα που διαφοροποιεί τον άνθρωπο από το ζώο γιατί προέρχεται από μια κρίσιμη αρχή που απουσιάζει από τα ζώα – την ψυχή (Bynum, 1981). Εφόσον όμως η λογική συνιστά τον πυρήνα της ανθρωπιάς, η απουσία της σημαίνει και απουσία της απαίτησης για αντιμετώπιση ως άνθρωπος. Συνεπώς, και ο τρελός βλεπόταν σαν να είναι κάτι λιγότερο ή διαφορετικό από άνθρωπος. Η αντίληψη αυτή για την τρέλα δεν ερχόταν σε αντίθεση με τις ευρύτερες αντιλήψεις της περιόδου για την οργάνωση και ιεράρχηση της ζωής. Οι μορφές της ζωής κατανοούνταν σαν αλυσιδωτές, σαν συνεχόμενες, χωρίς κενά

μεταξύ τους και με ενδιάμεσες μορφές να γεφυρώνουν τις διαφορές ανάμεσα στις βασικές μορφές. Έτσι, όπως αναφέρει ο Scull (1981, σ. 109), η διάκριση ανάμεσα στους πιθήκους και τους ανθρώπους δεν ήταν απόλυτη. Υπήρχαν ενδιάμεσες βαθμίδες που εκδηλώνονταν με διάφορους τρόπους, όπως υπήρχαν και ενδιάμεσες βαθμίδες για την ιεράρχηση των ανθρώπων σε πληρότητα ανθρωπιάς: 'στην άρνηση της έννοιας μιας κοινής ανθρωπιάς με το σκλάβο· την άμεση ταύτιση των πιθήκων με τους άγριους-πρωτόγονους (ακόμα και προεκτείνοντας τη θεώρηση περί γόνιμης συνουσίας ανάμεσα στους μαύρους και τους πιθήκους· την παρουσίαση των εγκληματιών σε ζωώδικους όρους· και την αφομοίωση των τρελών στις τάξεις της κτηνώδους δημιουργίας' (Scull, 1981, σ. 109 – Scull, A. 'Moral treatment reconsidered: Some sociological comments on an episode in the history of British psychiatry', *Madhouses, Mad-Doctors, and Madmen. The Social History of Psychiatry*, A. Scull (επιμ.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, σσ. 105-118). Όπως είναι φανερό η επικρατούσα αντίληψη για τον άνθρωπο, τον ημι-άνθρωπο και το ζώο είναι μια αντίληψη από την οπτική γωνία του αφεντικού, (του αυτο-οριζόμενου σαν) πολιτισμένου, νομιμόφρονα και ψυχικά υγιούς ανθρώπου – δηλαδή του αριστοκράτη και του αστού. Δεν είναι δε ούτε τυχαίο ούτε ασήμαντο (και για την κατανόηση των εξελίξεων στις αντιλήψεις πάνω στη σχέση βιολογίας και εγκλήματος) ότι πολλοί σημαντικοί τρελο-γιατροί ή ψυχίατροι συνέχισαν κατά τον 19ο αιώνα να υποστηρίζουν ανάλογες απόψεις παράλληλα με την άποψη περί ανθρώπου στην οποία εδράζεται η θεώρηση περί ηθικής θεραπείας.

Από την οπτική γωνία μεταρρυθμιστών του 19ου αιώνα όπως ο Pinel και ο Tuke, ο τρελός δεν είναι ένα ον χωρίς ίχνη ανθρωπιάς, ένα ζώο. Αντίθετα. Είναι άνθρωπος στην ουσία του – αλλά ένας άνθρωπος ολικά ή μερικά στερημένος από δύο ιδιότητες με μεγάλη σημασία για τον αναπτυσσόμενο καπιταλισμό και τον αστικό πολιτισμό: αυτοέλεγχο και ευταξία ως προς το χρόνο, την κοινωνική ιεραρχία και την επιλογή και αξιοποίηση των χρήσιμων αντικείμενων. Γι` αυτούς δε, σωστή θεραπεία ήταν αυτή που αποσκοπεί στο (πολύ δε περισσότερο, επιτυγχάνει) να επαναφέρει αυτές τις ιδιότητες στον άνθρωπο, δηλαδή να τον καταστήσει ικανό να λειτουργεί σαν νηφάλιος και ορθολογικός σε όλα τα κοινωνικά πεδία, δηλαδή σαν πολίτης, εργαζόμενος κοκ. Ουσιαστικά, η ψυχιατρική μέσω της ηθικής θεραπείας επιχείρησε να 'επαναφέρει' ιδιότητες που ίσως ο Ευρωπαίος άνθρωπος δεν διέθετε ήδη ώστε να 'επαναφερθούν'. Και αυτό γιατί η ηθική θεραπεία δεν επιχείρησε να επαναφέρει μια νηφαλιότητα ή λογική γενικά που προϋπήρχαν σε όλους αλλά απωλέσθηκαν από κάποιους λόγω της τρέλας – νηφαλιότητα και λογική όπως αυτές απαντώνταν στον Ευρωπαίο αλλά και, σε διαφορετικές μορφές που ανταποκρίνονταν σε διαφορετικές παραδόσεις και περιστάσεις, τον Κινέζο, τον Άραβα ή τον Κενυάτη κατά τον 19ο αιώνα. Μάλλον επιχείρησε να εσωτερικεύσει σε όποιους δεν τις είχαν ενεργές – στην συγκεκριμένη περίπτωση, στους τρελούς – τις ειδικές μορφές που αυτές προσλάμβαναν εκείνη την περίοδο στον καπιταλισμό. Με έναν συνηθισμένο εθνοκεντρισμό, ο ψυχίατρος ταυτίζει τη λογική και την ηθική γενικά με τη λογική και την ηθική της κοινωνίας του, ορίζει τα συστατικά τους με βάση τη δική του ιδεολογία και ηθική. Ουσιαστικά, η δράση του ψυχιάτρου έχει χαρακτηριστικές ομοιότητες με τη δράση τού αποικιοκράτη της ίδιας περιόδου απέναντι στους 'απολίτιστους' – Cooper, Thomson, Singer (ανθρωπολογία 19ου αιώνα) – Amin, 1977, σσ. 153-168 – Amin, S. *Imperialism and Unequal Development*, New York: Monthly Review Press, 1977). Και οι δύο, ο ψυχίατρος και ο αποικιοκράτης, ακόμα και αυτοί με τις αγαθότερες προθέσεις, βρίσκονται αντιμέτωποι με κάποιον 'άλλο' και προσπαθούν να τον κατανοήσουν μόνο στο βαθμό που θα τους επιτρέπει να του επιβάλλουν τα – να τον φέρουν στα – μέτρα τους.

Ίσως όμως ο Φουκώ να είναι υπερβολικός όταν, αναφερόμενος στην ηθική θεραπεία, κάνει λόγο για επιστημονικό ρήγμα – υπερβολή που μπορεί να οφείλεται και στο ότι δεν συνέχισε τη μελέτη του ώστε να καλύψει τις εξελίξεις μέχρι και το τέλος του 19ου ή και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου. Πράγματι, η ηθική θεραπεία έφερε στο προσκήνιο της αντιμετώπισης της τρέλας μια νέα αντίληψη κατανόησης και ελέγχου. Από την άλλη όμως, δεν επέτυχε και να διαγράψει την αντίληψη που είχε προηγηθεί κατά τους 15ο ως 18ο αιώνα. Η προηγούμενη αντίληψη ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη και παρέμεινε ενεργή τόσο στην ψυχιατρική όσο και σε μερίδα της αστικής διανόησης και διάφορων οικονομικά εύπορων κοινωνικών κατηγοριών. Σ` ό,τι αφορά το χώρο της ψυχιατρικής, είναι ίσως υποστηρίξιμο ότι παρέμεινε ενεργή σε μεγάλη μερίδα ψυχιάτρων, ιδίως αυτών που είχαν να αντιμετωπίσουν την τρέλα σε άσυλα για τους φτωχούς. Αν η αντίληψη της ηθικής θεραπείας μπορούσε να εφαρμοστεί με μια σχετική άνεση στα άσυλα για τρελούς από τις 'ανώτερες' τάξεις – άσυλα με οικονομική άνεση, εξαιρετικές συνθήκες και μικρό αριθμό ασθενών, ήταν δυσκολότερο ή μάλλον αδύνατο να εφαρμοστεί και στα άσυλα που προορίζονταν για τους τρελούς από τις κατώτερες τάξεις, άσυλα με ανεπαρκείς προϋπολογισμούς, άθλιες συνθήκες και μεγάλους αριθμούς ασθενών (Rafter, 1997, σσ. 38-39 – Rafter, N. H. *Creating Born Criminals*, Urbana: University of Illinois Press, 1997). Στα άσυλα για τρελούς από τις κατώτερες τάξεις, που έκαναν την εμφάνισή τους στις αρχές του 19ου αιώνα και αναπτύχθηκαν κατά τη δεκαετία του 1850 σε Μεγάλη Βρετανία και ΗΠΑ, επικρατούσαν τέτοιες συνθήκες ώστε η ηθική θεραπεία να τείνει να υποβαθμιστεί σε προσποίηση – αλλά πάντως ήταν καλύτερες από τις τρομακτικές συνθήκες που επικρατούσαν στους 'οίκους εργασίας' και τις φυλακές (Walton, 1981, σ. 169, 192 – Walton, J. 'The treatment of pauper lunatics in Victorian England: The case of Lancaster Asylum, 1816-1870', *Madhouses, Mad-Doctors, and Madmen. The Social History of Psychiatry*, A. Scull (επιμ.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, σσ. 166-195). Μερικές δεκαετίες αργότερα, κάπου από το 1860, με την αστική τάξη να έχει να αντιμετωπίσει νέους φόβους και νέες προκλήσεις αφού οι κατώτερες τάξεις και εθνότητες αλλά και η γυναίκα διεκδικούσαν πολιτικά και πολιτικο-οικονομικά δικαιώματα, η προηγούμενη αντίληψη θα επανερχόταν στο προσκήνιο, αναβαπτισμένη από ομόλογες επιστημονικές θεωρήσεις που υποτίθεται ότι αποδείκνυαν (και) τη βιολογική κατωτερότητα του εργάτη, του μη λευκού, της γυναίκας – αλλά και του τρελού και του εγκληματία. Ο παραδοσιακός λόγος για τον άνθρωπο των

προηγούμενων αιώνων θα εκσυγχρονιζόταν σε αντιδραστικό λόγο κατά τον 19ο αιώνα, διατηρώντας στο ακέραιο τα ταξιστικά, ρατσιστικά και σεξιστικά του χαρακτηριστικά.

Κεφάλαιο 2

Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης μετά τα μέσα του 19ου αιώνα

Η θεωρία της ηθική παραφροσύνης σχηματίστηκε αρχικά στις ΗΠΑ, τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία στις αρχές του 19ου αιώνα, ενός αιώνα παγίωσης, εμβάθυνσης και επέκτασης του καπιταλισμού και των αστικών τρόπων σκέψης, αιώνα ενίσχυσης της σημασίας και του ρόλου των επιστημών και πρώτης ανάπτυξης των κοινωνικών επιστημών. Μια σειρά λόγων φαίνεται να συνέβαλαν ώστε, με μια σειρά από μετεξελίξεις και προσαρμογές, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης να διατηρήσει μέρος της σημασίας της στο θεωρητικό σώμα περί ψυχικών ασθενειών, το λόγο περί εγκλήματος και απόκλισης (αλλά και, ειδικότερα, τον εγκληματολογικό λόγο) στις επόμενες δεκαετίες. Ένας λόγος είναι ότι η φρενολογία ενέταξε τη συγκεκριμένη θεωρία ως ένα άξιο λόγου συμπλήρωμα στη συνολική της θεώρηση. Μια σειρά σημαντικών φρενολόγων έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για την ηθική θεραπεία. Για παράδειγμα, ο Sir William Ellis την αξιοποίησε στην επαγγελματική θεραπεία, ο W. A. F. Browne την εφάρμοσε στο Montrose Lunatic Aslylum και, ως επικεφαλής, στο Royal Crichton Asylum, και ο J. Conolly την ενέταξε ως συστατικό της εισαγωγής τού 'μη δεσμευτικού' συστήματος στο άσυλο του Hanwell (Bynum, 1981). Η έννοια της ηθικής παραφροσύνης τους προσέφερε τη δυνατότητα να αναφέρονται συγχρόνως στην πνευματική κατάσταση που βίωνε ο ασθενής και τη φυσιολογική υποδομή της που αποτελούσε κέντρο εστίασης της φρενολογίας. Από φρενολογική οπτική, η ηθική θεραπεία μπορούσε να είναι αποτελεσματική και στο επίπεδο της φυσιολογίας του ασθενή, χάρη στην υπερτροφία των ερεθισμάτων που εκτιμούσαν ότι προκαλεί στον εγκεφαλικό ιστό (Temkin, 1947 – O. Temkin. "Gall and the phrenological movement', *Bulletin of the History of Medicine*, 1947, τ. 21, σσ. 275-321). Έναν άλλο λόγο καταθέτουν οι Carlson και Dain (1962) όταν τονίζουν πως η έμφαση που η ηθική θεραπεία έδινε στις ψυχο-συναισθηματικές καταστάσεις εκτιμήθηκε θετικά και από το ευρύτατο ρομαντικό κίνημα της περιόδου το οποίο είχε στρέψει την προσοχή του από τη ζοφερή κοινωνική πραγματικότητα στην ατομική υποκειμενική κατάσταση, την ενδοσκόπηση και το συναίσθημα.

Ίσως όμως δύο άλλοι λόγοι είναι σημαντικότεροι μακροπρόθεσμα για να εξηγήσουν το γιατί η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης διατήρησε μια ζωτική θέση στην κατανόηση της ψυχικής ασθένειας, της κοινωνικής απόκλισης και του εγκλήματος. Ο ένας από αυτούς είναι ότι η ψυχιατρική, αν μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα ήταν απασχολημένη με τις πνευματικές διαταραχές, από τις αρχές του 19ου αιώνα επιχείρησε και επέτυχε μια διαφοροποίηση και διεύρυνση των πεδίων μελέτης της. Με την ηθική παραφροσύνη, η ψυχιατρική έδωσε έμφαση στη σημασία των συναισθημάτων στον ανθρώπινο ψυχισμό – και συνεπώς τη σημασία τους και στην ψυχική αλλοτρίωση (λίγο αργότερα, την ψυχική ασθένεια). Η ψυχιατρική έστρεψε την προσοχή της και στις συναισθηματικές διαταραχές, περιλαμβάνοντας στα αντικείμενά της τα αισθήματα, τη θέληση, τις συνήθειες και τις νοοτροπίες (Bynum, 1981). Οι ηθικές και οι συναισθηματικές διαταραχές συναρτήθηκαν ισχυρά, όπως διαφαίνεται στο έργο των Rush, Pinel και Prichard και στη συνέχεια το έργο υποστηρικτών της θεωρίας που επρόκειτο να ακολουθήσουν. Πρέπει δε να προσεχθεί ότι μέχρι και σήμερα, η έμφαση στα συναισθήματα και η συνάρτηση συναισθημάτων και ηθικής έχουν πρωτεύοντα ρόλο στην ψυχιατρική, και σε επιστήμες όπως η ψυχολογία και η εγκληματολογία. Επρόκειτο για μιαν ιστορική περίοδο που αρχικά στη δυτική Ευρώπη επικράτησαν ως αντιλήψεις ο ορθολογισμός και ο ωφελιμισμός, οι δε ατομικές και οι συλλογικές δράσεις άρχισαν να κατανοούνται και σ` αυτούς – ή ίσως κυρίως σ` αυτούς – τους όρους. Πολλοί διανοούμενοι, φιλόσοφοι και επιστήμονες – μεταξύ αυτών και οι πρώτοι κοινωνικοί επιστήμονες – έψαχναν να ορίσουν την ιδανική ορθολογική και ωφέλιμη δράση που ταυτιζόταν με το εύλογο, το καλό, το ηθικό, το κανονικό και το υγιές. Οι δε δράσεις που δεν πληρούσαν τα σχετικά κριτήρια και κατανοούνταν αυτομάτως σαν μη λογικές ή παράλογες και ανώφελες ή επιβλαβείς, έρχονταν να σχηματίσουν μιαν ευρεία κατηγορία 'ύποπτων' δράσεων – και, με ένα μικρό 'λογικό άλμα', 'ύποπτων'

δραστών. Επρόκειτο για ένα μικρό αλλά κρίσιμο 'λογικό άλμα', σαν κι αυτό που κάνει ακόμα και σήμερα την εγκληματολογία και την εγκληματιολογία να φαίνονται σαν ταυτόσημες. Από διάφορες θετικές και κοινωνικές επιστήμες, με το να κατατίθενται εξηγήσεις, ερμηνείες και μορφές ελέγχου, άρχισαν να διεκδικούνται μέρη από την κατηγορία των 'ύποπτων' δράσεων και δραστών. Ίσως σε μια τέτοια ιστορική περίοδο, η ομάδα εννοιών κάτω από το γενικό τίτλο των πνευματικών διαταραχών που διέθετε η ψυχιατρική στο επιστημονικό της οπλοστάσιο να συνιστούσε ένα μάλλον περιορισμένο πλαίσιο για την κατανόηση των σχετικών δράσεων και δραστών. Με δεδομένο δε ότι κατά τις αρχές του 19ου αιώνα δεν είχαν κάνει την εμφάνισή τους οι κοινωνικές επιστήμες εκτός της οικονομικής (που άλλωστε περίπου ταύτιζε το ορθολογικό με το οικονομικά ορθολογικό και το ωφέλιμο με το οικονομικά ωφέλιμο, σχηματίζοντας μιαν ατομιστική συμφεροντολογία), η ψυχιατρική είχε τις επιστημονικές δυνατότητες και τη θεσμική βάση, ενώ δεχόταν και ποκίλες κοινωνικές προκλήσεις, για να προωθηθεί στο χώρο της κατανόησης του κανονικών και υγιών και μη-κανονικών και άρρωστων συναισθηματικών διαστάσεων του ανθρώπινου ψυχισμού. Τέλος, άλλος ένας λόγος ώστε η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης να παραμείνει ενεργή (είτε στο προσκήνιο είτε το παρασκήνιο είτε σε γνήσια μορφή είτε μετασχηματισμένη στο πλαίσιο μια άλλης θεώρησης) κατά τον 19ο αιώνα αλλά μέχρι και σήμερα είναι η σημασία που είχε και για τη νομική επιστήμη. Η έννοια της παραφροσύνης στις διάφορες εκδοχές της έχει μεγάλη σημασία για τον νομικό ορισμό της ευθύνης και την απόδοση ενοχής: ο παράφρονας δεν είναι νομικά δυνατό να κριθεί ως υπεύθυνος για τις πράξεις του. Συνεπώς, η προσθήκη μιας κατηγορίας ηθικά παραφρόνων στην ήδη υπάρχουσα κατηγορία των πνευματικά παραφρόνων έθετε σημαντικά ζητήματα στην απονομή της δικαιοσύνης – και περιόριζε το ποινικό δίκαιο και τους θεσμούς του, διευρύνοντας αντίστοιχα την ψυχιατρική και τους θεσμούς της (Smith, 1981 – Smith, R. 'The boundary between insanity and criminal responsibility in nineteenth-century England', *Madhouses, Mad-Doctors, and Madmen. The Social History of Psychiatry*, A. Scull (επιμ.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, σσ. 363-377).

Στη Μεγάλη Βρετανία, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης παρέμεινε ενεργή στον ψυχιατρικό λόγο αν και συνάντησε ισχυρή αντίσταση από την πλευρά των νομικών και άλλων φορέων του ποινικού συστήματος αφού δημιουργούσε τον κίνδυνο να χρησιμοποιείται από πολλούς εγκληματίες ώστε να εξουδετερώνουν την απονομή της δικαιοσύνης και να αποφεύγουν την ποινική τιμωρία. Ή έστω, ενέτεινε τους συντηρητικούς φόβους ότι θα μπορούσε να επιχειρηθεί ή και να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Κατά την Digby (1985, σσ. 2-5 – Digby, A. *Madness, Morality and Medicine: A Study of the York Retreat, 1786-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985), μετά τον Prichard και ως τα τέλη του 19ου αιώνα μια μερίδα ψυχιάτρων δεν ασχολήθηκαν ευθέως με το ζήτημα της απονομής δικαιοσύνης αλλά έστρεψαν την προσοχή τους στη συλλογή συγκεκριμένων περιπτώσεων ηθικής παραφροσύνης και την αποσαφήνιση μιας διάκρισης μεταξύ ολικής και μερικής ηθικής παραφροσύνης. Στις ΗΠΑ, ο ψυχίατρος I. Ray (επαν)εισήγαγε τη θεωρία της ηθικής παραφροσύνης βασιζόμενος στους Pinel και Prichard και μετονομάζοντάς την σε ηθική μανία. Η θεωρία χρησιμοποιήθηκε από πολλούς 'προοδευτικούς' ψυχιάτρους για διαγνωστικούς λόγους (Rafter, 1997, σσ. 80-82 – Rafter, N. H. *Creating Born Criminals*, Urbana: University of Illinois Press, 1997), όπως δε και ο Ray φαίνεται ότι την έστρεψαν ευθύς εξαρχής στη διερεύνηση του χώρου συνάντησης της ψυχιατρικής με το ποινικό δίκαιο. Στην πραγματεία που εξέδωσε το 1838 *Treatise on the Medical Jurisprudence of Insanity* (Ray, I. *Treatise on the Medical Jurisprudence of Insanity*, Cambridge, Mass., Belknap Press του Harvard University Press, 1838 (ανατ. 1962), ο Ray τονίζει κατ` επανάληψη ότι όσοι οδηγούνται στο έγκλημα λόγω ηθικής παραφροσύνης δεν είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις τους (σσ. 135-145, 179-204). Όμως, παρά το ότι η πραγματεία του θεωρήθηκε η κορυφαία πάνω στο ζήτημα του δικαίου για την πνευματική ασθένεια κατά τον 19ο αιώνα στις ΗΠΑ, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης δέχτηκε ισχυρές κριτικές από τη μερίδα των 'συντηρητικών' ψυχιάτρων με σημαντική θεσμική ισχύ (για παράδειγμα, την Association of Medical Superintendents of American Institutions for the Insane) αφού εκτιμούσαν ότι η θεωρία έθετε σε κίνδυνο την ιδέα περί αθανασίας της ανθρώπινης ψυχής (βλ. και Rimke και Hunt, 2002) ενώ, σε ένα πιο πρακτικό επίπεδο, δεν ήταν διατεθειμένοι να αποδεχτούν μιαν ευρεία προώθηση των μεθόδων της ηθικής θεραπείας των Pinel και Prichard στα ψυχιατρικά άσυλα των ΗΠΑ. Συγχρόνως, τόσο νομικοί όσο και 'συντηρητικοί' ψυχίατροι τόνιζαν ότι αν η ηθική παραφροσύνη γινόταν αποδεκτή ως υπεράσπιση σε ποινικές δίκες, θα αδυνάτιζε η αίσθηση ευθύνης των μελών της κοινωνίας.

Όμως, ο κύριος και βασικός κίνδυνος για τη θεωρία της ηθικής παραφροσύνης δεν ήταν η νομική και ψυχιατρική αντίδραση στις αρχές και προτάσεις της όσο η ανάπτυξη των ιδεών πάνω στη σχέση της ανθρώπινης βιολογίας (ορατό σώμα και αόρατη γενετική κληρονομιά) με την απόκλιση και το έγκλημα κατά τα μέσα του 19ου αιώνα. Στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον αναπτύσσονταν αμφισβητήσεις της ιεραρχίας ως φυσικού, λογικού και ηθικού αυτονόητου όπως και των υπέρτατων αρχών του αστικού πολιτισμού – με τις εργατικές ή ευρύτερα τις 'κατώτερες' τάξεις να γίνονται ολοένα και πιο απαιτητικές αλλά και επιθετικές στις διεκδικήσεις τους, την αποικιοκρατία να θέτει υπό πίεση τις αρχές περί ισότητας και αδελφοσύνης, και τη γυναίκα να μη διατίθεται να αποδεχτεί τον 'φυσικό ρόλο' της (ηθικά, λογικά, φυσικά, βιολογικά) κατώτερης απέναντι στον άνδρα που και οι νέες επιστημονικές θεωρίες και ανακαλύψεις διαπίστωναν και 'απέξειξαν' αναρίθμητες φορές. Το υπάρχον πολιτικο-πολιτισμικά αστικό και οικονομικά καπιταλιστικό κοινωνικό καθεστώς βρισκόταν σε κίνδυνο – ή μάλλον, σε μεγάλες μερίδες των ευρωπαϊκών οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών κυρίαρχων τάξεων είχε διαδοθεί ένας ευρύτατος φόβος περί κατάρρευσης της 'πολιτισμένης' κοινωνίας και επικράτησης των 'βαρβάρων', φόβος που συχνά έπαιρνε μορφές πανικού. Σ` αυτές τις συνθήκες, απαιτούνταν και από τις επιστήμες μέθόδοι εξορθολογισμού του κοινωνικού ελέγχου αλλά και θεωρίες νομιμοποίησης. Οι επιστήμες όφειλαν να υπεραναπληρώσουν το μειωμένο κύρος της

θρησκείας στο να εξηγεί την κοινωνία και την ευρύτερη πραγματικότητα σε όρους ιεραρχίας. Η απαίτηση αυτή φαίνεται να συνέβαλε στις εξελίξεις και στην ανάπτυξη των επιστημών σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις και όχι κάποιες άλλες. Συχνά χάρη και σε ακαδημαϊκή, θεσμική και οικονομική υποστήριξη, πολλές θεωρίες περί ανθρώπινης βιολογίας, όπως και πολλές θεωρίες για την απόκλιση και το έγκλημα που στηρίχτηκαν πάνω τους, ήρθαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καιρών τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό με τις απαιτήσεις για επιστημονική γνώση.

Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης έφερε το δυναμικό να μετασχηματιστεί με τρόπους που να επιτρέπουν την ένταξή της σε άλλα, ευρύτερα θεωρητικά και ιδεολογικά πλαίσια, ιδίως αυτά που εδράζονται στην ανθρώπινη βιολογία. Μια ανάλογη μεταβατική γραφή απαντάται στο έργο του γιατρού S. G. Howe (1801-1876), ιδρυτή του Massachusetts School for Idiotic and Feeble-Minded Youth το 1848. Διακρίνει μεταξύ διανοητικής και ηθικής ηλιθιότητας, με τη δεύτερη να συγγενεύει με την έννοια της ηθικής παραφροσύνης των Rush και Prichard, και να αναφέρεται σε καταστάσεις όπου τα αισθήματα, η συνείδηση, το θρησκευτικό αίσθημα, η αγάπη του πλησίον και η αίσθηση της ομορφιάς είναι σε λήθαργο ή υπανάπτυκτα. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Howe εκτιμά πως ηθικά ηλίθιοι εντοπίζονται συχνά στις φυλακές, κατανοώντας την σαν κατάσταση που είναι συναρτήσιμη ως αίτιο με τον εγκληματικότητα. Ίσως όμως, για τη συγκεκριμένη μελέτη, η σημαντικότερη πλευρά της θεώρησής του Howe έχει να κάνει με την κατανόηση των αιτίων της ηθικής ηλιθιότητας. Γι αυτόν, η διανοητική ηλιθιότητα (και η ηπιότερη διανοητική καθυστέρηση) προκαλείται από δύο ομάδες παραγόντων: τους άμεσους και τους προδιαθέτοντες. Στους άμεσους παράγοντες περιλαμβάνει την φτώχεια, την πείνα και τον αυνανισμό. Τους προδιαθέτοντες παράγοντες (που καθιστούν πιθανό άλλά όχι βέβαιο ότι οι απόγονοι θα είναι ηλίθιοι) τους αποδίδει σε λαθεμένες, ανήθικες ή αντικοινωνικές αποφάσεις των γονέων, όπως τις καταχρήσεις και τον διαφυλετικό γάμο, ή κακοτυχίες τους, όπως την προβληματική εγκυμοσύνη. Είναι σημαντικό ότι κατά τον Howe, οι δύο ομάδες παραγόντων προκαλούν ‘εκφυλισμό’. Αναφερόμενος στην ‘ιδιαίτερα διαδεδομένη ηλιθιότητα στην κοινωνία’, ο Howe εκτιμά ότι ‘μια πολύ μεγάλη τάξη ανθρώπων … παραβλέπουν την κληρονομική μετάδοση κάποιων νοσηρών τάσεων, ή διαστρέφουν τις φυσικές ορέξεις του σώματος σε διιστάμενα πάθη … και έτσι μεταφέρουν τις φοβερές συνέπειες της άγνοιας και των αμαρτιών τους πάνω στα κεφάλια των αθώων παιδιών τους.’ (Rafter, 1977, σ. 79). Ουσιαστικά, ο Howe χρησιμοποίησε έναν όρο που στις επόμενες δεκαετίες επρόκειτο να χαρακτηρίσει μια σχολή σκέψης σχετικά με διάφορες μορφές απόκλισης από την κανονικότητα καθώς και το έγκλημα για να εκφράσει έναν μη ολοκληρωμένο αλλά ομόλογο προβληματισμό. Γι` αυτόν, όταν οι άνθρωποι αποκλίνουν από την φυσική και ηθική κανονικότητα μπορεί να προσλάβουν κάποιες εκφυλισμένες ιδιότητες – ή, κάποιες ιδιότητές τους να εκφυλιστούν – που στη συνέχεια να μεταδώσουν στα παιδιά τους προκαλώντας τους ηλιθιότητα.

Μπορεί κάποιος να συμφωνήσει με το γενικό συμπέρασμα της Rafter ότι ο Howe σχημάτισε ‘μια πρώιμη εκδοχή του εκφυλιστικού δόγματος που τελικά εξελίχθηκε στην ευγονική σκέψη’ (1997, σ. 79). Ομόλογες των εκφυλιστικών – ή μάλλον κάποιων τάσεών τους, όχι του συνόλου – και των ευγονικών απόψεων που θα αναπτύσσονταν στις επόμενες δεκαετίες είναι και κάποιες επιμέρους θέσεις του Howe. Τονίζει για παράδειγμα ότι ο εκφυλισμός είναι κληρονομικά αδιέξοδος και ότι μετά από δύο ή τρεις γενιές οι εκφυλισμένοι αναπτύσσουν στειρότητα και δεν αναπαράγουν το είδος τους. Σαν προπομπός δε και των ευγονικών προτάσεων περί κοινωνικής υγείας, ο Howe προτείνει να απαγορεύεται με την παρέμβαση του νόμου στους ηλίθιους ο γάμος ώστε να επιταχύνεται η στειρωτική λειτουργία της φύσης. Ο ψυχίατρος θα αποφασίζει πάνω στο ποιος είναι ηλίθιος. Στη συνέχεια, ο δικαστής θα απαγορεύει στον ηλίθιο (άνδρα ή γυναίκα) την αναπαραγωγή. Όπως και πολλοί άλλοι επιστήμονες και διανοούμενοι που έψαχναν να ‘βρουν’ – ή να αποδώσουν σε όρους πρακτικά χρήσιμους και λογικοφανείς – την απόκλιση και την εγκληματικότητα μέσα στον άνθρωπο, ο Howe ξεχώρισε αφού επέτυχε να δείξει μια πολλά υποσχόμενη διαδρομή προς αυτή την κατεύθυνση. Η περίπτωση του Howe είναι ενδεικτική του ότι η εμφάνιση των θεωριών που ακολούθησαν δεν αποτέλεσαν προϊόντα κάποιας μοναχικής ευφυΐας. Πολλοί επιστήμονες αναζητούσαν ομόλογες λύσεις αρκετά χρόνια πριν. Με τις ισχυρές παραδόσεις ταξισμού, ρατσισμού και σεξισμού να περιβάλλουν ως αυτονόητα την επιστήμη πάνω στον κοινωνικό έλεγχο και τη νομιμοποίησή του, η αναγωγή του εγκλήματος και της απόκλισης στην ανθρώπινη βιολογία, η απόδοσή τους σε όρους βιολογίας, συνιστούσε ένα κεφάλαιο που ήταν ιδιαίτερα πολύτιμο για να περάσει απαρατήρητο. Για ένα παράλληλο επιχείρημα την ίδια περίοδο στις εμφάσεις του Howe βλ. και Baron E. v. Feuchtersleben, 1985, σσ. 157-159 και 292-293 - Feuchtersleben, von, E. *The Principles of Medical Psychology. Outlines of a Course of Lectures,* London: Sydenham Society, 1847)

Μια άλλη διαδρομή μετασχηματισμού της θεωρίας περί ηθικής παραφροσύνης και προσαρμογής της σε θεωρίες που ακολούθησαν κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, χωρίς όμως να εκλείψουν κατά τον 20^{ο}, είναι ίσως πιο ενδιαφέρουσα αυτής του Howe, αφού έχει να κάνει με τις μετατροπές της από τη στιγμή που άλλες θεωρίες είχαν ήδη σχηματιστεί και διεκδικούσαν πρωτεύοντα ρόλο στην ερμηνεία και τον έλεγχο του εγκλήματος και της απόκλισης. Το 1881, ο γιατρός G. H. Savage δημοσίευσε μιαν επανερμηνεία της ηθικής παραφροσύνης με βάση κάποιους νέους όρους και αντιλήψεις που επικρατούσαν κατά την περίοδο (Savage, G. H. ‘Moral insanity’, *Journal of Mental Science*, 1881, τ. 27, σσ. 147-155). Καταρχήν, διαφοροποιούμενος από τους Rush, Pinel και Prichard, καταγράφει και επικροτεί μια διαδεδομένη στους ψυχιατρικούς κύκλους μετά το 1850 άποψη ότι η διανοητική και η ηθική ικανότητα του ανθρώπου δεν είναι ανεξάρτητες αλλά συνέχονται και γνωρίζουν ανάλογες διακυμάνσεις. Για τον Savage, ένας άνθρωπος δεν μπορεί να είναι συγχρόνως διανοητικά αδύναμος και ηθικά ισχυρός· η διανοητική αδυναμία είναι συγχρόνως και ηθική αδυναμία, ο ηλίθιος είναι και ανήθικος – εμμέσως δε, ο

ευφυής είναι και ηθικός. Ομόλογα, η διανοητική και η ηθική παραφροσύνη δεν είναι ανεξάρτητες· ο διανοητικά παράφρονας είναι και ηθικά παράφρονας. Οι δύο μορφές παραφροσύνης συνυπάρχουν, ενώ η ύπαρξη της μιας αποτελεί αίτιο για την εμφάνιση και της άλλης.

Κατά δεύτερο, ο Savage ήρθε να εδράσει τη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης στην ήδη επικρατούσα και αναπτυσσόμενη θεωρία περί ψυχοσωματικού και ευρύτερα βιολογικού εκφυλισμού. Γι` αυτόν, η ηθική παραφροσύνη συνιστά εκδοχή ενός ευρύτερου εκφυλισμού του ανθρώπου. Κατ` αυτό τον τρόπο, η ηθική παραφροσύνη ήρθε να συνδεθεί με τις αναπτυσσόμενες θεωρίες περί έμφυτης εγκληματικότητας και να τύχει μιας ολικής επανερμηνείας. Ακόμα περισσότερο, ο Savage υποστήριξε τον κληρονομικό χαρακτήρα της: η ηθική παραφροσύνη κληρονομείται από ελαττωματικούς γονείς (ή αρχικά υγιείς γονείς που όμως, όταν έλαβε χώρα η σύλληψη, ήταν συφιλιδικοί ή σε πυρετώδη κατάσταση) (Savage, σ. 149). Επιπλέον, ο Savage υποστήριξε ότι ο εγκληματίας, ο ανεξέλεγκτα παραβατικός και ο ηθικά παράφρονας δεν είναι δυνατό να διακριθούν, ενώ διεύρυνε την έννοια της ηθικής παραφροσύνης ώστε να περιλαμβάνει και μια σειρά από μη ποινικά κολάσιμες αποκλίσεις, όπως η παιδική αταξία, το ψέμα και ο υπερβολικός αυνανισμός (σσ. 151-152). Είναι ενδεικτικό του επιστημονικού και ιδεολογικού κλίματος της εποχής αλλά και των αντιλήψεων που επικρατούσαν στην ψυχιατρική ότι η νέα, εκσυγχρονισμένη ηθική παραφροσύνη που πρότεινε ο Savage γνώρισε ευρεία αποδοχή και, όπως εντοπίζει η Rafter (2004) προκάλεσε μεγάλον αριθμό δημοσιεύσεων από ψυχιάτρους στα χρόνια που ακολούθησαν. Ουσιαστικά, ο Savage πρότεινε την επανερμηνεία της ηθικής παραφροσύνης στους όρους των εξελιξιστών H. Spencer και C. Darwin, και του εκφυλιστή H. Maudsley.

Με πολλούς ψυχιάτρους να επανεξετάζουν το ζήτημα της αξιοποίησης της ηθικής παραφροσύνης στους νέους εκφυλιστικούς και εξελικτικιστικούς όρους, ο Tuke δημοσίευσε μια σειρά άρθρων που προώθησαν και συγκεκριμενοποίησαν τις προτάσεις του Savage – και επίσης έτυχαν ευρείας αποδοχής (και) στους ψυχιατρικούς κύκλους. Υποστήριξε ότι τα αλτρουιστικά αισθήματα του ανθρώπου αναπτύχθηκαν στα 'υψηλότερα στάδια της εξέλιξης' του ανθρώπινου είδους – και είναι ακριβώς αυτά τα αισθήματα που, εφόσον διαστραφούν, μπορούν να αποτελέσουν τη βάση μιας σειράς νοσηρών αλλαγών, να συστήσουν διαστροφές που αποτελούν μορφές ηθικής παραφροσύνης. Εάν ένας χαρακτήρας είναι ηθικά κατώτερος και με κατώτερη φυσιολογία, είναι κατώτερος του κανονικού (subnormal), δεν είναι ικανός να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του υψηλότατου επίπεδου της εξέλιξης στην οποία έχει φτάσει ο άνθρωπος. Και συνεπώς, τα αισθήματα αλτρουισμού που χαρακτηρίζουν το είδος δεν αναπτύσσονται σ` αυτόν. Παραμένει καθηλωμένος σε ένα προγενέστερο επίπεδο ή στάδιο της εξέλιξης. Για τον Tuke, ένας άνθρωπος μπορεί να είναι ηθικά παράφρονας γιατί κληρονόμησε ελαττωματικό γενετικό υλικό από τους προγόνους του – ή ο ίδιος με τη διεστραμμένη συμπεριφορά του να κληροδοτήσει στους απογόνους του την ηθική παραφροσύνη – ή έστω, κάποιες μορφές της.

Με τα άρθρα του Tuke, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης εντάχθηκε στον ευρύτατο στοχασμό της περιόδου περί κοινωνικής βαρβαρότητας που περιλάβανε δύο βασικά στοιχεία: Πρώτο, γινόταν κατανοητή ως προηγούμενο στάδιο της ανθρώπινης εξέλιξης. Συνεπώς, κάποιες σύγχρονες μορφές καταστροφής της ζωής ή του πολιτισμού – αυτές που δεν ήταν δυνατό να εκδηλωθούν και στις 'κατώτερες' κοινωνίες, αυτές που κατατάσσονταν από τους αποικιοκράτες Ευρωπαίους και τους ομόλογους επιστήμονες σε προηγούμενα στάδια εξέλιξης – απαλλάσσονταν από το στίγμα της βαρβαρότητας. Για παράδειγμα, η ακραία πολυβαρβαρότητα της αστικής τάξης πάνω στην εργατική τάξη κατά τη Βιομηχανική Επανάσταση κατανοούνταν ως 'φυσικός νόμος' ή 'πρόοδος της κοινωνίας και του πολιτισμού'. Δεύτερο, βάρβαροι ήταν οι 'κατώτεροι': Αποτελούσε πλατιά διαδεδομένη πεποίθηση στις ανασφαλείς αστικές τάξεις και σε ομόλογες επιστημονικές θεωρήσεις ότι ο υψηλός πολιτισμός και η σύγχρονη κοινωνία κινδύνευαν από τους βιολογικά κατώτερους – αν δεν λαβαίνονταν επειγόντως τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία τους από τους σύγχρονους βάρβαρους και αγρίους (Tuke, 1885 – Tuke, D. H. 'Moral or emotional insanity', *Journal of Mental Science*, 1885, τ. 31, σσ. 174-190). Κάποια άτομα μπορεί να φαίνονται μη κανονικά στη σύγχρονη εποχή γιατί το βιολογικό δυναμικό που φέρουν έχει εξελιχθεί μόνο μέχρι προγενέστερα στάδια εξέλιξης, για παράδειγμα, μέχρι τη βαρβαρότητα ή την αγριότητα – πρόκειται για τα άτομα που 'γεννήθηκαν σε λάθος αιώνα'. Κάποια άλλα άτομα μπορεί να γεννηθούν με το απαραίτητο βιολογικό δυναμικό ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας αλλά, με τη συμπεριφορά τους ή λόγω κάποιας ασθένειας, να το απωλέσουν και να υποχωρήσουν σε προηγούμενο στάδιο – πρόκειται για τα άτομα που 'επέστρεψαν σε προηγούμενο αιώνα' (Tuke, 1891, σ. 110 – Tuke, D. H. *Prichard and Symonds, in Especial Relation to Mental Science,* London: Churchill, 1891). Οπότε, κατά τη δεκαετία του 1880, στην ψυχιατρική στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, και πάνω στη βάση των έργων κυρίως του Spencer και δευτερευόντως του Darwin, διαδόθηκε μια εκφυλιστική εκδοχή της αρχικής ηθικής παραφροσύνης – με τη θεωρία του εκφυλισμού να παρουσιάζεται στη συνέχεια της μελέτης. Ήδη από τη προηγούμενη δεκαετία, ο Ιταλός ψυχίατρος Lombroso είχε δημοσιεύσει την πραγματεία του πάνω στον εκ γενετής εγκληματία – ζήτημα που επίσης απασχολεί αυτή τη μελέτη στη συνέχεια. Αν και διαδόθηκε ιδιαίτερα στη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, δεν φαίνεται να απασχόλησε τους ψυχιάτρους της νέας ηθικής παραφροσύνης που, ούτως ή άλλως, κατέθεσαν ένα σχεδίασμα του εκ γενετής εγκληματία παρόμοιο του λομπροζιανού.

Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης πρωτοσχηματίστηκε στις αρχές του 19ου αιώνα – κατά τη διάρκεια της Γαλλικές Επανάστασης και τις δεκαετίες που ακολούθησαν, με τη Βιομηχανική Επανάσταση κυρίως/αρχικά στη Βρετανία να γιγαντώνεται και την αποικιοκρατία να εκτείνεται και εντείνεται – στο πλαίσιο του αναπτυσσόμενου δυτικού ορθολογισμού και των αρχών του Διαφωτισμού. Είχε ως προϋπόθεσή της την αντίληψη ότι τόσο ο αποκλίνων όσο και ο εγκληματίας είναι

κανονικοί άνθρωποι, ικανοί για ωφελιμιστική αποτίμηση των πράξεων σε όρους κέρδους-ζημίας και, βέβαια, με ελεύθερη θέληση, προϋπόθεση την οποία και αμφισβήτησε μερικά και επιλεκτικά. Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης αποδείχτηκε ικανή να ενταχθεί χωρίς ουσιαστικές αλλοιώσεις και στο θετικιστικό-ντετερμινιστικό νέο πλαίσιο που δημιουργήθηκε μετά το μέσον του 19ου αιώνα, με τον αποκλίνοντα από τους κανόνες και τον εγκληματία άνθρωπο πλέον να γίνονται αντιληπτοί ως κατηγορίες ενός κατώτερου ή οριακά ανθρώπινου είδους, ως εκ γενετής παράλογοι, ανήθικοι και αντικοινωνικοί, κάτω από τον απόλυτο έλεγχο μιας ελαττωματικής και κακοήθους γενετικής κληρονομιάς. Αποτέλεσε μία από τις υπάρχουσες σχετικές εκδοχές, τονίζοντας ότι υπάρχει μια κατηγορία αποκλινόντων και εγκληματιών που είναι διανοητικά υγιείς αλλά ηθικά ασθενείς. Αν οι Rush, Pinel και Prichard απέδιδαν την ηθική παραφροσύνη σε ηθικά-ψυχικά αίτια στο πλαίσιο της ανθρώπινης βιολογίας, μερικές δεκαετίες αργότερα και στο αντιδραστικό κατά τον Hirschman πνεύμα της νέας εποχής, οι Savage και Tuke έκλιναν, στο πλαίσιο της ανθρώπινης βιολογίας, να προτιμήσουν τα γενετικά αίτια. Οι Rush, Pinel και Prichard ήταν οι πρώτοι επιστήμονες που κατανόησαν συστηματικά το έγκλημα σαν φυσικό φαινόμενο, το οποίο μπορούσε να μελετηθεί με επιστημονικές αρχές, τις επιστημονικές αρχές των φυσικών επιστημών της εποχής τους, και σχεδίασαν κάποιες πρώτες κατάλληλες μεθόδους. Επίσης, η Rafter (2004, σ. 1003) τονίζει ότι αυτοί οι τρεις πρώτοι μελετητές του εγκλήματος στους νέους επιστημονικούς όρους και στο πλαίσιο της αναπτυσσόμενης ψυχιατρικής, 'έκαναν τα πρώτα βήματα προς την άρθρωση μιας αντίληψης του εγκλήματος ως ασθένειας όπου ο δράστης μπορεί να είναι διανοητικά συγκροτημένος αλλά όχι και υπεύθυνος, βήματα που στο μέλλον οδήγησαν στη νέα ιατρική νομολογία περί παραφροσύνης'. Όμως, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης δεν χάθηκε. Ενώ το πλαίσιο του Διαφωτισμού του οποίου αποτέλεσε μέρος υποχώρησε, γνώρισε αλλαγές ή ανέδειξε δυναμικά τα οποία εκ πρώτης όψεως ήταν αόρατα, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης διατήρησε τη βαρύτητά της ως συστατικό στοιχείο των εκφυλιστικών και εξελικτιστικών προσεγγίσεων της απόκλισης και του εγκλήματος που αναπτύχθηκαν μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Τη συναντάμε για παράδειγμα στο έργο του W. Griesinger το 1867 (1867, σσ. 133-208, 346-380, 483-504 και ειδικότερα, 483-492 – Griesinger, W. *Mental Pathology and Therapeutics*, London: The Sydenham Society, 1867 (πρώτη έκδοση σε Γερμανική το 1841) ως αυτόνομη αλλά και στο έργο του Féré σαράντα χρόνια αργότερα, το 1907, που την αξιοποιεί στη θεώρησή του περί εκφυλισμού χωρίς να βλέπει κάποιο λόγο να της επιφέρει κάποια τροποποίηση. Στο απόγειο της ανάπτυξης και αποδοχής των εκφυλιστικών θεωρήσεων, ο Féré αποδέχεται ότι η ηθική παραφροσύνη συνιστά ασθένεια που μπορεί να προσβάλλει τον άνθρωπο, εφόσον προκληθούν αλλοιώσεις στη φυσιολογική βάση των αισθημάτων. Χωρίς δε να εξετάζει τη σχέση της χαμηλής νοημοσύνης με την εγκληματικότητα και να εμπλέκεται στο ζήτημα της ποινικοποίησης των πνευματικά καθυστερημένων που απασχολούσε άλλους εκφυλιστές της περιόδου, απορρίπτει την άποψη ότι η υψηλή νοημοσύνη συνιστά εμπόδιο στο έγκλημα. Αποσυνδέοντας τη διανοητική από την ηθική ικανότητα του ανθρώπου, καταθέτει την άποψη ότι όσο υψηλή και αν είναι η ευφυΐα, 'δεν μειώνει καθόλου τη φθορά στη λογική και στη μη ελευθερία του εγκληματία από την ηθική αναισθησία· δεν αποστρέφει καθόλου αυτό τον άνθρωπο από το κακό, αντίθετα' (σσ. 60-61 – Féré, Ch. *Dégénérescence et Criminalité. Essai Physiologique*, Paris: Felix Alcan, 1907).

Είναι υποστηρίξιμο ότι η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης παρέμεινε ενεργή και στον 20ο αιώνα, είτε ως γενικό αυτονόητο που διαπερνά τον σχετικό επιστημονικό λόγο πάνω στην κοινωνική απόκλιση και το έγκλημα, είτε ως βάση για ορισμένες θεωρήσεις όπως η θεωρία περί ψυχοπάθειας ή η συναφής θεωρία περί κοινωνιοπάθειας, μέρη της ευρύτερης θεωρίας περί διαταραχών της αντικοινωνικής προσωπικότητας (Harris, Quinsey, 1994· Mealey, 1995· Forth, Cooke, Hare, 1998 – Mealey, L. 'The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model', *Behavioral and Brain Sciences*, 1995, τ. 18, σσ. 523–559 – Harris, R., Quinsey, V. L. 'Psychopathy as a taxon: Evidence that psychopaths are a discrete class', *Journal of Consulting and ClinicalPsychology*, 1994, τ. 62(2), σσ. 387–97 – Forth, E. A., D, C. Cooke, R. R. Hare. *Psychopathy:Ttheory, Pesearch and Implications for Society*. Dordrecht: Kluwer Academic Publications, 1998). Για παράδειγμα, η American Psychiatric Association έχει δημιουργήσει ένα 'διαγνωστικό και στατιστικό εγχειρίδιο' για τη μέτρηση της 'διαταραχής αντικοινωνικής προσωπικότητας' των 'ψυχοπαθών' και 'κοινωνιοπαθών' νέων (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4η έκδοση), American Psychiatric Association, 2000, σσ. 645–650). Ομόλογα, η World Health Organization επίσης αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας τέτοιας ασθένειας, την 'δυσκοινωνική διαταραχή προσωπικότητας', και έχει σχεδιάσει κριτήρια κατάταξης παραπλήσια των κριτηρίων της APA ('Dissocial personality disorder', World Health Organization, 2008). Στα διαγνωστικά κριτήρια της APA και της WHO, όπως και σε άλλα ομόλογα διαγνωστικά, περιλαμβάνονται η σκληρή αδιαφορία για τα δικαιώματα των άλλων, η αναισθησία για τα αισθήματα των άλλων, η έλλειψη ικανότητας για εμπάθεια, η ανευθυνότητα και η αδιαφορία για τους κοινωνικούς κανόνες, η αδυναμία αίσθησης ενοχής – όπως και η κλοπή και καταστροφή ξένης ιδιοκτησίας, η επιθετικότητα και η εξαπάτηση των άλλων. Τα διαγνωστικά αυτά τεστ, όπως και τα κριτήριά τους άλλωστε, δημιουργούν την εντύπωση ότι έχουν σχεδιαστεί πάνω σε πληθυσμούς φυλακισμένων – όπως έπραξε και ο Λομπρόζο όταν σχεδίασε τον 'εκ γενετής εγκληματία' πριν από 130 χρόνια. Καθιστούν την αντικοινωνική ή δυσκοινωνική ή ακοινωνική προσωπικότητα περίπου συνώνυμη με την εγκληματική προσωπικότητα και, βέβαια, την εγκληματική προσωπικότητα συνώνυμη με την προσωπικότητα του φυλακισμένου. Ακριβέστερα, η προσωπικότητα του φυλακισμένου αποτελεί υπόκατηγορία της εγκληματικής προσωπικότητας, η δε εγκληματική προσωποκότητα αποτελεί υποκατηγορία της αντικοινωνικής, δυσκοινωνικής ή ακοινωνικής προσωπικότητας. Ως εάν να υπάρχουν ως πραγματικότητες, οι δύο τύποι προσωπικότητας, η αντικοινωνική και η εγκληματική προσωπικότητα, αλληλο-υποστηρίζονται, παραπέμποντας η μια στην

άλλη σε μια σχέση όλου-μέρους. Συγχρόνως, και αυτό είναι εξίσου σημαντικό, υποστηρίζουν, νομιμοποιούν και αυτονοητοποιούν ένα πλέγμα εννοιών που, αν και είναι αμέσως αόρατο, είναι και απόλυτα αναγκαίο για το συνολικό επιχείρημα: την κανονική κοινωνική προσωπικότηταν, τον 'ηθικά σώφρονα' άνθρωπο. Ο ηθικά σώφρονας είναι κοινωνικός, υπεύθυνος και νομοταγής, θεωρείται δεδομένος και σπάνια μελετάται ευθέως – μελετάται, και μάλιστα χωρίς να δηλώνεται, μέσω του ηθικά παράφρονα. Ηθικά σώφρονας είναι αυτός που δεν εμπίπτει στις κατηγορίες των ηθικά παραφρόνων. Οι δύο πανίσχυροι οργανισμοί ορισμού, ελέγχου και διαχείρισης της ψυχικής ασθένειας δεν φαίνεται να αναρωτιούνται για τις προφανείς ηθικές προκαταλήψεις και συντηρητικές ιδεολογικές συντεταγμένες που υπερκαθορίζουν τις επιστημονικές τους μεθόδους. Όμως, στο συγκεκριμένο σημείο της μελέτης ίσως το πιο ενδιαφέρον για να τραβήξει την προσοχή είναι ότι η γενική αντίληψη που συνιστά τη βάση των σύγχρονων διαγνωστικών μεθόδων είναι ιδιαίτερα συγγενική της θεωρίας περί ηθικής παραφροσύνης που σχημάτισαν οι Rush, Pinel και Prichard κάπου πριν από δύο αιώνες. Η θεωρία της ηθική παραφροσύνης – με την ευελιξία που τη χαρακτηρίζει στο να προσαρμόζεται σε διάφορα επιστημονικά και ελεγκτικά καθεστώτα – παραμένει σε ισχύ και στον 21^{ο} αιώνα. Η δε άποψη και της Rafter (2004, σ. 1003) ότι *η έννοια της ηθικής παραφροσύνης συνιστά τη μόνη εγκληματολογική έννοια που έχει επιβιώσει με τα ουσιαστικά της χαρακτηριστικά αναλλοίωτα από τον 18^{ο} ως τον 21^{ο} αιώνα* δείχνει κάθε άλλο παρά υπερβολική. Ίσως συνιστά μια γόνιμη αφετηρία για τη μερική επανεξέταση ορισμένων πλευρών του σύγχρονου λόγου περί εγκλήματος και κοινωνικής απόκλισης.

Κεφάλαιο 3

Φρενολογία – π. 1800-1850

Η φρενολογία αποτέλεσε μια σύνθετη και φιλόδοξη προσπάθεια ενός μεγάλου αριθμού επιστημόνων, κυρίως ψυχιάτρων, πολλών από αυτούς με ηγετικές θέσεις στους θεσμισμένους μηχανισμούς κατανόησης, ορισμού και αντιμετώπισης της τρέλας και της εγκληματικότητας, τα άσυλα και τις φυλακές, στις χώρες τους. Σχηματίστηκε, αναπτύχθηκε, μεσουράνησε και υποχώρησε σε σημασία (ή έπαψε να υπάρχει ως αυτόνομο ρεύμα) μέσα στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, όταν και γνώρισε μιαν ευρεία αποδοχή από μεγάλος μέρος της κοινής γνώμης – της μειονότητας του πληθυσμού που διέθετε τους οικονομικούς πόρους και τον ελεύθερο χρόνο να διαβάζει έντυπα και να παρακολουθεί συγκεντρώσεις επίδειξης επιστημονικών ανακαλύψεων και στοχασμού για το ‘κοινό καλό’.

Η φρενολογία αμφισβητήθηκε από πολλούς και για πολλούς διαφορετικούς λόγους τόσο κατά την περίοδο που ήταν ενεργή όσο και κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν. Έτσι, σήμερα εκτιμάται ότι συνέστησε μεν προσπάθεια επιστημόνων αλλά όχι και επιστημονική προσπάθεια. Από την άλλη όμως, η φρενολογία, με την έμφαση που έδωσε στο να αποδώσει τη πνευματική (και ή ηθική ή ψυχική) ασθένεια στη φυσιολογία του εγκεφάλου (Young, 1970, σσ. 3-4 – Young, R. M. *Mind, Brain and Adaptation in the Nineteenth Century*, Oxford: Clarendon Press, 1970), άσκησε βαθύτατη επίδραση στον τρόπο σκέψης των ψυχιάτρων και, ευρύτερα, πολλών επιστημόνων σε πολλές επιστήμες, θετικές και κοινωνικές – όπως άσκησε αξιοσημείωτη επίδραση και στις αντιλήψεις περί ανθρώπου που ήταν διαδεδομένες στο ευρύ κοινό. Αν έχασε την αυτονομία της, αν έπαψε να συνιστά αυτόνομη επιστήμη, κάποιες από βασικές της αρχές παραμένουν ενεργές ως αυτονόητα μέχρι και σήμερα. Ειδικότερα δε, πολλές από τις προσπάθειες ορισμού της σχέσης μεταξύ βιολογίας και εγκλήματος που ακολούθησαν και μεσουράνησαν σαν επιστήμη, αντικειμενική γνώση και αλήθεια στις επόμενες δεκαετίες – και αποτελούν το κεντρικό αντικείμενο αυτής της μελέτης – επηρεάστηκαν από τη φρενολογία ως προς τον προσανατολισμό τους ή το επίπεδο γενίκευσης, ή περιέλαβαν επιμέρους αρχές ή στοιχεία της, ή ακόμα και βάσισαν πάνω της πτυχές του επιχειρήματός τους.

Παρά το ότι έχει απαξιωθεί ολικά ή μερικά ως ενιαίο σώμα επιστημονικών γνώσεων, η φρενολογία, δηλαδή η προσπάθεια κατανόησης του ανθρώπινου ψυχισμού και χαρακτήρα κυρίως μέσω της ανάγνωσης του περιγράμματος και των καμπυλώσεων του κρανίου και της μέτρησης των διαστάσεών του, επέτυχε έναν από τους ριζικότερους αναπροσανατολισμούς στις αντιλήψεις γύρω από τον άνθρωπο στη Δυτική σκέψη – μεταξύ άλλων, και τις αντιλήψεις για το τι είναι έγκλημα, σε τι οφείλεται και με ποιους τρόπους πρέπει να αντιμετωπίζεται και να τιμωρείται. Η φρενολογία, κατά τον Cooter, ‘ένα δόγμα για το κεφάλι’ (1984, σ. 2 και 110 – Cooter, R. *The Cultural Meaning of Popular Science: Phrenology and the Organization of Consent in Nineteenth-Century Britain*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984) αποτελεί ένα ευρύ σύστημα που επιχειρεί να εξηγήσει επιστημονικά σε βιοκοινωνικούς όρους το σύνολο της ανθρώπινης συμπεριφοράς – και παρεμπιπτόντως, μεγάλο μέρος της συμπεριφοράς των ζώων. Η υπόσχεσή της να εξηγήσει με πληρότητα διάφορα ‘μυστήρια’ όπως η τρέλα και το έγκλημα μπορεί να διαψεύσθηκε και μια σειρά από τις βασικές της αρχές να απορρίφθηκαν. Όμως, η φρενολογία άσκησε αποφασιστική επίδραση στις αρχές και τον προσανατολισμό μιας σειράς επιστημών που αναδύονταν στις αρχές ή τα μέσα του 19ου αιώνα, όπως η ψυχολογία, η νευρολογία, η φυσιολογία, η ψυχιατρική, η κοινωνιολογία και η εγκληματολογία.

Ο Franz J. Gall, ιδρυτής της φρενολογίας στις αρχές του 19ου αιώνα, παρουσιάζει τις βασικές προϋποθέσεις της θεωρίας του με τον ακόλουθο τρόπο:

‘1. Ότι οι ηθικές και διανοητικές ικανότητες είναι έμφυτες. 2. Ότι η άσκηση ή εκδήλωσή τους εξαρτάται από την οργάνωση (του εγκεφάλου, Γρ. Λ.). 3. Ότι ο εγκέφαλος είναι το όργανο όλων των τάσεων, προδιαθέσεων, αισθημάτων και ικανοτήτων. 4. Ότι ο εγκέφαλος συντίθεται από τόσα ειδικά όργανα όσες είναι οι τάσεις, τα αισθήματα και οι ικανότητες, που

διαφέρουν ουσιαστικά η μία από την άλλη.’ (1835, τ. 1, σ. 55). Στη μελέτη αξιοποιούνται τρεις τόμοι της αμερικανικής έκδοσης στην αγγλική του 1835. – Gall, F. J. *On the Functions of the Brain and of Each of Its Parts,* Boston: Phrenological Library, 1835.)

Με αφετηρία τη διατύπωση του Gall αλλά και λαβαίνοντας υπόψη το ευρύτερο έργο του ίδιου, του Johann G. Spurzheim και άλλων φρενολόγων *βασικές αρχές της φρενολογίας* είναι:

Πρώτο, τόσο η ηθική όσο και η διανοητική ικανότητα του ανθρώπου είναι έμφυτες και, επιπλέον, συγκεντρώνονται στον εγκέφαλο.

Δεύτερο, ο εγκέφαλος είναι όργανο του πνεύματος. Το πνεύμα εδράζεται στον εγκέφαλο και εκδηλώνεται μέσω ενεργειών που σχηματίζει και κατευθύνει ο εγκέφαλος. [Συνεπώς, η φρενολογία δεν αντιτίθεται στη θρησκευτική αρχή περί αθανασίας της ψυχής, Rimke και Hunt, 2002).]

Τρίτο, ο εγκέφαλος είναι ένα σύνολο οργάνων ή ικανοτήτων που λειτουργούν αυτόνομα (αλλά όχι και ανεξάρτητα) μεταξύ τους, με το κάθε ένα από αυτά να έχει τη δική του τοποθεσία. Ο Gall αναγνωρίζει 27 όργανα, όπως είναι η Ευσυνειδησία και η Σταθερότητα αλλά και η Ερωτικότητα (περίπου, η σεξουαλικότητα στους όρους της περιόδου), η Μαχητικότητα, η Καταστροφικότητα και η Απληστία.

Τέταρτο, το μέγεθος του κάθε οργάνου δεν παραμένει σταθερό αλλά εξαρτάται από το πόσο δραστήριο είναι. Συνεπώς, και η ικανότητα που αντιστοιχεί στο κάθε όργανο μπορεί να αυξηθεί ή να μειωθεί ανάλογα.

Πέμπτο, το μέγεθος του κάθε οργάνου μπορεί να υπολογιστεί μέσω της μελέτης του περιγράμματος και των καμπυλώσεων του κρανίου. Είναι αυτή η πέμπτη αρχή που τράβηξε την προσοχή και των μη ειδικών, συνέβαλε στο να γίνει δημοφιλής η φρενολογία αλλά και να δεχτεί τις σημαντικότερες κριτικές. [Βλ σχετικά και Balzac – Συμβόλαιο γάμου, σ, 38-9]

Στο σύνολό τους οι φρενολόγοι συμφωνούσαν ότι είναι δυνατό κάποια από αυτά τα όργανα (και οι αντίστοιχες ικανότητες που έφεραν) να είναι υπεραναπτυγμένα, άλλα να είναι κανονικά και κάποια άλλα να είναι υπανάπτυκτα. Έτσι, η θρησκευτική πίστη και συμπεριφορά εξαρτιόταν από την κατάσταση του οργάνου του Σεβασμού, ενώ η απληστία από την κατάσταση του οργάνου της Κτητικότητας. Αν είναι υπεραναπτυγμένο ή κανονικό το όργανο της Ευσυνειδησίας και υπανάπτυκτο το όργανο της Καταστροφικότητας, το άτομο είναι υγιές και με θετική κοινωνική προσφορά, ενώ αν είναι υπανάπτυκτο το όργανο της Ευσυνειδησίας και υπεραναπτυγμένο το όργανο της Καταστροφικότητας, το άτομο ρέπει προς τη βιαιότητα και έχει αρνητική κοινωνική προσφορά.

Πάντως, ο Johann G. Spurzheim, συνεργάτης του Gall και με μεγάλη συνεισφορά στην ανάπτυξη και διεθνή προώθηση της φρενολογίας, διαφοροποιείται μερικά από τον Gall σε δύο σημεία: Πρώτο, αύξησε τον αριθμό των οργάνων-ικανοτήτων σε τριαντατρείς και, δεύτερο και ίσως σημαντικότερο, ήρθε να διευρύνει την τέταρτη αρχή τονίζοντας ότι το μέγεθος του κάθε οργάνου μπορεί να αυξηθεί ή να μειωθεί μέσω άσκησης, πειθαρχίας και θεραπείας (Spurzheim, 1815 – Spurzheim, J. G. *The Physiognomical Systems of Drs, Gall and Spurzheim* London: Baldwin, Cradock και Joy, 1815). Κατ` αυτό τον τρόπο, ο Spurzheim επέτυχε δύο τροποποιήσεις που προσέφεραν μιαν ευελιξία στη φρενολογία: Από τη μια, άμβλυνε το σκληρό βιολογικό ντετερμινισμό της φρενολογικής θεώρησης και, από την άλλη, την κατέστησε πρακτικά χρήσιμη παρέχοντας τη δυνατότητα για έλεγχο του ανθρώπου (είτε ως αυτοέλεγχο είτε ως έλεγχο από τη δικαιική ή ψυχιατρική εξουσία) μέσω της αυξομείωσης του μεγέθους των οργάνων του εγκεφάλου. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι η συνοπτική αυτή ερμηνεία δεν είναι και η μοναδική. Για παράδειγμα, η Rafter δεν αποδίδει στην πέμπτη αρχή του Gall κάποιαν αυτόνομη σημασία. Επιπλέον, δεν κατανοεί τη δεύτερη διαφοροποίηση του Spurzheim ως διεύρυνση της αρχής του Gall αλλά μάλλον προκρίνει να την προσεγγίσει ως άλλη μία, διακριτή φρενολογική αρχή (2008, σ. 42), πιθανότατα γιατί διευκολύνει στην παρουσίαση των φρενολογικών απόψεων που σχετίζονται με την εγκληματολογική σκέψη. Στη *Βιολογία και Έγκλημα* προκρίνεται να ληφθεί υπόψη ότι ο ίδιος ο Spurzheim στο έργο του δεν φαίνεται να βλέπει τη θέση του ως διακριτή αρχή. Κλίνει να τη βλέπει ως λεπτομερέστερη ανάλυση διευκρινιστικού χαρακτήρα απέναντι στις κριτικές για υλιστικό ντετερμινισμό που δεχόταν η φρενολογία, και παρουσίαση ορισμένων από τις πρακτικές συνέπειες της συγκεκριμένης αρχής του Gall για την αντιμετώπιση της απόκλισης από την κανονικότητα και τη νομιμότητα, πρακτικές συνέπειες με σημασία για την ψυχιατρική και το δίκαιο.

Ο Gall απέρριψε τις καρτεσιανές προσεγγίσεις που διέκριναν αυστηρά σώμα και πνεύμα, και απέκλειαν την ανατομία από τη μελέτη του πνεύματος. Αντίθετα, συνέθεσε μια φυσιολογική ψυχολογία με έδρα τον εγκέφαλο ως όργανο του πνεύματος. Στην προσέγγιση του Gall, η μελέτη του πνεύματος ενώθηκε με τη νευρολογία και με τη βιολογία της προσαρμογής. Μ` αυτό τον τρόπο, ο Gall απέσυρε το πνεύμα από την ψυχολογία και το μετέφερε στη βιολογία. Είναι γι` αυτό το λόγο που ο Lewes εκτίμησε ότι ο Gall επέτυχε ένα επιστημολογικό ρήγμα μεγάλων διαστάσεων, μιαν επανάσταση στην επιστημονική σκέψη, ότι ήρθε να αποτελέσει έναν Κέπλερ της Ψυχολογίας (1857, σ. 640 – Lewes, G. H. *Biographical History of Philosophy,* London: Parker, 1857). Τόσο οι Gall και Spurzheim όσο και οι φρενολόγοι που τους ακολούθησαν, υποστήριζαν ότι η φρενολογική προσέγγιση ήταν απαλλαγμένη από τη μεταφυσική σκέψη – ακριβέστερα, την προγενέστερη μεταφυσική σκέψη του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα – και στραμμένη στη συλλογή στοιχείων μέσω επαναλαμβανόμενων παρατηρήσεων για την αυστηρά επιστημονική υποστήριξη των θέσεών τους. Παρακάμπτοντας στο σημείο αυτό το ζήτημα της επιστημονικής αντικειμενικότητας των φρενολογικών θέσεων, το βέβαιο είναι ότι με τις μεθόδους τους σχημάτισαν μιαν απλοϊκή φυσιολογική εξήγηση της οργάνωσης και λειτουργίας του πνεύματος, μια εξήγηση που διατεινόταν ότι μπορούσε να αποδείξει τη

χρησιμότητά της άμεσα με την εφαρμογή στην αποκωδικοποίηση μιας σειράς ‘μυστηρίων’ σχετικά με τη λειτουργία του πνεύματος.

Ομόλογα απλοϊκές ήταν και οι προτάσεις της φρενολογίας για τη θεραπεία της τρέλας. Όπως και η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης, κατανοούσε την τρέλα ως ψυχική ασθένεια, ενώ η ηθική θεραπεία που πρότεινε η φρενολογία ήταν συμβατή με τις θεραπευτικές στρατηγικές της θεωρίας περί ηθικής παραφροσύνης, και εύκολη τόσο στην κατανόηση όσο και την εφαρμογή της στην πράξη. Γύρω από τον τρελό νοούμενο ως ψυχικά ασθενή έπρεπε να δημιουργηθούν συνθήκες όπου όποιο από τα κατώτερα όργανα είναι υπεραναπτυγμένο να δέχεται περιορισμένα ερεθίσματα και συνεπώς να υπολειτουργεί ώστε να υπαναπαπτυχθεί, και όποιο από τα ανώτερα όργανα είναι υπανάπτυκτο να καθοδηγείται ώστε να έχει εντονότερη δραστηριότητα και να υπεραναπτυχθεί. Η σχετική αναφορά του Gall είναι χαρακτηριστική: ‘Το μεγάλο ζήτημα είναι, να εκτραπεί η προσοχή του ασθενή από το αντικείμενο της παραφροσύνης του, με το να προσηλώνεται πάνω σε άλλα αντικείμενα’ (1835, τ. 2, σ. 284). Ειδικά για τα άσυλα, η πρόταση της φρενολογίας ήταν πως το άσυλο έπρεπε να αποτελέσει ένα καλά ρυθμισμένο ηθικό νοσοκομείο που να γυμνάζει και να δυναμώνει ειδικά πνευματικά όργανα – τα ανώτερα – και να αφήνει να ατονήσουν άλλα όργανα – τα κατώτερα. Επρόκειτο για μια γενική πρόταση των φρενολόγων δεν περιοριζόταν στα άσυλα αλλά φιλοδοξούσαν να εφαρμοστεί και στα σχολεία και τις φυλακές. Για τους φρενολόγους, η ψυχική υγεία ήταν αποτέλεσμα της ηθικά κατάλληλης άσκησης των οργάνων σε καθημερινή βάση. Στη βάση της τρέλας βρισκόταν η υπερλειτουργία των κατώτερων ή/και η υπολειτουργία των ανώτερων οργάνων. Η παράδοση στις επιθυμίες και η τεμπελιά συνιστούσαν πλαίσια που συνέβαλαν όσο τίποτε άλλο στη δυσλειτουργία των οργάνων του εγκεφάλου. Για το λόγο αυτόν, τα σχολεία όφειλαν να παρέχουν ένα σύστημα εκπαίδευσης που να οδηγεί στην αποφυγή τους, να προωθεί τις ανώτερες αρετές της εγκράτειας, της αγνότητας, της βελτίωσης και του μέτρου – και συνεπώς να προστατεύει την ψυχική υγεία των παιδιών αλλά και των επόμενων γενεών (Young, 1970, σσ. 41-42 – Young, R. M. ‘Gall and Phrenology’ σε *Mind, Brain and Adaptation*, R. M. Young (επιμ.), 1970, σσ. 9-53). Ειδικά με την τελευταία διατύπωση γίνεται φανερό ότι η φρενολογία έφερε έστω και ανεπεξέργαστο ένα δυναμικό περί κληρονομικής μετάδοσης της ψυχικής ασθένειας (Gall, 1835, σσ. 334, βλ. και παρακάτω σε φάσεις και θεωρητικές έδρες της φρενολογίας). Δεν προκαλεί έκπληξη ότι οι αρετές που οι φρενολόγοι εντόπιζαν ως ανώτερα όργανα του εγκεφάλου δεν ήταν παρά οι επικρατούσες αστικές και ευρύτερα διαδεδομένες λαϊκές αρετές της περιόδου. Χωρίς ίσως να το γνωρίζουν, με τα ευρήματα και τις προτάσεις τους για την ατομική και κοινωνική υγεία, οι φρενολόγοι δεν έκαναν κάτι παραπάνω από το να νομιμοποιούν την τρέχουσα ηθική και τις επικρατούσες ιδεολογικές αρχές της περιόδου επικυρώνοντάς τες από την επιστήμη. ‘Η ηθική έπαψε να αποτελεί τον αποκλειστικό τομέα της θεολογίας· οι νόμοι της φυσιολογίας ήρθαν να μετάσχουν στη διαχείριση (της ηθικής) και μάλιστα με πολύ λιγότερη αμφισβήτηση.’ (Cooter, 1981, σ. 79). Η φρενολογία δεν περιορίστηκε στο να στηρίξει την ηθική θεραπεία στη θετική επιστήμη με το να την οργανώσει ως σύστημα φυσιολογικής ψυχολογίας με έδρα τη βιολογία. Συγχρόνως, ήρθε να ενισχύσει τη συμβατική αστική ηθική της περιόδου με το να την θεωρήσει σαν κανόνα για την ηθική θεραπεία. Όπως και σε πολλές άλλες θεωρήσεις της περιόδου και στη φρενολογία: οι αστικές αρετές ορίζονταν ως επιστημονικοί σκοποί.

Ως ένα πρώτο συμπέρασμα, η φρενολογία συνέστησε μιαν απλή και από πολλές πλευρές απλοϊκή θεώρηση για την κατανόηση του ανθρώπινου ψυχισμού, τη βελτίωση του πνεύματος και τη θεραπεία των ψυχικών ασθενειών – κάτι που συνέβαλε στην προώθησή της ως λογικής και ηθικής αφετηρίας τόσο των ηθικών (με τεχνικές που επιδρούν στον ψυχισμό) όσο και των ιατρικών (φαρμακευτικές τεχνικές) θεραπειών που επικρατούσαν στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, όπως και των επιγόνων τους στο δεύτερο μισό του 19^{ου} και τον 20^{ο} αιώνα. Η πραγμοποίηση του ανθρώπινου πνεύματος (Cooter, 1981, σ. 75), ο μετασχηματισμός του σε μετρήσιμο, αναπλάσιμο και εξουσιάσιμο πράγμα μέσω της προβολής και του περιορισμού του στον εγκέφαλο αποτέλεσε τον μεγάλο πόλο έλξης της φρενολογίας, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης τάσης για μελέτη του ανθρώπου και της κοινωνίας με μεθόδους φυσικών επιστημών. (Για τον Διαφωτισμό, βλ. M. Horkheimer και T. W. Adorno. *The Dialectic of Enlightenment*, New York: Seabury, 1974 αλλά και E. Cassirer. *The Philosophy of the Enligntenment*, Princeton: Princeton University Press, 1972.) Ουσιαστικά, στην πρόταση της φρενολογίας, η κοινωνική διάσταση και η εγγενή) Ουσιαστικά, στην πρόταση της φρενολογίας, η κοινωνική διάσταση και η εγγενής κοινωνικότητα του ανθρώπινου πνεύματος εξαφανίζονται από το χώρο του επιστημονικού προβληματισμού· το ανθρώπινο πνεύμα, ή μάλλον το πτώμα του, μεταφέρεται προς μελέτη στο ανατομικό και νευρολογικό – και, μερικές δεκαετίες αργότερα, το γενετικό – εργαστήριο. Όσο ισχύουν αυτοί οι όροι στην επιστήμη και την κοινωνία, οι όροι της πραγμοποίησης του ανθρώπου, η φρενολογία θα παραμείνει αμέσως ή εμμέσως, δηλωμένα ή αδήλωτα, παρούσα στους σχετικούς στοχασμούς περί ανθρώπου και κοινωνίας, και τους επιστημονικούς προβληματισμούς πάνω στο σε ποιες κατευθύνσεις πρέπει να αναζητηθούν οι λύσεις των κοινωνικών προβλημάτων.

Φάσεις και θεωρητικές έδρες της φρενολογίας

Οι φρενολόγοι, στο πλαίσιο του αναπτυσσόμενου Διαφωτισμού και όπως κάθε πρώιμος επιστημονικός μελετητής της κοινωνικής ζωής, επιχείρησαν να **απομακρυνθούν από τις θεολογικές και μεταφυσικές αντιλήψεις** περί κοινωνικής ζωής και ατομικής συμπεριφοράς του 17ου και 18ου αιώνα που επικρατούσαν και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Ο Πανούσης αναφέρει

σχετικά (1985, σ. 97) ότι '(η) φρενολογία είναι 'παιδί' των Εγκυκλοπαιδιστών καθόσον αποθρησκειοποιεί τον εγκέφαλο'. Για τη δημιουργία μιας εμπειρικής επιστήμης, δανείστηκαν όπως-όπως και εκλεκτικά, χωρίς (την πολυτέλεια για) εμβάθυνση, μεθόδους και τεχνικές από τις φυσικές επιστήμες. Για να το πράξουν δε, έθεσαν ως προϋπόθεση την αρχή πως η κοινωνία και η κοινωνική ζωή μπορούν να μελετηθούν με ανάλογους τρόπους με το σχηματισμό οξέων και βάσεων, την τήξη των μετάλλων ή την τροχιά των πλανητών. Στηριγμένοι δε πάνω στις **θετικιστικές αντιλήψεις** για την επιστήμη, ξεκινούσαν από τη θεωρητική έδρα ότι τα κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να κατανοηθούν άμεσα και αντικειμενικά (όπως υποτίθεται ότι μπορούσαν να κατανοηθούν και τα φυσικά φαινόμενα) με την εφαρμογή των κατάλληλων μεθόδων, σχημάτιζαν υποθέσεις και συνέλεγαν στοιχεία ώστε να τις επιβεβαιώνουν. Η νέα έμφαση στη συλλογή στοιχείων, την παρατήρηση και τη χρήση της λογικής ως πηγών της ανθρώπινης γνώσης ενισχύθηκε από τις **δημοκρατικές επαναστάσεις το 1776 στις ΗΠΑ και το 1789 στη Γαλλία**, με τη δημοκρατία και την καθολική εκπαίδευση – διαφορετικά νοούμενες στη Γαλλία απ` ό,τι στις ΗΠΑ – να αποτελούν υψηλά ιδεώδη στις αρχές του αιώνα. Συγχρόνως, η αναπτυσσόμενη Βιομηχανική Επανάσταση δημιούργησε μιαν εμπιστοσύνη στις δυνατότητες του ανθρώπου να υποτάξει τη φύση και να δημιουργήσει πλούτο – με τις συντριπτεκές συνέπειές της πάνω στη μεγάλη πλειονότητα των πληθυσμών να μένουν για δεκαετίες στο περιθώριο των προβληματισμών και να επηρεάζουν μόνον έμμεσα, ως 'γενικό κλίμα', τη φρενολογία. Κατά την περίοδο που η φρενολογία επιχειρούσε να ορίσει ένα δικό της πεδίο μελέτης ανάμεσα σε επιστήμες όπως η φυσιολογία, η ανατομία και η ανθρωπολογία, η ψυχιατρική και η ψυχολογία, οι φρενολόγοι αξιοποιούσαν μεθόδους όπως η αυτοψία και η ζωοτομία αλλά και η επαγωγή και η απαγωγή, απέτυχαν δε να αξιοποιήσουν και την πειραματική μέθοδο, κάτι που, σε μια περίοδο που τιμούσε ιδιαίτερα το πείραμα, θα κόστιζε πολύ στη φρενολογία και στο επιστημονικό της κύρος (Rafter, 2008, σ. 43).

Ευθύς εξαρχής, η φρενολογία αποτέλεσε διεθνή κίνηση, αφού αναπτύχθηκε ταχύτατα – με διαφορετικούς ρυθμούς και με μερικά διαφορετικές εμφάσεις – σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες και τις ΗΠΑ. Στην πλειονότητά τους δε οι μελετητές της στα τέλη του 20ου και τις αρχές του 21ου αιώνα συμπεραίνουν ότι η άνοδός της έλαβε χώρα σε **δύο φάσεις** – ή έστω, έτσι μπορεί να κατανοηθεί πιο ολοκληρωμένα από την οπτική των αρχών του 21ου αιώνα. Η πρώτη φάση, η φάση της επιστημονικής συγκρότησης, αναπτύχθηκε περίπου ανάμεσα στο 1800 και το 1830, όταν και η φρενολογία συστηματοποιήθηκε κυρίως από γιατρούς και ψυχιάτρους (αποκαλούμενους ακόμα αλιενιστές). Η δεύτερη φάση, η φάση της δημοφιλίας, που συνέπεσε εν μέρει με την επιστημονική φάση, ήρθε ανάμεσα στο 1820 και το 1850 ή το 1860. Κατά τη φάση της δημοφιλίας, η φρενολογία έγινε μόδα μεταξύ των εύπορων και νομοταγών, δημιουργήθηκαν ενώσεις και κλαμπ, ακόμα και αγορά δεικτών και προτύπων, με την ενασχόληση με φρενολογικά ζητήματα να συνιστά ένδειξη καθωσπρεπισμού και κοινωνικού προβληματισμού (Temkin, O. 'Gall and the Phrenological Movement', *Bulletin of the History of Medicine*, 1947, τ. 21, σσ. 275-321. Μετά τη δεκαετία του 1840, η φρενολογία δεν φαίνεται να γνώρισε κάποια ανάπτυξη ή διαφοροποίηση των αρχών της, ενώ από την επόμενη δεκαετία επρόκειτο να αφομοιωθεί σχεδόν ολοκληρωτικά στην νέα αναπτυσσόμενη θεωρία που προσέγγιζε την κοινωνία και τον άνθρωπο σε όρους εκφυλισμού, τις διάφορες εξελικτικιστικές θεωρήσεις πριν και κυρίως μετά τον Darwin, και την αταβιστική λομπροζιανή θεώρηση στην εγκληματολογική ανθρωπολογία που αντί να περιορίζεται μόνο στο κεφάλι ερευνούσε σε ολόκληρο το σώμα για τα στοιχεία που θα επιβεβαίωναν τις υποθέσεις της.

Αξίζει να αναφερθεί ότι, στο πλαίσιο ευρύτερων φυσικών νόμων που είχαν διατυπώσει οι Hobbes και Smith ως καθολικά ισχύοντες στην κοινωνία του ανθρώπου και περιόριζαν πολιτικά και οικονομικά την ανθρώπινη ελευθερία - ακριβέστερα, την απέδιδαν στους όρους της ανατυσσόμενης αστικής τάξης, η φρενολογική θεώρηση όπως και η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης συνέστησαν δύο από τις πρώτες συστηματοποιήσεις περιορισμών στην παράλληλα αναπτυσσόμενη επίσης σε όρους Διαφωτισμού αντίληψη περί ελεύθερης θέλησης του ανθρώπου.

Περίπου παράλληλα με τις δύο ψυχιατρικές θεωρήσεις που έθεταν προϋποθέσεις και όρια στην έννοια της ελεύθερης θέλησης, περιορισμούς έθετε και η αναπτυσσόμενη επιστήμη της στατιστικής. Ορισμένα παραδείγματα από την προώθηση της στατιστικής στο χώρο της εγκληματικότητας είναι χαρακτηριστικά. Το 1833, ο A. M. Guerry δημοσίευσε *το Essai sur la Statistique Morale de la France* (Paris: Crochard), όπου και εντόπιζε κανονικότητες στην υποτροπή στο έγκλημα, συσχέτιζε τις συλλήψεις από την αστυνομία με τη γνώση γραφής και ανάγνωσης, και τη σχέση μεταξύ πλούσιων περιοχών με υψηλούς δείκτες φτώχειας και εγκλημάτων κατά της περιουσίας (βλ. και Cote, 2002, σ. 35 – Cote, S. *Criminological Theories: Bringing the Past to the Future*, Thousand Oaks: Sage, 2002). Το 1835, ο Quetelet δημοσίευσε το *Treatise on Man and the Development of His Faculties* (Paris: Bachelier), εντοπίζοντας κανονικότητες όπως διακυμάνσεις εγκληματικότητας και διακυμάνσεις αυτοκτονιών σε συνάρτηση με διακυμάνσεις στις γεννήσεις, ενώ σχημάτισε και την έννοια του 'μέσου ανθρώπου'. Το 1837, στη μελέτη του πάνω σε υλικό για το 'επαγγελματικό' έγκλημα *Recherches sur la Probabilité des Jugements en Metiére Criminelle*, ο S.-D. Poisson (Paris: Bachelier) ασχολήθηκε με τη θεωρία των πιθανοτήτων και ερεύνησε για στατιστικά σημαντικές συναρτήσεις μεταξύ εγκλημάτων κατά της περιουσίας και εγκλημάτων κατά του προσώπου. Ο Vold (1998, σσ. 31-32) εντοπίζει στον Quetelet μια άποψη που διατήρησε σταθερά στο έργο του: ότι 'η ηθική ελαττωματικότητα αποτελούσε το βασικό αίτιο για το έγκλημα.' Επιπλέον, ο Quetelet υποστήριξε ότι η ηθική ελαττωματικότητα 'αποκαλυπτόταν' στη βιολογική φυσιολογία του ατόμου (Cote, 2002, σ. 36). Συνεπώς, παρά τη διαφορετική διαδρομή προσέγγισής του στο ζήτημα του εγκλήματος, ο Βέλγος μαθηματικός και φιλόσοφος εδραζόταν σε αντιλήψεις που συγγένευαν τόσο με τη θεωρία περί ηθικής

παραφροσύνης όσο και τη φρενολογική θεώρηση, ενώ συνέστησε άλλη μία έδρα πάνω στην οποία θα σχηματίζονταν σε μερικές δεκαετίες θεωρήσεις όπως του εκφυλισμού και του εκ γενετής εγκληματία.

Η φρενολογία οικοδομήθηκε πάνω σε **δύο θεωρήσεις**. Σε ζητήματα κυρίως πρακτικής εφαρμογής, στη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης, που παρουσιάστηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, επανέρχεται δε και στη συνέχεια σε συνδυασμό με τη φρενολογική θεώρηση. Η φρενολογική αντίληψη για τον εγκέφαλο ως ένα σύνολο οργάνων ή ικανοτήτων είναι ομόλογη, μια υλιστική μετεξέλιξη, της θεώρησης του πνεύματος ως συνόλου ικανοτήτων-ιδιοτήτων που απαντάται στη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης (βλ. Rush παραπάνω). Εκτός από αυτό όμως, θεωρία της ηθικής παραφροσύνης και φρενολογία επρόκειτο να προωθηθούν παράλληλα στους θεσμισμένους χώρους μελέτης και ελέγχου της τρέλας και του εγκλήματος, τα ψυχιατρεία και τις φυλακές. Μεγάλος αριθμός ψυχιάτρων ήταν ταυτόχρονα υποστηρικτές των αρχών και των δύο ψυχιατρικών προσεγγίσεων. Η οργανολογική προσέγγιση της φρενολογίας, ότι κάθε ανθρώπινη ιδιότητα έχει και ένα αντίστοιχο όργανο ως φορέα, ήρθε να προσφέρει σημαντική υποστήριξη στη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης με το να παρέχει μιαν κάτι-σαν υλιστική εξήγηση και μάλιστα στη βάση συγκεκριμένων μελετών και στοιχείων στη μονομανία ή μανία χωρίς παραισθήσεις: μπορούσε κάποιος να είναι ηθικά παράφρονας χωρίς να εκδηλώνει και άλλες μορφές παραφροσύνης εφόσον κάποιο από τα όργανα του εγκεφάλου ήταν υπεραναπτυγμένο ή υπαναπτυγμένο ενώ τα άλλα ήταν 'κανονικά'. Παράλληλα, η ηθική ή ψυχολογική θεραπεία (βλ. παραπάνω) επικρατούσε ταχύτατα στα άσυλα συγκέντρωσης, ορισμού, επεξεργασίας και αντιμετώπισης της τρέλας. Η προώθηση αυτή όμως συνιστούσε σημαντική απειλή για το κοινωνικό στάτους των γιατρών και ψυχιάτρων αφού, αν η θεραπεία μπορούσε να επιτευχθεί με τη χρήση μη ιατρικών μέσων, γιατροί και ψυχίατροι ήταν περιττοί ή έστω περιορίζονταν σε φύλακες των τρελών. Η θεώρηση της φρενολογίας, με την έμφαση που απέδιδε στη φυσιολογία του εγκεφάλου, ήρθε να επιβεβαιώσει το ρόλο γιατρών και ψυχιάτρων στην ηθική θεραπεία με το να τονίζει ότι ήταν αναγκαία η επιστημονική γνώση – και αυτός είναι ένας από τους λόγους που η φρενολογία έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής από τους γιατρούς και ψυχιάτρους (ή αλιενιστές) των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα. Όπως αναφέρει ο Cooter (1981, σσ. 76-77), στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία προέκυψε ένας ρεαλιστικός συνδυασμός επιστημονικών και επαγγελματικών συμφερόντων: Η ηθική θεραπεία, φορέας των ιδεωδών του Διαφωτισμού και του ανθρωπισμού, ήρθε να συνδυαστεί με τη φρενολογία, την αυστηρή ορθολογική επιστήμη, ώστε να προκύψει μια σύνθεση που για την αντιμετώπιση της τρέλας συνδύαζε αιτιακές σχέσεις μεταξύ ψυχικών και φυσικών παραγόντων. Ουσιαστικά, και οι θεραπευτικές προτάσεις των φρενολόγων δεν έφεραν κάτι το καινούργιο στην ηθική θεραπεία. Λίγο-πολύ, περιορίζονταν στο να προτείνουν πως ο ψυχικά ασθενής έπρεπε να βρίσκεται σε ένα ήπιο περιβάλλον και να μην είναι αργόσχολος αλλά να έχει με κάτι να ασχολείται ώστε να δέχεται θετικά ερεθίσματα – προτάσεις που ήταν ήδη διαδεδομένες στην ψυχιατρική και τις πρακτικές των ασύλων από τους Pinel και Tuke (τουλάχιστον για τους προερχόμενους από τις εύπορες κοινωνικές τάξεις ψυχικά ασθενείς, Pring, 1829, σσ. 93-98 – Pring, D. *Sketch of Intellectual and Moral Relations*, London: Longman, 1829). Οι πολυάριθμες σχετικές κριτικές μπορεί να ήταν εύλογες, τους διέφευγε όμως το ότι η φρενολογία δεν ήρθε στις αρχές του 19ου αιώνα τόσο να καταθέσει κάτι καινούργιο στη γνώση και τις μεθόδους όσο να νομιμοποιήσει ήδη υπάρχουσες αντιλήψεις με το να τις εμφανίσει με επιστημονικό μανδύα.

Σε ζητήματα αναλυτικής προσέγγισης, μεθόδων συλλογής στοιχείων, εξήγησης και ερμηνείας, η φρενολογία στηρίχτηκε στη **φυσιογνωμική** ή την επιστήμη της φυσιογνωμίας. Ως πρώτος συστηματικός Ευρωπαίος φυσιογνωμιστής θεωρείται ο Giambattista Della Porta ήδη από τον 16ο αιώνα. Με τη μελέτη του πάνω στη φυσιογνωμία ανθρώπων και ζώων ήρθε να συλλέξει και να οργανώσει σχετικές διαδεδομένες αντιλήψεις, αποτέλεσε δε ερέθισμα για πολλούς μετέπειτα στοχαστές και επιστημονικά προσανατολισμένους διανοούμενους στο να συνεισφέρουν στο σχηματισμό μιας επιστήμης της φυσιογνωμίας, αρχικά του προσώπου και στη συνέχεια του σώματος συνολικά. Πάντως, πατέρας της φυσιογνωμικής θεωρείται ο Ελβετός θεολόγος **Johann Kaspar Lavater** (1741-1801), με τη μελέτη *του Δοκίμια για τη Φυσιογνωμία*, που εκδόθηκε πρώτα στη Γερμανική μεταξύ 1775 και 1778, και το 1795 στην Αγγλική καθιστώντας την προσβάσιμη ταυτόχρονα σε Αγγλία και ΗΠΑ, και στη Γαλλική μεταξύ 1806 και 1809. Ο Lavater κατανοούσε τη φυσιογνωμική του ως μιαν επιστημονική ψυχολογία, έθεσε δε ως κεντρικό σκοπό τού εγχειρήματος της φυσιογνωμικής την προσπάθεια συνάρτησης και ανάδειξης του αόρατου, του χαρακτήρα, μέσω του ορατού, της φυσιογνωμίας, 'την επιστήμη ή γνώση της αντιστοιχίας ανάμεσα στον εξωτερικό και τον εσωτερικό άνθρωπο, τα ορατά επιφανειακά και τα αόρατα περιεχόμενα' (σ. 27). [ΥΠΟΣ Για τη μελέτη αξιοποιείται μια μη χρονολογημένη επανέκδοση (έλαβε χώρα μεταξύ 1840 και 1848) της 4ης έκδοσης του 1797 στην αγγλική με τον τίτλο *Essays on Physiognomy· calculated to extend the knowledge and love of mankind*, London: H. D. Symonds, 1797.] Τόσο η φυσιογνωμική του Lavater όσο και στο σύνολό τους οι διάφορες προσεγγίσεις που επρόκειτο να την ακολουθήσουν και διαδεχθούν έχουν ως κοινή προϋπόθεση ισχύος τη θέση ότι η εξωτερική εμφάνιση αποδίδει ή εκφράζει με πληρότητα και ακρίβεια την εσωτερική κατάσταση. Σκοπός δε της επιστήμης πρέπει να είναι η επίτευξη μιας σαφούς και ακριβούς αντιστοίχησης μεταξύ των δύο.

Βέβαια, η φυσιογνωμική έχει προηγηθεί αρκετούς αιώνες, ολόκληρες κοινωνικές εποχές, των Lavater και Della Porta. Όπως αναφέρει ο Πανούσης (1985, σ. 26 και 28 – Πανούσης, Γ. *Φυσιογνωμική*, Αθήνα: Σάκκουλας, 1985), ανάλογες εμφάσεις εντοπίζονται στα Ομηρικά έπη και, αιώνες αργότερα, στο έργο του Αριστοτέλη και του Ιπποκράτη. Εστιάζοντας στα Αριστοτέλεια *Φυσιογνωμικά*, ο Πανούσης αναφέρει τα ακόλουθα: 'Κύριος σκοπός των *Φυσιογνωμικών* ήταν 'ν` αποκαλύψουν την αλληλεξάρτηση του εξωτερικού (= φυσικού) και του εσωτερικού (= ψυχικού) κόσμου'. Γι` αυτό και τα *Φυσιογνωμικά*

κατατάσσονται στις ‘απόκρυφες επιστήμες’ και την ‘εσωτερική φιλοσοφία’. Το αδιάσπαστο και αχώριστο σύνολο ‘ψυχής-σώματος’ αποτελεί τη βάση της θεωρίας. Η εσωτερική διάθεση αντανακλάται και αντικατοπτρίζεται επί του σώματος, επί του προσώπου και επί της φυσιογνωμίας. … Η Φυσιογνωμική πηγάζει από την αστρολογία και τρέφεται από τη μαγεία. … Οι μύστες των απόκρυφων παραδόσεων και οι ερευνητές του DNA διακατέχονται από την ίδια επιθυμία να ‘ορίσουν το άγνωστο.’’ Στο σημείο αυτό πρέπει να κατατεθεί μια διάκριση που συχνά δεν παρατηρείται στο έργο των φυσιογνωμιστών και, συχνά, στο έργο στοχαστών και επιστημόνων που εδράζονται και στη φυσιογνωμική αλλά και σε άλλα στοχαστικά ή επιστημονικά ρεύματα. Υπάρχουν σταθερά χαρακτηριστικά (εκ γενετής ή προϊόντα τρόπου ζωής ή εργασίας (πχ., μυϊκή διάπλαση, σημάδι από κάποιο ατύχημα) και ευμετάβλητα χαρακτηριστικά που έχουν να κάνουν με την έκφραση σε μια συγκεκριμένη στιγμή (πχ., έκφραση απόγνωσης, ειρωνείας κοκ.) έστω και αν κάποια από αυτά θα μπορούσαν να αναπτύξουν ένα στοιχείο μονιμότητας).

Τα *Δοκίμια* του Lavater περιλαμβάνουν εκατοντάδες σχεδίων με σχήματα και εκφράσεις προσώπου (αλλά και σώματος συνολικά), αποδείχτηκαν δε ευρύτατα δημοφιλή – αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι το 1850 είχαν εκδοθεί 150 φορές, χρησιμοποιούνταν δε εκτεταμένα από πολλούς αναγνώστες στην προσπάθειά τους να αποκρυπτογραφούν το βαθύτερο χαρακτήρα ανθρώπων που τους ενδιέφεραν. Τα σχέδια του Lavater μπορούν να διακριθούν σ` αυτά που αποδίδουν εκφράσεις (οδύνης, φόβου, χαράς, οργής) και αυτά που αποδίδουν γενετικά κληρονομημένα χαρακτηριστικά (ποικιλίες μετώπων, στομάτων, αυτιών κλπ.). Επιπλέον, ο Lavater δεν φαίνεται να διακρίνει μεταξύ (στιγμιαίων ή διαρκών) εκφράσεων και κληρονομημένων χαρακτηριστικών. Για παράδειγμα, στο Σχέδιο 12, ο συνδυασμός ματιών που δεν εστιάζουν, στόματος που εξέχει του σαγονιού, μικρού μετώπου και ρυτίδων δείχνουν ‘ηλιθιότητα σχεδόν στα όρια του ζωώδους και εξουθένωση’, ενώ στο Σχέδιο 11 παρουσιάζει σαγόνια που δείχνουν καλοσύνη, ευγένεια πνεύματος, αξιοπιστία και φιλικότητα, καθώς και μύτες και μέτωπα που δείχνουν υγιή και διεισδυτική κατανόηση. Σε ομάδες Σχεδίων όπως η XLI και η XLII για παράδειγμα, παραθέτει διαφορές μεταξύ εθνοτήτων, ενώ σε ομάδες όπως η XLIII παρουσιάζει αποκλίσεις από την κανονικότητα, όπως αφύσικες και ελαττωματικές περιπτώσεις. Οι κατηγοριοποιήσεις του Lavater είναι ενδεικτικές κάποιων από τα σχετικά ζητήματα που απασχολούσαν διάφορες στοχαστικές, επιστημονικές ή μη, ελίτ στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Το ότι συνέχισαν να απασχολούν κατά τον 19^{ο} αιώνα, δείχνει ότι το ενδιαφέρον αυτό παρέμεινε ενεργό. Ίσως είναι δε σημαντικότερο ότι παρέμεινε ενεργός και ο τρόπος προσέγγισής τους από τον Lavater με την κατανόηση εκφράσεων και χαρακτηριστικών σε όρους ηθικής και πνευματικής ιεράρχησης – με σαγόνια, μύτες, μέτωπα κλπ. να αναδεικνύουν καλοσύνη ή κακία, ευφυΐα ή ηλιθιότητα, ηθικότητα ή ανηθικότητα, ευγένεια ή βαρβαρότητα κλπ. Άλλωστε, το εγχείρημα του Lavater συνεχίστηκε μέσω της φρενολογίας και της ανθρωπολογικής εγκληματολογίας του Λομπρόζο ως και τον 20^{ο} αιώνα (Kretschmer, Sheldon, Goring και άλλοι, ζήτημα που μελετάται στη συνέχεια), όπως και μέσω των ‘νέων ορατών’ που επιτρέπει η τεχνολογία, βιογενετικών χαρακτηριστικών όπως, για παράδειγμα, του DNA, μέχρι και σήμερα. Μέχρι σήμερα, η βιολογία και η βιογενετική δεν φαίνονται διατεθειμένες να παράγουν έργο που να αποκλείει τη χρήση του ως βάσης για ταξιστικά και ρατσιστικά ιδεολογήματα. [ΥΓ Το κατά πόσον είναι ικανές για κάτι τετοιο – πάνω στη βάση νέων μεθόδων και θεωρητικών αρχών σε συνδυασμό με μια χειραφέτηση από χορηγούς και επιχειρήσεις που επιβάλλουν κανόνες, προτεραιότητες και επιστημονικότητες – είναι ζήτημα που αγγίζεται στη συνέχεια.] Το όνειρο της αποκοινωνικοποίησης και φυσικοποίησης της ταξικότητας, και, σ` ένα άλλο επίπεδο, της εγκληματικότητας και της κοινωνικής απόκλισης, παραμένει ένας από τους σκοπούς μερίδας των θετικών και κοινωνικών επιστημών. Η κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση δεν παρέχει μόνον εύπεπτη νομιμοποίηση αλλά και νέους, αποτελεσματικότερους τρόπους κοινωνικού ελέγχου.

Ο σχηματισμός της φρενολογικής θεώρησης ξεκίνησε από τον Gall από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, αρχικά, όπως ενημερώνει ο ίδιος (1835, Introduction), ως κρανιολογία. Αν και ξεκίνησε με την προσοχή του στραμμένη στη συνολική μορφή του κρανίου, μετά από χρόνια αναθεώρησε την αντίληψή του στρέφοντας την προσοχή του στο να συναρτήσει τον ανθρώπινο χαρακτήρα με ειδικά μέρη του κρανίου. Εν μέρει, η προσέγγιση αυτή του Gall και των φρενολόγων που ακολούθησαν οφείλεται στο ότι, επειδή δεν ήταν σε θέση να μελετήσουν αμέσως τον εγκέφαλο, δέχτηκαν ως προϋπόθεση ότι τα διάφορα όργανά του είναι αναγνώσιμα μέσω των εξογκωμάτων και βαθουλωμάτων του κρανίου που τον περιέβαλε. Εξέδωσε τα ευρήματά των ερευνών του το 1825 στη γαλλική γλώσσα ως *Sur les functions du cerveau et sur celles de chaucune des parties,* ένα εξάτομο έργο. Το μέγεθος της μελέτης συνέστησε εμπόδιο στην πρόσβαση του αναγνωστικού κοινού, το κενό όμως καλύφθηκε από συνοπτικότερες μελέτες, πρώτ` απ` όλα, αυτή του Spurzheim με τίτλο *The Physiognomical Systems of Drs. Gall and Spurzheim* (1815), που επρόκειτο να αποτελέσει την αφετηρία του φρενολογικού στοχασμού στη Μεγάλη Βρετανία και τις ΗΠΑ. Τα *Φυσιογνωμικά Συστήματα* του Spurzheim αποτελούν μια συνεκτική μελέτη που εδράζεται στις επικρατούσες απόψεις περί επιστήμης της περιόδου, φέρει δε μιαν ισχυρή επιστημονικοφάνεια. Καταρχήν, απορρίπτεται κάθε μεταφυσική εξήγηση του πνεύματος που στηρίζεται σε ελάχιστα στοιχεία και βλέπει το πνεύμα και τον εγκέφαλο σε απλουστευτικούς όρους. Αντίθετα, ο Spurzheim επαναλαμβάνει πολύ συχνά ότι το φρενολογικό επιχείρημα των Gall και Spurzheim εδράζεται σε συγκεκριμένα ανατομικά ευρήματα του εγκεφάλου, στηρίζεται δε εξ ολοκλήρου στην παρατήρηση και την εμπειρία γι τον εντοπισμό φυσικών δεδομένων (σσ. 5-11). Πάντως, χωρίς να αποκλίνει από τις κοινές φρενολογικές αρχές που μοιράζεται με τον Gall, στη μελέτη του αυτή ο Spurzheim περιέλαβε και ορισμένες τροποποιήσεις τις οποίες αξιοποίησε και σε επόμενες μελέτες του. Καταρχήν, εντόπισε και πρόσθεσε άλλα έξι όργανα-ικανότητες στα 27 που είχε εντοπίσει ο Gall. Επίσης, όπως

αναφέρεται και παραπάνω, τροποποίησε την κλίμακα του Gall σχετικά με τις πιθανές αλλαγές των οργάνων-ικανοτήτων. Ο Gall υποστήριξε ότι αλλαγές στο κλίμα και τη διατροφή είναι δυνατό να προκαλέσουν αλλαγές στα όργανα του εγκεφάλου – και μάλιστα τις χρησιμοποίησε με σκοπό να εξηγήσει τις διαφορές μεταξύ φυλών και εθνοτήτων στη σωματικότητα και τον χαρακτήρα. (τ. 1, σσ. 150-151). Ο Spurzheim όμως περιορίζει σημαντικά τη μακροκλίμακα των πιθανών αλλαγών του Gall. Με αναφορές όπως '(α)ν φέρουμε τους ανθρώπους σε ευνοϊκές καταστάσεις οι οποίες έχουν υπολογιστεί ώστε δίνουν προτεραιότητα στα θετικά τους αισθήματα, αυτές οι ικανότητες μπορούν να τροποποιηθούν στη διάρκεια της ζωής' (*A View of the Elementary Principles of Education: Founded on the Study of the Nature of Man*, London: Treuttell, Wurtz και Richter, 1828, σ. 187), η κλίμακα των γενεών του Gall περιορίζεται σε κλίμακα ετών στον Spurzheim. Για τον Spurzheim, τα όργανα που απαρτίζουν τον εγκέφαλο μπορούν να τύχουν βελτίωσης από τον ίδιο το φορέα τους ή μέσω θεραπείας από ειδικούς. Σ` αυτή δε την αισιόδοξη τροποποίηση, ο Spurzheim έρχεται να προσθέσει και μιαν εκτίμηση συμβατή με τις αντιλήψεις περί κοινωνικού ελέγχου και ενισχυτική τους, που κάθε άλλο παρά θα ξένιζε τους κλάδους που τον διαχειρίζονταν ή διεκδικούσαν μέρος του: την εκτίμηση ότι τα κατώτερα όργανα-ικανότητες, αυτά που έφεραν το αρνητικό δυναμικό για απόκλιση και έγκλημα, πρέπει να βρίσκονται κάτω από συνεχή ρύθμιση από τους κατάλληλους φορείς (1828, σσ. 181 και 187).

Η έλξη της φρενολογίας

Η ισχυρή έλξη που άσκησε η φρενολογία κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα σε μεγάλη μερίδα των ψυχιάτρων, επιστημόνων, νομικών, κρατικών υπαλλήλων στα ψυχιατρεία και τις φυλακές, διανοούμενων, όπως και σε ένα μεγάλο κοινό μπορεί να εξηγηθεί μερικά από έναν ισχυρό συνδυασμό ιδιοτήτων της. Κατά τον Cooter (1984), οι ιδιότητες αυτές είναι κυρίως οι ακόλουθες: Πρώτο και με δεδομένο ότι η επιστήμη αναβαθμιζόταν ταχύτατα στην αξιακή ιεραρχία της περιόδου ως όργανο προόδου, η φρενολογία έφερε τον ισχυρό νομιμοποιητικό τίτλο της νέας, αξιολογικά ουδέτερης, στηριγμένης σε στοιχεία και δεδομένα, επιστήμης. Δεύτερο, παρέσχε μια σειρά από απαντήσεις σε ερωτήματα για τον ψυχισμό και τη φύση του ανθρώπου, όπως επίσης παρέσχε και αυτονοήματα για την υπάρχουσα κοινωνία – και μάλιστα με τρόπον εύπεπτο. Τρίτο, συνέστησε μια συντηρητική προσπάθεια: δεν έθετε ως αμφιβολία, πολύ δε περισσότερο δεν αμφισβητούσε την κοινωνική ιεραρχία και τις ανισότητες σε πλούτο, δύναμη και πολιτισμό. Αντίθετα, τις αποδεχόταν και επιπλέον τις ενίσχυε με το να τις φυσικοποιεί και βιολογικοποιεί. Η φρενολογική θεώρηση έβλεπε μιαν ιεράρχηση ανάμεσα στο κεφάλι και τα άλλα μέρη του σώματος που τα κατανοούσε ευθύς εξαρχής σαν κατώτερα. Για τον φρενολόγο είχε νόημα ότι το χέρι, το πόδι ή το συκώτι ήταν 'κατώτερα' από τον εγκέφαλο. Ομόλογα, οι Gall και Spurzheim ιεράρχησαν και τα όργανα του εγκεφάλου με βάση τις κοινωνικές τους αξίες. Έτσι, η Ερωτικότητα, η Μαχητικότητα και η Καταστροφικότητα – που υποτίθεται ότι ο άνθρωπος έφερε από κοινού με τα ζώα – εντοπίστηκαν στη βάση του κρανίου, κυριολεκτικά χαμηλά. Μάλιστα, η Ερωτικότητα υποτιμήθηκε ακόμα περισσότερο με το να εντοπίζεται στο πίσω μέρος του κρανίου, εκφράζοντας μάλλον τις συντηρητικές αρχές της περιόδου παρά κάποιο επιστημονικό εύρημα. Αντίθετα, οι υψηλές αρχές της περιόδου που ασπάζονταν οι φρενολόγοι – Ευσυνειδησία, Σταθερότητα, Ελπίδα, Σεβασμός και Αγαθοεργία – όχι μόνο εντοπίστηκαν ως όργανα-ικανότητες στον ανθρώπινο εγκέφαλο αλλά εντοπίστηκαν και στην κορυφή του κρανίου, κυριολεκτικά υψηλά. Έτσι, ευρισκόμενες 'από πάνω' ως όργανα στον εγκέφαλο, οι υψηλές αρχές είχαν τη δυνατότητα να ελέγξουν και να περιορίσουν στο ελάχιστο τις κατώτερες, ζωώδεις τάσεις – με τρόπους ομόλογους αυτών που οι 'ανώτερες ευγενείς' τάξεις είχαν τη δυνατότητα να ελέγξουν τις 'κατώτερες άξεστες' τάξεις (Shapin, 1979 – Shapin, S. 'Homo phrenologicus: Anthropological perspectives on an historical problem', *Natural Order: Historical Studies of Scientific Culture*, B. Barnes και S. Shapin (επιμ.), Beverly Hills: Sage, 1979, σσ. 41-71)

Στον αυτό γενικό αξιακό προσανατολισμό, η φρενολογία προώθησε την ιδέα ότι είναι αναγκαία η υπακοή στο 'φυσικό νόμο', με την ανυπακοή στα κελεύσματα της φύσης να οδηγεί στην τρέλα, την απόκλιση από την κανονικότητα και τη νομιμότητα, όπως και ότι η αρμονική συνεργασία και η ισορροπία μεταξύ ανώτερων και κατώτερων μερών είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την υγεία. Επιπλέον, συστατικό στοιχείο της φρενολογικής θεώρησης είναι και η θέση περί αυτοελέγχου και κοινωνικού ελέγχου ώστε να προλαμβάνονται και να θεραπεύονται οι κάθε είδους ασθένειες, τρέλες, αποκλίσεις από την θεία, φυσική, εύλογη και ηθική κανονικότητα. Το ανθρώπινο σώμα και η ιστορική κοινωνία βλέπονταν μεταφορικά σαν ομόλογες οντότητες, με την κοινωνία να κατανοείται και σαν ένα 'σώμα' – με την έννοια του 'κοινωνικού σώματος' να παραμένει ενεργή σε μέρος της επιστημονικής καθομιλουμένης και τη γλώσσα της καθημερινότητας μέχρι και σήμερα, συχνά χωρίς να υπάρχει συνείδηση ότι συνιστά μια μεταφορά, όπως και η ομόλογη έννοια της παθολογίας. Οι φρενολόγοι είχαν περιορισμένη συνείδηση του ότι έκαναν επιστήμη με βάση τις κυρίαρχες ιδεολογικές αρχές της κοινωνίας που ζούσαν, ότι απέδιδαν τις αρχές αυτές ως εάν να αποτελούν αντικειμενικούς επιστημονικούς κανόνες. Για λόγους σαν κι αυτούς, ο Cooter οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η φρενολογία αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα εξασφάλισης της συγκατάθεσης μερίδων του πληθυσμού προς το πολιτικο-οικονομικό καθεστώς κατά το πρώτο μισό του 19ο αιώνα, περίοδο θεαματικών πολιτικών και οικονομικών ανατροπών, εκρηκτικού πλουτισμού και ακραίας, ίσως-ίσως παραδειγματικής, βαρβαρότητας σε βάρος των εργατικών τάξεων. Μιαν ανάλογη, ταξικά, σεξιστικά και ρατσιστικά πολωμένη 'αθωότητα' εκδήλωναν περίπου την ίδια περίοδο και οι θεωρητικοί περί ηθικής παραφροσύνης όπως και στο μέλλον θα κατέθεταν ως εάν να συνιστά αντικειμενική επιστήμη οι εκφυλιστές, οι

εξελιξιστές, οι ευγονιστές και όλοι όσοι επιχείρησαν να εξηγήσουν την απόκλιση από τη νομική και την κοινωνική κανονικότητα με βάση την ανθρώπινη βιολογία.

Η φρενολογία αντιμετωπίστηκε με επιφυλάξεις από μια μερίδα της κατεστημένης ψυχιατρικής και, γενικότερα, των διάφορων κατηγοριών και ομάδων που ήταν επιφορτισμένες με τον κοινωνικό έλεγχο. Για παράδειγμα, ο Prichard, ένας από τους δημιουργούς της θεωρίας περί ηθικής παραφροσύνης, από τη μια αναγνωρίζει την επικράτηση της φρενολογίας στη μελέτη των λειτουργιών του εγκεφάλου: 'Το φημισμένο σύστημα του Gall επισκίασε κάθε άλλη προσπάθεια για τη θεωρητικοποίηση των λειτουργιών του εγκεφάλου.' Από την άλλη όμως, αποδίδει αυτή την άνοδο της φρενολογίας στο ότι '*φαίνεται* να παρέχει εξήγηση σε ένα μεγάλο αριθμό φαινομένων φυσικής ιστορίας και ψυχολογίας' (1835, σ. 464, έμφαση στο πρωτότυπο), ενώ, επιπλέον, απέρριπτε τις εξηγήσεις της υποστηρίζοντας πως οι φρενολόγοι απέτυχαν να αποδείξουν τη θεώρησή τους στη βάση θετικών στοιχείων και συχνά υπέπιπταν σε παραλογισμούς (σ. 479). Πάντως, η πλειονότητα των ψυχιάτρων και του επιστημονικού προσωπικού των ασύλων της περιόδου σε Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία και ΗΠΑ είχαν ταχθεί υπέρ της φρενολογίας – μεταξύ αυτών και ο Thomas Forster που το 1815 έδωσε το όνομα 'φρενολογία' στη θεώρηση των Gall και Spurzheim (Carlson και Noel, 1970 – Carlson, E. T. και P. S. Noel. 'Origins of the word 'Phrenology'', *American Journal of Psychiatry*, 1970, τ. 127, σσ. 693-706). Οι σημαντικότεροι υποστηρικτές της βρίσκονταν ανάμεσα στους επιστήμονες και διανοούμενους της νέας αστικής τάξης, κατά κανόνα φιλελεύθερους και ενάντιους στην εκκλησία τόσο σε επίπεδο αρχών όσο και στην έκταση του ελέγχου της στο σχηματισμό των κοινωνικών αξιών και των διάφορων ασύλων, και θετικιστές ως προς τον τρόπο κατανόησης της επιστήμης και του κοινωνικού ρόλου της (Shapin (1979), Cooter (1981) για τη Μεγάλη Βρετανία και McLaren (1981) για τη Γαλλία και – McLaren, A. 'A prehistory of the social sciences: Phrenology in France', *Comparative Studies in Society and History*, τ. 23, σσ. 3-22). Επρόκειτο για επίδοξους μεταρρυθμιστές στους οποίους η φρενολογία προσέφερε μια θεώρηση για εκσυγχρονισμό των τρόπων ενίσχυσης του κοινωνικού ελέγχου και διατήρησης της κοινωνικής ευταξίας στο πλαίσιο καθεστώτων ολιγαρχικής δημοκρατίας σαν κι αυτά που επικρατούσαν στη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ κατά τον 19^{ο} αιώνα. Σ` αυτή την προσπάθεια, η φρενολογία προσέφερε έναν ιδανικό συνδυασμό: Ενώ ήταν μια βαθιά συντηρητική θεώρηση του ανθρώπου και της κοινωνίας που υποστήριζε το υπάρχον κατεστημένο, συγχρόνως, παρείχε τα εφόδια για μια πλατιά μεταρρύθμιση στους θεσμούς της περιόδου που απέμεναν από το παλαιό καθεστώς, δηλαδή με τρόπους συμβατούς στις φιλελεύθερες ιδεολογικές και ηθικές αντιλήψεις τους. Ουσιαστικά, οι γιατροί και ψυχίατροι-αλιενιστές της περιόδου δεν τάχθηκαν υπέρ της φρενολογίας των Gall και Spurzheim επειδή πείσθηκαν από την επιστημονική εγκυρότητα της θεώρησής των δεύτερων ή μόνο γι` αυτό το λόγο. Μεγαλύτερη σημασία γι` αυτούς είχε ότι η φρενολογία συνιστούσε μιαν επιστήμη, φιλοσοφία και κοινωνικό πρόγραμμα προόδου στους όρους τους, που υποσχόταν πλατιές αλλαγές στην κοινωνία χωρίς να την αμφισβητεί τις βασικές της αρχές – και με τρόπους που ενίσχυαν την επαγγελματική και κοινωνική τους θέση. 'Οπλισμένος με τη φρενολογία, ο αλιενιστής δεν ήταν μόνο ένας 'τρελογιατρός'· αναβαθμίστηκε σε πρωτο-επιστήμονα που μελετούσε μια πτυχή της απόκλισης, η γνώση για την οποία ήταν στενά συνδεδεμένη με απαντήσεις πάνω σε άλλα πιεστικά κοινωνικά ζητήματα όπως η εκπαίδευση και το έγκλημα.' (Cooter, 1981, σ. 64)

Η ισχυρή έλξη της φρενολογίας στους ψυχιάτρους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα οφείλεται σε μια σειρά από θεσμικούς, κλινικούς και κοινωνικούς λόγους που παρουσιάστηκαν συνοπτικά στις σελίδες που προηγούνται. Τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, οι διάφορες εκδηλώσεις της τρέλας είχαν αρχίσει να κατανοούνται σαν ψυχικές ασθένειες και είχε αρχίσει μια ευρεία κατηγοριοποίηση των συμπτωμάτων και αιτίων της, με γιατρούς που ασχολούνταν το ζήτημα να μετεξελίσσονται από τρελογιατροί σε αλιενιστές και, σταδιακά, σε ψυχιάτρους. Τα επιστημονικά εργαλεία για την κατανόηση της ψυχικής ασθένειας σε ψυχολογικούς όρους ήταν ακόμα περιορισμένα και, σε πολλές περιπτώσεις, συγγένευαν άμεσα με αντιλήψεις του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα. Συγχρόνως, η πρόοδος των θετικών ή φυσικών επιστημών ήταν θεαματική, ενώ είχε ενισχυθεί και ίσως-ίσως είχε επικρατήσει η αντίληψη ότι και η κοινωνία και οι κοινωνικές ιδιότητες του ανθρώπου μπορούσαν να μελετηθούν με τη μεταφορά και εφαρμογή μεθόδων από τις θετικές ή φυσικές επιστήμες. Δεν προκαλεί έκπληξη ότι την περίοδο αυτή ενισχύθηκε η πεποίθηση μεταξύ των ψυχιάτρων ότι για τη διάγνωση και θεραπεία της τρέλας ήταν αναγκαία μια κατανόησή της (και) σε όρους μιας φυσιολογικής ψυχολογίας. Και η φρενολογία ήταν ακριβώς αυτό: μια επιστήμη της φυσιολογίας, της ανατομίας του εγκεφάλου και τοπικοποίησης της παθολογίας των ψυχικών φαινομένων. Η φρενολογία αποτελούσε μια μεθοδολογία που, ανάγοντας το πνεύμα και τον ψυχισμό στον εγκέφαλο, τα έφερνε στον πιο γνώριμο χώρο της σωματικής ιατρικής, ενώ, συγχρόνως, έφερνε και τον εγκέφαλο στο χώρο της βιολογίας. Για τον Carlson (1958, σ. 537-538 - Carlson, E. T. 'The influence of Phrenology on early American psychiatric thought', *American Journal of Psychiatry*, 1958, τ. 115, σσ. 515-539), είναι ακριβώς αυτές οι μεταφορές που συνέστησαν τη σημαντικότερη συνεισφορά της φρενολογίας στη μελέτη του ανθρώπινου ψυχισμού και των προβλημάτων του. Η κατανόηση του ψυχικά ασθενή έγινε σαφώς ιατρική, με το να εξηγεί ψυχικές καταστάσεις σε φυσικούς-σωματικούς όρους. Οι πολύ πιο γνώριμες φυσιολογικές έννοιες που αφορούσαν το σώμα προωθήθηκαν και στον εγκέφαλο. Έτσι, ο Macnish (1837, σ. 202 – Macnish, R. *An Introduction to Phrenology, in the Form of Question and Answer*, London: M`Phun, 1837) αναφέρει ότι η τρέλα ήταν σύμπτωμα ενός άρρωστου εγκέφαλου όπως η δυσκοιλιότητα ήταν σύμπτωμα ενός άρρωστου στομαχιού.

Όμως, η σχετική φρενολογική προσέγγιση περιλάμβανε και έναν άξιο προσοχής κίνδυνο για τον ηθικό ορισμό του ψυχασθενή ως υποκειμένου, την ηθική και τους μηχανισμούς ελέγχου της: αν η τρέλα δεν ήταν παρά άλλη μια σωματική

ασθένεια, τότε ο άνθρωπος δεν μπορούσε να ελέγξει, δεν ήταν υπεύθυνος για, την εκδήλωσή της. Όμως, στο ζήτημα αυτό η φρενολογία παρείχε μια μοναδική απάντηση που επανέφερε τον αυτοέλεγχο και την ατομική ευθύνη – ή έστω, σημαντικό μέρος τους – στον ασθενή. Από φρενολογική οπτική, μπορεί μεν η ψυχοπάθεια να ήταν μια φυσικο-σωματική ασθένεια αλλά οφειλόταν σε λειτουργικούς λόγους – σε πράξεις του ατόμου ή των προγόνων του (που με τις πράξεις τους προκαλούσαν βλάβες στα όργανα του εγκεφάλου, βλάβες που μπορεί να μεταδίδονταν και στους απογόνους τους). Μπορεί μεν η ηθική παραφροσύνη για παράδειγμα να αποτελούσε εκδήλωση της προβληματικής κατάστασης (υπερ- ή υπο-ανάπτυξης) κάποιων οργάνων του εγκεφάλου αλλά η βλάβη των οργάνων αυτών μπορούσε να έχει προκληθεί και από τον τρόπο ζωής και τις πράξεις τού ψυχασθενή ή των προγόνων του (Spurzheim, 1817, σ. 141 – Spurzheim, J. G. *Observations on the Deranged Manifestations of the Mind, or Insanity*, London: Baldwin, Cradock και Joy, 1837). Για παράδειγμα, με τον τρόπο ζωής του και τις επιλογές του, ο ψυχικά ασθενής μπορούσε να παρέχει ερεθίσματα στον εγκέφαλο που περιόριζαν τα όργανα του Σεβασμού ή/και της Ευσυνειδησίας και αύξαναν τα όργανα της Καταστροφικότητας ή/και της Απληστίας. Έτσι, τα λειτουργικά προβλήματα του ψυχισμού πραγμοποιήθηκαν σε παθολογικές καταστάσεις του εγκεφάλου. Η ιστορική κοινωνία, οι συνθήκες ζωής και εργασίας ελαχιστοποιήθηκαν σε ερεθίσματα. Με ένα φρενολογικό άλμα, οι νόμοι της οργανικής ύλης που υποτίθεται ότι κυβερνούσαν το σώμα μεταφέρθηκαν και στον εγκέφαλο και, με ένα δεύτερο άλμα εξίσου φρενολογικό, στον ανθρώπινο ψυχισμό. Και με ένα τρίτο, λαμαρκιανού χαρακτήρα άλμα, αποδόθηκαν σαν γενετική κληρονομιμά και σε κάποιους ή όλους από τους απογόνους τους.

Βέβαια, πέρα από τον σκληρό πυρήνα των επιστημόνων και διανοουμένων που εδράζονταν αποκλειστικά στις φρενολογικές αρχές, ίσως η πλειονότητα δεν αισθάνθηκε την ανάγκη να αποδεχτεί τις αρχές αυτές στο σύνολό τους. Για παράδειγμα, πολλοί ψυχίατροι αποδέχονταν τις φρενολογικές αρχές και τα φρενολογικά στοιχεία και ευρήματα και τις-α αξιοποιούσαν στις δημοσιεύσεις τους ή την πρακτική λειτουργία των ασύλων όπου απασχολούνταν χωρίς να το δηλώνουν. Έτσι, οι περισσότεροι συγγραφείς μελετών για την τρέλα έκριναν ότι ήταν καλύτερα να αποφεύγουν τις συχνές ή και άμεσες αναφορές στο φρενολογικό έργο, έστω και αν το αξιοποιούσαν εκτεταμένα και συστηματικά – με τις ιδέες να αποδεικνύονται ιδιαίτερα χρήσιμες ως οργανωτικές αρχές της πράξης χωρίς τη συνολική θεώρηση. Ναι μεν η φρενολογία δεν είχε επιτύχει το στάτους της ολοκληρωμένης επιστήμης αφού δεν μπορούσε να υπάρξει πλήρης εμπιστοσύνη στην κρανιολογία και την οργανολογία της, αλλά οι περισσότεροι ψυχίατροι εκτιμούσαν ότι παρείχε μια σειρά από εξαιρετικά εργαλεία που μπορούσαν να χρησιμοποιούνται για την κατανόηση και διαχείριση της τρέλας χωρίς να δηλώνεται από πού προέρχονται. Όπως αναφέρει ο Browne σε επιστολή του σε έναν άλλο σημαντικό Βρετανό φρενολόγο, τον A. Combe, το σημαντικό με τη φρενολογία είναι ότι πέτυχε ώστε οι περισσότεροι ψυχίατροι να *σκέφτονται* φρενολογικά και να εκτιμούν συμπεριφορές και χαρακτήρες με τη χρήση φρενολογικών μεθόδων άσχετα από το αν δηλώνουν φρενολόγοι (Cooter, 1981, σ. 75).

Η φρενολογία για το έγκλημα και τον ποινικό νόμο

Όταν η φρενολογία έκανε την εμφάνισή της με το έργο του Gall στις αρχές του 19ου αιώνα, μια έννοια του εγκλήματος που το διέκρινε από το κακό και την αμαρτία – και μάλλον αβέβαια από την τρέλα – μόλις είχε κάνει την εμφάνισή της. Το έγκλημα δεν αποσυνδέθηκε ολοκληρωμένα από το κακό και την αμαρτία, αφού παρέμειναν ενεργοί συντελεστές στην απόδοση σημασίας και νοήματος στο έγκλημα, σύνδεση που συνιστά ισχυρό συντελεστή νομιμοποίησης των αντεγκληματι(α)κών πολιτικών ακόμα και σήμερα. Όμως, στο έργο των Beccaria και Bentham το έγκλημα ορίστηκε κυρίως σε όρους ελεύθερης επιλογής και συναρτήθηκε με την ποινή και το ευρύτερο αναπτυσσόμενο ποινικό σύστημα. Οι δύο ωφελιμιστές φιλόσοφοι περιόρισαν την εξήγηση του εγκλήματος στο επίπεδο της προσωπικότητας και δεν ανέπτυξαν κάποια (μακρο- ή μικρο-)κοινωνική ή ψυχική θεώρηση που να εξηγεί τους λόγους ύπαρξης του εγκλήματος. Η θεώρηση αυτή, ή μάλλον, μια δέσμη ομόλογων θεωρήσεων με μερικά διαφορετικές εμφάσεις, παρασχέθηκε από τον θετικισμό. Την περίοδο αυτή ο θετικισμός είχε επικρατήσει και κυριαρχούσε στις μόλις αναπτυσσόμενες κοινωνικές επιστήμες και επιστήμες του ανθρώπου, και, συνεπώς, οι επιστήμονες των σχετικών χώρων θεωρούσαν εύλογο ότι οι φυσικές επιστήμες ήταν κατάλληλες και επαρκείς για τη μελέτη του ανθρώπου και της κοινωνίας. Όπως και η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης αλλά σε μερικά διαφορετική κατεύθυνση χάρη και στην επίδραση της φυσιογνωμικής του Lavater, για την κατανόηση του εγκλήματος η φρενολογία προσανατολίστηκε προς μια αιτιακή θεώρηση του εγκλήματος ως αποτελέσματος της προβληματικής οργάνωσης του πνεύματος λόγω προβλημάτων στα όργανα του εγκεφάλου.

Ουσιαστικά, λαβαίνοντας υπόψη και τα όσα αναφέρθηκαν σχετικά με τις θεωρήσεις περί ηθικής παραφροσύνης, η φρενολογία σχημάτισε και κατέθεσε την πρώτη ολοκληρωμένη επιστημονική θεωρία περί εγκλήματος, στρέφοντας την προσοχή εκεί που ήταν δυνατό στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα: στο μυαλό ως πνεύμα (ικανότητα) και εγκέφαλο (όργανο). Στη θεωρία αυτή, η προσοχή αποσυρόταν από την εγκληματική συμπεριφορά και την αναλογούσα ποινή – λίγο πολύ θεωρούσε ως δεδομένους τους σχετικούς ορισμούς του ποινικού δικαίου και τις προβλεπόμενες τιμωρίες του, και στρεφόταν στον εγκληματία. Η φρενολογία, όπως και η θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης, ήρθε να προτείνει περιορισμούς στις επικρατούσες στους νομικούς κύκλους θεωρήσεις των Beccaria και Bentham περί ελεύθερης επιλογής, τονίζοντας ότι ο

άνθρωπος δεν είναι τόσο ελεύθερος όσο προϋπέθεταν θεωρήσεις αυτές. Οι περιορισμοί αυτοί επρόκειτο να γνωρίσουν πολλές μορφοποιήσεις στους επόμενους δύο αιώνες χάρη στα ποικίλα ευρήματα των επιστημών που ασχολούνταν (και) με ζητήματα κοινωνικού ελέγχου, στο πλαίσιο των τρεχουσών αναγκών της εξουσίας και το συσχετισμό των κοινωνιακών δυνάμεων. Πέρα από τα επιστημονικά και επαγγελματικά πλεονεκτήματα που προσέφερε η φρενολογική θεώρηση στην ψυχιατρική και τους ψυχιάτρους στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, με τις αναθεωρήσεις που πρότεινε, ήρθε να προσφέρει μια πολύ χρήσιμη βάση και στους αστούς νομικούς που επιχειρούσαν να επιτύχουν νομολογικές και ποινολογικές αλλαγές στα συστήματα παραγωγής και εφαρμογής δικαίου του 18ου αιώνα.

Πρώτος ο Gall ήρθε να περιλάβει μια διάσταση στοχασμού πάνω στο έγκλημα εστιάζοντας ειδικά στον φόνο. Ο Gall απέδωσε την προδιάθεση για φόνο σε ένα συγκεκριμένο όργανο του εγκεφάλου, το όργανο του Φόνου (1835, σ. 64). Όμως, για τον Spurzheim κανένα όργανο του εγκεφάλου δεν είναι αφ` εαυτού κακό ή προβληματικό. Μπορεί να αναπτύξει τη σχετική ιδιότητα, το σχετικο δυναμικό, μόνον αν αποτελεί κάποιο από τα κατώτερα όργανα και υπεραναπτυχθεί σε σχέση με τα άλλα όργανα, προκαλώντας μιαν ανισορροπία στο συνολικό σύστημα του εγκεφάλου. Με βάση αυτή τη διαφοροποίηση, ο Spurzheim, που μελετήθηκε πολύ περισσότερο του Gall από το αγγλόφωνο αναγνωστικό κοινό, παρουσίασε μια διευρυμένη εκδοχή της θέσης του Gall όταν έκανε λόγο για το όργανο της Καταστροφικότητας στο οποίο δεν περιλαμβάνει μόνο την αρνητική ικανότητα για φόνο αλλά και τις καταστροφικές ικανότητες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για αυτοπροστασία (όπως το δάγκωμα, το σπάσιμο και το τρύπημα). Ενέταξε δε το όργανο αυτό στην ομάδα των Ζωικών Οργάνων που βρίσκονται στο ημικύκλιο του εγκεφάλου γύρω από τα αυτιά και το εντόπισε δε ακριβώς πάνω από τα αυτιά (1815, σσ. 317-321). Για τον Spurzheim, βασικό αίτιο του φόνου είναι η υπερανάπτυξη του οργάνου της Καταστροφικότητας, ίσως-ίσως, σε συνδυασμό με την υπανάπτυξη οργάνων όπως η Αγαθοεργία και ο Σεβασμός (στην ‘ανώτερη ομάδα οργάνων της Ηθικής που εντόπισε στην κορυφή του εγκεφάλου). Στηριγμένος και σε παραδείγματα του Pinel (σσ. 305, 312-313), ο Spurzheim κατανοεί το φόνο σαν μια σχεδόν ζωώδη και μηχανική συμπεριφορά (ανάλογη του δαγκώματος για παράδειγμα). Γι` αυτόν, η προδιάθεση για φόνο συνιστά μιαν ενστικτώδη αντίδραση σε ενοχλητικά ερεθίσματα ή ματαιώσεις του περιβάλλοντος, κάτι πολύ αμεσότερο και απλούστερο μιας κοινωνικής πράξης. Η προδιάθεση για φόνο δεν επιδέχεται επηρεασμού από την εκπαίδευση αλλά μόνον ελέγχου από άλλα, ανώτερα όργανα του εγκεφάλου, εφόσον είναι επαρκώς αναπτυγμένα ως εγκεφαλικός ιστός ώστε να είναι αναπτυγμένη και η σχετική ικανότητα την οποία φέρουν. Στην οργανολογία του Spurzheim, άλλα όργανα του εγκεφάλου που, εφόσον υπεραναπτυχθούν σε βάρος των ανώτερων οργάνων, αποτελούν έδρες για εγκληματική δράση είναι η Ερωτικότητα (βάση του εγκεφάλου, πίσω μέρος, ομάδα Οικειότητας), η Μαχητικότητα, η Μυστικότητα και η Κτητικότητα (ομάδα Ζωικών οργάνων).

Η φρενολογία άσκησε ευρύτατη και σε βάθος επίδραση στον συνολικό στοχασμό για το έγκλημα κατά τον 19ο αιώνα καθώς και την εγκληματολογία στα πρώτα βήματα σχηματισμού τους. Πρόκειται για μιαν επίδραση με αποφασιστική σημασία για τον συνολικό προσανατολισμό τους ως προς το ποιο είναι το αντικείμενό τους, με ποιον τρόπο και σε ποιο επίπεδο ανάλυσης το προσεγγίζουν (Savitz, Turner, Dickman, 1977, Fink, 1962 – Savitz, L. D., S. H Turner και T. Dickman. ‘The origin of scientific criminology: Franz Joseph Gall as the first criminologist’, *Theory in Criminology: Contemporary Views*, R. F. Meier (επιμ.), Beverly Hills: Sage, 1977, σσ. 41-56 – Fink, A. E. *Causes of Crime: Biological Theories in the United States, 1800-1915*, New York: Barnes, 1962). Από φρενολογική οπτική, η εγκληματική δράση οφείλεται στην ανώμαλη οργάνωση του εγκεφάλου μάλλον παρά στην ελεύθερη θέληση όπως την κατανοούσαν οι ωφελιμιστές. Για τους φρενολόγους, το έγκλημα οφείλεται σε ελαττωματική κληρονομικότητα, σε ασθένεια ή σε εγκληματογόνο περιβάλλον, παράγοντες που μετέφεραν ή προκαλούσαν αλλοιώσεις στον εγκέφαλο και τις σχετικές ικανότητες, αλλά πάντως όχι – ή τουλάχιστον, άτακτα, σπάνια, δευτευρευόντως και εμμέσως – στην ελεύθερη θέληση. (Ας αναφερθεί δε ότι το έγκλημα ως περίπλοκη κοινωνική σχέση με πολιτική, οικονομική, πολιτισμική διάσταση και ταξικούς, φυλικούς και συχνά και φυλετικούς ή εθνικούς συγκεκριμενοποιητές βρισκόταν έξω από τα ευρύτερα πλαίσια κατανόησης της πραγματικότητας τόσο για τους φρενολόγους όσο και τους ωφελιμιστές. Κάθε σχετική αναφορά γινόταν κατανοητή μόνο μέσω μιας άμεσης αναγωγής στους όρους των στενών θεωρητικών τους αντιλήψεων.)

Συγχρόνως, οι φρενολόγοι διατηρούσαν μιαν αισιόδοξη προοπτική για την αντιμετώπιση του εγκλήματος – αισιοδοξία που θα περιοριζόταν σημαντικά στις βιολογιστικές θεωρήσεις για το έγκλημα μετά το 1850, περίοδο που εκδηλώθηκαν σημαντικές αδυναμίες της αστικής τάξης στην οργάνωση της οικονομίας και του κράτους και το συντονισμό τους, και οι κατώτερες τάξεις έγιναν επιθετικές και διεκδικητικές. Για τους φρενολόγους, το έγκλημα ήταν εύπλαστο: μια αναμορφωτική παρέμβαση στα όργανα του εγκεφάλου ώστε να λάβει χώρα μια μεγέθυνση των ανώτερων οργάνων ηθικο-πνευματικού ελέγχου και σμίκρυνση των κατώτερων ζωικών-ζωωδών οργάνων ώστε να αποκτήσουν τα κατάλληλα μεγέθη μπορούσε να οδηγήσει στην πρακτική απαλλαγή του ατόμου από τις εγκληματικές προδιαθέσεις – όπως και κάθε άλλη αντικοινωνική προδιάθεση. Πρωτοσχηματισμένη από γιατρούς και πρωτο-ψυχιάτρους, η φρενολογία, μια απλοϊκή ντετερμινιστική θεώρηση χωρίς ιστορική και κοινωνική κατανόηση, προώθησε την αντίληψη ενός ιατρικού μοντέλου της εγκληματικότητας, εμφανίζοντάς την σαν (ιάσιμη) ασθένεια και αθωώνοντας ποινικά τους εγκληματίες ή τουλάχιστον μεγάλη μερίδα τους (και προτείνοντας τη μεταφορά τους στον έλεγχο της ιατρικής και ψυχιατρικής, τον εγκλεισμό στα άσυλα αντί των φυλακών). Πρόκειται για ένα

μοντέλο ελέγχου της εγκληματικότητας που μέχρι και σήμερα προβάλλεται ως μια γοητευτική ανθρωπιστική εναλλακτική στο σκληρό και συχνά απάνθρωπο ποινικό σύστημα.

Εφόσον όμως οι φρενολόγοι αμφισβητούσαν μερικά ή ολικά την ελεύθερη θέληση ως αίτιο του εγκλήματος και, συνεπώς, ως παράγοντα ορισμού της ευθύνης του εγκληματία, όφειλαν να παράσχουν θεωρήματα που να καλύπτουν το κενό που δημιουργούσε η απώθηση της ελεύθερης θέλησης στο περιθώριο. Μια κατηγοριοποίηση των ανθρώπων ανάλογα με το βαθμό ευθύνης τους και ως προς το έγκλημα κατέθεσε ο Βρετανός φρενολόγος δικηγόρος J. Simpson το 1834 (σσ. 280-282 – Simpson, J. *Necessity of Popular Education as a National Object; with Hints on the Treatment of Criminals, and Observations on Homicidal Insanity*, London: Longman Rees, 1834). Ο Simpson κατατάσσει τους ανθρώπους σε τρεις μεγάλες κατηγορίες που ιεραρχεί με ηθικο-βιολογικά κριτήρια: Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει όσους 'οι εγκληματικές προδιαθέσεις ή ορέξεις τους είναι τόσο ισχυρές ώστε να ανατρέπουν την περιοριστική ισχύ των ηθικών και πνευματικών τους δυνάμεων'. Η δεύτερη κατηγορία είναι η πολυπληθέστερη. Περιλαμβάνει αυτούς που οι ζωικές-ώδεις δυνάμεις τους είναι σχεδόν τόσο ισχυρές όσο της πρώτης κατηγορίας, αλλά οι ηθικές και πνευματικές τους δυνάμεις είναι ισχυρότερες. Τέλος, στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνεται το καλό υλικό της κοινωνίας, η καλή ηθικο-βιολογική της βάση. Πρόκειται γι` αυτούς που 'είναι *φυσικά* δυνατό να ληστέψουν, ή να κλέψουν, ή να βασανίσουν, ή να σκοτώσουν, αλλά είναι *ηθικά* αδύνατο (έμφαση στο πρωτότυπο).' Οπότε, για τον Simpson, το έγκλημα είναι προϊόν μιας ηθικο-πνευματικής κατάστασης που είναι τόσο αδύναμη ώστε να μη μπορεί να ελέγξει τις ζωώδεις ορμές του ανθρώπου φορέα τους. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Simpson δίνει κάποιο χώρο επίδρασης και στις εξωτερικές συνθήκες (δηλαδή το κοινωνικό ή φυσικό περιβάλλον, πέρα από αυτό που συνέβαλε ώστε να σχηματιστεί ο ηθικο-πνευματικός χαρακτήρας). Στην πρώτη και τρίτη βιολογικο/ηθικο-πνευματική κατηγορία ανθρώπων θεωρεί ότι οι εξωτερικές συνθήκες δεν έχουν κάποιαν άξια λόγου επίδραση. Σ` αυτές τις δύο κατηγορίες η σύγκρουση μεταξύ ζωικών-ωδών ορμών και ηθικο-πνευματικών ελέγχων έχει κριθεί· στην πρώτη κυριαρχούν οι ορμές, ενώ στη τρίτη κυριαρχούν οι ηθικο-πνευματικοί έλεγχοι. Στη δεύτερη όμως και πολυπληθέστερη κατηγορία το αποτέλεσμα της σύγκρουσης δεν έχει κριθεί, αφού πότε μπορεί να επικρατούν οι ορμές και πότε οι έλεγχοι. Συνεπώς, οι εξωτερικές συνθήκες μπορεί συνολικά να έχουν περιορισμένη βαρύτητα αλλά, σ` αυτό το συγκεκριμένο πλαίσιο, είναι δυνατό να κρίνουν την έκβαση της σύγκρουσης.

Μια άλλη κατηγοριοποίηση των ανθρώπων σε όρους εγκληματικής ευθύνης κατέθεσε ο επίσης Βρετανός φρενολόγος δικηγόρος G. Combe, με σημαντική συνεισφορά στην προώθηση της φρενολογίας, ιδίως στον αγγλοσαξονικό κόσμο, λίγα χρόνια μετά τον Simpson. Σε διάλεξή του στη Βοστώνη με τον τίτλο 'Ανθρώπινη Ευθύνη' ('Human Responsibility'), ο Combe διακρίνει τους ανθρώπους σε τρεις κατηγορίες όπως και ο Simpson, αν και τους κατατάσσει σ` αυτές με βάση μερικά διαφορετικά κριτήρια από τα κριτήρια του Simpson, σε μια πιο συνηθισμένη φρενολογική γλώσσα. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει όλους όσους διαθέτουν μεγάλα ηθικο-πνευματικά ('ανώτερα') όργανα στον εγκέφαλο, ενώ τα 'κατώτερα' όργανά τους, αυτά που έχουν να κάνουν με τις ζωώδεις ορμές, είναι μέτρια ως προς τις διαστάσεις. Κατά τον Combe, αυτοί οι άνθρωποι διαθέτουν ελεύθερη θέληση και συνεπώς πρέπει να τιμωρούνται εάν διαπράττουν εγκλήματα. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τους ανθρώπους των οποίων όλα τα όργανα ('ανώτερα' και 'κατώτερα') είναι μεγάλα και περίπου ίσα σε διαστάσεις. Αυτοί έχουν, για τον Combe, ισχυρότερες εγκληματικές προδιαθέσεις αλλά παραμένουν υπεύθυνοι για τις πράξεις τους και δικαιούνται τιμωρίας εάν εγκληματούν. Στην τρίτη κατηγορία του ο Combe περιέλαβε αυτούς που διαθέτουν μεγάλα 'κατώτερα' όργανα και ισχυρές ζωώδεις ορμές, και, συγχρόνως, μικρά 'ανώτερα' όργανα και περιορισμένες ηθικο-πνευματικές δυνάμεις ελέγχου των ορμών, μεταξύ άλλων και τους καθ` έξιν εγκληματίες και τους αδιόρθωτους. Όλοι αυτοί είναι 'ηθικά ασθενείς και δεν πρέπει να τιμωρούνται, αλλά να περιορίζονται, και να εργάζονται σε χρήσιμες εργασίες κατά τη διάρκεια της ζωής τους, με τόση ελευθερία όση μπορούν να απολαύσουν χωρίς να την καταχρώνται' (σε Rafter, 2008, σ. 52). Στην πράξη, για τους εγκληματίες της τρίτης κατηγορίας, τους ηθικά ασθενείς στη γλώσσα των θεωριών περί ηθικής παραφροσύνης, ο Combe πρότεινε τον εγκλεισμό σε άσυλα υπό τον έλεγχο ψυχιάτρων για αόριστο χρονικό διάστημα, συναρτούσε δε την απόλυσή τους από την αναμόρφωσή τους (Rafter, 2008, σσ. 52-3). Δύο ηθικο-ιδεολογικές πτυχές του επιχειρήματος του Combe θα πρέπει ίσως να προσεχθούν. Καταρχήν, είναι ενδιαφέρον ότι ο Combe περιορίζει την έννοια της τιμωρίας μόνο στην ποινική τιμωρία. Έτσι, ενώ ο εγκλεισμός στη φυλακή κατανοείται σαν τιμωρία, ο εγκλεισμός σε άσυλο αποδίδεται σαν μη τιμωρητική θεραπεία. Η δεύτερη ηθικο-ιδεολογική πτυχή είναι μάλλον σημαντικότερη αφού αναδεικνύει την ευρύτερη ηθικο-ιδεολογική έδρα του επιστημονικού επιχειρήματος του Combe. Για να σχηματίσει τις τρεις κατηγορίες της τυπολογίας του, ο Combe συναρτά τους ηθικο-βιολογικούς βαθμούς εγκληματικής ευθύνης με τις επικρατούσες ιδέες περί κοινωνικής αξίας του κάθε μέλους της κοινωνίας. Η πρώτη κατηγορία του περιλαμβάνει αυτούς που είναι κοινωνικά άξιοι για να ηγούνται και να κυβερνούν, που είναι ηθικο-βιολογικά ενάρετοι και υπεύθυνοι. Αυτοί υποτίθεται ότι είναι (ή πρέπει να είναι) η άρχουσα κατηγορία ή άρχουσα τάξη στην κοινωνική ιεραρχία. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει αυτούς που δεν ελέγχουν με σιγουριά τα πάθη τους και συνεπώς έχουν ανάγκη νουθεσίας και καθοδήγησης για να αναδεικνύουν τις ηθικές και βιολογικές τους αρετές και την κοινωνική τους αξιότητα. Στη δεύτερη και πολυπληθέστερη κατηγορία εντάσσονται όσοι είναι βελτιώσιμοι μέσω εκπαίδευσης και τιμωρίας. Τέλος, η τρίτη κατηγορία του Combe περιλαμβάνει όλους όσους είναι κοινωνικά ανάξιοι, ηθικο-βιολογικά κακοί, ελαττωματικοί. Αυτοί που εντάσσονται στην τρίτη κατηγορία που πρέπει να μπαίνουν υπό έλεγχο σε κάποιους θεσμούς διαχείρισης του κοινωνικού περιθωρίου μέχρι να αναμορφωθούν ηθικο-βιολογικά – αν κάτι τέτοιο είναι δυνατό ή θα είναι δυνατό στο μέλλον χάρη στην πρόοδο της σχετικής επιστήμης – ώστε να είναι σε θέση να αναπτύξουν μια

κάποια κοινωνική αξιότητα. Στην φρενολογική του Combe, θέση στην κοινωνική ιεραρχία, ηθική αρετή και βιολογική αρτιότητα συναρτώνται ισχυρά μεταξύ τους. Επιπλέον δε, αλληλο-αποδεικνύονται κυκλικά (για να είναι κάποιος ψηλά στην κοινωνική ιεραρχία σημαίνει και ότι είναι ηθικά ενάρετος και βιολογικά άρτιος κοκ.). Συγχρόνως δε, συνιστούν τα κριτήρια για διαφορετική αντιμετώπιση από την πολιτεία και την επιστήμη: οι πρώτοι είναι άξιοι, δικαιούνται κοινωνικά, ηθικά και βιολογικά να είναι ελεύθεροι· οι δεύτεροι είναι αξιώσιμοι, υπό όρους άξιοι, και δικαιούνται να είναι ελεύθεροι υπό όρους και υπό την καθοδήγηση, αξίωση των ανωτέρων τους· και οι τρίτοι είναι ανάξιοι και δεν δικαιούνται να είναι ελεύθεροι.

Πέρα από τις επιστημονικές αναζητήσεις στο ειδικό αντικείμενο εστίασης, οι φρενολόγοι ασχολήθηκαν συστηματικά, εκτεταμένα και σε διάφορες χώρες με το ζήτημα του ποινικού νόμου. Συνέστησαν μέρος, ένα από τα σημαντικότερα λόγω της ευρείας κοινωνικής αποδοχής των φρενολογικών αντιλήψεων, του ευρύτερου ρεύματος που κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα πρότεινε σημαντικές αναθεωρήσεις στον ποινικό νόμο. Καταρχήν, οι φρενολόγοι απέρριπταν τις αρχές της ανταπόδοσης και της αποτροπής στις οποίες ο ποινικός νόμος εδραζόταν παραδοσιακά και, αντ` αυτών, υποστήριζαν την αρχή της αναμόρφωσης, της ηθικής και πνευματικής βελτίωσης των φυλακισμένων – μέσω της βελτίωσης της αναλογίας των ανώτερων και κατώτερων οργάνων του εγκεφάλου. Στο σύνολό τους ήταν πεισμένοι ότι η ανταπόδοση είναι μια άγονη αρχή που δεν μπορούσε να έχει θετικά αποτελέσματα και δεν είχε στην πράξη αφού η φυλάκιση σε αυτούς τους όρους δεν επιτύγχανε την όποια απεγκληματοποίηση των φυλακισμένων. Στηριγμένος στα στατιστικά του Quetelet που έδειχναν μια σχετικά υψηλή σταθερότητα στις διακυμάνσεις της εγκληματικότητας παρά τις όποιες αλλαγές στις μεθόδους καταστολής και τις καταδίκες, ο Combe υποστήριζε ότι η ποινική τιμωρία δεν έχει κάποια επίδραση στην εγκληματικότητα. Κατά τη γνώμη του, η εγκληματικότητα προερχόταν από αίτια που είναι βαθύτερα από τα πεδία δράσης της τιμωρίας, και συνεπώς η όποια τιμωρία δεν είναι σε θέση να αμβλύνει ή να εξαφανίσει το έγκλημα. Για το λόγο αυτόν, ο σκοπός του ποινικού νόμου έπρεπε να αναπροσανατολιστεί, να στραφεί προς την αναμόρφωση των φυλακιζόμενων (1854, σσ. 27-36 – Combe, G. *Remarks on the Principles of Criminal Legislation and the Practice of Prison Discipline*, London: Simkin και Marshall, 1854). Σε μια πιο αυστηρά φρενολογική ορολογία, ο Sampson, πάνω στη βάση ότι οι εγκληματίες δεν είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις τους γιατί είναι ψυχικά ασθενείς, κατανοούσε την ποινική τιμωρία ως παράλογη και ανίκανη να περιορίσει το έγκλημα. Γι αυτόν, η ποινική τιμωρία με έδρα την ανταπόδοση χειροτερεύει ηθικο-πνευματικά τους φυλακιζόμενους και, εφόσον αυτοί τεκνοποιήσουν μετά τη φυλάκιση, η ηθική και πνευματική φθορά κληρονομείται στους απογόνους τους. Αν και στο δεύτερο και τρίτο σκέλος της άποψης του Sampson (ηθικο-πνευματική χειροτέρευση, μεταβίβαση σε απογόνους) ο Spurzheim συμφωνούσε μαζί του, στο πρώτο σκέλος (παραλογισμός και ανικανότητα της τιμωρίας) τόσο ο Spurzheim όσο και ο Combe διαφωνούν ως προς τη γενικότητά του. Ακριβέστερα, δεν συμφωνούν ότι όλοι οι εγκληματίες είναι ψυχικά ασθενείς. Ο δε Spurzheim είχε από το 1828 δημοσιεύσει την άποψη ότι ο ποινικός νόμος έπρεπε να αναπροσανατολιστεί ώστε να αναμορφώνει τους φυλακιζόμενους (εφαρμόζοντας πολιτικές που ενισχύουν τα ανώτερα όργανα και αδυνατίζοντας τα κατώτερα) και στη συνέχεια να τους απολύει, αλλά να κρατάει στη φυλακή αυτούς οι οποίοι δεν αναμορφώνονται ώστε να προστατευθεί οι κοινωνία (1828, σ. 278).

Με όλες τις επιμέρους διαφορές τους, οι φρενολόγοι συμφωνούσαν ότι, πρώτο, η ποινική πολιτική οφείλει να αποδίδει τιμωρίες που αντιστοιχούν στις ιδιαιτερότητες των διάφορων τύπων εγκληματιών αντί να περιορίζεται σε χρονικές αυξομειώσεις που υποτίθεται ότι αντιστοιχούν στη βαρύτητα του εγκλήματος, δεύτερο, η τιμωρία πρέπει να μην προκαλεί πρόσθετες ηθικο-πνευματικές βλάβες στον φυλακισμένο, και, τρίτο, αν και όπου είναι δυνατό, να συμβάλλει στην αναμόρφωση του φυλακιζόμενου. Χαρακτηριστική είναι η θέση του Gall που υποστήριζε ότι ο ποινικός νόμος έπρεπε να αποσκοπεί στο '*να αποτρέπει το έγκλημα, να αναμορφώνει τους κακοποιούς και να προστατεύει την κοινωνία ενάντια στους μη αναμορφούμενους*' (1825, τ. 1, σσ. 339, έμφαση στο πρωτότυπο). Περίπου 30 χρόνια αργότερα, ο Combe διατύπωσε μια θέση που ουσιαστικά είχε ήδη αποτελέσει την κεντρική αρχή της φρενολογίας πάνω στο ζήτημα της μεταρρύθμισης του ποινικού συστήματος από το νόμο και τα δικαστήρια ως τις φυλακές. Υποστήριξε ότι, για να είναι αποτελεσματικό, ένα ποινικό σύστημα όφειλε να λαβαίνει υπόψη του την επίδραση του οργανισμού στις προδιαθέσεις για δράση των ανθρώπων γενικά αλλά και ειδικότερα των κακοποιών και των φυλακιζόμενων (1854, σσ. 2-5).

Σ` αυτό το ευρύτερο πλαίσιο, η φρενολογία είχε ορισμένες ειδικές στοχεύσεις. Καταρχήν, έριξε το βάρος της υπέρ της εξαίρεσης των ψυχικά ασθενών από την ποινική τιμωρία. Μάλιστα, φρενολόγοι όπως ο Αμερικανός ψυχίατρος I. Ray υποστήριζαν ότι και περιπτώσεις μερικής ηθικής παραφροσύνης έπρεπε να εξαιρούνται της ποινικής τιμωρίας (1838 (1962) – Ray, I. *A Treatise on the Medical Jurisprudence of Insanity*, Cambridge, Ma: Belknap Press (Harvard University Press), αναδημοσίευση 1962). Κατά δεύτερο, τάχθηκε υπέρ της κατάργησης της θανατικής καταδίκης για δύο κυρίως λόγους. Ο Ray κατέθεσε μιαν εκτίμηση με δύο σκέλη, με τον οποία η πλειονότητα των φρενολόγων συμφωνούσε: ότι, από τη μια, η ισόβια ή έστω μια πολυετής κάθειρξη είναι εξίσου ικανή να δρα αποτρεπτικά ώστε να ενισχύει την άμυνα της κοινωνίας απέναντι στο έγκλημα και ότι, από την άλλη, το θέαμα των δημόσιων εκτελέσεων εξαγρίωνε τους θεατές, αδυνατίζοντας κοινωνικές ευαισθησίες και ενισχύοντας τις καταστροφικές προδιαθέσεις τους.

Από φρενολογική οπτική, η φυλάκιση συνιστούσε την αποτελεσματικότερη και τόσο ηθικά όσο και επιστημονικά εγκυρότερη μορφή ποινικής τιμωρίας – υπό τον όρο ότι η φυλακή ήταν οργανωμένη με βάση επιστημονικές και ηθικές αρχές που συνέβαλαν στην εξισορρόπηση των οργάνων του εγκεφάλου των εγκληματιών. Ορισμένα από τα μέτρα που οι φρενολόγοι

πρότειναν για την αποτελεσματική λειτουργία της φυλακής παρουσιάστηκαν από τον Combe. Τόσο η απομόνωση όσο και η φυσική τιμωρία πρέπει να αποφεύγονται (αφού ενισχύουν τα κατώτερα όργανα του εγκεφάλου). Οι φυλακές πρέπει να είναι καθαρές και να διατίθεται επαρκές και κατάλληλο φαγητό. Οι φυλακισμένοι πρέπει να εκπαιδεύονται ώστε να αναβαθμίζονται ηθικο-πνευματικά. Οι ρουτίνες της φυλακής πρέπει να συνηθίζουν τον φυλακισμένο ώστε να είναι εύτακτος, νηφάλιος και εργατικός. Επιπλέον, εκτιμά ότι οι φυλακισμένοι πρέπει να μελετώνται ατομικά και σε επιστημονικούς όρους από τις αρχές της φυλακής ώστε η αντιμετώπισή τους να αντιστοιχεί στις ιδιαιτερότητές τους. Όταν ο Combe επισκέφθηκε τις ΗΠΑ (1838-1840) του ζητήθηκε να κρίνει ποιο από τα δύο προτεινόμενα συστήματα φυλακής – το σύστημα της Pennsylvania (μοναχικός εγκλεισμός του φυλακισμένου) και το σύστημα της Auburn στη Νέα Υόρκη (μοναχικός εγκλεισμός τη νύχτα και συλλογική εργασία την ημέρα) – ήταν προτιμότερο. Ο Combe συνδύασε τις δύο προσεγγίσεις, προτείνοντας τη διαδοχική τους εφαρμογή. Κατ` αυτόν, ο καταδικασμένος κακοποιός έπρεπε αρχικά να φυλακίζεται μόνος του, χωρίς δυνατότητες για εργασία ή άλλες συλλογικές δράσεις, ώστε τα κατώτερα όργανα να 'μαλακώνουν' και να γίνονται επιδεκτικά ηθικής επιρροής. Στη συνέχεια, στον φυλακισμένο έπρεπε να παρέχεται ένα ατομικό πρόγραμμα ηθικο-πνευματικής και θρησκευτικής διδασκαλίας. Συγχρόνως, ανάλογα με το πόσο καλά θα αφομοίωνε τις διδασκαλίες αυτές και έδειχνε ικανός να ενεργεί ενάρετα, έπρεπε να του παρέχονται ολοένα και περισσότερες ευκαιρίες για αυτοδιαχείριση και κοινωνικότητα (1854). Τέλος, μετά την αποφυλάκισή του, έπρεπε να τίθεται σε ένα καθεστώς ηθικής επιτήρησης για κάποιο χρονικό διάστημα, ιδέα από αποτέλεσε πρόδρομο της πρακτικής της αποφυλάκισης υπό προϋποθέσεις που θα άρχιζε να εφαρμόζεται στη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ από τα τέλη του 19ου αιώνα. Είναι ενδιαφέρον ότι οι φρενολογικές αντιλήψεις για την ποινική πολιτική, τόσο οι γενικές όσο και οι ειδικές, που προσανατολίζονταν στη μεταρρύθμιση μέσω επιστημονικών μεθόδων, εξορθολογισμού και ιατρικοποίησης (ιδίως ψυχιατρικοποίησης) άσκησαν σημαντική επίδραση ακόμα και σ` αυτούς που απέφευγαν να δηλώσουν φρενολόγοι ή και τους αντιπάλους της φρενολογίας – τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1970 όταν και εμφανίστηκαν οι πρώτες συστηματικές αντι-αναμορφωτικές προσεγγίσεις στο ποινικό σύστημα (Rafter, 2008, σ. 60-61).

Υπήρξαν όμως άλλες δύο πτυχές των αντιλήψεων της φρενολογίας που είχαν άξια λόγου επίδραση στο στοχασμό για το έγκλημα και την απόκλιση στην εποχή τους. Ίσως-ίσως, η επίδρασή τους ήταν αξιολογότερη και εύκολα εντοπίσιμη στις θεωρήσεις και πρακτικές για τον ορισμό και την αντιμετώπιση του εγκλήματος στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα αλλά και τον 20ο αιώνα συνολικά. Η μία πτυχή έχει να κάνει με τις προσπάθειες των φρενολόγων για κατηγοριοποίηση των εγκληματιών και των τρελών – ειδικότερα δε των φυλακισμένων και των έγκλειστων σε άσυλα αφού ήταν εύκολα προσβάσιμοι. Σ` αυτές τις προσπάθειες πάντα περίσσευε ένα **'υπόλειμμα'** που δεν επιδεχόταν κάποιας κατηγοριοποίησης. Για παράδειγμα, στις κατηγοριοποιήσεις των φυλακισμένων περίσσευε ένα υπόλειμμα που δεν έδειχνε ικανό να ενταχθεί στο φρενολογικό πρόγραμμα ηθικο-πνευματικής αναμόρφωσης με αποτελεσματικό τρόπο. Κάποιοι φρενολόγοι έβλεπαν αυτό το 'υπόλειμμα' να περιλαμβάνει τους καθ` έξιν κακοποιούς που είχαν υπανάπτυκτα ανώτερα ηθικο-πνευματικά όργανα και υπερβολικά αναπτυγμένα ζωώδη κατώτερα όργανα. Άλλοι φρενολόγοι κατανοούσαν το 'υπόλειμμα' σαν να απαρτίζεται από όλους όσους δεν ήταν ικανοί ή διατεθειμένοι να ανταποκριθούν με θετικούς τρόπους στα κίνητρα που προσέφεραν οι αρχές της φυλακής για να ενισχύουν την εκδήλωση ενάρετων συμπεριφορών, δηλαδή τους μη θεραπεύσιμους ή μη διορθώσιμους – στους οποίους ο Combe περιλάμβανε τους ηλίθιους και τους τρελούς (1854). Η έννοια του υπολείμματος, επιστημονική και συγχρόνως στιγματιστική, αναφερόταν σε όλους όσους η φρενολογία δεν μπορούσε να κατηγοριοποιήσει. Αυτό που η φρενολογία δεν μπορούσε να κατηγοριοποιήσει επρόκειτο στο μέλλον να συστήσει ειδικό αντικείμενο μελέτης ως εάν να αποτελεί 'πραγματική' κοινωνική κατηγορία, κατηγορία συγκέντρωσης πολλών κακών όπως η μη θεραπεύσιμη τρέλα και η σκληρή (βίαιη ή και καθ` έξιν) εγκληματικότητα, όπως επίσης να αποτελέσει ισοδύναμο συνώνυμο άλλων εννοιών που θα σχηματίζονταν, όπως για παράδειγμα στα τέλη του 20ου αιώνα η έννοια του υποπρολεταριάτου (underclass). (Για το υπόλειμμα και άλλες ομόλογες έννοιες βλ. Λάζος, *Ταξιστικές Θεωρήσεις*, 2011).

Η άλλη πτυχή έχει να κάνει με την έννοια της **επικινδυνότητας** – τι σημαίνει, τι περιλαμβάνει, σε ποιους αναφέρεται. Στη φρενολογία, το ζήτημα της επικινδυνότητας προήλθε από δύο διαφορετικές ως προς το επίπεδο αλλά συμπληρωματικές στοχαστικές διαδρομές. Από τη μια, από το στοχασμό πάνω στην επιστημονική κατηγοριοποίηση των φυλακισμένων και ειδικότερα την κατηγορία τού ελλείμματος, που περιλαμβάνει όλους όσους είναι μη θεραπεύσιμοι ή μη διορθώσιμοι και συνεπώς κατανοούνται σαν μόνιμα επικίνδυνοι για την κοινωνία. Με την εστίαση πάνω στο υπόλειμμα, η φρενολογία άνοιξε ένα ζήτημα που στις επόμενες δεκαετίες επρόκειτο να αποτελέσει σημαντικό ζήτημα της θεώρησης του εκφυλισμού και το κεντρικό ζήτημα ενασχόλησης της ευγονικής θεώρησης, έδειξε δε προς έναν 'επικίνδυνο' πληθυσμό που επρόκειτο να αποτελέσει τον σημαντικότερο πληθυσμό εστίασης του εκφυλισμού και τον κεντρικό πληθυσμό εστίασης του ευγονισμού. Από την άλλη, όπως τονίζει σε μια χαρακτηριστική του μελέτη ο Foucault (1988 – 'The dangerous individual', σε *Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture*, L. D. Critzman (επιμ.), New York: Routledge, 1988, σσ. 125-151), οι φρενολογικές αντιλήψεις σχετικά με την αναθεώρηση της ποινολογίας και ευρύτερα του ποινικού συστήματος συνέβαλαν εμφανώς και (μάλλον σε μεγαλύτερο βαθμό) αφανώς στην αναθεώρηση της έννοιας της επικινδυνότητας. Κατά τον 18ο αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου, η νομολογία κατανοούσε την επικινδυνότητα ανάλογα με τη σοβαρότητα του εγκλήματος. Όμως, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και μετά, χάρη και στη συμβολή της φρενολογίας, η νομολογία αναθεώρησε τον προσανατολισμό της και άρχισε να κατανοεί την επικινδυνότητα σε όρους εγκληματία, και, ειδικότερα, ανάλογα με την ψυχική, σωματική και

γενετική προδιάθεση του ατόμου για έγκλημα. Αυτός ο αναπροσανατολισμός συνέβαλε στο να λάβει χώρα μια ενίσχυση της μετατόπισης στην εστίαση του ποινικού (και παράλληλα αλλά όχι και σύγχρονα του κοινωνικού) ελέγχου από το έγκλημα στον εγκληματία. Όπως θα φανεί στα επόμενα κεφάλαια, προτάσεις για ευγονικό έλεγχο και αόριστες ποινές που εξαρτώνταν από τη συμπεριφορά του φυλακισμένου και τη γνώμη των αρχών της φυλακής άρχισαν όχι μόνο να λαβαίνονται σοβαρά υπόψη αλλά και σε, πολλές περιπτώσεις, να εφαρμόζονται στη πράξη.

Η φρενολογική θεώρηση δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις συνέπειες της Βιομηχανικής Επανάστασης στην εργατική τάξη, τις συνέπειες της πολύωρης εργασίας, του μεροκάματου που δεν αρκούσε για την αναπαραγωγή της οικογένειας εξαναγκάζοντας γυναίκες και παιδιά να εργαστούν, τη ζωή στα άθλια αστυκά κέντρα. Ουσιαστικά, η φρενολογία κατέθεσε μια νέα, επιστημονική πρόταση γνώσης, ελέγχου και καταστολής από την οπτική γωνία της αστικής τάξης. Πάντως, στα φρενολογικά κείμενα υπήρξαν κάποιες στιγμές που έθιγαν τα σχετικά ζητήματα. Έτσι, σε ένα δισέλιδο στη μελέτη τού 1834 (σσ. 12-13), ο Simpson εκφράζει το φόβο ότι, αν δεν ληφθούν μέτρα για την επιβίωσή της, η εργατική τάξη πρόκειται ταχύτατα να αφανιστεί. Για να αναπαράγεται ο εργαζόμενος πληθυσμός, να γίνει υγιέστερος και ικανότερος για εργασία, και να μειωθεί η εγκληματικότητα, ο Simpson προτείνει να υπάρξουν βελτιώσεις στη δημόσια υγεία με μέτρα ύδρευσης, αποχέτευσης και φωτισμού των δημόσιων χώρων στα αστυκά κέντρα, δημόσια εκπαίδευση και, όπως έχει αναφερθεί και από άλλους φρενολόγους, μέτρα αναμόρφωσης των εγκληματιών – που φαίνεται να εκτιμά ότι προέρχονταν από την εργατική τάξη σχεδόν στο σύνολό τους.

Η Rafter περιλαμβάνει και τη φρενολογία στην κατηγορία των θεωρήσεων που υποστηρίζουν ότι ‘η βιολογία καθορίζει τη συμπεριφορά τόσο των νομοταγών ανθρώπων όσο και των παραβατών του νόμου’ (2008, σ. 52). Πράγματι, από φρενολογική οπτική, μια κατηγορία ανθρώπων (η πρώτη κατηγορία του Simpson ή η τρίτη κατηγορία του Combe) είναι βιολογικά καθορισμένο ότι θα ‘περάσει στην εγκληματική πράξη’, ότι θα εκδηλώσει τις εγκληματικές προδιαθέσεις που βρίσκονται ως δυναμικό στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Επίσης, άλλη μια κατηγορία ανθρώπων (η τρίτη κατηγορία του Simpson ή η πρώτη κατηγορία του Combe) είναι βιολογικά καθορισμένο ότι θα αποφύγει τις εγκληματικές πράξεις, χάρη στη βιολογική της ανωτερότητα που έχει ως συνέπεια την ηθική αρετή και την κοινωνική υπεροχή. Στις πολυάριθμες δεύτερες κατηγορίες τόσο του Simpson όσο και του Combe, η εκδήλωση των εγκληματικών βιολογικών προδιαθέσεων που όλοι οι άνθρωποι φέρουν εκ γενετής εξαρτάται από την ισχύ τους (μέγεθος των κατώτερων οργάνων του εγκεφάλου) αλλά και την ισχύ των ηθικο-πνευματικών ελέγχων (που εξαρτάται από το μέγεθος των ανώτερων οργάνων του εγκεφάλου). Πάντως, αν και στην αυτή ευρεία ιδεολογική έδρα, η φρενολογική θεώρηση – λόγω της περιορισμένης έδρας των ευρημάτων και της στενότητας των θεωρημάτων της, ίσως και λόγω της εγγύτητάς της με τη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης, διαφέρει από τις βιολογιστικές θεωρήσεις που θα ακολουθούσαν πάνω στο ζήτημα των στρατηγικών που προτείνει για την αντιμετώπιση του εγκλήματος (και των άλλων μορφών κοινωνικής απόκλισης). Αντί των πολιτικών μαζικής εκκαθάρισης της ανθρωπότητας από πληθυσμούς που φέρουν ελαττωματικό (εγκληματίες, πόρνες, τρελοί, επιληπτικοί ως και τεμπέληδες ή άνεργοι κ. ά.) ή κατώτερο (‘άγριοι’ και ‘υπανάπτυκτοι’, αφρικανοί, νοτιοευρωπαίοι, εβραίοι κ. ά.) γενετικό εξοπλισμό, η φρενολογία πρότεινε την ηπιότερη πολιτική της ατομικής θεραπείας, της θεραπευτικής αυξομείωσης των οργάνων του εγκεφάλου.

Σε τελική ανάλυση, παράλληλα αλλά όχι και σύγχρονα με τη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης, η φρενολογία ανέπτυξε μια θεωρία της εγκληματικότητας του ελαττωματικού μυαλού, μιας εγκληματικότητας που προερχόταν από τον ελαττωματικό εγκέφαλο του οποίου τα επιμέρους όργανά του δεν είναι αναπτυγμένα σε φυσικές διαστάσεις ανάλογες με τις θεωρούμενες ως εύλογες ηθικές δοσολογίες με βάση τις αντιλήψεις της αστικής τάξης των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του M. Sampson: ‘Οι λειτουργίες ενός καλοσχηματισμένου και υγιούς εγκεφάλου πρέπει πάντα να συνέχονται άρτια με την αρετή. Από αυτό θα διαπιστώνετε αμέσως ότι όλες οι πράξεις μιας αντίθετης φύσης πρέπει να αποδίδονται σε μιαν αντίστοιχη νοσηρότητα ενός οργάνου (του εγκεφάλου).’ (1843, σ. 281 – Sampson, M. B. *The Phrenological Theory of the Treatment of Criminals Defended,* London: Highley, 1843) Όπως και σε άλλες θεωρήσεις που επρόκειτο να ακολουθήσουν, η τρέχουσα αστική ηθική αναβαπτίστηκε σε νόμο της φύσης, απέκτησε μια διιστορική υλική φυσικότητα και συνεπώς προτάθηκε από την επιστήμη σαν αδιαμφισβήτητη. Όποιος αντιτασσόταν στην αστική ηθική, αντιτασσόταν στους νόμους της φύσης.

Παρά το ότι περιέλαβε επιμέρους θεωρήματα για το έγκλημα και τον εγκληματία, την απόκλιση και τον αποκλίνοντα, τον έλεγχο, την αναμόρφωση και την τιμωρία, η φρενολογία δεν συνέστησε μιαν εγκληματολογία ή κοινωνιολογία ή ψυχολογία της απόκλισης αλλά μάλλον μιαν ευρεία θεώρηση για την εξήγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς γενικά. Οι φρενολόγοι επιχείρησαν να επιστημονικοποιήσουν στους όρους του επικρατούντος θετικισμού την εγκληματολογία, το ποινικό δίκαιο και το ποινικό σύστημα, την ψυχιατρική και τις αρχές λειτουργίας των ασύλων. Όμως, η επιστημονικοποίηση αυτή έφερε ορισμένα βαρύτατα άτοπα κι παράλογα συστατικά. Πρώτ` απ` όλα, ήταν απλοϊκά ντετερμινιστική, υποστηρίζοντας ότι η οργάνωση του εγκεφάλου καθόριζε την ανθρώπινη συμπεριφορά ή, σε μια ηπιότερη εκδοχή και σε ό,τι αφορά την εκδήλωση του εγκλήματος, ότι το μέγεθος των επιμέρους οργάνων του εγκεφάλου συνιστά προϋπόθεση για την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς. Κατά δεύτερο, ήταν απλουστευτικά αναγωγιστική, κατανοώντας ένα περίπλοκο, πολυεπίπεδο και σε συνεχή διαφοροποίηση φαινόμενο όπως το έγκλημα σαν κάτι τόσο απλό όσο η σχέση μεταξύ οργάνων του εγκεφάλου. Αυτή η εξωκοινωνική και

ανιστόρητη κατανόηση του εγκλήματος εντείνεται από το ότι η φρενολογία φυσικοποίησε το έγκλημα, το έκανε να φαίνεται σαν ένα φυσικό και ειδικότερα βιολογικό δεδομένο.

Η φρενολογία αποτελεί μια θεώρηση όπου τα κατώτερα ζωώδη όργανα του εγκεφάλου, το 'κακό', συγκρούονται με τα ανώτερα πολιτισμένα όργανα, το 'καλό'. Στο σχήμα αυτό τα κατώτερα όργανα, οι φορείς του 'κακού', οφείλουν υπακοή στα ανώτερα, τους φορείς του 'καλού', ώστε να διατηρείται η υγεία και εύρυθμη λειτουργία του οργανισμού. Και γι` αυτό το λόγο, τα φρενολογικά θεωρήματα αποδείχτηκαν πλούσια σε μεταφορές και αναλογισμούς που επηρέασαν το στοχασμό κατά τον 19^{ο} και 20^{ο} αιώνα. Μέσω και της φρενολογίας ενισχύθηκε η αντίληψη της κοινωνίας ως οργανισμού, και ότι η κοινωνία είναι φυσικό, ηθικό και λογικό να είναι ιεραρχημένη με βάση δομικές ανισότητες, όπως και διαδόθηκε η αντίληψη της κοινωνίας ως μηχανισμού που λειτουργεί ή δυσλειτουργεί, που απαντάται από τον Durkheim και τα θεωρήματα περί μηχανικής και λειτουργικής αλληλεγγύης ως τον λειτουργισμό, νεολειτουργισμό, την κυβερνητική και τη νεοπαρσονική θεωρία του N. Luhman. Ειδικά δε σε σχέση με τα ζητήματα του εγκλήματος και της κοινωνικής απόκλισης, η φρενολογική θεώρηση επρόκειτο να έχει μια σειρά από πολύ σημαντικούς διαδόχους στην απόδοση του εγκλήματος στην ανθρώπινη βιολογία. Μετεξέλιξη και της συγκεκριμένης φρενολογικής αντίληψης αποτέλεσαν οι γενικότερες αντιλήψεις και οι θεωρήσεις του εγκλήματος ως κοινωνικής παθολογίας (όπως για παράδειγμα απαντώνται και στο έργο του Durkheim) και, σε ατομικό επίπεδο, της διάκρισης μεταξύ εγκληματία και μη εγκληματία μέσω της απόδοσης μιας βιολογικής, ψυχολογικής ή κοινωνιολογικής παθολογίας στον εγκληματία και την έρευνα για το τι είναι ελαττωματικό ή 'πήγε στραβά' στον εγκληματία (Tierney, 1996, σ. 54 – Tierney, J. *Criminology: Theory and Context*, Harlow: Longman, 1996, 2η έκδ.).

Επίσης, η φρενολογία συνέστησε τον πυρήνα της θεώρησης του Λομπρόζο ως προς την ύπαρξη του εκ γενετής εγκληματία (πρώτη κατηγορία του Simpson ή τρίτη κατηγορία του Combe) και τον εντοπισμό του μέσω της εξέτασης των εξωτερικών του χαρακτηριστικών. Σε ένα άλλο επίπεδο, η φρενολογική αντίληψη ότι το έγκλημα είναι ιάσιμο μέσω της επέμβασης στα όργανα του εγκεφάλου αποτέλεσε βάση και για τη θεώρηση του εκφυλισμού που ακολούθησε όπως και τις άλλες θεωρήσεις του εγκλήματος σε όρους κληρονομικότητας, ενώ η εστίαση στον εγκέφαλο στήριξε και την ευγονική εκδοχή του εγκλήματος ως πνευματικής ανεπάρκειας. Άλλωστε, μιαν ανάλογη ευγονική αντίληψη κατέθεσε πολύ πριν το σχηματισμό της ευγονικής θεώρησης και ο ίδιος ο Spurzheim όταν υποστήριξε ότι το έγκλημα είναι κληρονομήσιμο στους απογόνους και συνεπώς ελέγξιμο και μέσω της κατάλληλης (επιστημονικής, όπως βέβαια ο Spurzheim κατανοεί την επιστήμη) διαχείρισης της αναπαραγωγής του είδους (βλ. και παρακάτω, και Rosenberg, 1976, σ. 42 – Rosenberg, C. E. *No Other Gods: On Science and American Social Thought*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1976).

Η υποχώρηση της φρενολογίας

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1850, η φρενολογία υποχώρησε σε σημασία για διάφορους λόγους. Ένας από αυτούς είναι ότι σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο πλεόναζε. Πέρα από την κρανιολογία της, οι άλλες βασικές της προτάσεις λίγο-πολύ ίσχυαν στην επιστημονική καθομιλουμένη αλλά και την καθημερινή πράξη του κοινωνικού ελέγχου. Ένας άλλος λόγος είναι πως (στο επίπεδο της θεωρίας που ήταν πιο κοντά στο σχεδιασμό πρακτικών πολιτικών) άρχισε να εκδηλώνεται μια μερική έστω διαίρεση του ενιαίου πληθυσμού που απασχολούσε τη φρενολογία (αλλά και τη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης) και ένας μερικός έστω καταμερισμός έργου μεταξύ ποινικού δικαίου και ψυχιατρικής. Ένα μέρος της έμφασης στράφηκε στον ορισμό και τη διαχείριση των 'επικίνδυνων τάξεων' γενικά και των 'εγκληματικών τάξεων' ειδικότερα, ενώ ένα άλλο μέρος της δόθηκε στα ζητήματα ορισμού της ηλιθιότητας και της διαχείρισης των ηλιθίων (ζητήματα που αγγίζονται στη συνέχεια της μελέτης). Σ` αυτές τις συνθήκες, η φρενολογία όχι μόνο πλεόναζε αλλά άρχισε να είναι και περιττή ως αυτόνομη επιστήμη και ενιαίο σώμα γνώσεων για την κοινωνία και τον άνθρωπο. Ένας τρίτος λόγος είναι ότι, σταδιακά, η φρενολογία επιβαρύνθηκε από ολοένα και περισσότερες θέσεις που ήταν αναπόδεικτες ή λαθεμένες. Για παράδειγμα, αν η ψυχασθένεια ήταν συναρτημένη με τη βλάβη κάποιου από τα όργανα του εγκεφάλου έπρεπε η μεταθανάτια εξέταση του εγκεφάλου να παρουσιάζει ανάλογες βλάβες. Μια σειρά από σχετικές εξετάσεις όμως δεν εντόπισαν σχετικές βλάβες (Cooter, 1981, σ. 83). Όμως, το ότι η φρενολογία υποχώρησε ως επιστήμη κατά τη δεκαετία του 1850 δεν σημαίνει και ότι υποχώρησαν και οι εμφάσεις της στη φυσιολογία του εγκεφάλου. Αντίθετα, με την παράλληλη υποστήριξη των θεαματικά αναπτυσσόμενων εξελικτικιστών θεωρήσεων, η φρενολογία συνέβαλε στην ανάπτυξη της νευροφυσιολογίας – κυρίως από τον Broca – που σύντομα αναβαθμίστηκε σε ψυχιατρική ορθοδοξία. Ξεκίνησε η 'φυσική περίοδος' της ψυχιατρικής, με την πλειονότητα των ψυχιάτρων να θεωρεί σαν δεδομένο ότι κάθε ψυχική ασθένεια είχε οργανικά αίτια, τα οποία όμως δεν ήταν αναγκαίο να είναι ορατά στο επίπεδο μιας κρανιολογίας, της μελέτης του σχήματος του κρανίου. Η έρευνα για στίγματα ελαττωματικότητας τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά, διευρύνθηκε. Στο κρανίο ήρθαν να προστεθούν το σώμα συνολικά, ο αμέσως αόρατος ψυχισμός (που όμως γινόταν ορατός με την εφαρμογή νέων μεθόδων και τεχνικών της ψυχιατρικής) και αργότερα, στην ίδια κατεύθυνση, το νέο φετιχ των βιολογιστικών θεωρήσεων, το DNA. Η ηθική θεραπεία που πρότεινε η φρενολογία, όπως και η έμφαση των θεωρητικών περί ηθικής παραφροσύνης αλλά και των φρενολόγων στην αναγκαιότητα εξατομικευμένης θεραπείας,

υποχώρησαν ταχύτατα, με τα άσυλα να εφαρμόζουν πολιτικές μαζικής διαχείρισης των ψυχοπαθών – που εξασφάλιζαν χαμηλότερα κόστη λειτουργίας ή ακόμα και πλεονασματικά έσοδα (Skae, 1851).

Τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στη σχέση της βιολογίας με το έγκλημα, μετά το 1850 απαιτήθηκαν και εκδηλώθηκαν μια σειρά νέων θεωρητικών προσανατολισμών που συνδύαζαν ορισμένες σημαντικές ιδιότητες: εδράζονταν στους προηγούμενους και αξιοποιούσαν τα μέχρι στιγμής ευρήματα της επιστήμης, δέχονταν την επίδραση νέων θεωρήσεων που αναπτύχθηκαν στις θετικές και κοινωνικές επιστήμες, πρόσφεραν θεωρητικά επαρκείς και πρακτικά εφαρμόσιμες απαντήσεις στις νέες κοινωνιακές (πολιτικο-οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές) προκλήσεις, άμβλυναν τους φόβους των αστών που προέρχονταν από τις πολιτικές (κυρίως στη Γαλλία) και οικονομικές (κυρίως στη Μεγάλη Βρετανία) απαιτήσεις της συγκεντρωμένης στα αστυκά κέντρα εργατικής τάξης, και παρείχαν νέες δικαιώσεις του ταξικού συστήματος εως εύλογου, ηθικού και φυσικού. Σχηματίστηκαν νέες θεωρήσεις, αρχικά του εκφυλισμού που υιοθέτησε και εκσυγχρόνισε (‘αποφρενολογικοποίησε’) σημαντικό μέρος των φρενολογικών θέσεων. Λίγο αργότερα, εμφανίστηκαν άλλες κληρονομικές θεωρήσεις, θεωρήσεις γενετικής μετάδοσης από γενιά σε γενιά της αποκλίνουσας (περιλαμβανομένης και της εγκληματικής) συμπεριφοράς, καθώς και οι θεωρήσεις που στηρίχτηκαν στον μετασχηματισμό του δαρβινισμού σε κοινωνικό δαρβινισμό, με σημαντικότερο τον ευγονισμό που θα κυριαρχούσε τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα – αν και ουσιαστικά ο οι θέσεις που εκδηλώθηκαν ως κοινωνικός δαρβινισμός προϋπήρχαν του δαρβινισμού και αποτέλεσαν πλαίσιο για την ανάπτυξή του.

Σ` αυτές τις νέες συνθήκες, η φρενολογία γνώρισε μιαν επανερμηνεία και άρχισε να βλέπεται σαν άλλο ένα σύστημα κληρονομούμενης ικανότητας. Άλλωστε, η φρενολογία έφερε το απαραίτητο δυναμικό, περιλάμβανε στις αρχές της τα απαραίτητα αναγκαία χαρακτηριστικά, ώστε να εδράσει μιαν ανάλογη αναθεώρηση των εμφάσεων. Σε σχέση με μία από τις ισχυρές τάσεις που θα ακολουθούσαν πάνω στο ζήτημα της σχέσης βιολογίας και εγκλήματος, οι φρενολόγοι είχαν ήδη υιοθετήσει την προερχόμενη από τον Lavater σύνδεση του εξωτερικού (σωματική εμφάνιση) με το εσωτερικό (ψυχισμός, χαρακτήρας) περισσότερο από πέντε ή έξι δεκαετίες πριν εμφανιστεί η εγκληματική ανθρωπολογία του Λομπρόζο. Σε σχέση με τις άλλες τάσεις που θα εκδηλώνονταν, ένα παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό. Το τέταρτο κεφάλαιο της μελέτης τού 1828, όπου ο Spurzheim καταθέτει τις απόψεις του για τις βασικές αρχές της εκπαίδευσης, έχει τον τίτλο ‘Πάνω στο Νόμο της Κληρονομούμενης Καταγωγής’ (ή Μεταβίβασης μέσω Κληρονομικότητας). Μεταξύ πολλών άλλων, στο κεφάλαιο αναφέρεται ότι ‘(π)αιδιά που γεννιούνται από υγιείς γονείς που ανήκουν σε ισχυρή ράτσα, πάντα φέρνουν στον κόσμο ένα σύστημα που σχηματίστηκε από τη φύση ώστε να αμύνεται επιτυχημένα στα αίτια της αρρώστιας· ενώ παιδιά που προέρχονται από αδύναμους και φιλάσθενους γονείς, καταβάλλονται ακόμα και από τη λιγότερο ευνοϊκή περίσταση’ (σ. 44). Γι` αυτόν, ο καλύτερος τρόπος για την πρόληψη του εγκλήματος είναι αυτός της βελτίωσης του ανθρώπινου είδους.’ (1828, σ. 280) Θέσεις σαν κι αυτήν αποτέλεσαν σημαντικές πρώτες σκέψεις για την ανάπτυξη τόσο του εκφυλισμού όσο και – περίπου παράλληλα, λίγο αργότερα και με μεγαλύτερη διάρκεια – της ευγονικής του Galton σχετικά με τη δυνατότητα παραγωγής μιας καλύτερης ράτσας ανθρώπων μέσω της νομικο-ιατρικής παρέμβασης στους μηχανισμούς αναπαραγωγής του είδους. Ουσιαστικά, η φρενολογία αποτέλεσε έναν πρόδρομο του λομπροζιανισμού και, ευρύτερα, του εκφυλισμού και της ευγονικής. Ειδικά στο στοχασμό για το έγκλημα, έστρεψε την προσοχή στο άτομο εξαφανίζοντας την ιστορική κοινωνία ή ανάγοντάς την σε κάποιο ελάχιστο, σε ‘επίδραση του περιβάλλοντος’, δηλαδή συνέβαλε στο να περιοριστεί ο σχετικός στοχασμός σε λόγο περί εγκληματία, σε εγκληματιολογία. Επίσης, εισήγαγε συστηματικά έννοιες (και τα σχετικά ιδεολογικά φορτισμένα θεωρήματα πάνω στα οποία εδράζονται αφού χωρίς αυτά δεν είναι λειτουργικές) όπως το υπόλειμμα, η επικινδυνότητα και η κληρονομικότητα, έννοιες που παραμένουν ενεργές μέχρι και σήμερα, θεωρούνται ικανές να παράσχουν επιστημονικές εξηγήσεις και να κατευθύνουν αντεγκληματι(α)κές πολιτικές. Πάντως, η φρενολογία μπορεί ίσως να ενέπνευσε τις αντιδραστικές θεωρήσεις που αναπτύχθηκαν από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, αλλά δεν αποτέλεσε επιστημονικο-ιδεολογικό ‘στάδιο’ που ‘έπρεπε’ να έχει προηγηθεί ώστε να στηριχθούν σ` αυτό για να κάνουν την εμφάνισή τους. Πιθανότατα, οι σχετικές αντιδραστικές θεωρήσεις μπορούσαν να κάνουν την εμφάνισή τους και, πολύ περισσότερο, να αναπτυχθούν χωρίς να στηριχθούν στη φρενολογία. Τόσο οι ευρύτερα διαδεδομένες επιστημονικές αρχές όσο και το ευρύτερο ιδεολογικό κλίμα κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα παρείχαν όλα τα απαραίτητα. Από την άλλη όμως, σε συγκεκριμένους ιστορικούς όρους, η φρενολογία συνέστησε μια σημαντική θεωρητική και πρακτική επιστημονική έδρα για τα αναπτύγματα που ακολούθησαν. [ΥΠΟΣ Για τις νέο-φρενολογικές προσεγγίσεις προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, βλ. Clevenger, 1892 – Clevenger, S. V. ‘Brain centres’, *The American Naturalist,* 26(309), σσ. 734-741.]

Ο 19^{ος} αιώνας αποτέλεσε μιαν ιστορική περίοδο που, από την οπτική του αστού, ο καπιταλισμός, η ταξική ιεραρχία και ο αστικός πολιτισμός βλέπονταν φυσικά, εύλογα, ηθικά και υψηλά. Ό,τι δεν υπάκουε στις αρχές οργάνωσής τους, τους νόμους και κανόνες τους βλεπόταν περίπου αυτόματα σαν αφύσικο, παράλογο, ανήθικο και χαμηλό. Ομόλογα, μεγάλη μερίδα της αστικής τάξης έβλεπε τον εαυτό της σαν λογικά, ηθικά καθώς και φυσικά και γενετικά ανώτερη – ίσως-ίσως, ένα ανώτερο είδος ανθρώπου – από τις άλλες κοινωνικές τάξεις. Όμως, κάπου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η αισιοδοξία και αλαζονεία της αστικής τάξης ότι είναι ο ιστορικός φορέας της Προόδου και έχει το δικαίωμα και την ικανότητα να πλάθει και να αναπλάθει την κοινωνία κατά βούληση, χωρίς ή μόνο με παθητική αντίσταση από τις άλλες κοινωνικές τάξεις και με την ενθουσιώδη τεχνική και ιδεολογική συνδρομή της καθεστωτικής επιστήμης, άρχισαν να υποχωρούν. Στοιχεία αβεβαιότητας, απαισιοδοξίας και μια σειρά συλλογικών φόβων έκαναν την εμφάνισή τους στον αστικό στοχασμό. Μια ανανέωση του κεφαλαίου

νομιμοποίησης καθώς και των μεθόδων νομικού και κοινωνικού ελέγχου πρόβαλε σαν αναγκαία. Ζητούνταν νέα θεωρήματα που να προωθούν την επιστημονική γνώση αλλά και να εμφανίζουν σαν εύλογες, φυσικές και ηθικές τις ανισότητες σε πλούτο, δύναμη και πολιτισμό μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και των φυλών και εθνοτήτων, όπως και την ανωτερότητα του άνδρα (ή κατωτερότητα της γυναίκας). Χρειάζονταν και νέες στρατηγικές και μέθοδοι ελέγχου των κατώτερων τάξεων καθώς και των φυλών και εθνοτήτων που η αποικιοκρατία είχε υποτάξει στρατιωτικά και μετασχημάτιζε οικονομικά σε εκμεταλλεύσιμες. Στο βαθμό που οι επιστήμες μετείχαν σ` αυτή την ανανέωση, μεγάλο μέρος, ίσως το μεγαλύτερο, των νέων μεθόδων ελέγχου θα παρεχόταν από την οικονομική και την πολιτική επιστήμη. Σημαντική συνδρομή στα όσα τους αναλογούσαν στη διαχείριση προβλημάτων και πληθυσμών ή νομιμοποίηση του ταξικού καθεστώτος είχαν το ποινικό δίκαιο χάρη στον ωφελιμιστικό αναπροσανατολισμό, η συνεχώς ενισχυόμενη ψυχιατρική που εξασφάλισε αντικείμενο και πληθυσμό, η ανθρωπολογία, αρχικά ως επιστήμη νομιμοποίησης της αποικιοκρατίας, η ψυχολογία, η εγκληματολογία και η οργανική ή λειτουργιστική κοινωνιολογία.

Προσεγγίζοντας το ζήτημα σ` αυτό το υψηλό επίπεδο γενίκευσης, επίπεδο στο οποίο αναπτύσσεται το επιχείρημα του Hirschman περί αντιδραστικής ρητορείας, είναι ίσως υποστηρίξιμο ότι για την υποχώρηση της θεωρίας περί ηθικής παραφροσύνης, της ηθικής θεραπείας και της φρενολογίας αποφασιστική συμβολή είχε και η αλλαγή του κεντρικού άξονα κατανόησης και ορισμού των ζητημάτων που απασχολούσαν την κοινωνία – άξονα που τύχαινε της επικύρωσης της κυρίαρχης αστικής τάξης. Από στα μέσα του 19ου αιώνα, οι ‘κατώτερες τάξεις’ αποδείχτηκαν ικανές να επιβάλλουν τα προβλήματά τους, σε δύο διαδοχικά κύματα δράσης κατά τον Hirschman. Σ` αυτή την επιτυχία τους είχαν ως δομικούς συμμάχους τους τον κίνδυνο να αφανιστούν από τη βάρβαρη εκμετάλλευση σε κλίμακες γενοκτονίας που τους επέβαλε το κεφάλαιο, τη σταδιακά εντεινόμενη ανάγκη του κεφαλαίου για πιο ειδικευμένη εργασία και της αστικής κοινωνίας για νέους υποτελείς, η υποτέλεια των οποίων να μην εξασφαλίζεται μόνο με τη βία ή την απειλή βίας αλλά να περιλαμβάνει και έναν ισχυρό συντελεστή συναίνεσης. Τα προβλήματα αυτά συνέστησαν προτεραιότητες για αντιμετώπιση, έστω και αν μορφοποιήθηκαν στους όρους της αστικής τάξης. Το ζήτημα της διεκδίκησης των αστικών δικαιωμάτων και ο συναφής ορισμός ενός υποκειμένου που είναι άξιο ώστε να δικαιούται ατομικές ελευθερίες παρέμεινε ενεργό ως ζήτημα που απασχολούσε την κοινωνία αλλά υποχώρησε σε σημασία – όπως και η σχετική αντιδραστική ρητορεία. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1840, το ζήτημα των πολιτικών δικαιωμάτων – της δημοκρατίας και της διεύρυνσής της, και ειδικότερα το δικαίωμα ψήφου – αναβαθμίστηκαν σε προτεραιότητες στη Γαλλία, τη Μεγάλη Βρετανία και άλλες χώρες, και αποτέλεσαν ζητήματα εκτεταμένων διαταξικών και ενδοταξικ*-]ών συγκρούσεων.

Όμως, το νέο κύμα δράσης για τα πολιτικά δικαιώματα επρόκειτο να ενεργοποιήσει και το δεύτερο κύμα αντίδρασης, νέες πολιτικές και επιστημονικές αντιδραστικές ρητορείες που υποστήριζαν το ανέφικτο ή καταστροφικό της πολιτικής ισότητας, έστω και αν αυτή περιοριζόταν στην επέκταση του δικαιώματος ψήφου σε μέρος του πληθυσμού που δεν περιορίζοταν στις αστικές ελίτ αλλά περιλάμβανε τη μικροαστική τάξη και μέρος (και, αργότερα, το σύνολο) της εργατικής τάξης. [Βέβαια, το δικαίωμα ψήφου περιοριζόταν στους άνδρες. Οι γυναίκες θεωρούνταν ως κατώτερες, ανεπαρκείς ή ανώριμες για να τους δοθεί το σχετικο δικαίωμα. Μόνον οι σοσιαλιστές και μια μικρή μερίδα πολιτικά φιλελευθερων θεωρούσαν εύλογες και διεκδικούσαν ανάλογες διεκδικήσεις.] Και πάλι χωρίς να έχουν ολοκληρωθεί τα ζητήματα που είχαν προηγηθεί για τα αστικά και τα πολιτικά δικαιώματα που παρέμειναν αντικείμενα διεκδικήσεων και συγκρούσεων, λίγο αργότερα, από τη δεκαετία του 1850 και πολύ πιο συστηματικά από τη δεκαετία του 1870, εκδηλώθηκε το τρίτο κύμα δράσης των ‘κατώτερων τάξεων’ με αντικείμενο τη διεκδίκηση κοινωνικο-οικονομικών δικαιωμάτων από μέρους της εργασίας – που και πάλι είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός, τρίτου, ανάλογου κύματος αντίδρασης. Αυτό το τρίτο κύμα αντίδρασης υποστήριζε ότι η παροχή κοινωνικο-οικονομικών δικαιωμάτων, με το να υποστηρίζει αυτούς που δεν ήταν ικανοί να επιβιώσουν ‘από μόνοι’ τους, θα παρενέβαινε στην ελεύθερη λειτουργία της αγοράς αλλά και την ελεύθερη λειτουργία των νόμων της φύσης με τρόπους καταστροφικούς για την κοινωνία, τον πολιτισμό και την υγεία του ανθρώπινου είδους. Στις νέες ιστορικές συνθήκες, η ευρύτερη αστική τάξη, με ποικίλες αντιθέσεις ανάλογα με τη χώρα, βρέθηκε αντιμέτωπη με την πρόκληση μιας πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής αναδιοργάνωσης του καπιταλισμού ώστε για τον έλεγχο των ‘κατώτερων’ τάξεων να μην περιορίζεται μόνο στους μηχανισμούς της αγοράς και της καταστολής. Μεγάλες μερίδες της είχαν καταπλαγεί από τη θεωρητική και πρακτική άρνηση των ‘κατώτερων’ τάξεων να μετέχουν στην πρόοδο της κοινωνίας σε συνθήκες οικονομικο-πολιτισμικής εξαθλίωσης και πολιτικής αδυναμίας, όπως και το σχηματισμό μετα-καπιταλιστικών θεωρήσεων για την οργάνωση της κοινωνίας (σοσιαλισμός), ιστορικές πράξεις που κατανοούνταν σαν κίνδυνος κατάρρευσης του πολιτισμού και των επιτευγμάτων του (Hirschman, σ. xxx). Είναι μέσα σ` αυτό το ευρύτερο κοινωνιακό κλίμα για τη διεύρυνση των δικαιωμάτων του πολίτη και του εργαζόμενου στη Δυτική Ευρώπη από τα μέσα του 19ου αιώνα που σχηματίστηκαν οι νέες θεωρήσεις για την ανθρώπινη βιολογία και την επίδραση της βιολογίας στο έγκλημα. Θεωρήσεις που όχι μόνο ταύτιζαν τον καπιταλισμό με τη φύση αλλά κατανοούσαν τη φύση σε όρους καπιταλισμού.

Κεφάλαιο 4

Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης μετά τα μέσα του 19ου αιώνα

Η θεωρία της ηθική παραφροσύνης σχηματίστηκε αρχικά στις ΗΠΑ, τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία στις αρχές του 19ου αιώνα, ενός αιώνα παγίωσης, εμβάθυνσης και επέκτασης του καπιταλισμού και των αστικών τρόπων σκέψης, αιώνα ενίσχυσης της σημασίας και του ρόλου των επιστημών και πρώτης ανάπτυξης των κοινωνικών επιστημών. Μια σειρά λόγων φαίνεται να συνέβαλαν ώστε, με μια σειρά από μετεξελίξεις και προσαρμογές, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης να διατηρήσει μέρος της σημασίας της στο θεωρητικό σώμα περί ψυχικών ασθενειών, το λόγο περί εγκλήματος και απόκλισης (αλλά και, ειδικότερα, τον εγκληματολογικό λόγο) στις επόμενες δεκαετίες. Ένας λόγος είναι ότι η φρενολογία ενέταξε τη συγκεκριμένη θεωρία ως ένα άξιο λόγου συμπλήρωμα στη συνολική της θεώρηση. Μια σειρά σημαντικών φρενολόγων έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για την ηθική θεραπεία. Για παράδειγμα, ο Sir William Ellis την αξιοποίησε στην επαγγελματική θεραπεία, ο W. A. F. Browne την εφάρμοσε στο Montrose Lunatic Aslylum και, ως επικεφαλής, στο Royal Crichton Asylum, και ο J. Conolly την ενέταξε ως συστατικό της εισαγωγής τού 'μη δεσμευτικού' συστήματος στο άσυλο του Hanwell (Bynum, 1981). Η έννοια της ηθικής παραφροσύνης τους προσέφερε τη δυνατότητα να αναφέρονται συγχρόνως στην πνευματική κατάσταση που βίωνε ο ασθενής και τη φυσιολογική υποδομή της που αποτελούσε κέντρο εστίασης της φρενολογίας. Από φρενολογική οπτική, η ηθική θεραπεία μπορούσε να είναι αποτελεσματική και στο επίπεδο της φυσιολογίας του ασθενή, χάρη στην υπερτροφία των ερεθισμάτων που εκτιμούσαν ότι προκαλεί στον εγκεφαλικό ιστό (Temkin, 1947 – O. Temkin. "Gall and the phrenological movement', *Bulletin of the History of Medicine*, 1947, τ. 21, σσ. 275-321). Έναν άλλο λόγο καταθέτουν οι Carlson και Dain (1962) όταν τονίζουν πως η έμφαση που η ηθική θεραπεία έδινε στις ψυχο-συναισθηματικές καταστάσεις εκτιμήθηκε θετικά και από το ευρύτατο ρομαντικό κίνημα της περιόδου το οποίο είχε στρέψει την προσοχή του από τη ζοφερή κοινωνική πραγματικότητα στην ατομική υποκειμενική κατάσταση, την ενδοσκόπηση και το συναίσθημα.

Ίσως όμως δύο άλλοι λόγοι είναι σημαντικότεροι μακροπρόθεσμα για να εξηγήσουν το γιατί η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης διατήρησε μια ζωτική θέση στην κατανόηση της ψυχικής ασθένειας, της κοινωνικής απόκλισης και του εγκλήματος. Ο ένας από αυτούς είναι ότι η ψυχιατρική, αν μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα ήταν απασχολημένη με τις πνευματικές διαταραχές, από τις αρχές του 19ου αιώνα επιχείρησε και επέτυχε μια διαφοροποίηση και διεύρυνση των πεδίων μελέτης της. Με την ηθική παραφροσύνη, η ψυχιατρική έδωσε έμφαση στη σημασία των συναισθημάτων στον ανθρώπινο ψυχισμό – και συνεπώς τη σημασία τους και στην ψυχική αλλοτρίωση (λίγο αργότερα, την ψυχική ασθένεια). Η ψυχιατρική έστρεψε την προσοχή της και στις συναισθηματικές διαταραχές, περιλαμβάνοντας στα αντικείμενά της τα αισθήματα, τη θέληση, τις συνήθειες και τις νοοτροπίες (Bynum, 1981). Οι ηθικές και οι συναισθηματικές διαταραχές συναρτήθηκαν ισχυρά, όπως διαφαίνεται στο έργο των Rush, Pinel και Prichard και στη συνέχεια το έργο υποστηρικτών της θεωρίας που επρόκειτο να ακολουθήσουν. Πρέπει δε να προσεχθεί ότι μέχρι και σήμερα, η έμφαση στα συναισθήματα και η συνάρτηση συναισθημάτων και ηθικής έχουν πρωτεύοντα ρόλο στην ψυχιατρική, και σε επιστήμες όπως η ψυχολογία και η εγκληματολογία. Επρόκειτο για μιαν ιστορική περίοδο που αρχικά στη δυτική Ευρώπη επικράτησαν ως αντιλήψεις ο ορθολογισμός και ο ωφελιμισμός, οι δε ατομικές και οι συλλογικές δράσεις άρχισαν να κατανοούνται και σ` αυτούς – ή ίσως κυρίως σ` αυτούς – τους όρους. Πολλοί διανοούμενοι, φιλόσοφοι και επιστήμονες – μεταξύ αυτών και οι πρώτοι κοινωνικοί επιστήμονες – έψαχναν να ορίσουν την ιδανική ορθολογική και ωφέλιμη δράση που ταυτιζόταν με το εύλογο, το καλό, το ηθικό, το κανονικό και το υγιές. Οι δε

δράσεις που δεν πληρούσαν τα σχετικά κριτήρια και κατανοούνταν αυτομάτως σαν μη λογικές ή παράλογες και ανώφελες ή επιβλαβείς, έρχονταν να σχηματίσουν μιαν ευρεία κατηγορία 'ύποπτων' δράσεων – και, με ένα μικρό 'λογικό άλμα', 'ύποπτων' δραστών. Επρόκειτο για ένα μικρό αλλά κρίσιμο 'λογικό άλμα', σαν κι αυτό που κάνει ακόμα και σήμερα την εγκληματολογία και την εγκληματιολογία να φαίνονται σαν ταυτόσημες. Από διάφορες θετικές και κοινωνικές επιστήμες, με το να κατατίθενται εξηγήσεις, ερμηνείες και μορφές ελέγχου, άρχισαν να διεκδικούνται μέρη από την κατηγορία των 'ύποπτων' δράσεων και δραστών. Ίσως σε μια τέτοια ιστορική περίοδο, η ομάδα εννοιών κάτω από το γενικό τίτλο των πνευματικών διαταραχών που διέθετε η ψυχιατρική στο επιστημονικό της οπλοστάσιο να συνιστούσε ένα μάλλον περιορισμένο πλαίσιο για την κατανόηση των σχετικών δράσεων και δραστών. Με δεδομένο δε ότι κατά τις αρχές του 19ου αιώνα δεν είχαν κάνει την εμφάνισή τους οι κοινωνικές επιστήμες εκτός της οικονομικής (που άλλωστε περίπου ταύτιζε το ορθολογικό με το οικονομικά ορθολογικό και το ωφέλιμο με το οικονομικά ωφέλιμο, σχηματίζοντας μιαν ατομιστική συμφεροντολογία), η ψυχιατρική είχε τις επιστημονικές δυνατότητες και τη θεσμική βάση, ενώ δεχόταν και ποκίλες κοινωνικές προκλήσεις, για να προωθηθεί στο χώρο της κατανόησης του κανονικών και υγιών και μη-κανονικών και άρρωστων συναισθηματικών διαστάσεων του ανθρώπινου ψυχισμού. Τέλος, άλλος ένας λόγος ώστε η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης να παραμείνει ενεργή (είτε στο προσκήνιο είτε το παρασκήνιο είτε σε γνήσια μορφή είτε μετασχηματισμένη στο πλαίσιο μια άλλης θεώρησης) κατά τον 19ο αιώνα αλλά μέχρι και σήμερα είναι η σημασία που είχε και για τη νομική επιστήμη. Η έννοια της παραφροσύνης στις διάφορες εκδοχές της έχει μεγάλη σημασία για τον νομικό ορισμό της ευθύνης και την απόδοση ενοχής: ο παράφρονας δεν είναι νομικά δυνατό να κριθεί ως υπεύθυνος για τις πράξεις του. Συνεπώς, η προσθήκη μιας κατηγορίας ηθικά παραφρόνων στην ήδη υπάρχουσα κατηγορία των πνευματικά παραφρόνων έθετε σημαντικά ζητήματα στην απονομή της δικαιοσύνης – και περιόριζε το ποινικό δίκαιο και τους θεσμούς του, διευρύνοντας αντίστοιχα την ψυχιατρική και τους θεσμούς της (Smith, 1981 – Smith, R. 'The boundary between insanity and criminal responsibility in nineteenth-century England', *Madhouses, Mad-Doctors, and Madmen. The Social History of Psychiatry*, A. Scull (επιμ.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, σσ. 363-377).

Στη Μεγάλη Βρετανία, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης παρέμεινε ενεργή στον ψυχιατρικό λόγο αν και συνάντησε ισχυρή αντίσταση από την πλευρά των νομικών και άλλων φορέων του ποινικού συστήματος αφού δημιουργούσε τον κίνδυνο να χρησιμοποιείται από πολλούς εγκληματίες ώστε να εξουδετερώνουν την απονομή της δικαιοσύνης και να αποφεύγουν την ποινική τιμωρία. Ή έστω, ενέτεινε τους συντηρητικούς φόβους ότι θα μπορούσε να επιχειρηθεί ή και να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Κατά την Digby (1985, σσ. 2-5 – Digby, A. *Madness, Morality and Medicine: A Study of the York Retreat, 1786-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985), μετά τον Prichard και ως τα τέλη του 19ου αιώνα μια μερίδα ψυχιάτρων δεν ασχολήθηκαν ευθέως με το ζήτημα της απονομής δικαιοσύνης αλλά έστρεψαν την προσοχή τους στη συλλογή συγκεκριμένων περιπτώσεων ηθικής παραφροσύνης και την αποσαφήνιση μιας διάκρισης μεταξύ ολικής και μερικής ηθικής παραφροσύνης. Στις ΗΠΑ, ο ψυχίατρος I. Ray (επαν)εισήγαγε τη θεωρία της ηθικής παραφροσύνης βασιζόμενος στους Pinel και Prichard και μετονομάζοντάς την σε ηθική μανία. Η θεωρία χρησιμοποιήθηκε από πολλούς 'προοδευτικούς' ψυχιάτρους για διαγνωστικούς λόγους (Rafter, 1997, σσ. 80-82 – Rafter, N. H. *Creating Born Criminals*, Urbana: University of Illinois Press, 1997), όπως δε και ο Ray φαίνεται ότι την έστρεψαν ευθύς εξαρχής στη διερεύνηση του χώρου συνάντησης της ψυχιατρικής με το ποινικό δίκαιο. Στην πραγματεία που εξέδωσε το 1838 *Treatise on the Medical Jurisprudence of Insanity* (Ray, I. *Treatise on the Medical Jurisprudence of Insanity*, Cambridge, Mass., Belknap Press του Harvard University Press, 1838 (ανατ. 1962), ο Ray τονίζει κατ` επανάληψη ότι όσοι οδηγούνται στο έγκλημα λόγω ηθικής παραφροσύνης δεν είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις τους (σσ. 135-145, 179-204). Όμως, παρά το ότι η πραγματεία του θεωρήθηκε η κορυφαία πάνω στο ζήτημα του δικαίου για την πνευματική ασθένεια κατά τον 19ο αιώνα στις ΗΠΑ, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης δέχτηκε ισχυρές κριτικές από τη μερίδα των 'συντηρητικών' ψυχιάτρων με σημαντική θεσμική ισχύ (για παράδειγμα, την Association of Medical Superintendents of American Institutions for the Insane) αφού εκτιμούσαν ότι η θεωρία έθετε σε κίνδυνο την ιδέα περί αθανασίας της ανθρώπινης ψυχής (βλ. και Rimke και Hunt, 2002) ενώ, σε ένα πιο πρακτικό επίπεδο, δεν ήταν διατεθειμένοι να αποδεχτούν μιαν ευρεία προώθηση των μεθόδων της ηθικής θεραπείας των Pinel και Prichard στα ψυχιατρικά άσυλα των ΗΠΑ. Συγχρόνως, τόσο νομικοί όσο και 'συντηρητικοί' ψυχίατροι τόνιζαν ότι αν η ηθική παραφροσύνη γινόταν αποδεκτή ως υπεράσπιση σε ποινικές δίκες, θα αδυνάτιζε η αίσθηση ευθύνης των μελών της κοινωνίας.

Όμως, ο κύριος και βασικός κίνδυνος για τη θεωρία της ηθικής παραφροσύνης δεν ήταν η νομική και ψυχιατρική αντίδραση στις αρχές και προτάσεις της όσο η ανάπτυξη των ιδεών πάνω στη σχέση της ανθρώπινης βιολογίας (ορατό σώμα και αόρατη γενετική κληρονομιά) με την απόκλιση και το έγκλημα κατά τα μέσα του 19ου αιώνα. Στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον αναπτύσσονταν αμφισβητήσεις της ιεραρχίας ως φυσικού, λογικού και ηθικού αυτονόητου όπως και των υπέρτατων αρχών του αστικού πολιτισμού – με τις εργατικές ή ευρύτερα τις 'κατώτερες' τάξεις να γίνονται ολοένα και πιο απαιτητικές αλλά και επιθετικές στις διεκδικήσεις τους, την αποικιοκρατία να θέτει υπό πίεση τις αρχές περί ισότητας και αδελφοσύνης, και τη γυναίκα να μη διατίθεται να αποδεχτεί τον 'φυσικό ρόλο' της (ηθικά, λογικά, φυσικά, βιολογικά) κατώτερης απέναντι στον άνδρα που και οι νέες επιστημονικές θεωρίες και ανακαλύψεις διαπίστωναν και 'απέξειξαν' αναρίθμητες φορές. Το υπάρχον πολιτικο-πολιτισμικά αστικό και οικονομικά καπιταλιστικό κοινωνικό καθεστώς βρισκόταν σε κίνδυνο – ή μάλλον, σε μεγάλες μερίδες των ευρωπαϊκών οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών κυρίαρχων τάξεων είχε διαδοθεί ένας ευρύτατος φόβος περί κατάρρευσης της 'πολιτισμένης' κοινωνίας και επικράτησης των 'βαρβάρων', φόβος που

συχνά έπαιρνε μορφές πανικού. Σ` αυτές τις συνθήκες, απαιτούνταν και από τις επιστήμες μέθόδοι εξορθολογισμού του κοινωνικού ελέγχου αλλά και θεωρίες νομιμοποίησης. Οι επιστήμες όφειλαν να υπεραναπληρώσουν το μειωμένο κύρος της θρησκείας στο να εξηγεί την κοινωνία και την ευρύτερη πραγματικότητα σε όρους ιεραρχίας. Η απαίτηση αυτή φαίνεται να συνέβαλε στις εξελίξεις και στην ανάπτυξη των επιστημών σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις και όχι κάποιες άλλες. Συχνά χάρη και σε ακαδημαϊκή, θεσμική και οικονομική υποστήριξη, πολλές θεωρίες περί ανθρώπινης βιολογίας, όπως και πολλές θεωρίες για την απόκλιση και το έγκλημα που στηρίχτηκαν πάνω τους, ήρθαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καιρών τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό με τις απαιτήσεις για επιστημονική γνώση.

Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης έφερε το δυναμικό να μετασχηματιστεί με τρόπους που να επιτρέπουν την ένταξή της σε άλλα, ευρύτερα θεωρητικά και ιδεολογικά πλαίσια, ιδίως αυτά που εδράζονται στην ανθρώπινη βιολογία. Μια ανάλογη μεταβατική γραφή απαντάται στο έργο του γιατρού S. G. Howe (1801-1876), ιδρυτή του Massachusetts School for Idiotic and Feeble-Minded Youth το 1848. Διακρίνει μεταξύ διανοητικής και ηθικής ηλιθιότητας, με τη δεύτερη να συγγενεύει με την έννοια της ηθικής παραφροσύνης των Rush και Prichard, και να αναφέρεται σε καταστάσεις όπου τα αισθήματα, η συνείδηση, το θρησκευτικό αίσθημα, η αγάπη του πλησίον και η αίσθηση της ομορφιάς είναι σε λήθαργο ή υπανάπτυκτα. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Howe εκτιμά πως ηθικά ηλίθιοι εντοπίζονται συχνά στις φυλακές, κατανοώντας την σαν κατάσταση που είναι συναρτήσιμη ως αίτιο με τον εγκληματικότητα. Ίσως όμως, για τη συγκεκριμένη μελέτη, η σημαντικότερη πλευρά της θεώρησής του Howe έχει να κάνει με την κατανόηση των αιτίων της ηθικής ηλιθιότητας. Γι αυτόν, η διανοητική ηλιθιότητα (και η ηπιότερη διανοητική καθυστέρηση) προκαλείται από δύο ομάδες παραγόντων: τους άμεσους και τους προδιαθέτοντες. Στους άμεσους παράγοντες περιλαμβάνει την φτώχεια, την πείνα και τον αυνανισμό. Τους προδιαθέτοντες παράγοντες (που καθιστούν πιθανό άλλά όχι βέβαιο ότι οι απόγονοι θα είναι ηλίθιοι) τους αποδίδει σε λαθεμένες, ανήθικες ή αντικοινωνικές αποφάσεις των γονέων, όπως τις καταχρήσεις και τον διαφυλετικό γάμο, ή κακοτυχίες τους, όπως την προβληματική εγκυμοσύνη. Είναι σημαντικό ότι κατά τον Howe, οι δύο ομάδες παραγόντων προκαλούν ‘εκφυλισμό’. Αναφερόμενος στην ‘ιδιαίτερα διαδεδομένη ηλιθιότητα στην κοινωνία’, ο Howe εκτιμά ότι ‘μια πολύ μεγάλη τάξη ανθρώπων … παραβλέπουν την κληρονομική μετάδοση κάποιων νοσηρών τάσεων, ή διαστρέφουν τις φυσικές ορέξεις του σώματος σε διιστάμενα πάθη … και έτσι μεταφέρουν τις φοβερές συνέπειες της άγνοιας και των αμαρτιών τους πάνω στα κεφάλια των αθώων παιδιών τους.’ (Rafter, 1977, σ. 79). Ουσιαστικά, ο Howe χρησιμοποίησε έναν όρο που στις επόμενες δεκαετίες επρόκειτο να χαρακτηρίσει μια σχολή σκέψης σχετικά με διάφορες μορφές απόκλισης από την κανονικότητα καθώς και το έγκλημα για να εκφράσει έναν μη ολοκληρωμένο αλλά ομόλογο προβληματισμό. Γι` αυτόν, όταν οι άνθρωποι αποκλίνουν από την φυσική και ηθική κανονικότητα μπορεί να προσλάβουν κάποιες εκφυλισμένες ιδιότητες – ή, κάποιες ιδιότητές τους να εκφυλιστούν – που στη συνέχεια να μεταδώσουν στα παιδιά τους προκαλώντας τους ηλιθιότητα.

Μπορεί κάποιος να συμφωνήσει με το γενικό συμπέρασμα της Rafter ότι ο Howe σχημάτισε ‘μια πρώιμη εκδοχή του εκφυλιστικού δόγματος που τελικά εξελίχθηκε στην ευγονική σκέψη’ (1997, σ. 79). Ομόλογες των εκφυλιστικών – ή μάλλον κάποιων τάσεών τους, όχι του συνόλου – και των ευγονικών απόψεων που θα αναπτύσσονταν στις επόμενες δεκαετίες είναι και κάποιες επιμέρους θέσεις του Howe. Τονίζει για παράδειγμα ότι ο εκφυλισμός είναι κληρονομικά αδιέξοδος και ότι μετά από δύο ή τρεις γενιές οι εκφυλισμένοι αναπτύσσουν στειρότητα και δεν αναπαράγουν το είδος τους. Σαν προπομπός δε και των ευγονικών προτάσεων περί κοινωνικής υγείας, ο Howe προτείνει να απαγορεύεται με την παρέμβαση του νόμου στους ηλίθιους ο γάμος ώστε να επιταχύνεται η στειρωτική λειτουργία της φύσης. Ο ψυχίατρος θα αποφασίζει πάνω στο ποιος είναι ηλίθιος. Στη συνέχεια, ο δικαστής θα απαγορεύει στον ηλίθιο (άνδρα ή γυναίκα) την αναπαραγωγή. Όπως και πολλοί άλλοι επιστήμονες και διανοούμενοι που έψαχναν να ‘βρουν’ – ή να αποδώσουν σε όρους πρακτικά χρήσιμους και λογικοφανείς – την απόκλιση και την εγκληματικότητα μέσα στον άνθρωπο, ο Howe ξεχώρισε αφού επέτυχε να δείξει μια πολλά υποσχόμενη διαδρομή προς αυτή την κατεύθυνση. Η περίπτωση του Howe είναι ενδεικτική του ότι η εμφάνιση των θεωριών που ακολούθησαν δεν αποτέλεσαν προϊόντα κάποιας μοναχικής ευφυΐας. Πολλοί επιστήμονες αναζητούσαν ομόλογες λύσεις αρκετά χρόνια πριν. Με τις ισχυρές παραδόσεις ταξισμού, ρατσισμού και σεξισμού να περιβάλλουν ως αυτονόητα την επιστήμη πάνω στον κοινωνικό έλεγχο και τη νομιμοποίησή του, η αναγωγή του εγκλήματος και της απόκλισης στην ανθρώπινη βιολογία, η απόδοσή τους σε όρους βιολογίας, συνιστούσε ένα κεφάλαιο που ήταν ιδιαίτερα πολύτιμο για να περάσει απαρατήρητο. Για ένα παράλληλο επιχείρημα την ίδια περίοδο στις εμφάσεις του Howe βλ. και Baron E. v. Feuchtersleben, 1985, σσ. 157-159 και 292-293 - Feuchtersleben, von, E. *The Principles of Medical Psychology. Outlines of a Course of Lectures*, London: Sydenham Society, 1847)

Μια άλλη διαδρομή μετασχηματισμού της θεωρίας περί ηθικής παραφροσύνης και προσαρμογής της σε θεωρίες που ακολούθησαν κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, χωρίς όμως να εκλείψουν κατά τον 20^{ο}, είναι ίσως πιο ενδιαφέρουσα αυτής του Howe, αφού έχει να κάνει με τις μετατροπές της από τη στιγμή που άλλες θεωρίες είχαν ήδη σχηματιστεί και διεκδικούσαν πρωτεύοντα ρόλο στην ερμηνεία και τον έλεγχο του εγκλήματος και της απόκλισης. Το 1881, ο γιατρός G. H. Savage δημοσίευσε μιαν επανερμηνεία της ηθικής παραφροσύνης με βάση κάποιους νέους όρους και αντιλήψεις που επικρατούσαν κατά την περίοδο (Savage, G. H. ‘Moral insanity’, *Journal of Mental Science*, 1881, τ. 27, σσ. 147-155). Καταρχήν, διαφοροποιούμενος από τους Rush, Pinel και Prichard, καταγράφει και επικροτεί μια διαδεδομένη στους ψυχιατρικούς κύκλους μετά το 1850 άποψη ότι η διανοητική και η ηθική ικανότητα του ανθρώπου δεν είναι ανεξάρτητες αλλά συνέχονται και

γνωρίζουν ανάλογες διακυμάνσεις. Για τον Savage, ένας άνθρωπος δεν μπορεί να είναι συγχρόνως διανοητικά αδύναμος και ηθικά ισχυρός· η διανοητική αδυναμία είναι συγχρόνως και ηθική αδυναμία, ο ηλίθιος είναι και ανήθικος – εμμέσως δε, ο ευφυής είναι και ηθικός. Ομόλογα, η διανοητική και η ηθική παραφροσύνη δεν είναι ανεξάρτητες· ο διανοητικά παράφρονας είναι και ηθικά παράφρονας. Οι δύο μορφές παραφροσύνης συνυπάρχουν, ενώ η ύπαρξη της μιας αποτελεί αίτιο για την εμφάνιση και της άλλης.

Κατά δεύτερο, ο Savage ήρθε να εδράσει τη θεωρία περί ηθικής παραφροσύνης στην ήδη επικρατούσα και αναπτυσσόμενη θεωρία περί ψυχοσωματικού και ευρύτερα βιολογικού εκφυλισμού. Γι` αυτόν, η ηθική παραφροσύνη συνιστά εκδοχή ενός ευρύτερου εκφυλισμού του ανθρώπου. Κατ` αυτό τον τρόπο, η ηθική παραφροσύνη ήρθε να συνδεθεί με τις αναπτυσσόμενες θεωρίες περί έμφυτης εγκληματικότητας και να τύχει μιας ολικής επανερμηνείας. Ακόμα περισσότερο, ο Savage υποστήριξε τον κληρονομικό χαρακτήρα της: η ηθική παραφροσύνη κληρονομείται από ελαττωματικούς γονείς (ή αρχικά υγιείς γονείς που όμως, όταν έλαβε χώρα η σύλληψη, ήταν συφιλιδικοί ή σε πυρετώδη κατάσταση) (Savage, σ. 149). Επιπλέον, ο Savage υποστήριξε ότι ο εγκληματίας, ο ανεξέλεγκτα παραβατικός και ο ηθικά παράφρονας δεν είναι δυνατό να διακριθούν, ενώ διεύρυνε την έννοια της ηθικής παραφροσύνης ώστε να περιλαμβάνει και μια σειρά από μη ποινικά κολάσιμες αποκλίσεις, όπως η παιδική αταξία, το ψέμα και ο υπερβολικός αυνανισμός (σσ. 151-152). Είναι ενδεικτικό του επιστημονικού και ιδεολογικού κλίματος της εποχής αλλά και των αντιλήψεων που επικρατούσαν στην ψυχιατρική ότι η νέα, εκσυγχρονισμένη ηθική παραφροσύνη που πρότεινε ο Savage γνώρισε ευρεία αποδοχή και, όπως εντοπίζει η Rafter (2004) προκάλεσε μεγάλον αριθμό δημοσιεύσεων από ψυχιάτρους στα χρόνια που ακολούθησαν. Ουσιαστικά, ο Savage πρότεινε την επανερμηνεία της ηθικής παραφροσύνης στους όρους των εξελιξιστών H. Spencer και C. Darwin, και του εκφυλιστή H. Maudsley.

Με πολλούς ψυχιάτρους να επανεξετάζουν το ζήτημα της αξιοποίησης της ηθικής παραφροσύνης στους νέους εκφυλιστικούς και εξελικτικιστικούς όρους, ο Tuke δημοσίευσε μια σειρά άρθρων που προώθησαν και συγκεκριμενοποίησαν τις προτάσεις του Savage – και επίσης έτυχαν ευρείας αποδοχής (και) στους ψυχιατρικούς κύκλους. Υποστήριξε ότι τα αλτρουιστικά αισθήματα του ανθρώπου αναπτύχθηκαν στα 'υψηλότερα στάδια της εξέλιξης' του ανθρώπινου είδους – και είναι ακριβώς αυτά τα αισθήματα που, εφόσον διαστραφούν, μπορούν να αποτελέσουν τη βάση μιας σειράς νοσηρών αλλαγών, να συστήσουν διαστροφές που αποτελούν μορφές ηθικής παραφροσύνης. Εάν ένας χαρακτήρας είναι ηθικά κατώτερος και με κατώτερη φυσιολογία, είναι κατώτερος του κανονικού (subnormal), δεν είναι ικανός να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του υψηλότατου επίπεδου της εξέλιξης στην οποία έχει φτάσει ο άνθρωπος. Και συνεπώς, τα αισθήματα αλτρουισμού που χαρακτηρίζουν το είδος δεν αναπτύσσονται σ` αυτόν. Παραμένει καθηλωμένος σε ένα προγενέστερο επίπεδο ή στάδιο της εξέλιξης. Για τον Tuke, ένας άνθρωπος μπορεί να είναι ηθικά παράφρονας γιατί κληρονόμησε ελαττωματικό γενετικό υλικό από τους προγόνους του – ή ο ίδιος με τη διεστραμμένη συμπεριφορά του να κληροδοτήσει στους απογόνους του την ηθική παραφροσύνη – ή έστω, κάποιες μορφές της.

Με τα άρθρα του Tuke, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης εντάχθηκε στον ευρύτατο στοχασμό της περιόδου περί κοινωνικής βαρβαρότητας που περιλάβανε δύο βασικά στοιχεία: Πρώτο, γινόταν κατανοητή ως προηγούμενο στάδιο της ανθρώπινης εξέλιξης. Συνεπώς, κάποιες σύγχρονες μορφές καταστροφής της ζωής ή του πολιτισμού – αυτές που δεν ήταν δυνατό να εκδηλωθούν και στις 'κατώτερες' κοινωνίες, αυτές που κατατάσσονταν από τους αποικιοκράτες Ευρωπαίους και τους ομόλογους επιστήμονες σε προηγούμενα στάδια εξέλιξης – απαλλάσσονταν από το στίγμα της βαρβαρότητας. Για παράδειγμα, η ακραία πολυβαρβαρότητα της αστικής τάξης πάνω στην εργατική τάξη κατά τη Βιομηχανική Επανάσταση κατανοούνταν ως 'φυσικός νόμος' ή 'πρόοδος της κοινωνίας και του πολιτισμού'. Δεύτερο, βάρβαροι ήταν οι 'κατώτεροι': Αποτελούσε πλατιά διαδεδομένη πεποίθηση στις ανασφαλείς αστικές τάξεις και σε ομόλογες επιστημονικές θεωρήσεις ότι ο υψηλός πολιτισμός και η σύγχρονη κοινωνία κινδύνευαν από τους βιολογικά κατώτερους – αν δεν λαβαίνονταν επειγόντως τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία τους από τους σύγχρονους βάρβαρους και αγρίους (Tuke, 1885 – Tuke, D. H. 'Moral or emotional insanity', *Journal of Mental Science*, 1885, τ. 31, σσ. 174-190). Κάποια άτομα μπορεί να φαίνονται μη κανονικά στη σύγχρονη εποχή γιατί το βιολογικό δυναμικό που φέρουν έχει εξελιχθεί μόνο μέχρι προγενέστερα στάδια εξέλιξης, για παράδειγμα, μέχρι τη βαρβαρότητα ή την αγριότητα – πρόκειται για τα άτομα που 'γεννήθηκαν σε λάθος αιώνα'. Κάποια άλλα άτομα μπορεί να γεννηθούν με το απαραίτητο βιολογικό δυναμικό ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας αλλά, με τη συμπεριφορά τους ή λόγω κάποιας ασθένειας, να το απωλέσουν και να υποχωρήσουν σε προηγούμενο στάδιο – πρόκειται για τα άτομα που 'επέστρεψαν σε προηγούμενο αιώνα' (Tuke, 1891, σ. 110 – Tuke, D. H. *Prichard and Symonds, in Especial Relation to Mental Science,* London: Churchill, 1891). Οπότε, κατά τη δεκαετία του 1880, στην ψυχιατρική στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, και πάνω στη βάση των έργων κυρίως του Spencer και δευτερευόντως του Darwin, διαδόθηκε μια εκφυλιστική εκδοχή της αρχικής ηθικής παραφροσύνης – με τη θεωρία του εκφυλισμού να παρουσιάζεται στη συνέχεια της μελέτης. Ήδη από τη προηγούμενη δεκαετία, ο Ιταλός ψυχίατρος Lombroso είχε δημοσιεύσει την πραγματεία του πάνω στον εκ γενετής εγκληματία – ζήτημα που επίσης απασχολεί αυτή τη μελέτη στη συνέχεια. Αν και διαδόθηκε ιδιαίτερα στη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, δεν φαίνεται να απασχόλησε τους ψυχιάτρους της νέας ηθικής παραφροσύνης που, ούτως ή άλλως, κατέθεσαν ένα σχεδίασμα του εκ γενετής εγκληματία παρόμοιο του λομπροζιανού.

Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης πρωτοσχηματίστηκε στις αρχές του 19ου αιώνα – κατά τη διάρκεια της Γαλλικές Επανάστασης και τις δεκαετίες που ακολούθησαν, με τη Βιομηχανική Επανάσταση κυρίως/αρχικά στη Βρετανία να

γιγαντώνεται και την αποικιοκρατία να εκτείνεται και εντείνεται – στο πλαίσιο του αναπτυσσόμενου δυτικού ορθολογισμού και των αρχών του Διαφωτισμού. Είχε ως προϋπόθεσή της την αντίληψη ότι τόσο ο αποκλίνων όσο και ο εγκληματίας είναι κανονικοί άνθρωποι, ικανοί για ωφελιμιστική αποτίμηση των πράξεων σε όρους κέρδους-ζημίας και, βέβαια, με ελεύθερη θέληση, προϋπόθεση την οποία και αμφισβήτησε μερικά και επιλεκτικά. Η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης αποδείχτηκε ικανή να ενταχθεί χωρίς ουσιαστικές αλλοιώσεις και στο θετικιστικό-ντετερμινιστικό νέο πλαίσιο που δημιουργήθηκε μετά το μέσον του 19ου αιώνα, με τον αποκλίνοντα από τους κανόνες και τον εγκληματία άνθρωπο πλέον να γίνονται αντιληπτοί ως κατηγορίες ενός κατώτερου ή οριακά ανθρώπινου είδους, ως εκ γενετής παράλογοι, ανήθικοι και αντικοινωνικοί, κάτω από τον απόλυτο έλεγχο μιας ελαττωματικής και κακοήθους γενετικής κληρονομιάς. Αποτέλεσε μία από τις υπάρχουσες σχετικές εκδοχές, τονίζοντας ότι υπάρχει μια κατηγορία αποκλινόντων και εγκληματιών που είναι διανοητικά υγιείς αλλά ηθικά ασθενείς. Αν οι Rush, Pinel και Prichard απέδιδαν την ηθική παραφροσύνη σε ηθικά-ψυχικά αίτια στο πλαίσιο της ανθρώπινης βιολογίας, μερικές δεκαετίες αργότερα και στο αντιδραστικό κατά τον Hirschman πνεύμα της νέας εποχής, οι Savage και Tuke έκλιναν, στο πλαίσιο της ανθρώπινης βιολογίας, να προτιμήσουν τα γενετικά αίτια. Οι Rush, Pinel και Prichard ήταν οι πρώτοι επιστήμονες που κατανόησαν συστηματικά το έγκλημα σαν φυσικό φαινόμενο, το οποίο μπορούσε να μελετηθεί με επιστημονικές αρχές, τις επιστημονικές αρχές των φυσικών επιστημών της εποχής τους, και σχεδίασαν κάποιες πρώτες κατάλληλες μεθόδους. Επίσης, η Rafter (2004, σ. 1003) τονίζει ότι αυτοί οι τρεις πρώτοι μελετητές του εγκλήματος στους νέους επιστημονικούς όρους και στο πλαίσιο της αναπτυσσόμενης ψυχιατρικής, ‘έκαναν τα πρώτα βήματα προς την άρθρωση μιας αντίληψης του εγκλήματος ως ασθένειας όπου ο δράστης μπορεί να είναι διανοητικά συγκροτημένος αλλά όχι και υπεύθυνος, βήματα που στο μέλλον οδήγησαν στη νέα ιατρική νομολογία περί παραφροσύνης’. Όμως, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης δεν χάθηκε. Ενώ το πλαίσιο του Διαφωτισμού του οποίου αποτέλεσε μέρος υποχώρησε, γνώρισε αλλαγές ή ανέδειξε δυναμικά τα οποία εκ πρώτης όψεως ήταν αόρατα, η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης διατήρησε τη βαρύτητά της ως συστατικό στοιχείο των εκφυλιστικών και εξελικτιστικών προσεγγίσεων της απόκλισης και του εγκλήματος που αναπτύχθηκαν μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Τη συναντάμε για παράδειγμα στο έργο του W. Griesinger το 1867 (1867, σσ. 133-208, 346-380, 483-504 και ειδικότερα, 483-492 – Griesinger, W. *Mental Pathology and Therapeutics*, London: The Sydenham Society, 1867 (πρώτη έκδοση σε Γερμανική το 1841) ως αυτόνομη αλλά και στο έργο του Féré σαράντα χρόνια αργότερα, το 1907, που την αξιοποιεί στη θεώρησή του περί εκφυλισμού χωρίς να βλέπει κάποιο λόγο να της επιφέρει κάποια τροποποίηση. Στο απόγειο της ανάπτυξης και αποδοχής των εκφυλιστικών θεωρήσεων, ο Féré αποδέχεται ότι η ηθική παραφροσύνη συνιστά ασθένεια που μπορεί να προσβάλλει τον άνθρωπο, εφόσον προκληθούν αλλοιώσεις στη φυσιολογική βάση των αισθημάτων. Χωρίς δε να εξετάζει τη σχέση της χαμηλής νοημοσύνης με την εγκληματικότητα και να εμπλέκεται στο ζήτημα της ποινικοποίησης των πνευματικά καθυστερημένων που απασχολούσε άλλους εκφυλιστές της περιόδου, απορρίπτει την άποψη ότι η υψηλή νοημοσύνη συνιστά εμπόδιο στο έγκλημα. Αποσυνδέοντας τη διανοητική από την ηθική ικανότητα του ανθρώπου, καταθέτει την άποψη ότι όσο υψηλή και αν είναι η ευφυΐα, ‘δεν μειώνει καθόλου τη φθορά στη λογική και στη μη ελευθερία του εγκληματία από την ηθική αναισθησία· δεν αποστρέφει καθόλου αυτό τον άνθρωπο από το κακό, αντίθετα’ (σσ. 60-61 – Féré, Ch. *Dégénérescence et Criminalité. Essai Physiologique*, Paris: Felix Alcan, 1907).

Είναι υποστηρίξιμο ότι η θεωρία της ηθικής παραφροσύνης παρέμεινε ενεργή και στον 20ο αιώνα, είτε ως γενικό αυτονόητο που διαπερνά τον σχετικό επιστημονικό λόγο πάνω στην κοινωνική απόκλιση και το έγκλημα, είτε ως βάση για ορισμένες θεωρήσεις όπως η θεωρία περί ψυχοπάθειας ή η συναφής θεωρία περί κοινωνιοπάθειας, μέρη της ευρύτερης θεωρίας περί διαταραχών της αντικοινωνικής προσωπικότητας (Harris, Quinsey, 1994· Mealey, 1995· Forth, Cooke, Hare, 1998 – Mealey, L. ‘The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model’, *Behavioral and Brain Sciences*, 1995, τ. 18, σσ. 523–559 – Harris, R., Quinsey, V. L. ‘Psychopathy as a taxon: Evidence that psychopaths are a discrete class’, *Journal of Consulting and ClinicalPsychology*, 1994, τ. 62(2), σσ. 387–97 – Forth, E. A., D, C. Cooke, R. R. Hare. *Psychopathy:Ttheory, Pesearch and Implications for Society*. Dordrecht: Kluwer Academic Publications, 1998). Για παράδειγμα, η American Psychiatric Association έχει δημιουργήσει ένα ‘διαγνωστικό και στατιστικό εγχειρίδιο’ για τη μέτρηση της ‘διαταραχής αντικοινωνικής προσωπικότητας’ των ‘ψυχοπαθών’ και ‘κοινωνιοπαθών’ νέων (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4η έκδοση), American Psychiatric Association, 2000, σσ. 645–650). Ομόλογα, η World Health Organization επίσης αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας τέτοιας ασθένειας, την ‘δυσκοινωνική διαταραχή προσωπικότητας’, και έχει σχεδιάσει κριτήρια κατάταξης παραπλήσια των κριτηρίων της APA (‘Dissocial personality disorder’, World Health Organization, 2008). Στα διαγνωστικά κριτήρια της APA και της WHO, όπως και σε άλλα ομόλογα διαγνωστικά, περιλαμβάνονται η σκληρή αδιαφορία για τα δικαιώματα των άλλων, η αναισθησία για τα αισθήματα των άλλων, η έλλειψη ικανότητας για εμπάθεια, η ανευθυνότητα και η αδιαφορία για τους κοινωνικούς κανόνες, η αδυναμία αίσθησης ενοχής – όπως και η κλοπή και καταστροφή ξένης ιδιοκτησίας, η επιθετικότητα και η εξαπάτηση των άλλων. Τα διαγνωστικά αυτά τεστ, όπως και τα κριτήριά τους άλλωστε, δημιουργούν την εντύπωση ότι έχουν σχεδιαστεί πάνω σε πληθυσμούς φυλακισμένων – όπως έπραξε και ο Λομπρόζο όταν σχεδίασε τον ‘εκ γενετής εγκληματία’ πριν από 130 χρόνια. Καθιστούν την αντικοινωνική ή δυσκοινωνική ή ακοινωνική προσωπικότητα περίπου συνώνυμη με την εγκληματική προσωπικότητα και, βέβαια, την εγκληματική προσωπικότητα συνώνυμη με την προσωπικότητα του φυλακισμένου. Ακριβέστερα, η προσωπικότητα του φυλακισμένου αποτελεί υπόκατηγορία της εγκληματικής προσωπικότητας, η δε εγκληματική προσωποκότητα αποτελεί υποκατηγορία της

αντικοινωνικής, δυσκοινωνικής ή ακοινωνικής προσωπικότητας. Ως εάν να υπάρχουν ως πραγματικότητες, οι δύο τύποι προσωπικότητας, η αντικοινωνική και η εγκληματική προσωπικότητα, αλληλο-υποστηρίζονται, παραπέμποντας η μια στην άλλη σε μια σχέση όλου-μέρους. Συγχρόνως, και αυτό είναι εξίσου σημαντικό, υποστηρίζουν, νομιμοποιούν και αυτονοητοποιούν ένα πλέγμα εννοιών που, αν και είναι αμέσως αόρατο, είναι και απόλυτα αναγκαίο για το συνολικό επιχείρημα: την κανονική κοινωνική προσωπικότητα, τον 'ηθικά σώφρονα' άνθρωπο. Ο ηθικά σώφρονας είναι κοινωνικός, υπεύθυνος και νομοταγής, θεωρείται δεδομένος και σπάνια μελετάται ευθέως – μελετάται, και μάλιστα χωρίς να δηλώνεται, μέσω του ηθικά παράφρονα. Ηθικά σώφρονας είναι αυτός που δεν εμπίπτει στις κατηγορίες των ηθικά παραφρόνων. Οι δύο πανίσχυροι οργανισμοί ορισμού, ελέγχου και διαχείρισης της ψυχικής ασθένειας δεν φαίνεται να αναρωτιούνται για τις προφανείς ηθικές προκαταλήψεις και συντηρητικές ιδεολογικές συντεταγμένες που υπερκαθορίζουν τις επιστημονικές τους μεθόδους. Όμως, στο συγκεκριμένο σημείο της μελέτης ίσως το πιο ενδιαφέρον για να τραβήξει την προσοχή είναι ότι η γενική αντίληψη που συνιστά τη βάση των σύγχρονων διαγνωστικών μεθόδων είναι ιδιαίτερα συγγενική της θεωρίας περί ηθικής παραφροσύνης που σχημάτισαν οι Rush, Pinel και Prichard κάπου πριν από δύο αιώνες. Η θεωρία της ηθική παραφροσύνης – με την ευελιξία που τη χαρακτηρίζει στο να προσαρμόζεται σε διάφορα επιστημονικά και ελεγκτικά καθεστώτα – παραμένει σε ισχύ και στον 21^{ο} αιώνα. Η δε άποψη και της Rafter (2004, σ. 1003) ότι *η έννοια της ηθικής παραφροσύνης συνιστά τη μόνη εγκληματολογική έννοια που έχει επιβιώσει με τα ουσιαστικά της χαρακτηριστικά αναλλοίωτα από τον 18^{ο} ως τον 21^{ο} αιώνα* δείχνει κάθε άλλο παρά υπερβολική. Ίσως συνιστά μια γόνιμη αφετηρία για τη μερική επανεξέταση ορισμένων πλευρών του σύγχρονου λόγου περί εγκλήματος και κοινωνικής απόκλισης.

Στη συνέχεια, η μελέτη στρέφεται στη διεξοδικότερη προσέγγιση των σημαντικότερων θεωρήσεων που αναπτύχθηκαν κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, σημαντικότερων και για την εγκληματολογία και τις διάφορες θεωρήσεις περί κανονικότητας και απόκλισης. Στις *Ταξιστικές Θεωρήσεις* και στα κεφάλαια που προηγούνται έγινε προσπάθεια να αποδοθεί η ευρύτερη ιστορική πλαισίωσή τους ώστε να γίνουν κατανοητές οι ευρύτερες πολιτισμικές και επιστημονικές συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύχθηκαν ή στη συνέχεια επηρεάστηκαν – και των οποίων αποτέλεσαν αναπόσπαστα μέρη, εκδοχές.

Κεφάλαιο 5

Πρόοδος και εξελικτισμός

Α. Πρόοδος

Ο 19ος αιώνας συνέστησε μιαν ευρεία περίοδο που η ιστορική κοινωνία βλεπόταν κυρίως σε όρους προόδου. Φορείς της προόδου, ανάλογα με τις εμφάσεις και προτεραιότητες του κάθε στοχαστή ή πνευματικού ρεύματος, ήταν η κοινωνία, η φύση, ο άνθρωπος, η οικονομία, η πολιτική, η ισχύς, η ελευθερία, η γνώση, η λογική, η ηθική, η επιστήμη κοκ. Αυτό που κυρίως βλεπόταν σε μιαν αέναη πρόοδο ήταν μια υψηλή αφαίρεση, μια γενική συντεταγμένη – ο πολιτισμός, ο πολιτισμός γενικά. Είναι ο πολιτισμός – που, όπως αναφέρει ο R. Nisbet (1969, σ. 115 – Nisbet, R. *Social Change and History. Aspects of the Western Theory of Development*, London: Oxford University Press, 1969), περιλάμβανε τρόπους, κουλτούρα, ιδέες, γνώση και θεσμούς – γινόταν κατανοητός ως εάν να βρίσκεται σε συνεχή πρόοδο, να γίνεται ολοένα και ηθικότερος, λογικότερος και πλουσιότερος σε πνεύμα και υλικά αγαθά. Η πρόοδος του πολιτισμού – έννοια που μπορεί να σημαίνει πολλά και συχνά αντίθετα μεταξύ τους – συνέστησε ένα κύριο κριτήριο ή έστω δείκτη της ευρύτερης ανθρώπινης προόδου, κοινωνικής ή ό,τι άλλο. Ο Condorcet στο *Σχέδιο για μιαν Ιστορική Εικόνα της Προόδου του Ανθρώπινου Πνεύματος* το 1795 (Condorcet, N. *Sketch for a Historical Picture of the Progress of Human Mind*, London: Weidenfield and Nicolson, 1955, σ. 4), αναφέρει η πρόοδος του πολιτισμού αποτελεί αναγκαιότητα που εδράζεται στα αναλλοίωτα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου πνεύματος. Ομόλογα, ο I. Kant, στην *Ιδέα για μια Καθολική Ιστορία* το 1806 (σε *On History*, L. W. Beck ((επιμ.), Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1963, σσ. 11-63, σ. 12), μεταφέροντας την εστίαση από το πνεύμα στο είδος, δηλώνει ότι η κίνηση του ανθρώπινου είδους γενικά «είναι μια σταθερή, προοδευτική αν και αργή εξέλιξη του αρχικού του χαρίσματος», «μια πρόοδο προς την τελειότητα» που περίπου «ταυτίζεται με τον προορισμό του είδους».

Το 1853, ο A. Comte δήλωσε ότι η πρόοδος συνιστά σιδερένιο νόμο του πολιτισμού – με τη διευκρίνιση ότι αναφέρεται στο ανθρώπινο είδος γενικά (Comte, Aug. *The Positive Philosophy of August Comte*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, σ. 202). Στο αυτό πνεύμα, το 1857 ο H. Spencer αναφέρει ότι το ανθρώπινο είδος βρίσκεται σε αέναη και καθολική πρόοδο, που χαρακτηρίζεται από νόμους ανάλογους της προόδου στην οργανική φύση. «Η πρόοδος δεν είναι τυχαία, δεν είναι κάτι στα όρια του κοινωνικού ελέγχου, αλλά μια ευεργετική αναγκαιότητα» (‘Progress: Its Law and Cause’ σε *Sociological Theory: A Book of Readings*, L. A. Coser και B. Rosenberg (επιμ.), London: MacMillan, 1969, σσ. 670-677). Το 1859, ο Ch. Darwin αναφέρεται στην «εγγενή τάση προς προοδευτική ανάπτυξη» που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος (Darwin, Ch. *On The Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, London: John Murray, 1859, σ. 4). Ανάλογη πίστη στην πρόοδο (πολιτική, οικονομική, πολιτισμική ή, ευρύτερα, κοινωνιακή) απαντάται στο έργο ενός μεγάλου πλήθος διανοούμενων και φιλόσοφων όπως οι Turgot, Adam Smith, Hegel, Tylor, και J. S. Mill.

Η ιδέα ότι η πρόοδος αποτελεί εγγενές συστατικό στοιχείο της φύσης, της κοινωνίας και του ανθρώπου δεν συνέστησε εφεύρημα του 19ου αιώνα. Ανάλογες αντιλήψεις είχαν διατυπωθεί συγκροτημένα στην κλασική αρχαία Ελλάδα, στη βάση της διάκρισης μεταξύ ιστορίας και ανάπτυξης, και μεταξύ τυχαίου και αναγκαίου (Nisbet, 1969, σ. 113) αλλά και στις χριστιανικές επικές φιλοσοφίες της ιστορίας και τις θεωρήσεις του κόσμου, της ζωής, της κοινωνίας και του ανθρώπου (Nisbet, 1980, σσ. 47-8. 77-8 – Nisbet, R. *History of the Idea of Progress*, New York: Basic Books, 1980). Επίσης, αξιοποιήθηκε

εκτεταμένα και κατά τους 17ο και 18ο αιώνα, όπως για παράδειγμα, στο έργο του Bacon και του Leibniz με τη χαρακτηριστική διατύπωση πως υπάρχει τόσο στη φύση όσο και την κοινωνία είναι μόνιμα ενεργή «η τάση για πρόοδο σε μια τελειότερη κατάσταση … και, συνεπώς, ποτέ δεν θα φτάσουμε σε ένα τέλος της προόδου» (Russell, B. *History of Western Philosophy*, London: George Allen and Unwin, 1956, σσ. 573-74).

Είναι υποστηρίξιμο ότι η ιδέα της προόδου συνέστησε ένα κρίσιμο αυτονόητο για το μεγαλύτερο μέρος του σύγχρονου στοχασμού, περίπου ταυτίστηκε με το 'εύλογο' και το 'ηθικό'. «Κατά την περίοδο 1750-1900 η ιδέα της προόδου έφτασε στο αποκορύφωμά της στη Δυτική σκέψη σε λαϊκούς αλλά και επιστημονικούς και φιλοσοφικούς κύκλους. Από το να είναι μία από της σημαντικές ιδέες στη Δύση, έγινε η κυρίαρχη ιδέα.» (Nisbet, 1980, σ. 171). Κατά τον Martin (1962, σ. 299 – Martin, K. *French Liberal Thought in the Eighteenth Century. A Study of Political Ideas from Bayle to Condorcet*, J. P. Mayer (επιμ.), 1962), «η πρόοδος ήταν η θρησκεία του δεκατουένατου αιώνα, όπως ο Καθολικισμός ήταν του Μεσαίωνα». Ο δε Stone (Stone, 1983, σ. 15 – Stone, N. *Europe Transformed, 1878-1919*, Glasgow: Fontana History of Europe, 1983) εκτιμά πως «(τ)α χρόνια από το 1870 ως το 1900 ήταν η κλασική εποχή της Προόδου, μια περίοδος όταν η ιστορία του κόσμου φαινόταν όπως ο H. G. Wells θα την έβλεπε στην Ιστορία του: ένα ζήτημα των φωτισμένων ανθρώπων που χρησιμοποιούσαν την επιστήμη για να προωθήσουν το σκοπό του 'Πάνω και Πάνω και Πάνω και Μπροστά και Μπροστά' (κατά την έκφραση του Ramsay MacDonald, ενός χαρακτηριστικού προπολεμικού προοδευτικού».[2]

Η πρόοδος ως εννοιακό πλέγμα – αλλά και μια σειρά συναφών εννοιών που ορίζονταν και κατανοούνταν ομόλογα, όπως ανάπτυξη, διεύρυνση, εξέλιξη, κρίση κλπ. – περιλάμβανε μια σειρά από συστατικά που, αν και φαίνονταν ή προβάλλονταν ως εάν να ισχύουν ελεύθερα, έφεραν σημαντικές περιοριστικές συντεταγμένες. Για παράδειγμα, η τεχνολογία και η επιστήμη τιμώνταν ως κορυφαία ενεργοποιητικά συστατικά της. Συγχρόνως όμως, και οι δύο προσδιορίζονταν με κριτήριο και την αξιοποιησιμότητά τους σε όρους αγοράς, κερδοφορίας και βελτίωσης του κεφαλαιακού δυναμικού ή βελτίωσης της επιβολής, του ελέγχου και της καταστολής. Ανάλογοι, άμεσοι και έμμεσοι περιορισμοί ήταν ενεργοί και σε άλλα πεδία που η πρόοδος ερχόταν να φωτίσει. Για παράδειγμα, το Φεβρουάριο του 1851, ο *Economist* περιέλαβε στα συστατικά της προόδου της πολιτικής και θρησκευτικής ελευθερίας και τα ακόλουθα: το ότι οι αστικές τάξεις, δηλαδή «όλοι αυτοί που είναι μορφωμένοι, ρεαλιστές και αξιοσέβαστοι», «είναι οι πραγματικοί κυβερνήτες της κοινωνίας, ενεργούν για το μεγαλείο της κοινότητας – δηλαδή όλου του ΛΑΟΥ», όπως και το ότι η Γαλλική Επανάσταση κατέρευσε ολοκληρωτικά (Pick, σ. 113). Χάρη σε επιτυχίες σαν κι αυτές, ο *Economist* ήταν αισιόδοξος για τη «Μελλοντική Προοδο». Συγχρόνως δε, δεν θεώρησε ως άξιο λόγου για να περιληφθούν στην αντίληψή του περί προόδου – ούτε φαίνεται να βλέπονταν σαν διαψεύσεις της – οι συνθήκες βαρβαρότητας και ακραίας εξαθλίωσης που είχαν επιβληθεί στις εργατικές και αγροτικές τάξεις μέσω της ελεύθερης αγοράς και, συμπληρωματικά, των μηχανισμών φυσικής και ψυχικής καταστολής. Ανάλογες ταξιστικές αντιλήψεις της προόδου υπήρχαν στα γραπτά της μεγαλύτερης μερίδας της αστικής διανόησης. Για παράδειγμα, ο Macaulay βλέπει την ίδια περίοδο σαν εποχή της φυσικής, ηθικής και πνευματικής βελτίωσης, ενώ τονίζει ως βασικό εχθρό της προόδου την προοπτική μιας «επανάστασης του χυδαίου πλήθους» που θα «απελευθέρωνε τα κακά πάθη» που η κυβέρνηση είναι επιφορτισμένη να περιορίζει, και την «επιστροφή του παραλογισμού» (Burrow, 1981, σ. 83 – Burrow, J. W. *Liberal Descent. Victorian Historians and the English Past*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981).

Οι Μαρξ και Ένγκελς κατάθεσαν την αντίθεσή τους προς την έννοια της προόδου, όπως αυτή αξιοποιούνταν από τη συντηρητική και τη φιλελεύθερη διανόηση, εντοπίζοντας τον πολιτικό χαρακτήρα της σε κείμενα που προβάλλονταν ως υπερπολιτικά, υπεράνω πολιτικής. Στην *Αγία Οικογένεια* (1844, σσ. 104-105 – Μαρξ, Κ. και Φ. Ένγκελς. *Η Αγία Οικογένεια ή Κριτική της Κριτική Κριτικής*, Αθήνα: Φιλοσοφία) αναφέρουν: «… το ίδιο γίνεται με την πρόοδο. Η 'απόλυτη κριτική' δεν υποπτεύεται ότι η κατηγορία 'πρόοδος' είναι εντελώς χωρίς περιεχόμενο και αφηρημένη, είναι τόσο βαθυστόχαστη ώστε αναγνωρίζει την πρόοδο σαν απόλυτη και για να εξηγήσει τις υποχωρήσεις δλεχεται τη μάζα σαν προσωπικό αντίπαλο της προόδου. (Για την 'απόλυτη κριτική') η μάζα δεν είναι άλλο παρά η αντίθεση του πνεύματος, της προόδου, της κριτικής …» Αντίθετα, για τους Μαρξ και Ένγκελς «όλες οι πρόοδοι του πνεύματος ήταν μέχρι τώρα πρόοδοι εναντίον της μάζας της ανθρωπότητας, που ρίχτηκε σε μια περισσότερο απάνθρωπη κατάσταση.» Από τη μια, οι δύο νεαροί κομμουνιστές εντοπίζουν

[2] Συγχρόνως, σε ένα άλλο επίπεδο, η πρόοδος φέρει μιαν ισχυρή δυναμική ελπίδας για ένα καλύτερο μέλλον. Συνεπώς, συνιστά παράγοντα υπομονής στα δεινά αλλά και παράγοντα ενεργοποίησης για τη διεκδίκηση αυτού του καλύτερου μέλλοντος. Το ποιο όμως θα είναι αυτό το μέλλον δεν εξαρτάται από την πρόοδο καθεαυτή αλλά από μια σειρά από άλλες ιδέες που συνενεργούν στην ανάπτυξη της συνείδησης και του προσανατολισμού της δράσης. Τέτοιες είναι οι ιδέες της ισότητας, της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της λαϊκής κυριαρχίας. Και αυτές οι ιδέεες όμως δεν είναι δεδομένες. Η ισότητα μπροστά στον νόμο και η ισότητα των ευκαιριών, από τη μια, και, από την άλλη, η ισότητα στην ανάπτυξη των κοινωνιακών δυνατοτήτων διαφέρουν ουσιαστικά, αντιτίθενται: οι δύο πρώτες συνιστούν κρίσιμα συστατικά στην οργάνωση της ταξικής (φυλικής και φυλετικής) κυριαρχίας, ενώ η τρίτη συνιστά μόνιμο συστατικό στην άρνησή της. Ομόλογα, η έννοια της προόδου της ελευθερίας σημαίνει εντελώς διαφορετικές συνθήκες κοινωνικότητας και ζωής ανάλογα με το ευρύτερο θεωρητικό σύστημα του οποίου συνιστά μέρος. Για έναν νεοφιλελεύθερο όπως ο λογικός θετικιστής Hayek ή ο νεοφιλελεύθερος οικονομολόγος Friedman είναι περίπου συνώνυμη με τη νομική ενίσχυση των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας. Αντίθετα, για έναν κριτικό διανοούμενο, πρόοδος της ελευθερίας είναι ακριβώς η άρση της ιδιοκτησίας ως συστατικού που ορίζει τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.

τον πολιτικό και ιδεολογικό χαρακτήρα της έννοιας της προόδου, το ότι, ως κενή περιεχομένου, επενδύεται με νοήματα κυριαρχίας και ιεράρχησης, και αξιοποιείται για να προσανατολίσει και να νομιμοποιήσει την καταστολή των λαϊκών τάξεων όταν αυτές ενεργοποιούνται ενάντια στην 'κοινωνία της προόδου και του πολιτισμού', δηλαδή όταν αναπίπτουν σε 'μάζες', ένα μόνιμο φόβο των αστικών τάξεων και κατά τον 19ο αιώνα. Οι Μαρξ και Ένγκελς ασχολούνται με το τι συνιστά πρόοδο για τον αστικό στοχασμό, τι αποκλείεται διακριτικά από αυτήν και τι βλέπεται ως εάν να είναι οπισθοδρομικό, ποιες κοινωνικές τάξεις 'αποτελούν εχθρό της προόδου' απέναντι στον βασικό ιστορικό φορέα της, την αστική τάξη. Από την άλλη, εντοπίζοντας τα σημεία κριτικής, είναι υποστηρίξιμο ότι οι Μαρξ και Ένγκελς επιχείρησαν να αξιοποιήσουν μιαν έννοια της προόδου με διαφορετικά κοινωνιακά συγκεκριμένα και υπονοούμενα, κεντρικο άξονα των οποίων συνέστησε η έννοια της ανάπτυξης του ανθρώπινου κοινωνικού δυναμικού πέρα από δύο κρίσιμα δεσμά που επιβάλλουν την ανθρώπινη αλλοτρίωση ως εάν να αποτελεί κανονικότητα και αναγκαιότητα: την προσωπική ιδιοκτησία (των μέσων παραγωγής), και την οικονομική, πολιτική και πολιτισμική (που περιλαμβάνει και την επιστημονική και νομική) κυριαρχία κάποιων κοινωνιακών ή ακόμα και βιολογικών 'εκλεκτών' ή 'αρίστων'.

Όμως, η αλαζονεία και ο αυτοθαυμασμός κυρίαρχων μερίδων της αστικής τάξης – μερικά εξηγήσιμη από το ιστορικό πολυγεγονός ότι περίπου από τα μέσα του 18ου αιώνα είχε επιτύχει την επικράτησή της σε μια σειρά ευρωπαϊκών χωρών και την επιβολή της σε άλλες χώρες παγκοσμίως σε όρους αποικιοκρατίας – όπως εκδηλωνόταν στα διάφορα έπη περί προόδου, τελικής επικράτησης του πνεύματος και του λόγου και τα συναφή, δεν ήταν ήταν αρκετά για να παρακάμπτονται συνεχώς μια σειρά από κρίσιμα ζητήματα που αποδιοργάνωναν την κοινωνία, όπως και μια σειρά από 'εσωτερικούς κινδύνους' που απειλούσαν το ίδιο το αστικό καθεστώς και φόβιζαν την αστική τάξη. Ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, εκδηλώθηκαν σε διαστάσεις που δεν μπορούσε να μη ληφθεί υπόψη το παράδοξο αυτός ο πολιτισμός που βλεπόταν ως εάν να συνιστά την κορυφαία πρόοδο του ανθρώπινου είδους να περιλαμβάνει, να δημιουργεί, συνθήκες και καταστάσεις που αποτελούσαν αμφισβήτησή ή, στην ορολογία της Σχολής της Φρανκφούρτης, αποκάλυψή του. Όπου επικρατούσε ο καπιταλισμός, η ζωή των εργαζομένων υποβαθμιζόταν συντριπτικά χάρη στην 'απελευθέρωση της εργασίας από τα δεσμά της' σε όρους ελεύθερης αγοράς εργασίας, με πολύωρη, εξαντλητική εργασία ακόμα και για παιδιά κάτω των 10 ετών, ελάχιστα μεροκάματα στο όριο της απλής επιβίωσης ή και κάτω από αυτό, μηδενικές συνθήκες ασφάλειας της ζωής ή της υγείας. Η ζωή για τις κατώτερες τάξεις στα αναπτυσσόμενα αστυκά κέντρα έφτασε σε ένα ιστορικά όρια ψυχοσωματικής, πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής εξαθλίωσης, χωρίς δίκτυα αποχέτευσης, ύδρευσης και φωτισμού, χωρίς θέρμανση, αξιοπρεπή ένδυση και υπόδηση, και με μερίδες του πληθυσμού των φτωχών να διαβιούν 'ελεύθερα' στους δρόμους, χωρίς τους ελάχιστους πόρους για εξασφάλιση μιας στέγης. Αν και διάφορες ασθένειες όπως ο τύφος, η χολέρα και άλλες ασθένειες περιορίστηκαν σημαντικά κατά τον 19ο αιώνα χάρη στη λήψη μέτρων ενάντια στις προϋποθέσεις μετάδοσής τους, έκαναν την εμφάνισή τους σε μεγάλες κλίμακες, μεταξύ άλλων, η σύφιλη και μια σειρά κοινωνιακών συνεπειών της ψυχοσωματικής εξάντλησης, της απουσίας νοήματος, του φόβου και της ανασφάλειας, όπως ο αλκοολισμός, η 'Επώδυνη Τριάδα' του E. Ferri (τρέλα, αυτοκτονίες και έγκλημα, Pick, σ. 14, υποσ. 32) ενώ εντάθηκε και η πορνεία (βλ. και Λάζος, 2011). Συγχρόνως, από τα μέσα του 19ου αιώνα αναπτύχθηκαν και μια σειρά βασικών 'Εχθρών της Προόδου': στο ευρύτερο κοινωνιακό επίπεδο ο σοσιαλισμός, ο κομμουνισμός και ο αναρχισμός, στο πολιτικό επίπεδο τα διάφορα αιτήματα για δημοκρατία και, στο οικονομικό επίπεδο, ο συνδικαλισμός. Η προοπτική μιας επανάστασης των εργαζόμενων τάξεων έλαβε επικίνδυνες διαστάσεις για το αστικό καθεστώς στα μέσα του 19ου αιώνα, με το 'φάντασμα του κομμουνισμού να πλανιέται', όπως αναφέρουν οι Μαρξ και Ένγκελς στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (1848), από τα σαλόνια του πολιτισμού ως τις τρώγλες και τα εργοστάσια.

Το πλήθος και η ένταση των διάφορων πολιτικών, οικονομικών και πολιτισμικών προβλημάτων αλλά και των κινδύνων μιας ανατροπής του αστικού καθεστώτος δεν επέτρεπαν στις αντιλήψεις περί προόδου και της αστικής κοινωνίας σαν κοινωνίας της κορύφωσης του πολιτισμού να συνεχίζονται χωρίς νομιμοποιητικές διευθετήσεις των αντιθέσεων. Λογικές ή λογικοφανείς εξηγήσεις ήταν αναγκαίες ώστε να παρέχουν εύπεπτες μυθολογικές αφηγήσεις που να διευθετούν τις αντιφάσεις μεταξύ κοινωνίας της προόδου και κοινωνίας της εξαθλίωσης, που να διατηρούν το όραμα της προόδου ζωντανό και, συγχρόνως, να εξηγούν σε όρους προόδου και την εξαθλίωση. Μυθολογίες που έπρεπε να να αξιοποιούν τα επιστημονικά ευρήματα για το παρελθόν του ανθρώπου και γενικότερα της ζωής και της φύσης, να είναι και πρακτικές, να προσδιορίζουν κάποιους τρόπους αντιμετώπισης των κοινωνιακών προβλημάτων και κινδύνων του αστικού καθεστώτος.

Β. Εξελικτισμός

Μια τέτοια επιστημονιστική – ανάλογα με το θεωρητικό πλαίσιο ένταξης, άλλοτε μερικά επιστημονική, άλλοτε επιστημονίζουσα ή επιστημονικοφανή – μυθολογία αποτέλεσε και ο **εξελικτισμός**, δηλαδή η απόδοση της ανάπτυξης του ανθρώπου χωρίς ιστορία και υποκειμενικότητα, στους όρους μιας γενετικής μηχανικής του ανταγωνισμού, εκδοχές του οποίου συνέστησαν και ο εκφυλισμός, η εγκληματιακή ανθρωπολογία, ο ευγονισμός και η σύγχρονη βιοεγκληματολογία. Άλλωστε, ο 19ος αιώνας αποτέλεσε μια περίοδο που κυριάρχησαν οι βιολογικές μεταφορές (Therborn, 1976, σ. 175 – Therborn, G. *Science,*

Class and Society, London: Verso, 1976), ενώ κατά το τελευταίο τρίτο του το έργο του Ντάρβιν επικράτησε πάνω σε κάθε άλλη εκδοχή του συντηρητικού και φιλελεύθερου λόγου.

Πρέπει να διεκρινιστεί ότι ο εξελικτισμός, πριν και μετά τον Ντάρβιν, ήρθε σε σύγκρουση καταρχήν με τον θρησκευτικής έδρας δημιουργισμό, την επικρατούσα μέχρι τον 18ο αιώνα άποψη ότι ο κόσμος και η ζωή δημιουργήθηκαν πρόσφατα και τα διάφορα είδη ζωής παρέμεναν αμετάβλητα (Roy, E. 'Dangerous fictions and degrees of plausibility: Creationism, evolutionism and Anthropology, *Anthropology Today*, 2002, 18(5), σσ. 3-8). Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Barrow, «η μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων στις αρχές του 19ου αιώνα σκεφτόταν ότι ο κόσμος είχε δημιουργηθεί μόνο κάπου 6.000 χρόνια πριν» (σε Rafter, 2008, σ. 263). Όμως, τα διάφορα ευρήματα μορφών ζωής που δεν ήταν γνωστά, δεν υπήρχαν (πλέον) και ανακαλύπτονταν, συνέστησαν μιαν υλική βάση αμφισβήτησης των βιβλικών αρχών και των ομόλογων θρησκευτικών και φιλοσοφικών αντιλήψεων. Η επικράτηση των εξελικτικών θεωρήσεων ήταν μάλλον εύκολη αφού αποδείχτηκαν ικανές να εντάξουν τα νέα ευρήματα στο ερμηνευτικό τους πλαίσιο. Προσεγγίζοντας το ζήτημα το 1915 ο επιστημονικά καταρτισμένος θεολόγος Kawaguchi (σ. 550 – Kawaguchi, U. 'The doctrine of evolution and the conception of God', *The American Journal of Theology*, 19(4), 1915, σσ. 550-576) καταλήγει στο συμπέρασμα πως «(η) μία μεγάλη συνεισφορά κατά τον δέκατο-ένατο αιώνα είναι η επαγωγικά σχηματισμένη έννοια της εξέλιξης. Οι έρευνες που έκανε ο Ντάρβιν και άλλοι βιολόγοι ήταν τόσο πειστικές που όχι μόνο το γεγονός της εξέλιξης αλλά επίσης και τα μεθοδολογικά και θεωρητικά της συνεπαγόμενα έγιναν βασικά σε όλες τις οργανικές και κοινωνικές επιστήμες.» Από εκεί και πέρα, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το ότι ο εξελικτισμός αναπτύχθηκε στους όρους της ιστορικής κοινωνίας που τον πλαισίωσε και με βάση τα ευρύτερα κοινωνιακά και πολιτισμικά αυτονόητα των δημιουργών του. Ανάλογα δε, αναπτύχθηκαν και θεωρήσεις που, από τη μια, αποδέχονταν τη γενική αντίληψη περί εξέλιξης των ειδών ενώ, από την άλλη, επιχείρησαν να την απαλλάξουν από τα ταξιστικά, σεξιστικά και φυλετικά της αυτονόητα. Ζητήματα όπως αυτά εξετάζονται στη συνέχεια της μελέτης.

Ο **εξελικτισμός** συνέστησε μιαν εκδοχή, ίσως-ίσως τη συντηρητικότερη, της κατανόησης σε όρους προόδου, αφορά δε στην κατανόηση των φυσικών και ζωικών φαινομένων σε όρους μετάβασης από το απλό στο σύνθετο και από το ατελές στο τέλειο. Στη συγκεκριμένη μελέτη, ο εξελικτισμός ενδιαφέρει κυρίως ως προς το ότι, πέρα από τα φυσικά και ζωικά φαινόμενα, κατανοεί τον άνθρωπο και την κοινωνία ως εάν να αποτελούν μόνο φυσικά ή ζωικά φαινόμενα.

Είναι ενδιαφέρον ότι ακριβώς η θεώρηση που διατείνεται ότι ερευνά για μεταβάσεις από το απλό στο σύνθετο, μεθοδολογικά ενεργεί με τον ακριβώς αντίθετο τρόπο: Ανάγοντας το σύνθετο στο απλό, περίπλοκα φαινόμενα προσωπικότητας και χαρακτήρα, ευρύτερα κοινωνιακά φαινόμενα ή ακόμα και ολόκληρη την ιστορία του ανθρώπου σε κάποιες από τις φυσικές ή ζωικές της υποδομές. Η αναγωγή αυτή μπορεί να είναι ανακουφιστική αφού παρέχει έναν μαγικό τρόπο εύκολης κατανόησης της πραγματικότητας. Ακριβώς γι` αυτό τον λόγο όμως είναι και αντιεπιστημονική – αν γίνει δεκτό ότι η επιστήμη οφείλει να προσαρμόζεται στους όρους της πραγματικότητας παρά το αντίθετο (Carneiro, R. L., 2003, σ. 2 - Carneiro, R. L. *Evolutionism in Cultural Anthropology. A Critical History*, New York: Westview Press, 2003). Στο πλαίσιο της ευρύτερης επικρατούσας αντίληψης περί προόδου που χαρακτήρισε την ευρωπαϊκή σκέψη του 19ου αιώνα, ο εξελικτισμός αντιπαρατέθηκε σε άλλες σχετικές αντιλήψεις και μπορεί να υποστηριχθεί ότι έθεσε τα θεμέλια μιας σειράς ιδεολογικών και επιστημονικών ρευμάτων που κυριάρχησαν στη συντηρητική, επέδρασαν στη φιλελεύθερη και επηρέασαν μερίδες της σοσιαλιστικής σκέψης μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Δηλαδή σε ρεύματα που παραμένουν ενεργά σήμερα και επανέρχονται στο πολιτικο και επιστημονικό προσκήνιο στο πλαίσιο της ανόδου οικονομικού νεοφιλελευθερισμού και πολιτικού συντηρητισμού, και της επιβολής στο πανεπιστήμιο και το ερευνητικό κέντρο επιχειρηματικών κριτηρίων αξιολόγησης του επιστημονικού έργου μετά το 1970 (βλ. σχετικά και Λάζος, 2007).

Η **έννοια της εξέλιξης** υπέστη μια σημαντική μεταβολή κατά τις αρχές του 19ου αιώνα στον δυτικο-ευρωπαϊκό κοινωνικό και επιστημονικό στοχασμό. Όπως εκτιμά μάλλον σχηματικά ο Bowler (1975, σσ. 95 και 101-102 – 'The changing meaning of "Evolution"', *Journal of the History of Ideas*, 1975, 36(1), σσ. 95-114), η λατινική αντίληψη της εξέλιξης ως το ξεδίπλωμα ή η αποκάλυψη προϋπαρχόντων μερών υποχώρησε για να αντικατασταθεί από την αντίληψη ότι συνιστά μια διαδικασία δημιουργίας νέων δομών ή οντοτήτων. Σ` ό,τι δε αφορά στις θεωρίες περί εξέλιξης που αναπτύχθηκαν, όπως αναφέρει ο MacFarlane (σ. 87 – MacFarlane, C. W. 'The three primary laws of social evolution', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1902, σσ. 82-96), «κυρίως δεν είναι παρά μόνο δύο θεωρίες της εξέλιξης που έτυχαν ευρείας αποδοχής. Αυτές είναι η αρχή του Ντάρβιν για 'την επιβίωση του πλέον προσαρμόσιμου' και η αρχή του Λαμάρκ για τη λίγο-πολύ συνειδητή προσαρμογή του οργανισμού στο περιβάλλον του. Ο MacFarlane, αφού διαπιστώνει το πόσο εύκολα η φιλελεύθερη οικονομική είναι συνθέσιμη με τις θεωρίες της εξέλιξης που επικρατούσαν την εποχή του (σσ. 82-86 κ. επ.), έρχεται να διατυπώσει μια τρίτη εξελικτική θεωρία σχετικά με την κοινωνική εξέλιξη. Αναφέρεται στην αναγκαιότητα του ελεύθερου ανταγωνισμού για την κοινωνία ώστε να είναι ενεργός ο 'τρίτος νόμος' όχι της οργανικής αλλά της κοινωνικής εξέλιξης: ο 'νόμος των συνεχών επιστροφών' (στις κεφαλαιακές επενδύσεις). Κατά τον MacFarlane, αυτοί οι τρεις 'νόμοι' της εξέλιξης είναι συνεχώς ενεργοί στη σύγχρονη κοινωνία. Συνιστούν τις τρεις βασικές μορφές προόδου και πρέπει να λειτουργούν συγχρονισμένα και ανεμπόδιστα, όπως αναφέρει ο MacFarlane (σ. 95).

Χαρακτηριστική είναι και η σύνθεση που προτείνει ο J. Le Conte (1891, σσ. 321-323 κ. επ. – Conte, Le J. 'The factors of evolution', *The Monist*, 1891, 1(3), σσ. 321-335): «Οι συνήθως αναγνωρισμένοι παράγοντες της εξέλιξης είναι τουλάχιστον

πέντε, δηλαδή: (1) η πίεση ενός *περιβάλλοντος που αλλάζει*» που επιδρά στις λειτουργίες οι οποίες με τη σειρά τους αλλάζουν τη δομή (των ζώντων οργανισμών) και οι οποίες «κληρονομούνται και αφομοιώνονται μέσω διαδοχικών γενεών στο διηνεκές. (2) η χρήση και μη χρήση οργάνων που διαντιδρούν με τη δύναμη ανάπτυξης παράγοντας αλλαγή στη μορφή, δομή και σχετικό μέγεθος των μερών, μια αλλαγή που κληρονομείται και αφομοιώνεται μέσω διαδοχικών γενεών. (3) Η *φυσική επιλογή* μεταξύ ατόμων με διαφορετική προγονικότητα, … ή όπως έχει ονομαστεί … η *"επιβίωση του πλέον προσαρμοσμένου"* σε κάθε διαδοχική γενεά. (4) Η *σεξουαλική επιλογή*: η επιλογή από το θηλυκό μεταξύ διάφορων αρσενικών ατόμων που ανταγωνίζονται για την κτήση της, του ισχυρότατου και πλέον ελκτικού. Στα θηλαστικά η επιλογή είναι κυρίως του ισχυρότερου όπως αποφασίζεται από τη *μάχη·* στα πτηνά, του πλέον ελκτικού ανάλογα με τη λαμπρότητα του χρώματος ή την ομορφιά του τραγουδιού.»[3] Από αυτούς τους παράγοντες, οι πρώτοι δύο είναι λαμαρκιανοί, οι δεύτεροι δύο είναι δαρβινικοί. Στους λαμαρκιανούς παράγοντες οι αλλαγές λαβαίνουν χώρα κατά τη διάρκεια της ζωής το ατόμου και οι απόγονοι τους υποτίθεται ότι τους κληρονομούν χωρίς αλλαγές. Αντίθετα, στους δαρβινικούς παράγοντες οι αλλαγές είναι στους απογόνους και τα άτομα κατά τη διάρκεια της ζωής υποτίθεται ότι παραμένουν χωρίς ουσιαστικές αλλαγές.»[4]

Για την προσέγγιση των θεωρήσεων περί εξέλιξης και ειδικότερα του εξελικτισμού – δηλαδή, της μεταφοράς των θεωρήσεων αυτών από τη μελέτη της οργανικής φύσης στη μελέτη της ιστορικής κοινωνίας και του κοινωνικού ανθρώπου – και ειδικότερα του εξελικτισμού στην μελέτη του εγκλήματος, η Rafter προτείνει τη διάκρισή τους σε δύο κύριες εξηγητικές θεματικές που επικράτησαν σε φυσικούς επιστήμονες, γιατρούς και ψυχιάτρους, και επιστήμονες του ανθρώπου και κοινωνικούς επιστήμονες από τα μέσα του 19ου αιώνα, και ιδίως μετά το 1870 ως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα: την **ιδέα της εξέλιξης ως ανάπτυξης του είδους** (με έδρα κυρίως τον Ντάρβιν ή έστω αναφορά σ` αυτόν ακόμα και από μη δαρβινικούς δαρβινιστές) και την **ιδέα της εξέλιξης ως κληρονομιάς ή κληρονομικότητας** (με έδρα κυρίως τον Λαμάρκ), έστω και αν στο έργο των περισσότερων εγκληματολόγων και γενικότερα στοχαστών για το έγκλημα και την (κοινωνική, ψυχική ή φυσική/γενετική) απόκλιση οι δύο θεματικές είναι συνενεργές. Η πρώτη θεματική αποτέλεσε μιαν, ίσως τη σημαντικότερη, από τις έδρες του επιστημονικού σεξισμού, κάτι που πάντως διαφεύγει της Rafter παρά το ότι έχει μελετήσει το έργο και του Λομπρόζο, και του επιστημονικού ρατσισμού τον οποίο και αναφέρει. Επίσης, κάτι που επίσης διαφεύγει της Rafter, είναι ότι και οι δύο θεματικές συνέστησαν έδρες του επιστημονικού ταξισμού, της θεώρησης ότι υπάρχουν αναμφισβήτητες φυσικές ιεραρχίες ανθρώπινης αξίας που περίπου συμπίπτουν με τις υπάρχουσες κοινωνικές ιεραρχίες.

Β1. Η εξέλιξη ως κληρονομικότητα – ο εξελικτισμός του Λαμάρκ

Βασική έδρα των θεωρήσεων της εξέλιξης ως κληρονομικότητας αποτέλεσε ο Λαμάρκ (Jean-Baptiste Lamarck). Όπως αναφέρει ο de Vries, «(σ)τις αρχές του περασμένου αιώνα ο Λαμάρκ εδραίωσε τη θεωρία μιας κοινής καταγωγής όλων των ζώντων όντων. Του παρέσχε το μόνο δυνατό μέσο για την εξήγηση της συστηματικής τους συγένειας. Προϋπέθεσε ότι η επίδραση του περιβάλλοντος ήταν ικανή να αλλάζει τους χαρακτήρες των οργανισμών, και να τους προσαρμόζει στην συνθήκες ζωής τους. Τα αποδεικτικά στοιχεία του όμως ήταν λιγοστά και συνεπώς απέτυχε να πείσει τους συγχρόνους του». (H. de Vries. 'Evolution and mutation', *The Monist*, 17(1), 1907, σσ. 6-22)[5] Ο Γάλλος ζωολόγος, στις μελέτες του *Recherches sur l`organization des corps vivans* (1802) και *Philosophie Zoologique* (1809), υποστήριξε ότι οι οργανισμοί διαφοροποιούνται ανάλογα με τις ανάγκες (besoins) τους για προσαρμογή σε νέα περιβάλλοντα – είτε τα προηγούμενα περιβάλλοντα των οποίων αποτελούν μέρος και τα οποία διαφοροποιούνται είτε νέα περιβάλλοντα στα οποία και προωθούνται από ευρύτερες κλιματικές αλλαγές και μεταναστεύσεις ζωικών ειδών.

Μια αξιόλογη μερικά διαφορετική εκδοχή των θεωρήσεων της εξέλιξης ως κληρονομικότητας στο πλαίσιο των εξελικτικών θεωρήσεων, σημαντική ως προς τις συνδέσεις και διαδοχές στην αποδοχή και αξιοποίηση των λαμαρκιανών

[3] … «(5) Φυσιολογική επιλογή, η επιλογή αυτών των ποικιλιών τα άτομα των οποίων είναι γόνιμα μεταξύ τους, αλλά στείρα ή λιγότερο γόνιμα με άλλες ποικιλίες και με το πατρικό γένος».

[4] Αξίζει να αναφερθεί και ένας συμπληρωματικός προσανατολισμός του Conte (σ. 322), όπως άλλωστε και των περισσότερων εξελιξιστών, προς τον ευγονισμό: «Σ` αυτούς τους αναγνωρισμένους παράγοντες της οργανικής εξέλιξης πρέπει τώρα να προστεθεί, στην *ανθρώπινη εξέλιξη*, ένας μακράν υψηλότερος παράγοντας, δηλαδή η συνειδητή, εκούσια *συνεργασία στο έργο της εξέλιξης*, η συνειδητή προσπάθεια για τη βελτίωση του ατόμου και της φυλής. Αυτός ο παράγοντας ουσιαστικά συνιστά και μετέχει στον *σχηματισμό και την επιδίωξη ιδανικών*. … Για να διακρίνουμε την εξέλιξη που καθορίζεται από αυτό τον παράγοντα από την οργανική εξέλιξη, συχνά τον ονομάζουμε *πρόοδο*.»

[5] Και, όπως και ο Kawaguchi μερικά χρόνια αργότερα, ο de Vries συνεχίζει στην αμέσως επόμενη παράγραφο: «Μισό αιώνα αργότερα ο Ντάρβιν έφερε ενοποιημένη μια τέτοια μάζα αποδεικτικών στοιχείων που η αντίθεση αναγκάστηκε να υποχωρήσει».

αντιλήψεων, εκθέτει ο Gilman σε μια παρουσίαση της ευρύτερης κατάτασης που επικρατούσε αναφορικά με τις εξελικτιστικές θεωρήσεις το 1893, μιαν ιστορική στιγμή που οι εξελικτιστικές θεωρίες ήταν μάλλον συγκροτημένες πλέον και σε ανοδική πορεία. Κατά τον Gilman, η πρώτη προσπάθεια για τη δημιουργία μιας επιστήμης της κληρονομικότητας έλαβε χώρα από τον P. Lucas το 1847 με την έκδοση της μελέτης του *L` hérédité naturelle*. Στην Αγγλία, ο Galton, ο θεωρούμενος σαν πατέρας του ευγονισμού, πήρε την έννοια από τον Lucas μάλλον παρά τον Λαμάρκ (στον οποίο είχε στηριχτεί ο Lucas). Είναι δε ο H. Spencer που, είτε πήρε την ιδέα από κάποιον 'λιγότερο γνωστό Άγγλο' είτε 'απ` ευθείας από τους Γάλλους' (σ. 81), θεωρείται ότι εισήγαγε στις εξελικτικιστικές θεωρίες την έννοια ως κληρονομικότητα (heredity), ενώ οι Ντάρβιν και Galton έκαναν λόγο για κληρονομιά (inheritance, ίσως σε μιαν άμεση μεταφορά από τα οικονομικά). Μεταξύ των ορισμών της κληρονομικότητας που έτυχαν ευρείας αποδοχής κατά τις δεκαετίες του 1880 και 1890 και ο Gilman επιλέγει ως αξιόλογους είναι και οι ακόλουθοι: Κατά τον Weismann, «η λέξη κληρονομικότητα, στην κοινή της αποδοχή, σημαίνει αυτή την ιδιότητα ενός οργανισμού με την οποία η ειδική φύση του μεταδίδεται στους απογόνους του», ενώ κατά τον Romanes κληρονομικότητα είναι «η μεγάλη αρχή που διαπερνά την οργανική φύση, και η οποία βλέπεται να συνδέει σε κάτι ενιαίο τη συνολική δημιουργία με τόσο μυστηριώδη τρόπο». Όπως αναφέρει η Rafter από την οπτική των αρχών του 21ου αιώνα (2007, σ. 98), το συνολικό μυστήριο περί την κληρονομικότητα επρόκειτο να διευθετηθεί μετά την ανακάλυψη του γονίδιου στις αρχές του 20ου αιώνα, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει και ότι οι ποικίλες κυρίαρχες θεωρήσεις ερμηνείας της κοινωνίας σε όρους βιοφυσικού κόσμου, όπως ο εκφυλισμός, ο δαρβινισμός και κοινωνικός δαρβινισμός, μετά από κάποιες αναθεωρήσεις, επρόκειτο να υποχωρήσουν σε σημασία.

Κάτι πολύ σημαντικό, με ιδιαίτερη σημασία και γι` αυτή τη μελέτη, είναι η κλίμακα και το επίπεδο των διαφοροποιήσεων που εντοπίζει και σημασιοδοτεί, χωρίς όμως και να καταγράφει με επάρκεια, δηλαδή με μιαν επιλεκτική και κάθε άλλο παρά επαρκή τεκμηρίωση, ο Λαμάρκ. Ο Λαμάρκ, όπως άλλωστε και ο Ντάρβιν στην πρώτη μελέτη του *Η Καταγωγή των Ειδών* (1859), δεν χρησιμοποιεί την έννοια της εξέλιξης. Είναι όμως σαφές και διάχυτο στο σύνολο της επιχειρηματολογίας του ότι θεωρεί ως αυτονόητο πως υπάρχει διαφοροποίηση από το απλό προς το σύνθετο και από το κατώτερο προς το ανώτερο, δηλαδή φυσική εξέλιξη των οργανισμών, και από την αγριότητα προς τον πολιτισμό, από τον άγριο Νέγρο προς τον Ευρωπαίο άνθρωπο, δηλαδή (φυσικο-)κοινωνική εξέλιξη. Βλ. σχετικά και Packard, 1900 – Packard, A. S. 'Lamarck`s view on the evolution of man. On morals, and the relation of science to religion', *The Monist*, 11(1), 1900, σσ. 30-49. Σ` ό,τι αφορά τον Ντάρβιν, όπως διαπιστώνει ο Bowler (σ. 102), χρησιμοποίησε το ρήμα 'εξελίχθηκαν' σε ένα πρώτο συνοπτικό σχέδιό του πάνω στη θεωρία της φυσικής επιλογής το 1842 αλλά εγκατέλειψε την έννοια στη μελέτη του 1859 για να την επαναφέρει σε μεταγενέστερες μελέτες του και ενώ είχε ήδη χρησιμοποιηθεί από πολλούς βιολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες.

Μια κρίσιμη θέση της λαμαρκιανής θεώρησης για την εξέλιξη της ζωής, μια επιμέρους πτυχή που επρόκειτο να έχει μεγάλη σημασία ως οργανωτική αρχή του στοχασμού σε μια σειρά επιστημών, μεταξύ αυτών και την εγκληματολογία, έχει να κάνει με το ότι υποστήριζε πως τα επίκτητα χαρακτηριστικά – χαρακτηριστικά που δεν προϋπήρχαν αλλά εμφανίστηκαν στο πλαίσιο των νέων περιβαλλόντων και των αναγκών για προσαρμογή στα περιβάλλοντα αυτά – διατηρούνται από τους μηχανισμούς κληρονομικότητας των οργανισμών και μεταβιβάζονται στους απογόνους τους (Lamarck, 1809, τ. 1, σ. 235 – Lamarck, J.-B. *Philosophie zoologique: Ou, exposition des considérations relative à l` historie naturelle des animaux*, Paris: Dentu et l` Auteur, 1809). Κατά τον Lamarck, οι σωματικές μεταβολές ή κάποιες από τις σωματικές μεταβολές που πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια τη ζωής μεταβιβάζονται κληρονομικά στους απογόνους (Payne, 1910, σ. 188 – Payne, F. 'Forty-nine generations in the dark', *Biological Bulletin*, 18(4), 1910, σσ. 188-190). Δηλαδή, κατ` αυτόν, στους έμβιους οργανισμούς υπάρχει κληρονομικότητα των επίκτητων χαρακτηριστικών – ή μάλλον κάποιων από αυτά. «Μία παρατήρηση που με έχει εντυπωσιάσει εδώ και καιρό είναι ο εντοπισμός ότι η κανονική χρήση και άσκηση ενός οργάνου αναλογικά αναπτύσσει το μέγεθος και τις λειτουργίες του, ενώ η απουσία ενεργοποίησής του αδυνατίζει στην αυτή αναλογία τη δύναμή του, και λίγο-πολύ το οδηγεί στην πλήρη ατροφία.» (*Recherches*, σ. 2) Κατά τον Λαμάρκ, με το πέρασμα των γενεών, τα όργανα των διάφορων οργανισμών που χρησιμοποιούνται εντατικά τείνουν να αναπτύσσονται και να μεγαλώνουν ενώ τα όργανα που δεν χρησιμοποιούνται τείνουν να αδυνατίζουν και σταδιακά να εξαφανιζονται. Δηλαδή, η όποια φυσική ανάπτυξη ή ατροφία εκδηλώνεται και στο σχετικό γενετικό υλικό του οργανισμού και, κατ` αυτό τον τρόπο, μεταβιβάζεται και στους απογόνους. Ή, σύμφωνα με τον Δεύτερο Νομο του Lamarck (*Philosophie zoologique*, τ. 1, σ. 203), «(ό)λα όσα η φύση αποκτά ή χάνει στα άτομα από την επίδραση των συνθηκών στις οποίες η ράτσα έχει εκτεθεί για μακρό χρόνο, και σε αποτέλεσμα της επίδρασης της επικρατούσας εφαρμογής ενός οργάνου, τα διατηρεί με την γένεση, σε νέα άτομα που προέρχονται από αυτό, παρέχοντας τις επίκτητες αλλαγές κοινές στα δύο φύλα, ή σε αυτά που παράγουν νέα άτομα».

Πιο συγκεκριμένα, σ` ό,τι αφορά την επίδραση των συνθηκών μέσω των αποκτώμενων συνηθειών στα άτομα ο Lamarck αναφέρει: «… Δεν είναι έτσι με το όργανο της όρασης, γιατί κάποιος βλέπει το όργανο αυτό να εξαφανίζεται, να επανεμφανίζεται, και πάλι να εξαφανίζεται, λόγω της δυνατότητας ή αδυνατότητας των ζώων να το ασκούν. Στα Mollusques acephales (ακέφαλα οστρακόδερμα), η μεγάλη ανάπτυξη του μανδύα κατέστησε τα μάτια τους και το κεφάλι τους εντελώς άχρηστα. Αυτά τα όργανα, αν και συμμέτοχα σε ένα ευρύτερο σχέδιο οργάνωσης που τα συνέλαβε, έχουν αναγκαστικά εξαλειφθεί από τη συνεχή αχρησία. …. Αλλά δεν είναι αρκετό να δοθεί η εξήγηση του αιτίου που επέφερε τη συνθήκη των

οργάνων σε διαφορετικά ζώα, συνθήκες που ο κάθε ένας βλέπει πάντα να είναι η ίδιες στα αυτά είδη. Είναι επιπλέον αναγκαίο να δειχτούν αυτές οι αλλαγές συνθηκών που έδρασαν στα όργανα κάποιου ατόμου κατά τη διάρκεια της ζωής του ως το μοναδικό αποτέλεσμα μιας μεγάλης αλλαγής στις συνήθειες που είναι ιδιάζουσες στα άτομα του είδους. Η ακόλουθη αναφορά αποδεικνύει πλήρως την επιρροή των συνηθειών στη συνθήκη των οργάνων, και πώς διαρκείς αλλαγές στις συνήθειες ενός ατόμου επιφέρουν αλλαγές στην κατάσταση των οργάνων που δραστηριοποιούνται κατά την άσκηση αυτών των συνηθειών. Είναι γνωστό ότι οι οι μεγάλοι πότες ή αυτοί που έχουν παραδοθεί στο να πίνουν (κατά τη διάρκεια μεγάλου μέρους της ζωής τους), προσλαμβάνουν πολύ λίγη στερεή τροφή… Αφού η υγρή τροφή, και, πάνω απ` όλα, τα οινοπνευματώδη ποτά, δεν παραμένουν για πολύ χρόνο είτε στο στομάχι είτε στα έντερα, το στομάχι και το υπόλοιπο πεπτικό σύστημα χάνει στους μέθυσους τη συνήθεια της μεγένθυσης. Έτσι και σε άτομα με καθιστικές συνήθειες, που συνεχώς ασχολούνται με πνευματική εργασία, τα οποία συνηθίζουν τους εαυτούς τους στην πρόσληψη πολύ λίγης τροφής. Σταδιακά, με την παρέλευση του χρόνου, τα στομάχια τους συστέλλονται, και τα έντερά τους μικραίνουν σε μήκος. … Βλέπουμε λοιπόν ένα όργανο να τροποποιείται σε μεγάλο βαθμό στις διαστάσεις και λειτουργίες του από το ένα αίτιο της αλλαγής στις συνήθειες κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Η συχνή χρήση ενός οργάνου με την προσαρμογή στις συνήθειές του (του ατόμου), αυξάνει τη λειτουργία αυτού του οργάνου, το αναπτύσσει, κακ το κάνει να αποκτά διαστάσεις και ισχύ δράσης που δεν έχει σε ζώα τα οποία το ασκούν λιγότερο. (Επίσης) (κ)άποιος βλέπει ότι ότι μια η αχρησία ενός οργάνου, το τροποποιεί, φτωχαίνει, και τελικά το εξαλείφει.» (Lamarck, 1888, σσ. 1056-57 - Lamarck, J. B. P. A. 'On the influence of circumstances on the actions and habits of animals, and that of the actions and habits of living bodies, as causes which modify their organization', *The American Naturalist*, 22(264), 1888, σσ. 1054-1066, μετ. από Dr. E. E. Gall αποσπάσματος από έκδοση του 1809).

Σ` ό,τι δε αφορά στην κληρονόμηση επίκτητων χαρακτηριστικών στις επόμενες γενιές, ο Lamarck είναι σαφής: «Τώρα, όλες οι αλλαγές που αποκτήθηκαν σε ένα όργανο ως συνέπειες μια συνήθειας που ασκήθηκε επαρκώς ώστε να έχει αποτέλεσμα, διατηρείται κατόπιν με τη γένεση, αν είναι κοινή στα άτομα που ενώνονται σε γόνιμη ένωση για την αναπαραγωγή του είδους. Τελικά, αυτή η ενεργοποίηση διαδίδεται και μεταβιβάζεται με αυτό τον τρόπο σε όλα τα άτομα που ακολουθούν και που τίθενται στις ίδιες συνθήκες …. Επίσης, σ` αυτές τις αναπαραγωγικές ενώσεις η ανάμιξη ανάμεσα σε άτομα που έχουν διαφορετικές ποιότητες και μορφές αναγκαστικά αντιτίθεται στη συνεχή διάδοση αυτών των ποιοτήτων και μορφών» (1888, σσ. 1062-63).

Όμως, ιδίως για τη συγκεκριμένη μελέτη, άξιο αναφοράς είναι και το ακόλουθο ερώτημα που θέτει ο Λαμάρκ (1809, σ. 3, βλ. και σσ. 4-7): «Αν ο Νιούτον, ο Μπέικον, ο Μοντεσκιέ, ο Βολταίρος, και τόσοι άλλοι άνθρωποι τίμησαν το ανθρώπινο είδος με την έκταση της νοημοσύνης τους και της ιδιοφυΐας τους· η μάζα των κτηνωδών, αμαθών ανθρώπων που πόσο πλησιάζει το ζώο, γινόμενοι θηράματα των πλέον παράλογων προκαταλήψεων και συνεχώς υποδουλούμενοι από τις συνήθειές τους, αυτή η μάζα που σχηματίζει την πλειονότητα όλων των εθνών;» Στο ερώτημα που διατύπωσε ο Λαμάρκ το 1809 είναι ενεργές όλες οι θεωρήσεις που (ως εκφυλισμός, η θεώρηση που ακολούθησε πληρέστερα το λαμαρκιανό παράδειγμα, ως κοινωνικός δαρβινισμός ή σε άλλες εκδοχές) κατά τους 19ο και 20ο αιώνες θα σχηματίζονταν ώστε να δώσουν απαντήσεις και νομιμοποιήσεις στα μεγάλα κοινωνιακά ζητήματα της διαχείρισης κυρίως των κυριαρχούμενων τάξεων και των κυριαρχούμενων φυλών.

Β2. Η εξέλιξη ως ανάπτυξη του είδους – ο εξελικτισμός περί τον Ντάρβιν

Η θεώρηση του Ντάρβιν για την εξέλιξη των ειδών, που παρουσιάστηκε αρχικά στην *Καταγωγή των Ειδών* το 1859, συνέστησε ένα γενικό, μάλλον το κυρίαρχο, υπόδειγμα, ένα κάτι-σαν αυτονόητο του επιστημονικού λόγου για πολλές δεκαετίες που δύσκολα κάποιος θα τολμούσε να αμφισβητήσει ολικά ή μερικά. Γνώρισε μιαν ευρύτατη αποδοχή όχι μόνο λόγω της επιστημονικότητάς της συγκεκριμένης μελέτης αλλά και του ότι ήταν 'κοινωνικά κατασκευασμένο', δηλαδή πρότεινε τρόπους κατανόησης των ζητημάτων που βρίσκονταν σε προτεραιότητα την εποχή. «Ειδικά, οι διανοούμενοι που έγραφαν βιβλία για την εξέλιξη … στοχάζονταν σχετικά με τις αξίες των βιομήχανων και έμπορων της Βικτωριανής Αγγλίας» (Dickens, 2000, σ. 11 – Dickens, P. *Social Darwinism. Linking Evolutionary Thought to Social Theory*, Buckingham: Open University Press, 2000). Το δαρβινικό υπόδειγμα έχει ως πυρήνα την αρχή της φυσικής επιλογής (natural selection) - μιας μεθοδικής αλλά ασύνειδης, τυφλής και τυχαίας μετάδοσης χαρακτηριστικών στους απογόνους (σσ. 36-7) με πλέον ισχυρό μέσο επιλογής τον 'αγώνα για την ύπαρξη ή επιβίωση' και με τον πλέον προσαρμοσμένο να επιβιώνει (survival of the fittest).[6] Η θεωρία αυτή και η ευρύτερη θεώρηση της οποίας συνιστά βασική αρχή σχηματίστηκε από τον Ντάρβιν με έναν διπλό σκοπό: Από τη μια, να ερμηνεύσει τις αλλαγές στις μορφές και δυνατότητες της ζωής στη μακροκλίμακα, στο επίπεδο της εξέλιξης των ειδών. Από την άλλη, ο Ντάρβιν είχε ξεκάθαρο στο μυαλό του ότι η μελέτη αυτή ήταν σχηματισμένη κατά κύριο λόγο σε αντιπαράθεση με

[6]Darwin, 1859, κυρίως σσ. 80-130 και 465-67 – Darwin, C. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, London: John Murray, 1859.

τον δημιουργισμό, τη χριστιανική θεώρηση περί αμετάβλητου των ειδών ζωής (βλ. κεφ. XIV, 'Ανακεφαλαίωση και Συμπέρασμα', σσ. 450-490). [7]

Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι η *έκφραση* 'επιβίωση του πλέον προσαρμοσμένου' σχηματίστηκε και διαδόθηκε από τον Χέρμπερτ Σπένσερ «κάπου δέκα χρόνια πριν από την *Καταγωγή των Ειδών* του Ντάρβιν» (Turner σε Dickens, 2000, σ. 19). Έχοντας κάποιο ασαφές μερικά ομόλογο ανάλογο στο μυαλό του, ο Ντάρβιν πήρε πρωτευόντως την έκφραση και δευτερευόντως την έννοια του Spencer και την αξιοποίησε εκφραστικά από την 5η έκδοσή της *Καταγωγής των Ειδών* του 1869 (Hawkins, 1997, σ. 4 – Hawkins, M. *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997). Κατά δεύτερο, ακόμα και αν γίνει δεκτή μια εννοιοποίηση με βάση την σπενσεριανή πλαισίωσή της, μια απόδοση του 'survival of the fittest' σε 'επιβίωση του ισχυροτέρου' είναι προφανώς άστοχη. Πέρα από τον Σπένσερ (στον οποίο η μελέτη επανέρχεται στη συνέχεια), πουθενά στον Ντάρβιν δεν φαίνεται να προτείνεται ότι στην προσπάθεια για επιβίωση και εκτεταμένη αναπαραγωγή των διάφορων ειδών ζωής επικρατεί το (φυσικά ή ό,τι άλλο) 'ισχυρότερο' στο επίπεδο μιας άτομο-προς άτομο ή ομάδα-προς ομάδα 'σύγκρουσης', 'αναμέτρησης' ή 'αντιπαράθεσης' ή ενός 'ανταγωνισμού'. Η πάλη για την ύπαρξη ή επιβίωση (struggle for existence) αναφέρεται στην άντληση πόρων από το περιβάλλον και όχι στην προσπάθεια για επικράτηση επί κάποιου 'ανταγωνιστή' επί των 'άλλων', μια μη δαρβινική εκδοχή μέσω (και) της οποίας ο Spencer προσέγγιζε την πραγματικότητα. Χαρακτηριστική είναι η θέση του Ντάρβιν πως «(δ)εν πρέπει όμως να υποτεθεί ότι ομάδες οργανικών όντων πάντα αναπληρώνονται, και εξαφανίζονται μόλις γεννούν άλλες, τελειότερες ομάδες. Οι τελευταίες, αν και νικήτριες πάνω στους προγόνους τους, μπορεί να μην είναι καλύτερα προσαρμοσμένες για όλες τις θέσεις στην οικονομία της φύσης» (1882/1871, σ. 164). Οπότε, αν και με μιαν αβεβαιότητα στην ορολογία του, ισχυρότερος κατά τον Ντάρβιν της *Καταγωγής των Ειδων* είναι ο πλέον προσαρμοσμένος σε ένα συγκεκριμένο φυσικό περιβάλλον, ενώ ανίσχυρος είναι ο λιγότερο προσαρμοσμένος στο περιβάλλον αυτό. Ο Ντάρβιν εδράστηκε στην τρέχουσα ορολογία και τους ηθικο-ιδεολογικούς όρους της αστικής τάξης της περιόδου που έζησε – κυρίως σε όρους σύγκρουσης μεταξύ εθνών για τον έλεγχο των πλουτοπαραγωγικών πηγών του πλανήτη – αν και με ενστάσεις που και ο ίδιος ανέφερε, αλλά στη φύση, ακόμα και μεταξύ μελών του ίδιου είδους ή συγγενικών ποικιλιών (*Καταγωγή των Ειδών*, σσ. 73-78).

Δηλαδή, ο Ντάρβιν δεν είχε αμέσως υπόψη του άλλους αντίπαλους και στόχους που την ίδια εποχή σχηματίζονταν από όλους όσους είχαν στραμμένη την προσοχή τους προς τον έλεγχο των 'κατώτερων' τάξεων και των 'κατώτερων' φυλών – κυρίως τον Morel με τη θεωρία περι εκφυλισμού ή λίγο αργότερα τον Σπένσερ και τον κοινωνικό δαρβινισμό ή τον Γκάλτον και τον ευγονισμό. Σ` αυτό το ευρύτερο συντηρητικό ή αντιδραστικό κίνημα ο Ντάρβιν μετέσχε ως δαρβινιστής με στοιχεία κοινωνικού δαρβινισμού σε επόμενες μελέτες του. Έτσι κι αλλιώς όμως, η *Καταγωγή των Ειδών* έδωσε το κύρος της 'αντικειμενικής φυσικής επιστήμης' σε όλες αυτές τις θεωρίες και θεωρήσεις, αποτέλεσε ένα πολύτιμο εργαλείο που αξιοποιήθηκε, εκχυδαΐστηκε, παραφράστηκε, παραποιήθηκε. Στο συγκεκριμένο ιστορικό πολιτισμικό πλαίσιο, η *Καταγωγή των Ειδών* και ευρύτερα η δαρβινική θεωρία αξιοποιήθηκε ή ό,τι άλλο σαν γενικός προσανατολιστικός άξονας για τη μελέτη ή ερμηνεία μιας σειράς ζητημάτων που συχνά ήταν παντελώς άσχετα μεταξύ τους: Την εξέλιξη της ζωής στη φύση σε κλίμακες εκατομμυρίων ετών· τις πολιτικο-οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές που λάβαιναν χώρα στις ιστορικές κοινωνίες του 18ου και 19ου αιώνα στην Ευρώπη· τις σχέσεις των κοινωνικών τάξεων ή την αποικιοκρατία, τον ιμπεριαλισμό και τις σχέσεις μεταξύ λαών και φυλών του ανθρώπου· την ηθική· την παιδική εργασία και το ποιοι είναι φυσικό να είναι οι μισθοί και τα μεροκάματα· το αν πρέπει να υπάρχει (ή μάλλον, γιατί δεν πρέπει να υπάρχει) κοινωνική πρόνοια και δημόσια υγεία και παιδεία.[8]

Πέρα από το γεγονός ότι ο Ντάρβιν τροποποίησε τις αρχικές του απόψεις σε πολλά ζητήματα με την πάροδο του χρόνου, συχνά εισάγοντας στην ευρεία θεώρησή του απόψεις που δεν είχε υποστηρίξει αλλά του αποδόθηκαν από άλλους και τις έκανε ολικά ή μερικά ή με προϋποθέσεις αποδεκτές, πολλά από αυτά που του αποδόθηκαν όχι μόνον δεν τα είχε υποστηρίξει αλλά είχε προσπαθήσει επίμονα να αποφύγει, τα είχε σαφώς απορρίψει, διατυπώνοντας σχετικές προειδοποιήσεις. Ένα τέτοιο παράδειγμα έχει να κάνει με τη θεωρία περί φυσικής επιλογής, με τον Ντάρβιν κατ` επανάληψη να δηλώνει ότι στην αντίληψή του δεν υπάρχει κάποια τελεολογία ούτε την κατανοούσε ως εάν να είναι 'προοδευτική', όπως και ότι δεν υπάρχει κάποιος δημιουργός ή επιλογέας σαν τον Θεό ή τη Φύση ως υποκείμενο (Fleming, 1959, σ. 444). Κατ` αυτόν, η φυσική επιλογή δεν έχει κάποιο αρχικό αίτιο ή κάποιον τελικό σκοπό (βλ. Ward, 2003 – Ward, C. 'The evolution of human origins', *American*

[7] Ο όρος 'δαρβινισμός', που επρόκειτο να αποκτήσει διαφορετικές σημασίες ανάλογα με τον τρόπο αξιοποίησής του από διάφορους επιστήμονες και κοινωνικούς στοχαστές, μάλλον αποδόθηκε για πρώτη φορά το 1860 από τον T. H. Huxley – 'Darwin on the origin of Species', *Westminster Review*, σσ. 541-570.

[8] Για ένα παράδειγμα μεταξύ αναρίθμητων, ο W. Platt Ball (σε D. G. Ritchie, σ. v – Ritchie, D. G. *Darwinism and Politics*, 2η έκδ., London: Swan Sonnenschein, 1890) υποστήριξε ότι δεν πρέπει να υπάρχουν Κρατική παιδεία για όσους δεν έχουν να καταβάλλουν το τίμημα, Κρατική διατροφή των πεινασμένων παιδιών, Κρατική στέγη για τους φτωχούς, «ή κάθε ποσότητα Κρατικού σοσιαλισμού ή δημόσιας ή ιδιωτικής φιλανθρωπίας» γιατί αντιβαίνουν στους φυσικούς νόμους. Αντ` αυτών, πρότεινε πώς «(ο) υγιής Ατομισμός τον οποίο ο κ. Σπένσερ πρώτευσε σε ένθερμη υπεράσπιση πρέπει να επιτραπεί να έχει ελεύθερη δράση».

Anthropologist, 105(1), 2003, σσ. 77-88). Κι όμως, η πλειονότητα των εξελιξιστών που δήλωναν δαρβινιστές απέδωσαν όλες αυτές τις ιδιότητες – που παραπέμπουν μάλλον στο έργο του Malthus, του Λαμάρκ και άλλων – στον Ντάρβιν ως εάν να τις είχαν αντλήσει από τη θεωρία του (βλ. Freeman κ. ά., 1974 – Freeman, D., C. J. Bajema, J. Blacking, R; L. Carneiro, U. M. Cowgill, S. Genovés, C. C. Gillispie, M. T. Ghiselin, J. Greene, M. Harris, D. Heyduk, K. Imanishi, N. P. Lamb, E. Mayr, J. W. Raum και G. G. Simpson. 'The evolutionary theories of Charles Darwin and Herbert Spencer', *Current Anthropology*, 15(3), 1974, σσ. 211-237). Μια τέτοια ευρεία και με ιδιαίτερες συνέπειες παρερμηνεία που του αποδόθηκε έχει να κάνει με τη άποψη ότι ο άνθρωπος κατάγεται από τον πίθηκο, ότι αποτελεί μετεξέλιξή του. Ο Ντάρβιν αρνήθηκε επίμονα αυτή την άποψη, τονίζοντας ακόμα και σε μεταγενέστερες εκδόσεις του, για παράδειγμα την *Descent of Man* του 1871, ότι ο άνθρωπος και οι πίθηκοι κατάγονται από κοινό πρόγονο, ενώ και στην *Καταγωγή των Ειδών* είχε τονισει ότι η εξελικτική διαδικασία δεν έχει κάποιο σκοπό όπως και ότι δεν υπάρχουν μορφές ζωής που εξελίσσονται σε κάποιες άλλες 'ανώτερες' ή 'καλύτερες'.

Επιπλέον, σε μια σειρά από ζητήματα περί την εξέλιξη, κυρίως την κοινωνική ή ηθική εξέλιξη, άλλοι, όπως ο Σπένσερ, είχαν προηγηθεί με την κατάθεση παραπλήσιων ή φαινομενικά παραπλήσιων απόψεων που ίσως – ακριβέστερα, μάλλον – επηρέασαν τον Ντάρβιν, ιδίως μετά το 1859 (βλ. για σχετικά παραδείγματα και παραπομπές Howerth, 1916 – Howerth, I. W, 'Did Spencer anticipate Darwin?', *Science*, 43(1109), σσ. 462-464). Άλλωστε και ο ίδιος ο Ντάρβιν δεν ξεπέρασε την εποχή του: παρά το ότι ήταν σαφώς πιο προσεκτικός από τους άλλους εξ εφόδου δαρβινιστές ή όσους εκτίμησαν πως η προώθηση των ιδεών τους θα ήταν αποτελεσματικότερη υπό τον μανδύα του δαρβινισμού, στοχάστηκε στο πνεύμα της εποχής του μάλλον παρά πάνω ή πέρα από αυτήν. Για παράδειγμα, και η Rafter εντοπίζει το ότι στην ευρύτερη αντίληψη του Ντάρβιν περί εξέλιξης μετά την *Καταγωγή των Ειδών* εμφανίστηκαν ή αναδύθηκαν υπάρχουσες αλλά ανενεργές σχηματισμένες αντιλήψεις που έχουν να κάνουν με την κοινωνική ή ηθική εξέλιξη του ανθρώπου ως εάν να συνιστά απλή συνέχεια της φυσικής εξέλιξης. «(Ό)ταν ο γάμος, είτε μονογαμικός είτε πολυγαμικός, γίνεται κοινός, η ζήλεια οδηγεί στην εγχάραξη της θηλυκής αρετής· και από τι στιγμή που τιμάται θετικά θα τείνει να διαδίδεται στην ανύπαντρες θηλυκές.» Και, ομόλογα, ο Ντάρβιν συνεχίζει πως «η παρθενία προϋποθέτει αυτοέλεγχο» και συνεπώς «η ηθική αίσθηση είναι βασικά ταυτόσημη με τα κοινωνικά ένστικτα» - ουσιαστικά επαναλαμβάνοντας τη θέση που διατύπωσε το 1859 για την ύπαρξη συνδέσμου, συνέχειας (την οποία πάντως δεν διευκρινίζει αλλά μάλλον αφήνει ανοιχτή για τη λαμαρκιανή ή όποια άλλη θεωρία περί κληρονομιάς ή κληρονομικότητας) μεταξύ συνήθειας και ενστίκτου (βλ. παραπάνω σε τέλος προηγούμενου κεφαλαίου). Στις επόμενες μελέτες του ο Ντάρβιν παύει να είναι τόσο προσεκτικός, συχνά μεταβαίνει από τη φύση στην κοινωνία ως εάν να είναι φύση, και συχνά αποδέχεται ανάλογους απλοϊκούς αναγωγισμούς, όπως της ευρύτατης κοινωνικής ηθικής (ethics) σε ατομική ηθική (morality) και, μέσω αυτής, σε κοινωνικό ένστικτο. Άλλωστε, και ο ίδιος ο Ντάρβιν ήταν κοινωνικός δαρβινιστής, αν και με διαφορετικές εμφάσεις και τόνους σε σχέση με κάποιες από τις τάσεις του κοινωνικού δαρβινισμού. Ακριβέστερα, ο κοινωνικός δαρβινισμός που έφερε έως και την *Καταγωγή των Ειδών* εντάθηκε και μετεξελίχθηκε – με τον Ντάρβιν να χάνει μέρος της (βρετανικής) επιστημονικής αυστηρότητάς του, ίσως υπό την πίεση των ευρύτερων κοινωνικών περιστάσεων και την θεαματική έκρηξη του περιβάλλοντος κοινωνικο-δαρβινικού λόγου.

Μια τέτοια 'στιγμή' ταξικού κοινωνικού δαρβινισμού εκδηλώνεται στην *Καταγωγή του Ανθρώπου* που εκδόθηκε το 1871. Στη μελέτη αυτή ο Ντάρβιν, αναφέροντας σχετικά και «τον μεγάλο μας κοινωνικό φιλόσοφο Χέρμπερτ Σπένσερ» (σ. 123), εκτιμά πως η ανάπτυξη του ένστικτου της συμπάθειας στον άνθρωπο (ως κοινωνικό ζώο) έχει σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη μηχανισμών κοινωνικής πρόνοιας (αλλά και φιλανθρωπίας των εύπορων προς τους άπορους) οι οποίοι όμως επιτρέπουν στους φυσικά και πνευματικά ανίκανους όχι μόνον να επιβιώνουν αλλά και να αναπαράγονται. Αυτός ο περιορισμός του αγώνα για την επιβίωση στα 'πολιτισμένα έθνη' έχει όμως σαν ένα αποτέλεσμα ότι η 'βιολογική αξία', το γενετικό κεφάλαιο, του πολιτισμού τους κινδυνεύει να περιοριστεί (σσ. 97-127, βλ. και Hawkins, 1997, σ. 30).

Πέρα από την άγνοια των μηχανισμών αλληλεγγύης σε πολλά από τα 'απολίτιστα έθνη', η ανιστόρητη και δυτικο-ευρωκεντρική συλλογιστική του Ντάρβιν, όσο περισσότερο αξιοποιεί θεωρήματα των φιλελεύθερων οικονομικών που κατανοούν τον κόσμο σε κεφαλαιακούς όρους τόσο περισσότερο εκδηλώνει το κοινωνικο-δαρβινικό δυναμικό που φέρει σε ορισμένα ζητήματα. Μια άλλη, ενδιαφέρουσα 'στιγμή' όπου ο Ντάρβιν κλίνει προς τον φυλετικό κοινωνικό δαρβινισμό είναι η εκτίμησή του ότι ο περιορισμός του αγώνα για επιβίωση λαβαίνει χώρα μόνο στο εσωτερικό των 'πολιτισμένων εθνών'. Μεταξύ των διάφορων λαών, εθνοτήτων ή φυλών του ανθρώπου ο αγώνας για επιβίωση ισχύει σε 'φυσικούς' όρους, χωρίς ανθρώπινους περιορισμούς. Επιπλέον δε, ο Ντάρβιν υποστηρίζει και κατανοεί ως φυσική αναγκαιότητα για την παραπέρα βελτίωση του βιολογικού και πολιτισμικού δυναμικού του ανθρώπου ότι τα 'πολιτισμένα έθνη' θα εξολοθρεύσουν στο μέλλον τις 'άγριες φυλές' σε ολόκληρο τον πλανήτη όπως και τους 'ανθρωπόμορφους πιθήκους' (σσ. 180-184).

Ο Hawkins καταγράφει επίσης πως, βλέποντας ότι εκτεταμένες εκτάσεις γόνιμης γης 'αραιοκατοικούνται' από νομάδες, ο Ντάρβιν αναρωτιέται μήπως ο νόμος της φυσικής επιλογής δεν ήταν επαρκώς αυστηρός σ` αυτές τις περιπτώσεις (1997, σ. 30 και σε Ντάρβιν, σ. 219). Ο Ντάρβιν σταματά μόλις ένα βήμα πριν προτείνει, όπως οι ευγονιστές παράλληλοι αλλά και μεταγενέστεροί του, όπως ο 'πολιτισμένος άνθρωπος' αναλάβει το έργο να εφαρμόσει τον 'νόμο της φύσης' με πληρότητα. Έτσι κι αλλιώς, αρχικά η ευρωπαϊκή απολυταρχία και στη συνέχεια η χειραφετημένη δυτικο-ευρωπαϊκή αστική τάξη σε πολλαπλάσια έκταση και ένταση, ήδη έκανε πράξη τον 'νόμο της φύσης', εξολοθρεύοντας ολόκληρους λαούς σε πολλές περιοχές του πλανήτη με σκοπό την ιδιοποίηση των πόρων τους.

Ομόλογα, ο Ντάρβιν δεν φαίνεται να έχει άξιες λόγου αμφιβολίες σχετικά με την (και) πνευματική κατωτερότητα της γυναίκας μπροστά στον άνδρα. Επίσης, ο Ντάρβιν δεμ αμφιβάλλει για την κατωτερότητα των άλλων λαών μπροστά στον Ευρωπαίο. Στην κλίμακα ανωτερότητας-κατωτερότητας που ο Ντάρβιν θεωρεί ως εάν να είναι αυτονόητη, τοποθετεί τη γυναίκα στην ίδια κλίμακα με τις 'πρωτόγονες φυλές'. Μεταξύ πολλών άλλων, ο Ντάρβιν (σσ. 503-504) αναφέρει πως «(ε)ίναι γενικά αποδεκτό ότι στη γυναίκα οι δυνατότητες προαισθήματος, γρήγορης αντίληψης, και ίσως μίμησης είναι ισχυρότερα σημειωμένες απ` ό,τι στον άνδρα· αλλά κάποιες, τουλάχιστον, από αυτές της ιδιότητες είναι χαρακτηριστικές και των κατώτερων φυλών, και συνεπώς ενός παρελθόντος και κατώτερης κατάστασης του πολιτισμού. … Η κύρια διαφορά στις πνευματικές δυνάμεις των δύο φύλων φαίνεται από το ότι ο άνδρας επιτυγχάνει υψηλότερη διάκριση, σε ότι και αν αναλαμβάνει, απ` ό,τι μπορεί η γυναίκα – είτε απαιτεί βυθύτερο στοχασμό, λόγο, ή φαντασία, ή έστω τη χρήση των αισθήσεων και των χεριών». Για να ενισχύσει επιστημονικά το 'γενικά αποδεκτό' αυτό συμπέρασμα, ο Ντάρβιν (σ. 504) στηρίζεται και στον 'νόμο της απόκλισης από τους μέσους όρους' που διατύπωσε ο ιδρυτής του ευγονισμού, Φράνσις Γκάλτον. Ο Ντάρβιν (*Καταγωγή του Ανθρώπου*, σ. 566) μετέφερε επιδοκιμαστικά την άποψη του Vogt πως «η διαφορά μεταξύ των φύλων, όσον αφορά στο κρανιακό κοίλωμα, αυξάνεται με την ανάπτυξη της ράτσας, έτσι ώστε ο αρσενικός Ευρωπαίος αριστεύει πολύ περισσότερο από τη θηλυκή, απ` ό,τι ο νέγρος από τη νέγρα». Σε μια σύνθεση σεξισμού και ρατσισμού, κατά τον Vogt και τον Ντάρβιν, όχι μόνον ο Ευρωπαίος είναι ανώτερος του νέγρου, αλλά, επίσης, είναι περισσότερο ανώτερος από την Ευρωπαία απ` ό,τι ο νέγρος από τη νέγρα. Κατά σύμπτωση, ο Ντάρβιν θεωρεί ως εάν να είναι δεδομένο και επιστημονικά αποδειγμένο ότι ο ανώτερος, ο κορυφαίος άνθρωπος είναι ο Ευρωπαίος άνδρας. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη και το ομόλογο πλέγμα θεωρήσεων που, συγχέοντας κυριαρχία και ανωτερότητα, υποστήριζαν ότι ο αστός είναι ανώτερος των εργατών, αγροτών και υπαλλήλων (βλ. Λάζος, 2011), κορυφαίος άνθρωπος (και) για τον Ντάρβιν είναι ο Ευρωπαίος αστός.

Επιστρέφοντας στην *Καταγωγή των Ειδών* του 1859, το συγκεκριμένο έργο του Ντάρβιν ήταν καταρχήν επιστημονικό – τόσο ως σκοπιμότητα όσο και ως τρόπος προσπάθειας. Με την *Καταγωγή των Ειδών*, ο Ντάρβιν υποστήριξε ότι αποκάλυψε τους πραγματικούς αιτιακούς μηχανισμούς που οργάνωναν τη ζωή ως φυσικό κόσμο – και, κατά προέκταση, τη ζωή στον κοινωνικό κόσμο (Dickens, 2007, σ. 9). Πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι το έργο του ήταν και προϊόν της εποχής του ή, αλλιώς, συνέστησε μιαν επιστημονική μελέτη που οργανώθηκε και διατυπώθηκε με τρόπο που να ανταποκρίνεται και στα ευρύτερα κοινωνιακά ζητήματα της εποχής από την οπτική της ευρείας αστικής τάξης, κυρίως της αυτοκρατορικής βρετανικής. «Οι εξελικτικές ιδέες, είτε μιας Σπενσεριανής είτε μιας αμέσως δαρβινικής φύσης, ήταν σε μεγάλο βαθμό μια 'κοινωνική κατασκευή'. Και τέτοιες ιδέες στρατολογήθηκαν για να υπηρετήσουν διακριτά κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα. Οι επιστημονικές ιδέες του Ντάρβιν επίσης ήταν ένα προϊόν του καιρού του» (Dickens, σ. 29). Η καθυστέρηση στην έκδοση των αποτελέσμάτων της έρευνάς του λόγω του φόβου της αντίδρασης από την πλευρά των δημιουργιστών και της θεσμοθετημένης θρησκείας, όπως και οι επιδράσεις που δέχτηκε και μερικά αφομοίωσε από τον κοινωνικό δαρβινισμό και τα άλλα ρεύματα ιδεών που επιχειρούσαν να αποδείξουν και να επιβάλλουν τη μελέτη της κοινωνίας σε όρους φύσης – μιας φύσης που ήταν προσχηματισμένη σε όρους κοινωνίας του ελεύθερου ανταγωνισμού – είναι ενδεικτικές. Επίσης, οι γενικές ιδέες που διαμόρφωσε σε νατουραλιστική γλώσσα ο Ντάρβιν στην *Καταγωγή των Ειδών* δεν ήταν απόλυτα πρωτότυπες· ήταν ήδη διάχυτες στους κύκλους των ποικίλων στοχαστών και ανώτερων κρατικών λειτουργών. Ο P. Matthew διατύπωσε (στην ορολογία του ίδιου αλλά και του Ντάρβιν, ανακάλυψε) τον νόμο της φυσικής επιλογής σαφώς πριν από τον Ντάρβιν, κάτι που και ο ίδιος ο Ντάρβιν αποδέχτηκε και ανέφερε σε επόμενες εκδόσεις της *Καταγωγής των Ειδών* (βλ. σχετικά και Hawkins, 1997, σ. 56). Επίσης, ο A. R. Wallace (Ουώλας) έχει γίνει αποδεκτός ως ο στοχαστής που διατύπωσε τη θεωρία της φυσικής επιλογής (ή 'ανακάλυψε' το νόμο της φυσικής επιλογής) πριν από τον Ντάρβιν. Μάλιστα, η δημοσίευση των σχετικών απόψεων κατά τη δεκαετία του 1850 από τον Wallace πίεσε τον Ντάρβιν να βιαστεί να δημοσιεύσει τη δική του μελέτη. Όπως αναφέρει ο Dickens (2000, σσ. 10-11), «(ο) Ντάρβιν και ο Wallace είναι ίσως οι πιο γνωστοί στην αντιπαράθεση με τη Βικτωριανή Χριστιανικότητα και την ιδέα της δημιουργίας του κόσμου από τον Θεό.»

Ας κατατεθεί δε και το ότι ο Dickens εντοπίζει τρεις λόγους που η θεωρία της φυσικής επιλογής αποδόθηκε στον Ντάρβιν παρά στον Wallace: Πρώτο, ότι ήταν καλύτερα συνδεδεμένος με κύκλους της διανόησης και του κράτους, και, δεύτερο, ότι ο Wallace πέρασε πολύ χρόνο εκτός Βρετανίας σε έρευνες στον Αμαζόνιο και τη Μαλαισία. Επιπλέον, δεν πρέπει να υποτιμηθεί ότι ο Wallace είχε επηρεαστεί από τον σοσιαλισμό του Owen, κάτι που δεν ενθουσίασε ιδιαίτερα τους διάφορους συντηρητικούς χώρους που έστρεψαν την προσοχή τους στις σχετικές θεωρήσεις.[9]

Συγχρόνως, ο Ντάρβιν σε μεγάλο βαθμό εξαρτιόταν και από το προηγούμενο επιστημονικό έργο στο οποίο εδραζόταν. Μια τέτοια και μάλιστα σημαντική έδρα αποτέλεσε και ο Μάλθους που, κυρίως με το έργο του *An Essay on the Principle of Population* (1798) για την κατανόηση της ανθρώπινης κοινωνίας, επηρέασε σημαντικά και ίσως αποφασιστικά τον Ντάρβιν. Ο Μάλθους υποστήριξε πως ο πληθυσμός μιας κοινωνίας αυξάνεται γεωμετρικά, ενώ τα αποθέματα τροφής αυξάνονται μόνον αριθμητικά, με αποτέλεσμα το αναπόφευκτο αδιέξοδο και την (από) κρίση (έως καταστροφή) που περιλαμβάνει την περιοδική εκδήλωση λιμών, λοιμών και άλλων μεταδοτικών ασθενειών, πολέμων και άλλων καταστροφών.

[9] Για παράδειγμα, Ospovat, 1980 – Ospovat, D. 'God and Natural Selection', Journal *of the History of Biology*, 1980, 13, σσ. 169-194.

[Βλ. Lee και Anderson, 2000 – Lee, R. και M. Anderson. 'Malthus in state space: Macroeconomic-demographic relations in Engish history, 1540-1870', *Journal of Population Economics*, 2000, 15, σσ. 195-220 που αναλύουν και τη σχέση γονιμότητας, θνησιμότητας, πληθυσμιακού μεγέθους, και πραγματικού μεροκάματου στο μαλθουσιανο επιχείρημα. Επίσης, ο Μάλθους υποστήριξε ότι πρέπει να αναπτυχθούν μορφές ελέγχου της αύξησης του πληθυσμού, ηθικές (όπως η σεξουαλική αποχή και η καθυστέρηση του γάμου μέχρις ότου υπάρχει η απαραίτητη οικονομική βάση) και θεσμικές (όπως η απαγόρευση του γάμου στους φτωχούς και σε όσους έπασχαν από κάποιες ασθένειες ή γενετικές ανωμαλίες). Η άποψη του Μάλθους – παρά το γραμμικό και ανιστόρητο που τη χαρακτηρίζει ως επιχειρηματολογία και το ότι προσεγγίζει την κοινωνία ως εάν να είναι αταξική και χωρίς να λαβαίνει υπόψη την τεχνολογική ανάπτυξη και τον φορέα που την ελέγχει και κατευθύνει – αναδύθηκε και στην επιχειρηματολογία των κοινωνικών δαρβινιστών και των ευγονιστών στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Όμως, ο Ντάρβιν δεν είχε τη δυνατότητα, την κατάρτιση ή τη διάθεση να εντοπίσει τις αντιφάσεις της μαλθουσιανής θεώρησης. Εμφανίζεται να την έχει αφομοιώσει ευθύς εξαρχής, οργανώνοντας ένα επιχείρημα με τρόπο που να απαντά και στο μαλθουσιανό αδιέξοδο. Όπως αναφέρει ο σύγχρονός του γιατρός D. G. Ritchie (Ritchie, D. G. *Darwinism and Politics*, 2^{η} έκδ., London: Swan Sonnenschein, 1890), «(ο) ίδιος ο Τσαρλς Ντάρβιν μάς είπε ότι ήταν το *Essay on Population* του Μάλθους το οποίο και του πρότεινε τη θεωρία της Φυσικής Επιλογής» (σ. 1). Και ο Ritchie συνεχίζει λίγο παρακάτω: «Έτσι, μια οικονομική πραγματεία πρότεινε την απάντηση στο μεγάλο βιολογικό πρόβλημα· και συνεπώς ταιριάζει ότι οι βιολογικοί τύποι θα πρέπει, με τη σειρά τους, να εφαρμόζονται για την εξήγηση των κοινωνικών συνθηκών.» (σσ. 1-2) Ουσιαστικά, ο Ντάρβιν δεν ανακάλυψε κάποιους 'κρυμένους' καθολικούς νόμους στη φυσική ζωή. Μάλλον, ερμήνευσε τη φυσική ζωή με βάση τους ταξιστικούς, ρατσιστικούς αλλά και σεξιστικούς όρους κυριαρχίας της εποχής του. «Στον Μάλθους, η ιδέα του αγώνα για την επιβίωση ήταν πολύ άβολη· αλλά, όταν επιστρέφει στα οικονομικά αφού περάσει μέσω της βιολογίας, σχηματίζει ένα πολύ βολικό δόγμα για όλους αυτούς που είναι ικανοποιημένοι με τα πράγματα ως έχουν. Υποστηρίζεται ότι η επιστημονική γνώμη μπορεί να χρησιμοποιηθεί ευλογοφανώς για να υποστηρίξει τις ανισότητες του κοινωνικού οργανισμού … Η πίστη σε Ελευθερία, Ισότητα και Αδελφοσύνη μπορεί να απορριφθεί σαν μεταφυσική φαντασία, … οι φιλοδοξίες του σοσιαλισμού μπορούν να μπουν στην άκρη σαν μια ηλίθια άρνηση του παντοτινού οικονομικού ανταγωνισμού που επικυρώνεται από τυ φύση … .» (σ. 3)

Ο 'αρχικός' δημοσιευμένος Ντάρβιν της *Καταγωγής των Ειδών*, υποστηρίζοντας ότι η εξέλιξη εδραζόταν στη φυσική επιλογή, σε μια καταγωγή χωρίς ενδογενεακές αλλά μόνο διαγενεακές τροποποιήσεις, κατέθεσε μιαν ελαχιστα ή καθόλου ελαστική έδρα κατανόησης της εξέλιξης σε σύγκριση με τον Λαμάρκ. Αντί της λαμαρκιανής άποψης που πρότεινε μιαν 'ήπια' διαδικασία προσαρμογής μέσω ικανοποίησης των άμεσων αναγκών σε κάθε γενιά, η δαρβινική άποψη ήταν σαφώς πιο 'σκληρή', αυστηρή. Θυμίζοντας τις πολιτικο-οικονομικές συνθήκες ακραίας βαρβαρότητας που επικρατούσαν στη Μεγάλη Βρετανία κατά τον 19^{ο} αιώνα και στο πλαίσιο των οποίων έγραφε, η δαρβινική θεώρηση ήταν ψυχρή, αδιάφορη και σπάταλη για τη ζωή: *σε φυσικές συνθήκες*, όποιο είδος δεν προσαρμοζόταν διαγενεακά, με την αναπαραγωγή ατόμων-φορέων που έφεραν αυθόρμητα και όχι μέσω χρήσης-αχρησίας τα απαραίτητα χαρακτηριστικά, έσβηνε. Ο κοινωνικός δαρβινισμός, πριν και μετά τον Ντάρβιν – όπως και ο άτακτος και μερικός κοινωνικός δαρβινισμός του ίδιου του Ντάρβιν, ιδίως μετά την έκδοση της *Καταγωγής των Ειδών* – κατέθεσε και μετέφερε όπως-όπως τη θέση αυτήν ως εάν να είναι αυτονόητο πως είναι εύλογη και ηθική, ουσιαστικά αναγκαία, στην κοινωνία. Ο δε ευγονισμός ήρθε να προτείνει την παρέμβαση του κράτους (σε συνδυασμό με την αγορά εργασίας) ώστε να επιταχυνθεί η φυσική διαδικασία. Πάντως, ο κοινωνικός δαρβινισμός δεν εδράστηκε κυρίως στον Ντάρβιν, ούτε ξεκίνησε εμπνεόμενος απ` αυτόν. Χρησιμοποίησε το όνομα του Ντάρβιν περισσότερο για λόγους προσθήκης κύρους και πίστωσης επιστημοσύνης σε όρους φυσικών επιστημών, του βασικού φετίχ που έφερε ο θετικισμός και το οποίο εισήγαγε στις κοινωνικές επιστήμες και τις επιστήμες του ανθρώπου.

Β3. Λαμάρκ και Ντάρβιν

Είναι δε ιδιαίτερης σημασίας και πρέπει να τονιστεί ότι σχεδόν το σύνολο των εξελιξιστών, περιλαμβανομένων και των δαρβινιστών και κοινωνικών δαρβινιστών, ενέταξαν τη(ν ειδική στην ευρύτερη λαμαρκιανή θεώρηση) θεωρία περί κληρονομικότητας επίκτητων χαρακτηριστικών στις επιχειρηματολογίες τους. Το αυτό ίσχυσε και με τον ίδιο τον Ντάρβιν σε έργα μεταγενέστερα της *Καταγωγής των Ειδών* (1859, βλ. σχετικά και Egerton, 1976 – Egerton, F. N. 'Darwin`s early reading of Lamarck', *Isis*, 67(3), 1976, σσ. 452-466). Όπως αναφέρει και ο Fleming (1959, σσ. 444 – Fleming, D. 'The cantenary of the Origin of Species', *Journal of the History of Ideas*, 20(3), 1959, σσ. 437-446), «(ο)υσιαστικά, και ο ίδιος ο Ντάρβιν δεν ησύχασε μέχρι να γεμίσει το *δικό* του κενό με μιαν επιστήμη της κληρονομικότητας. Σε επόμενες εκδόσεις της *Καταγωγής των Ειδών* συνεχώς είχε περισσότερο καταφύγιο στις Λαμαρκιανές έννοιες της χρήσης και αχρησίας και κληρονομιάς των επίκτητων χαρακτηριστικών· και στις *Variations of Animals and Plants under Domestication* του 1968, αναβίωσε την προ-Σωκρατική ιδέα της πανγένεσης, τη ροή αντιπροσωπευτικών στοιχείων από κάθε περιοχή του σώματος στα ωάρια και τα σπερματοζωάρια, και έδωσε αξιόλογη ενθάρρυνση στην έννοια της συγχωνευόμενης κληρονομιάς, με τον απόγονο να υποτίθεται ότι είναι ενδιάμεσος των γονέων σε κάθε δοσμένο χαρακτηριστικό.» Στη δε *Καταγωγή του Ανθρώπου* του 1871 αλλά

και την *Έκφραση των Συναισθηματων στον Άνθρωπο και τα Ζώα* του 1872 ο Ντάρβιν, αφού δεν είναι σε θέση να σχηματίσει μια δική του συνεκτική και πλήρη θεωρία περί κληρονομιάς ή κληρονομικότητας, εμφανίζεται να αξιοποιεί τη λαμαρκιανή θέση περί κληρονομιάς στους απογόνους οργάνων και ιδιοτήτων ανάλογα με τη χρήση τους. Όπως συμπεραίνει και ο Dickens (2000, σ. 17), «(μ)ε την *Καταγωγή του Ανθρώπου* … ο Ντάρβιν άρχισε να αποδίδει μεγαλύτερη έμφαση στην πιθανότητα της κληρονόμησης επίκτητων χαρακτηριστικών», δηλαδή να αξιοποιεί και την λαμαρκιανή θεωρία, με τη μεταφορά επίκτητων χαρακτηριστικών στους απογόνους – ο Ντάρβιν κάνει λόγο και για 'κληρονομούμενη συνήθεια' (*Καταγωγή του Ανθρώπου*, σ. 156) - να καταλαμβάνει μια, δευτερεύουσα έστω, θέση δίπλα στο νόμο της φυσικής επιλογής.

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι και η *Καταγωγή των Ειδών* περιλαμβάνει ένα σημαντικό 'άνοιγμα' για την εισαγωγή της λαμαρκιανής θεώρησης στο πλαίσιο της ευρύτερης δαρβινικής θεώρησης. Για παράδειγμα, στις σσ. 11-12 εμφανίζεται η έννοια της συνήθειας και συνδέεται με την έννοια του ένστικτου, με τον Ντάρβιν να βλέπει τη δυνατότητα μιας μετατρεψιμότητας της συνήθειας σε ένστικτο στο κεφάλαιο VII (σσ. 207-244). Αλλά και στα Συμπεράσματα της μελέτης του ο Ντάρβιν διευκρινίζει με τρόπο που δύσκολα επιδέχεται παρανοήσεων: Μεταξύ άλλων, «(χ)ωρίς αμφιβολία, η συνήθεια κάποιες φορές έρχεται ενεργά να τροποποιήσει τα ένστικτα» και «(η) αχρησία, μερικές φορές βοηθούμενη από τη φυσική επιλογή, θα τείνει συχνά να περιορίσει ένα όργανο, όταν έχει γίνει άχρηστο από τις αλλαγές στις συνήθειες ή κάτω από αλλαγμένες συνθήκες στη ζωή· και, από αυτή την οπτική, μπορούμε να καταλάβουμε ξεκάθαρα το νόημα των στοιχειωδών οργάνων. Αλλά η αχρησία και η επιλογή θα δράσει (ενικός στο πρωτότυπο, Γ. Λ.) γενικά πάνω σε κάθε πλάσμα, όταν έχει έρθει (ενικός στο πρωτότυπο, Γ. Λ.) στην ωριμότητα και έχει να παίξει τον πλήρη ρόλο του στον αγώνα για επιβίωση, και συνεπώς θα έχει περιορισμένη δύναμη να δρά σε κάποιο όργανο κατά τη διάρκεια της πρώιμης ζωής· συνεπώς το όργανο δεν θα περιοριστεί ή καταστεί στοιχειώδες κατά τη διάρκεια αυτής της πρώιμης ζωής (σσ. 474 και 479-480). Ανάλογα, όταν ο Ντάρβιν αναλύει την έννοια της (γενετικής) κληρονομιάς αναφέρεται στον Λαμάρκ ως πρωτοπόρο στην εξήγηση της διαφοράς μεταξύ πραγματικών συγγενειών και αναλογικών ή προσαρμοστικών ομοιοτήτων (σ. 427), όπως επίσης και αναφέρει ότι η μελέτη του Lucas – ο οποίος εδράστηκε στον Λαμάρκ – είναι η πληρέστερη και καλύτερη στο θέμα (σ. 12). Η λαμαρκιανή θεώρηση ήρθε να ενισχύσει τη θεωρία περί φυσικής επιλογής με έμμεσο τρόπο, με το να καλύπτει ορισμένα κρίσιμα κενά της. Χαρακτηριστική είναι και η άποψη που καταθέτει ο Ντάρβιν στον πρόλογο της μελέτης του *Η Καταγωγή του Ανθρώπου* (*The Descend of Man* (σσ. v-vi – Darwin, C. *The Descend of Man, and Selection in Relation to Sex*, London: John Murray 1882 (1871), 2η έκδοση, αναθεωρημένη και επαυξημένη) που εκδόθηκε το 1871: «Παίρνω την ευκαιρία να παρατηρήσω ότι οι κριτικοί μου συχνά υποθέτουν ότι αποδίδω όλες τις αλλαγές της σωματικής δομής και την πνευματικής ισχύος αποκλειστικά στη φυσική επιλογή αυτών των μεταβολών που συχνά ονομάζονται αυθόρμητες· ενώ, ακόμα και την πρώτη έκδοση της 'Καταγωγής των Ειδών', δήλωσα με σαφή τρόπο ότι μεγάλο βάρος πρέπει να αποδοθεί στις κληρονομούμενες συνέπειες της χρήσης και αχρησίας, αναφερόμενος τόσο στο σώμα όσο και το πνεύμα. Επίσης, απέδωσα κάποιο μερίδιο τροποποίησης στην άμεση και παρατεταμένη δράση των μεταβαλλόμενων συνθηκών της ζωής. Κάποιος χώρος πρέπει να δοθεί, επίσης, για ευκαιριακές αντιστροφές της δομής.» Η *Καταγωγή του Ανθρώπου* (βλ. για παράδειγμα σσ. 66-67, 97-126, 127-145) διαπερνάται από μια (λαμαρκιανή) κεντρική ιδέα του Ντάρβιν, έναν νόμο κληρονομιάς των χαρακτηριστικών από γενιά σε γενιά ο οποίος ισχύει για όλες τις μορφές ζωής περιλαμβανομένου και του ανθρώπου: ότι η μετάδοση και ανάπτυξη επίκτητων χαρακτηριστικών συνιστούν αποφασιστικής σημασίας παράγοντες στην εξέλιξη, έστω και αν δεν εκδηλώνονται στους άμεσους απόγονους.

Είναι για λόγους σαν κι` αυτούς που ο van den Berghe (1982, σ. 505 – Berghe, P. van den. 'The Marx-Darwin connection: Kindred souls in disparate garb', *Contemporary Sociology*, 1982, 12(5), σσ. 503-505), έστω και με μιαν υπερβολή που μάλλον προέρχεται από το ότι δεν λαβαίνει υπόψη τη διαφορά κλίμακας των δύο θεωρήσεων, εκτιμά πως «ο Ντάρβιν ήταν ένας Λαμαρκιανός (με την έννοια ότι πίστευε, έκδηλα, ότι ο μηχανισμός της εξέλιξης ήταν η κληρονομιά επίκτητων χαρακτηριστικών). Πράγματι, η κορυφαία ειρωνεία είναι ότι ο Ντάρβιν ήταν πολύ περισσότερο ένας Λαμαρκιανός απ` ό,τι ήταν ο ίδιος ο Λαμάρκ, για τον οποίο η κληρονομιά επίκτητων χαρακτηριστικών κάθεάλλο παρά ήταν μια κεντρική θέση της εξελικτικής εικόνας του.»

Λίγο παρακάτω, ο Ντάρβιν προβαίνει σε μια ιδιαίτερα σημαντική διευκρίνιση, αναφέροντας πως «έδωσα ένα ανεκτά καθαρό σχήμα (της φυσικής επιλογής) στην πρώτη έκδοση της 'Καταγωγής των Ειδών' όπου και δήλωσα ότι είναι εφαρμόσιμη και στον άνθρωπο». Η διευκρίνιση αυτή επρόκειτο να αποδειχτεί σημαντική τόσο για τον κοινωνικό δαρβινισμό και τον αναπτυσσόμενο ευγονισμό όσο και, ειδικότερα, τους προσανατολισμούς του στοχασμού για το έγκλημα, περιλαμβανόμενης και της εγκληματολογίας στους πρώτους σχηματισμούς της. Με τη διευκρίνιση αυτήν – στο πλαίσιο της στροφής μεγάλης μερίδας συστηρητικών και φιλελεύθερων στοχαστών και επιστημόνων προς τα ζητήματα της διαχείρισης και του ελέγχου των εργατικών τάξεων όπως και των λαών σε όρους αποικιοκρατίας, και της δημιουργίας όρων εξήγησης και ερμηνείας της αστικής κυριαρχίας ως εάν να είναι φυσική, εύλογη και ηθική κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα – ο Ντάρβιν συγκατένευσε στην εισαγωγή της φυσικής επιλογής στη μελέτη του κοινωνικού ανθρώπου και της κοινωνίας από τους κοινωνικούς δαρβινιστές και ευγονιστές στη μελέτη τους ως εάν να συνιστούν φυσικές καταστάσεις – ακριβέστερα, ως εάν να συνιστούν μόνον ή κυρίως φυσικές καταστάσεις. Για παράδειγμα, στην *Καταγωγή του Ανθρώπου* (σ. 88), ο Ντάρβιν εμφανίζεται να αποδίδει με βεβαιότητα ότι η γραφή είναι ικανότητα που κληρονομείται από τους προγόνους. Παρ` όλ` αυτά, σε κάποια σημαντικά ζητήματα σχετικά με τους φορείς της εξέλιξης εμφανίζεται να προτείνει αντιτιθέμενες θέσεις. Ο Ritchie (σσ. 7 και 46)

καταγράφει (αν και δεν εντοπίζει) μια τέτοια αντίθεση στη σκέψη του Ντάρβιν σ` ό,τι αφορά στην εφαρμογή της θεωρίας της φυσικής επιλογής στην κοινωνία. Από τη μια, υποστηρίζει πως «κλίνω προς το να συμφωνήσω με τον Φράνσις Γκάλτον ότι η εκπαίδευση και το περιβάλλον παράγουν μόνον ένα μικρό αποτέλεσμα στο μυαλό του καθενός, και ότι οι περισσότερες από τις ποιότητές μας είναι εγγενείς». Από την άλλη όμως, περίπου την ίδιο περίοδο, ο Ντάρβιν καταθέτει και την ακόλουθη θέση: «όσο σημαντικός και αν ήταν ο και ακόμα είναι αγώνας για την επιβίωση, όμως, όσον αφορά το υψηλότερο μέρος της φύσης του ανθρώπου υπάρχουν άλλοι φορείς που είναι πιο σημαντικοί. Γιατί οι ηθικές ιδιότητες προωθούνται, είτε άμεσα είτε έμμεσα, πολύ περισσότερο μέσω των επιδράσεων της συνήθειας, των δυνατοτήτων του λόγου, τη διδασκαλία, τη θρησκεία, κλπ., παρά μέσω της φυσικής επιλογής· αν και στον τελευταίο φορέα μπορούν να αποδοθούν με ασφάλεια τα κοινωνικά ένστικτα που πρόσφεραν τη βάση για την ανάπτυξη του ηθικού αισθήματος». Παρά το ότι από την *Καταγωγή των Ειδών* (1859) προς την *Καταγωγή του Ανθρώπου* (1871) ο Ντάρβιν έκλινε σαφώς προς τον κοινωνικό δαρβινισμό, φαίνεται να παρέμεινε ένας προσεκτικότερος πολλών άλλων κοινωνικός στοχαστής.

Όπως φάνηκε λίγο παραπάνω, ακόμα και το 1888 αλλά και κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν, το έργο του Λαμάρκ διαδιδόταν και διαβαζόταν συστηματικά παρά την επικράτηση του δαρβινισμού ως κυρίαρχου υποδείγματος για τη μελέτη της εξέλιξης των ειδών αλλά και της κοινωνικής εξέλιξης. Ουσιαστικά, όπως θα φανεί και στη συνέχεια της μελέτης, είναι οι λαμαρκιανές και νεο-λαμαρκιανές ευρύτερες αντιλήψεις που συν-κυριάρχησαν με τον δαρβινισμό στον συντηρητικό και φιλελεύθερο στοχασμό και τη συζήτηση περί φυσικής, οργανικής αλλά και κοινωνικής εξέλιξης, ακόμα και όταν οι επιχειρηματολογίες που τις περιλάμβαναν ονομάζονταν δαρβινικές ή νεο-δαρβινικές (Bailey, L. H. 'Neo-lamarkisim and neo-darwinism', *The American Naturalist*, 28(332), 1894, σσ. 661-678) ή περιλάμβαναν διαφωνίες σε κάποιο επίπεδο (βλ. στη συνέχεια τις σχετικές απόψεις του R. Lankester).

Πέρα από τη Βρετανία, ο δαρβινισμός έγινε δεκτός και υιοθετήθηκε από κοινωνικούς στοχαστές και φυσικούς και κοινωνικούς επιστήμονες σε μια σειρά ευρωπαϊκών χωρών. Στη **Γερμανία** αξιοποιήθηκε από μια μεγάλη μερίδα βιολόγων και γενικότερα νατουραλιστών, ευθύς εξαρχής με την εφαρμογή του και στην ερμηνεία της κοινωνίας, δηλαδή ως κοινωνικός δαρβινισμός. Αρχικά, τράβηξε το ενδιαφέρον φιλελεύθερων στοχαστών που τον αξιοποίησαν στην κατεύθυνση μιας φυσικοποίησης των αρχών που υποστήριζαν, όπως της ατομικής ιδιοκτησίας και του οικονομικού ανταγωνισμού. Ο (μερικά τροποποιημένος από τον Σπένσερ και άλλους) δαρβινισμός φαινόταν να υποστηρίζει ότι η 'επιβίωση του ισχυρότερου' στην κοινωνία ίσχυε και στη – ή προερχόταν από τη – φύση. Σύντομα ο δαρβινισμός άρχισε να αξιοποιείται από ποικίλους ρατσιστές, σεξιστές και ταξιστές, άρχισε δε μια ευρεία προσπάθεια εκλαΐκευσής του. Μεταξύ άλλων, ο ζωολόγος Haeckel, που εδραζόταν τόσο στον Ντάρβιν όσο και τον Λαμάρκ, διατύπωσε τον Βιογενετικό Νόμο, όπου υποστήριζε πως η ανάπτυξη του έμβρυου είναι ομόλογη της ανάπτυξης του ανθρώπινου είδους. Επίσης, σε όρους κοινωνικού δαρβινισμού, ο Haeckel απέρριπτε τις αρχές του σοσιαλισμού, τάχθηκε ενάντια σε κάθε προστασία της εργασίας και υπέρ του ελεύθερου ανταγωνισμού μεταξύ των εργατών για την εξασφάλιση του ημερομίσθιου, υποστήριξε την αναγκαιότητα της κοινωνικής ανισότητας. Επίσης, πρότεινε ότι, σε συνδυασμό με τους νόμους της ελεύθερης αγοράς εργασίας, ήταν αναγκαία και η λήψη ποινικών μέτρων αλλά και μέτρων ασυλοποίησης ώστε να καθαρίσει η κοινωνία από τους κάθε είδους εκφυλισμένους, εγκληματίες, τρελούς, ασθενείς με χρόνιες παθήσεις κοκ. (Haeckel, 1976, σσ. 170-370 σε τόμους Ι και ΙΙ) Haeckel, E. *The History of Creation, or the Development of the Earth and its Inhabitans by the Action of Natural Causes*, δύο τόμοι, London: King, 1876). Αξίζει να αναφερθεί ότι στην ίδια μελέτη όπως και σε άλλες ο Haeckel, που έτυχε ευρύτατης αποδοχής στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, υποστήριζε την 'εξαφάνιση' των άρρωστων ή ελαττωματικών παιδιών και επικροτούσε τη γενοκτονία των Ινδιάνων στη Βόρεια Αμερική από τους λευκούς αποικιοκράτες (βλ. και παρακάτω όπου το έργο του Haeckel εξετάζεται λεπτομερέστερα).

Από την άλλη, στη **Γαλλία** ο δαρβινισμός έγινε αμέσως αποδεκτός, επρόκειτο όπως να συναντήσει μερικές μεν αλλά σημαντικές αντιστάσεις και ενστάσεις από διαφορετικές εκδοχές μονοπαραγοντικού ή πολυπαραγοντικού ντετερμινισμού και το έργο κοινωνικών επιστημόνων όπως ο Ντύρκεμ. Μάλλον σημαντικότερη υποστηρίκτρια του δαρβινισμού ήταν η μεταφράστρια της *Καταγωγής των Ειδών* στη γαλλική γλώσσα Clemernce-Auguste Royer, που εδραζόταν στις αρχές του λαμαρκισμού και των φιλελεύθερων οικονομικών και υποστήριζε μιαν έννοια περί προόδου ομόλογη αυτής που περιλάμβανε ο δαρβινισμός, πίστευε ότι ο δαρβινισμός αποτελούσε ισχυρό σύμμαχο του φιλελευθερισμού, κατανοούσε δε την κοινωνία ως εάν να είναι ένας οργανισμός. Η Royer ήταν πολέμιος κάθε ιδέας ουσιαστικής ισότητας, υποστηρίζοντας ότι η κοινωνική ανισότητα ήταν φυσική και αναγκαία. Ομόλογα, απέρριπτε κάθε ιδέα για τη δημιουργία συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας στη βάση της εκτίμησης ότι εναντιώνονται στην κοινωνική πρόδο. Κατ` αυτήν, οι φτωχοί, οι ανάπηροι, οι χρόνια ασθενείς και οι τρελοί – και γενικότερα, οι διάφορες μερίδες του πληθυσμού που κατανούνταν σαν 'υπόλειμμα' (βλ. Λάζος, 2011, σσ. 257-294) έπρεπε να αφεθούν στους 'νόμους της φύσης' ώστε να μην αναπαράγονται και επιβαρύνουν την κοινωνία του πολιτισμού και της προόδου (1866 – 'Avant Propos', *De L`origine des espéces, ou des lois du progrès chez les êtres organisés*, 2η έκδ., Paris: Guillaumin, 1866) – μιας φύσης που έμοιαζε τόσο πολύ, ουσιαστικά ομολογούσε, με τον φιλελεύθερο καπιταλισμό. Ο δε ομόλογός της φιλελεύθερος Βέλγος οικονομολόγος Gustave de Molinari (1880, σσ.85-94 – Molinari, G. de. *L` Evolution économique du dix-neuviéme siècle: théorie du progrés*, Paris: Reinwald, 1880), στη μελέτη του *L` evolution écomique* τόνισε πως ο ανταγωνισμός είναι αναγκαίος και αναντικατάστατος στην κοινωνία ώστε οι ισχυροί να απαλλοτριώνουν και σταδιακά να εξαφανίζουν τους

αδύναμους και, κατ` αυτό τον τρόπο, να επιτυγχάνεται η εξέλιξη προς την ευταξία και τη δικαιοσύνη. Όπως γίνεται φανερό και από τον τρόπο διατύπωσης των απόψεων της Royer και του Molinary, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και τις πρώτες δύο δεκαετίες του 20ου αιώνα, ο φιλελεύθερος στοχασμός δεν είχε την ανάγκη να εμμεσοποιεί ή να καλύπτει με φαινομενικά ουδέτερες ορολογίες τις ταξιστικές και ρατσιστικές ιδέες των οποίων παρέμεινε φορέας.

Συγχρόνως, όπως αναφέρει ο Swaaningen (1997, σσ. 31-33 – Swaaningen, R. van. *Critical Criminology. Visions from Europe*, London: Sage, 1997) στη Γαλλία υπήρχε ήδη από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα μια ισχυρή περιβαλλοντική σχολή, αρχικά με τους Guerry και Quetelet από τη δεκαετία του 1830. Η περιβαλλοντική σχολή προσέγγιζε σε όρους κοινωνικού περιβάλλοντος τα διάφορα κοινωνικά ζητήματα – μεταξύ αυτών και την κοινωνική απόκλιση και το έγκλημα – που αναπτύσσονταν στα μεγάλα αστυκά κέντρα της εκβιομηχάνισης. Έτσι, το 1885, ο γιατρός A. Lacassagne, όπως άλλωστε και οι κάθε λογής βιολογιστές της περιόδου, μετέφερε τη βακτηριολογία του Pasteur από την ιατρική και τον μικρόκοσμο της ζωής στην κοινωνία και τον άνθρωπο, υποστηρίζοντας ότι ο εγκληματίας μπορεί να ειδωθεί ως εάν να είναι ένα βακτήριο που ζεί εντός (ή μάλλον παρασιτεί σε βάρος) της κοινωνίας. Ο Lacassagne δεν φαίνεται να ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ότι η θέση του περί εγκληματία-βακτήριου συνέστησε μιαν απλουστευτική εκφραστική μεταφορά απόδοσης της κοινωνίας σε βιο-ιατρικούς όρους και την έλαβε υπόψη του ως εάν να αναφέρεται με επιστημονική πληρότητα στην κοινωνική πραγματικότητα που τον ενδιέφερε. Πάντως, σ` ό,τι αφορά στις όποιες αντιστάσεις και ενστάσεις απέναντι στον δαρβινισμό στη Γαλλία, αυτό που διαφεύγει από τον Swaaningen, μάλλον λόγω του τρόπου εστίασης στο αντικείμενό του, και έχει σαφώς μεγαλύτερη σημασία από την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής σχολής, είναι ότι ήδη από τη δεκαετία του 1850 αναπτύχθηκε ταχύτατα και έγινε ευρύτατα αποδεκτή στο μεγαλύτερο μέρος της αστικής διανόησης η θεώρηση περί εκφυλισμού του Morel. Ο Swaaningen φαίνεται να υπερτίμησε τη σημασία των περιβαλλοντικών προσεγγίσεων στη Γαλλία και, επειδή υποτίμησε τη σημασία της (επίσης λαμαρκιανής) θεώρησης του εκφυλισμού, προσέγγισε τους σχετικούς πληθυσμούς κυρίως σε όρους εγκληματικής τάξης (σ. 32). Μια σειρά λαμαρκιανών και σαφώς μη δαρβινικών κοινωνικών, ψυχολογικών και βιολογικών προσεγγίσεων φαίνεται να του διαφεύγουν ή μάλλον να υποτιμά τη σημασία τους και για την ανάπτυξη της εγκληματολογίας.

Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον G. Canguilhem (1975, σσ. 11-16 – Canguilhem, G. *Le mortal et le pathologique*, Paris, 1975), η λαμαρκιανής αφετηρίας έννοια της οργανικής ισορροπίας συνέστησε την έδρα των προσεγγίσεων σχετικά με την υγεία του οργανισμού και, κατά τη συνηθισμένη προέκταση της εποχής, της κοινωνίας σαν οργανισμού. Ό,τι συμβάλλει σ` αυτή την ισορροπία, είτε οργανική είτε κοινωνική, γίνεται κατανοητό από τον Canguilhem σαν 'κανονικό' ή 'υγιές', ενώ ό,τι την αμφισβητεί κατανοείται σαν 'αποκλίνον' ή 'παθολογικό' (βλ σχετικά και Λάζος, 2011). Παράλληλα, όπως καταγράφει ο Nye (1982, σ. 54-55 – Nye, R. A. 'Degenaration, neurasthenia and the culture of sport in Belle Epoque Grance', *Journal of Contemporary History*, 17(1), σσ. 51-68) άλλοι Γάλλοι βιολόγοι αρνούνταν τη δαρβινική θεώρηση περί φυσικής επιλογής ως πλαίσιου ανταγωνισμού μεταξύ των μελών του αυτού είδους. Αντ` αυτής, εδράζονταν στην εμβρυολογικής προέλευσης έννοια της οργανικής οικονομίας με βάση την οποία ο κάθε οργανισμός έφερε μια προσαρμογή των συστατικών του στοιχείων τέτοιαν ώστε να διασφαλίζει μια προσαρμοστική ισορροπία με το ευρύτερο περιβάλλον. Προσεγγίζοντας το ζήτημα στη βάση μιας ίσως τολμηρής γενίκευσης, οι δύο θεωρήσεις, του δαρβινισμού και των λαμαρκιανής προέλευσης προσεγγίσεων περί ισορροπίας, φαίνονται να αντικατοπτρίζουν τις ευρύτερες ιστορικές αναδιαρθρώσεις στις δύο κοινωνίες – την Αγγλία που, με την απουσία ενός ισχυρού εργατικού κινήματος, επικρατούσε ένας ελεύθερος ανταγωνισμός της επιβίωσης των προσαρμοσμένων ή μάλλον της εξόντωσης των λιγότερο προσαρμοσμένων, και τη Γαλλία των ισχυρών επαναστατικών παραδόσεων που επικρατούσαν τάσεις διασφάλισης της κοινωνικής αρμονίας και ισορροπίας. Δεν είναι τυχαίο ότι, σε όλες τις μελέτες του, ο Ε. Ντύρκεμ αξιοποιεί οργανικές ορολογίες (επίσης λαμαρκιανής προέλευσης) περί κανονικότητας, αρμονίας και αναλογικότητας των κοινωνικών λειτουργιών ώστε να διασφαλίζεται η καλή υγεία της κοινωνίας, ενώ ό,τι δεν συμβάλλει σ` αυτή την κίνηση της κοινωνίας βλέπεται σαν (οργανικά) παθολογικό, (στατιστικά) αποκλίνον και (δικαιικά) ανομικό. «Το κύριο αντικείμενο όλων των επιστημών της ζωής, είτε ατομικών είτε κοινωνικών, είναι να ορίσουν και εξηγήσουν την κανονική κατάσταση και να τη διακρίνουν από το αντίθετό της.» Και σ` ό,τι αφορά το αντίθετο της κανονικότητας, περίπου ταυτίζοντας έννοιες προερχόμενες από ριζικά διαφορετικές επιστημονικές ενασχολήσεις, ο Ντύρκεμ είναι σαφής ως προς την κύρια εκδοχή του: «Αν υπάρχει ένα γεγονός του οποίου ο παθολογικός χαρακτήρας είναι αδιαμφισβήτητος, το γεγονός αυτό είναι το έγκλημα.» (Ντύρκεμ, 1963, σσ. 61-62 – Durkheim, E. *Emile Durkheim. Selections from his Work*, F. Simpson (επιμ.), Thomas E. Crowell: New York, 1963)

Σ` αυτό το ιστορικό και επιστημονικό πλαίσιο του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, ο Swaaningen υπερβάλλει τη σημασία των περιβαλλοντικών προσεγγίσεων στην ανάπτυξη μιας μικρο-κοινωνιολογίας της απόκλισης και της εγκληματολογίας στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Σαφώς του διαφεύγει η ισχυρή ενεργή – και, ίσως-ίσως, αποφασιστικής σημασίας – παρουσία (τόσο) της θεώρησης του εκφυλισμού (όσο και του κοινωνικού δαρβινισμού) στις κοινωνικές επιστήμες, ακόμα και σε περιβαλλοντικές σχολές όπως η σχολή του Σικάγου των δεκαετιών του 1920 και 1930 (βλ. και Nye, 1985 – Nye. R. A. 'The bio-medical origins of urban sociology', *Journal of Contemporary History*, 1985, 20(4), σσ. 659-675). Ο Nye (1982, σ. 53), μάλλον εύλογα καταθέτει μια διαφορετική εκτίμηση της συνολικής ιδεολογικο-επιστημονικής συγκυρίας στη Γαλλία της περιόδου, αποδίδοντας σαφώς μεγαλύτερη σημασία στον εκφυλισμό: «Η επίδραση της εκφυλιστικής θεωρίας σε ψυχιατρική, εγκληματολογία και δημόσια υγιεινή στη Γαλλία του ύστερου 19ου αιώνα είναι λιγότερο γνωστή, αλλά μάλλον ήταν πολύ

μεγαλύτερης πραγματικής σημασίας στο βαθμό που όλοι αυτοί οι κλάδοι διατύπωναν με κανονικότητα αξιώσεις επιστημονικότητας που ήταν πλήρως συμβατές με το θετικιστικό πνεύμα της περιόδου. Εν μέρει λόγω της επιθυμίας των επαγγελματιών σ` αυτούς τους κλάδους να καταστήσουν τα ευρήματά τους χρήσιμα στους σχεδιαστές πολιτικών, μια αυστηρά ιατρική έννοια της εκφυλιστικότητας χρησιμοποιήθηκε για να φανερώσει τη σχέση μεταξύ εκφυλισμένων ατόμων και των διάφορων κοινωνικών παθολογιών από τις οποίες υπέφερε το έθνος: πληθυσμιακή μείωση, έγκλημα, πνευματικές ασθένειες, πορνεία, αυτοκτονία, και ένα ευρύ φάσμα οργανικών ασθενειών που περιλάμβανε τη σύφιλη, τα αθριτικά, και τη φυματίωση. Μέσα σε ένα ιατρικό μοντέλο πολιτισμικής κρίσης, ο εκφυλισμός είχε μεγαλύτερη συμβολική και ιδεολογική σημασία και ένα βαθύ κοινωνικό νόημα για τους σύγχρονους απ` ό,τι κατανοείται γενικότερα.» Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, Rafter διατυπώνει εκτιμήσεις ανάλογες με αυτές του Nye.

Στη συνέχεια θα αναδειχτούν κάποιοι από τους τρόπους που ανάλογες και μερικά ομόλογες τάσεις επρόκειτο να αναπτυχθούν και να επικρατήσουν για ένα διάστημα και στην εγκληματολογία.

Β4. Ο Ντάρβιν από την οπτική των Μαρξ και Ένγκελς

Ο Μαρξ και περισσότερο ο Ένγκελς σχημάτισαν και εξέφρασαν μιαν ιδιαίτερα θετική γνώμη για την *Καταγωγή των Ειδών* του Ντάρβιν, εκτιμώντας ότι η θεωρία της εξέλιξης των ζωϊκών ειδών μέσω της φυσικής επιλογής των πλέον προσαρμοσμένων σε συγκεκριμένα φυσικά περιβάλλοντα συνιστούσε σημαντικό επιστημονικό έργο που προωθούσε την επιστήμη πέρα από τον δημιουργισμό που υποστήριζε ότι ο άνθρωπος δημιουργήθηκε πρόσφατα, δεν υπέστη βιολογικές τροποποιήσεις και δεν καταγόταν από κοινούς προγόνους με τα άλλα είδη ζωής. Ο μεν Μαρξ εκτίμησε το 1860 (Επιστολή στον Φ. Ενγκελς, Φεβρουάριος 1860, Λονδίνο) ότι η *Καταγωγή των Ειδών* μπορεί να συστήσει μια φυσική ιστορία ικανή να εδράσει τον ιστορικό υλισμό, ο δε Ένγκελς υποστήριξε το 1884 ότι η θεωρία της εξέλιξης του Ντάρβιν όπως παρουσιάζεται στην *Καταγωγή των Ειδών* έχει την ίδια σημασία για τη βιολογία με αυτήν που έχει για την πολιτική οικονομία η θεωρία της υπεραξίας του Μαρξ (Ένγκελς, 1975, σ. 17 – Ένγκελς, Φ. *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1975). Συγχρόνως, στην ίδια επιστολή ο Μαρξ εκτιμά ότι η *Καταγωγή των Ειδών* έχει αναπτυχθεί με βάση τον «ανεπεξέργαστο Αγγλικό τρόπο» της εποχής, χωρίς εννοιολογικές και μεθοδολογικές αποσαφηνίσεις, εδραζόμενο στην ‘κοινή λογική’.

Σε επόμενη επιστολή του στον Ένγκελς (Ιούνιος 1862), ο Μαρξ έρχεται να καταθέσει μια σαφώς ευρύτερη κριτική προς τον δαρβινισμό του Ντάρβιν, μια κριτική που έχει να κάνει με το ότι ο Ντάρβιν σχημάτισε τη μελέτη του με επιστημονικά κριτήρια αλλά μόνο στο βαθμό που αυτό ήταν δυνατό από τους περιορισμούς που έθεταν μια σειρά από Βικτωριανές ηθικές και ιδεολογικές αρχές που συνιστούσαν αυτονόητα στη σκέψη του. «Διασκεδάζω με τον Ντάρβιν, τον οποίο και ξανακοίταξα, όταν λέει ότι εφαρμόζει τη ‘Μαλθουσιανή’ θεωρία *και* στα φυτά και τα ζώα, ως εάν το διασκεδαστικό με τον Μάλθους να μην είναι ότι *δεν* το εφάρμοσε στα φυτά και τα ζώα αλλά μόνο στον άνθρωπο – σε γεωμετρική πρόοδο – σε αντίθεση με τα φυτά και τα ζώα. Αξίζει να σημειωθεί το πώς ο Ντάρβιν έχει διακρίνει και πάλι ανάμεσα στα φυτά και τα ζώα την Αγγλική κοινωνία του με τον καταμερισμό της εργασίας της, τον ανταγωνισμό, το άνοιγμα νέων αγορών, τις ‘ανακαλύψεις’, και τον Μαλθουσιανό ‘αγώνα για την ύπαρξη’. Είναι ο bellum omnium contra omnes (πόλεμος όλων εναντίον όλων) του Χομπς, και μου υπενθυμίζει τη *Φαινομενολογία του Πνεύματος* του Χέγκελ, όπου η αστική κοινωνία εμφανίζεται σαν ένα ‘πνευματικό ζωικό βασίλειο’, ενώ στον Ντάρβιν το ζωικό βασίλειο εμφανίζεται σαν την αστική κοινωνία.» Οπότε είναι μάλλον αμφίβολο το κατά πόσον η (έστω και σε στάδια) θεωρία της κοινωνιακής αλλαγής σε όρους ανάπτυξης του Μαρξ, ακόμη και όταν χρησιμοποιεί την έννοια της κοινωνιακής εξέλιξης, είναι ομόλογη της θεωρίας της φυσικής εξέλιξης του Ντάρβιν όπως υποστηρίζει ο van den Berghe (1982), πολύ δε περισσότερο των κοινωνικο-δαρβινικών εκδοχών που αναπτύχθηκαν από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Ο van den Berghe δεν λαβαίνει υπόψη του τις ριζικές διαφορές μεταξύ των Μαρξ και Ντάρβιν σ` ό,τι αφορά στο τι είναι κοινωνιακή πρόοδος και το τι είναι άνθρωπος. Άλλωστε, και ο ίδιος ο Ντάρβιν «βλέπει ξεκάθαρα ότι η θεωρία του δίνει μια primâ facie υποστήριξη όχι στον σοσιαλισμό, αλλά στην βιομηχανικό ανταγωνισμό». (Ritchie, σ. 7) Ίσως όμως, οι διαφορές μεταξύ μαρξισμού και δαρβινισμού είναι εντοπίσιμες σε δύο βασικές διαστάσεις.

Η πρώτη από αυτές είναι ότι οι Μαρξ και Ένγκελς απέρριψαν την κυρίαρχη μεταξύ των αστικών κύκλων της διανόησης (και) στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ιδέα ότι ο αγώνας για τη φυσική επιβίωση μεταφερόταν και στην κοινωνία με τη μορφή της πάλης των τάξεων. Γι` αυτούς, «η πάλη των τάξεων δεν αποτελεί ένα μόνιμο και αναπόφευκτο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης κατάστασης αλλά εξαρτάται από τις ευρύτερες ιστορικές κοινωνικές συνθήκες που ισχύουν σε μια συγκεκριμένη εποχή και κοινωνία. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής ενεργοποιούσε τον ανταγωνισμό ο οποίος εντάθηκε και γενικεύτηκε με την ανάπτυξη της βιομηχανίας και τη δημιουργία παγκόσμιων αγορών» (Hawkins, 1997, σ. 152). Με δεδομένο ότι κανένα πολιτικο-οικονομικό σύστημα και σύστημα ιεράρχησης και κυριαρχίας δεν είναι αιώνιο, με την ανατροπή του καπιταλισμού, αυτά τα χαρακτηριστικά θα ξεπεραστούν, θα αποτελέσουν ιστορία του παρελθόντος. Οι Μαρξ και Ένγκελς απέρριψαν την (και) δαρβινική άποψη ότι οι νόμοι που αφορούν τη ζωή των φυτών και των ζώων είναι εφαρμόσιμοι στη μελέτη της ιστορίας του ανθρώπου. Τα κοινωνικά φαινόμενα δεν είναι συμβατά με (ώστε να είναι εξηγήσιμα από) βάση κάποια

καθολικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, ούτε συνιστούν εκφράσεις βιολογικών νόμων. Όπως αναφέρει ο Ένγκελς (1975, σσ. 65-66 – Ένγκελς, Φ. *Λουδοβίκος Φόυερμπαχ και το Τέλος της Κλασικής Γερμανικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1975), πρέπει «να παραμεριστούν αυτές οι κατασκευασμένες τεχνητές αλληλουχίες με την ανακάλυψη των γενικών νόμων της κίνησης που επιβάλλονται ως εάν να είναι κυρίαρχοι στην ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας. Η ιστορία όμως της κοινωνικής εξέλιξης αποδείχνεται τώρα σε ένα σημείο ουσιαστικά διαφορετική από την ιστορία της φύσης. Στη Φύση, οι νόμοι εκδηλώνονται μόνο σαν τυφλοί, χωρίς συνείδηση … τίποτε δεν γίνεται σαν θελημένος συνειδητός σκοπός. Στην ιστορία της κοινωνίας, από το άλλο μέρος, αυτοί που δρουν είναι όλοι άνθρωποι προικισμένοι με συνείδηση, που δρουν από σκέψη ή από πάθος για ορισμένους σκοπούς. Τίποτε δεν γίνεται χωρίς συνειδητή πρόθεση, χωρίς θελημένο σκοπό».

Η δεύτερη διάσταση των διαφορών μεταξύ Μαρξ και Ντάρβιν, που μερικά αναφέρεται και στην προηγούμενη παράγραφο, έχει να κάνει με το ότι ο μεν Ντάρβιν προσεγγίζει την κοινωνική πραγματικότητα σε όρους βιολογίας ενώ ο Μαρξ σε όρους ιστορίας. Ο σύγχρονος του Ντάρβιν D. G. Ritchie (σ. 119) αποδίδει αυτή τη διαφορά με χαρακτηριστικό τρόπο στο πνεύμα της εποχής. Κάτω από τον τίτλο της ενότητας «Ο Ιστορικός εναντίον του Εξελιξιστή», ο Ritchie συμπεραίνει ότι «(ο)ι λέξεις 'Ανάπτυξη' και 'Εξέλιξη' ταιριάζουν με την τροποποιούμενη διαδρομή των ανθρώπινων θεσμών τόσο καλά ώστε να φαίνεται πως δεν μένει τίποτε για την ιστορία. Αλλά υπάρχει ο πειρασμός να προϋποτίθεται ότι οι έννοιες της βιολογίας μπορούν να μεταφερθούν στα γεγονότα της κοινωνίας χωρίς την ανάγκη για μια κριτική διερεύνηση της εγκυρότητάς τους στο νέο πεδίο. Και αυτοί που ασχολούνται με την ιστορική έρευνα για ειδικές περιόδους ή ειδικούς θεσμούς αντιμετωπίζουν απορριπτικά τον όποιο υπερήφανα επιστημονικό κοινωνιολόγο, ο οποίος απλουστευτικά κατηγοριοποιεί μεγάλες ομάδες γεγονότων, που λαβαίνονται από διαφορετικές εποχές και κοινωνίες, με κάποιον βιολογικό τίτλο και χωρίς να έχει εργαστεί ο ίδιος πάνω στις συγκεκριμένες λεπτομέρειες. Είναι τόσο εύκολο να λέει 'Εξέλιξη' αντί να λέει 'Ιστορία', και να χρησιμοποιεί μερικές Δαρβινικές εκφράσεις ως εάν να είναι κλειδιά ικανά να ξεκλειδώσουν όλα τα μυστήρια». Ουσιαστικά, ο Ritchie εκτιμά ότι – τουλάχιστον σ` ό,τι αφορά στη μεταφορά και εφαρμογή τους στην ιστορική κοινωνία, ο βιολογισμός ή ο δαρβινισμός ειδικότερα, είναι εύκολος, με την έννοια ότι είναι αντιεπιστημονικός. Σ` ό,τι αφορά στη μελέτη της ιστορικής κοινωνίας, απαλλάσσει τον επιστήμονα από το μεγαλύτερο μέρος του έργου που είναι αναγκαίο για να παραχθεί η γνώση. Ουσιαστικά, συνιστά μια νομιμοποίηση της ιστορικής άγνοιας και, ευρύτερα, της άγνοιας του κοινωνικού συγκεκριμένου. Αντί ο κοινωνιολόγος ή όποιος άλλος κοινωνικός επιστήμονας να στραφεί στην κοπιαστική μελέτη της συγκεκριμένης κοινωνίας, περιορίζεται στο να μεταφέρει τις όποιες ανεπαρκείς γνώσεις του σε απλουστευτικά ή και απλοϊκά, συχνά εξωπραγματικά, βιολογικά μοντέλα περί κολεοπτέρων, κροκοδείλων, πιθήκων κοκ. ή πρωτόγονων ανθρώπων. Πέρα από το ότι ο Μαρξ απέρριπτε κάθε είδους ταξισμό, σεξισμό και ρατσισμό – και συνεπώς το σύνολο των κάθε είδους βιολογιστών – και μόνον η έμφαση του Μαρξ στην μελέτη της ιστορίας και της ιστορικής κοινωνίας συνιστά (άλλον έναν) όρο ασυμβατότητας με τον δαρβινισμό.

Αξίζει δε να αναφερθεί ότι οι Μαρξ και Ένγκελς, με την προσοχή τους στραμμένη στη συγγραφή μιας σειράς έργων όπως το *Κεφάλαιο* (τ. 1, 1867) και η *Καταγωγή της Οικογένειας* (1884), και την οργάνωση μιας επαναστατικής εργατικής τάξης, δεν ασχολήθηκαν με το μεταγενέστερο έργο του Ντάρβιν που έκλινε προς τον κοινωνικό δαρβινισμό, όπως άλλωστε και με το έργο των Μορέλ, Σπένσερ και Γκάλτον, και τις θεωρήσεις του κοινωνικού δαρβινισμού, του εκφυλισμού και του ευγονισμού. Προσεγγίζοντας το ζήτημα με την πολυτέλεια μιας οπτικής των αρχών του 21^{ου} αιώνα, είναι υποστηρίξιμο ότι οι δύο διανοούμενοι υποτίμησαν την ισχύ των σχετικών θεωρήσεων σε ζητήματα όπως η δημιουργία μιας 'φυσικής' ιδεολογίας νομιμοποίησης ενός καθεστώτος ιεράρχησης, κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, αλλά και οργάνωσης κοινωνικών και κρατικών θεσμών διαχείρισης και καταστολής των κυριαρχούμενων τάξεων.

Β5. Εγκληματολογία και στοχασμός για το έγκλημα, βιολογισμός και εξελικτισμός

Στα χρόνια που μεσολάβησαν μεταξύ της *Καταγωγής των Ειδών* το 1859 και της *Καταγωγής του Ανθρώπου* το 1871 πολλοί διανοούμενοι και φυσικοί και κοινωνικοί επιστήμονες άρχισαν να εξετάζουν τους τρόπους με τους οποίους η δαρβινική θεωρία θα μπορούσε να εδράσει ή να καθοδηγήσει τη (ή έστω να μετάσχει στην) μελέτη ποικίλων κοινωνιακών φαινομένων – όπως και τη σημασία της μεταφοράς μιας φυσικής βιολογικής θεωρίας στη μελέτη της ιστορικής κοινωνίας. Με την υπενθύμιση ότι, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ομόλογες αντιλήψεις είχαν αναδυθεί και στις προηγούμενες δεκαετίες από διάφορους πολιτικούς και κοινωνικούς διανοούμενους ή και επιστήμονες, ο δαρβινισμός άρχισε να αξιοποιείται σε πεδία όπως οι σχέσεις μεταξύ κοινωνικών τάξεων, φύλων και φυλών ή εθνοτήτων, όπως και πεδία όπως η ηθική, η κυριαρχία, ο πόλεμος, οι αντιθέσεις πλούτου και φτώχειας, ακόμα και του εγκλήματος ή της κλίσης από την (κοινωνική, ψυχική, σωματογενετική) κανονικότητα. Η μεταφορά της φυσικής θεωρίας του Ντάρβιν στην κοινωνία συνέστησε τον κοινωνικό δαρβινισμό που εξετάζεται στη συνέχεια της μελέτης. Στη συγκεκριμένη ενότητα, η μελέτη επανέρχεται σε μια συνοπτική καταγραφή της επίδρασης των βιολογικών και κοινωνικό-βιολογικών αντιλήψεων στην εγκληματολογία και τον στοχασμό για το έγκλημα.

Μετά τη δεκαετία του 1850, ο βιολογισμός αναπτύχθηκε κυρίως στο πλαίσιο του εξελικτισμού (είτε σε όρους κληρονομιάς-ότητας, είτε σε όρους είδους, είτε σε συνθέσεις των δύο), οι υποστηρικτές του οποίου υποστήριζαν ότι

συνιστούσε ένα θεωρητικό υπόδειγμα ικανό να παράσχει απαντήσεις σε όλα τα επιστημονικά ερωτήματα περί τον άνθρωπο και την κοινωνία, όπως και λύσεις σε όλα κοινωνικά προβλήματα σχετικά με τη διασφάλιση κοινωνικής ειρήνης και ευταξίας, την εμπέδωση της πειθαρχίας και της εργατικότητας, τον έλεγχο των εργαζόμενων (εργατικών, αγροτικών κλπ.) τάξεων στο εσωτερικό των δυτικο-ευρωπαϊκών χωρών και των λαών στις χώρες που αποικιοκρατούνταν. Είναι σ` αυτό το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο που αρχικά αναπτύχθηκαν η εγκληματολογία και γενικότερα ο στοχασμός για το έγκλημα και την κοινωνική (ψυχική, σωματογενετική κοκ.) απόκλιση. Το αφετηριακό υπόδειγμα σε όρους Διαφωτισμού των Beccaria και Bentham από τα τέλη του 18ου αιώνα, με την ανάπτυξη του Ποινικού Δικαίου και του ποινικού συστήματος που το έκανε πράξη, κατανοούσε τον άνθρωπο ως φορέα ελεύθερης θέλησης και βούλησης. Μετά τη δεκαετία του 1850, αυτό το νομικής έδρας υπόδειγμα δέχτηκε σημαντικές ολικές ή μερικές αμφισβητήσεις ή διαφοροποιήσεις προερχόμενες κυρίως από την ψυχιατρική και τη βιολογία (βλ. και Λάζος 2011).

Η προερχόμενη από την ψυχιατρική και τη βιολογία διαφοροποίηση ή και αμφισβήτηση του νομικού αφετηριακού υποδείγματος έλαβε χώρα στους όρους τού (κυρίως αλλά όχι μόνον εξελικτικού) βιολογισμού που αμφισβητούσε ή θεωρούσε δευτερεύουσα την ύπαρξη ελεύθερης θέλησης και βούλησης του ανθρώπου. Θεωρώντας ως αυτονόητο ότι η κανονικότητα και ο νόμος συνιστούν τους φορείς του λόγου, του ήθους και του πολιτισμού, πρότεινε ότι τόσο η κατανόηση όσο και ο έλεγχος του ανθρώπου – κυρίως των μη κανονικών ή αποκλινόντων από την κανονικότητα, ή των παραβατών του νόμου ή εγκληματιών – έπρεπε να λάβουν χώρα στο επίπεδο της σωματικότητας και του γενετικού δυναμικού που έφερε. Η εγκληματολογία, και ευρύτερα ο στοχασμός για το έγκλημα και την απόκλιση, έθεσε το αφετηριακό υπόδειγμα της ελεύθερης θέλησης στο περιθώριο των προβληματισμών της, στράφηκε, εντάχθηκε και αναπτύχθηκε στο νέο υπόδειγμα του βιολογισμού – κατ` άλλους επίσης ενταγμένο στον Διαφωτισμό, κατ` άλλους αντι-Διαφωτιστικό (βλ. Λάζος, 2011, κυρίως κεφάλαιο 3). Όπως το θέτει χωρίς περιορισμούς και προϋποθέσεις η Rafter (2008, σσ. xi και 10 – Rafter, N. *The Criminal Brain.Understanding Biological Theories of Crime*, New York: New York University Press, 2008) για τον εγκληματολογικό λόγο, «(ό)λες οι πρώιμες θεωρίες για το έγκλημα ήταν βιολογικές. Πράγματι, μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, βιολογικές θεωρίες και εγκληματολογία ήταν ουσιαστικά συνώνυμες.»

Και επιπλέον, η Rafter συνεχίζει αναφέροντας ότι «η ιστορία των βιολογικών θεωριών του εγκλήματος είναι από πολλούς τρόπους η ιστορία της ίδιας της εγκληματολογίας. … (Η) ιστορία των βιολογικών θεωριών μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε τη φύση της ίδιας της εγκληματολογίας – το εύρος, την ανάπτυξη, και τα μέσα παραγωγής γνώσης της». Μέχρι να εμφανιστούν οι πρώτες χλωμές αμφισβητήσεις ή μάλλον συμπληρώσεις που προήλθαν από την (μικρο-)κοινωνιολογία από τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, οι όποιες κοινωνιακές προϋποθέσεις, καταστάσεις-φορείς ή ‘αίτια’ του εγκλήματος εξαφανίζονταν ή περιθωριοποιούνταν σε τελικά ερεθίσματα, με το έγκλημα να εντοπίζεται κάπου ανάμεσα στον ψυχισμό, το σώμα και το γονίδιο. Είναι δε υποστηρίξιμο ότι ένας βασικός – όχι βέβαια ο μοναδικός – λόγος για την τροπή της εγκληματολογίας και του στοχασμού για το έγκλημα στον βιολογισμό είναι η εστίαση στο άτομο, στον εγκληματία.

Ουσιαστικά, η πρώτη εγκληματολογία που σχηματίστηκε κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα συνέστησε, περιορίστηκε σε, μιαν εγκληματιολογία. Μιαν εγκληματιολογία που τα ποικίλα θεωρήματα τα οποία εισήγαγε από τις βιολογία και ψυχιατρική αποτελούσαν μέρος των ευρύτερων ταξιστικών, ρατσιστικών και σεξιστικών αντιλήψεων που επικρατούσαν σε μεγάλη μερίδα της αστικής τάξης χωρίς κάποια συγκροτημένα θεωρητικά διάμεσα. Δηλαδή συνέστησε μιαν εγκληματολογία (ή έστω μια εγκληματιολογία) με θεωρήματα αλλά χωρίς θεωρία. Τα νομικά, ψυχιατρικά και βιολογικά θεωρητικά συστήματα της περιόδου – διαφορετικά από χώρα σε χώρα – σε συνδυασμό με τις ποικίλες αστικές προκαταλήψεις και προτάσεις για κοινωνικό έλεγχο υποκατέστησαν την ολοκληρωμένη εγκληματολογική θεωρία ή θεωρίες. Ακόμα και όταν η προσοχή στρεφόταν σε ευρύτερες τεχνητά κατασκευασμένες κοινωνικές κατηγορίες, όπως η επικίνδυνη τάξη, η εγκληματική τάξη και το υπόλειμμα (βλ. Λάζος 2011) – άτεχνες ενοποιήσεις των συλλογικών φόβων και περιοδικών πανικών της αστικής τάξης με τους πληθυσμούς των κυριαρχούμενων τάξεων – η έννοια της τάξης ήταν μεταφορική. Δεν αναφερόταν σε κάποια κοινωνιακή συλλογικότητα με συγκεκριμένη θέση στην πολιτική, οικονομική και πολιτισμική οργάνωση της ιστορικής κοινωνίας. Περιοριζόταν σε μια τεχνητή, περίπου στατιστική κατηγορία ατόμων που το μόνο ευρύ κοινό τους χαρακτηριστικό ήταν ότι προέρχονταν από τις κυριαρχούμενες ή ‘κατώτερες’ τάξεις χωρίς συγκεκριμένες πολιτικο-οικονομικές και πολιτισμικές αναφορές. Το κοινό αυτό χαρακτηριστικό αποδιδόταν με βάση κάποιες επίσης στατιστικές ενδείξεις όπως το οικονομικό εισόδημα ή, αργότερα, τα χρόνια εκπαίδευσης. Οι δείκτες του εισοδήματος και των ετών εκπαίδευσης επρόκειτο να συστήσουν ένα βολικό θετικιστικό φετίχ που μέχρι και σήμερα προβάλλεται ως το αντικειμενικό ανάλογο της συγκεκριμένης ταξικής θέσης.

Η αναδιοργάνωση μέσω μιας επιστημονικοποίησης των τρόπων μελέτης του εγκλήματος σε όρους φυσικών επιστημών – στο ιστορικό πλαίσιο μιας έντονης απαισιοδοξίας για την ευταξία και τον πολιτισμό που οφειλόταν στην εκβιομηχάνιση σε όρους ενός γνήσιου νεοφιλελευθερισμού, την όπως-όπως αστυκοποίηση με το στίβαγμα χιλιάδων ή εκατομμυρίων εργατών σε περιοχές έσχατης αθλιότητας, και την πολιτική δραστηριοποίηση της εργατικής τάξης που αμφισβητούσε το αστικό καθεστώς – οδήγησε σε μια κατάσταση όπου, όπως μάλλον υπερβολικά εκτιμά ο Wiener (1990, σ. 11 – Wiener, M. *Reconstructing the Criminal: Culture, Law and Policy in England, 1830-1914*, Cambridge University Press,

1990), «(τ)ο έγκλημα συνέστησε μια κεντρική μεταφορά για την αταξία και την απώλεια του ελέγχου σε όλα τα πεδία της ζωής». Σ` αυτή την τάση αναβάθμισης του ποινικού συστήματος ως όργανου ελέγχου και καταστολής με τον ορισμό επιλεγμένων δράσεων από τη ζωή των εργατικών τάξεων ως εγκλημάτων, η εγκληματολογία είχε μιαν αυξανόμενη συμμετοχή. Συμμετοχή ως εγκληματιολογία, δηλαδή κυρίως ως λόγος για τον εγκληματία μάλλον παρά το έγκλημα. Τόσο οι εγκληματιστές, κατά τους Becker και Wetzell (2006 – Becker, P. και R. F. Wetzell. 'Introduction' σε *Criminals and their Scientists*, P. Becker και R. F. Wetzell (επιμ.), Cambridge: Cambridge University Press, 2006, σσ. 1-25) οι στοχαστές περί εγκληματιών και εγκλήματος πριν την εμφάνιση της εγκληματολογίας, όσο και οι εγκληματολόγοι των πρώτων δεκαετιών από την εμφάνιση της εγκληματολογίας είχαν στραμμένη την προσοχή τους στον εγκληματία, θεωρώντας ως δεδομένο τον – από χώρα σε χώρα και περίοδο σε περίοδο διαφορετικό – καθεστωτικό ορισμό του τι συνιστά έγκλημα. Οπωσδήποτε, η εμφάνιση του δαρβινισμού, στο ευρύτερο πλαίσιο ενός ήδη εκτεταμένου ενεργού εξελικτικού βιολογισμού και ενός συναφούς κοινωνικού δαρβινισμού που ήδη προϋπήρχαν, επέδρασε αποφασιστικά στον λόγο περί εγκληματία και, εμμέσως ή δευτερευόντως, περί εγκλήματος. Σ` ό,τι αφορά στους εγκληματολόγους και στοχαστές περί εγκλήματος που κινήθηκαν στην κατεύθυνση προσέγγισης της εξέλιξης ως ανάπτυξης του είδους, η θεώρηση του Ντάρβιν έθεσε νέα ερωτήματα, περιόρισε τις εναλλακτικές και την αταξία, έδωσε λύσεις και εξορθολόγισε προκαταλήψεις, συστηματοποίησε τους ήδη βιολογικούς προσανατολισμούς στον εγκληματία.

Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί, συνοπτικά έστω, ότι και στην κοινωνιολογία έλαβε χώρα μια μεταφορά και ανάπτυξη ενός πλήθους ιατρικών και βιολογικών αναλογιών για την κατανόηση της κοινωνίας (Therborn, σ. 145). Από την ιατρική αφομοιώθηκε και αναπτύχθηκε μια γλώσσα, μια ευρεία ορολογία περί 'κοινωνικών ασθενειών' και 'παθολογίας του κοινωνικού οργανισμού' που αξιοποιείται μέχρι σήμερα περίπου ως εάν να είναι αυτονόητη, ως εάν να συνιστά μιαν επιστημονικά έγκριτη ορολογία προσέγγισης της κοινωνίας. Από τη βιολογία, το δαρβινικό παράδειγμα κατανόησης της ζωής, της κοινωνικής ζωής, της πολιτικής, της οικονομίας και του πολιτισμού – ή και η δαρβινο-λαμαρκιανή αντιφατική εκδοχή του – επέδρασε σημαντικά και συχνά αφομοιώθηκε ολικά ή μερικά από διάφορες κοινωνιολογικές θεωρήσεις. Η ευρύτερη πολιτική και πολιτισμική ισχύς του δαρβινισμού προς τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, το κύρος του στον συντηρητικό και φιλελεύθερο κοινωνικό στοχασμό, και η διεισδυτική του ικανότητα στον κοινωνικό επιστημονικό στοχασμό φανερώνεται και από την επίδρασή του σε μια σειρά από σημαντικούς κοινωνιολόγους – έστω και αν υπό το κάλυμμα του δαρβινισμού αξιοποιούσαν λαμαρκιανές αντιλήψεις ή εκλεκτικές συνθέσεις των δύο, όπως για παράδειγμα ο Σπένσερ. Ο Βιλφρέντο Παρέτο, για παράδειγμα, αν και θεωρούσε ότι για την αξιοποίηση του δαρβινισμού στη μελέτη της κοινωνίας απαιτούνται μια σειρά τροποποιήσεων, αποδέχτηκε την αρχή του αγώνα για επιβίωση όχι μόνο στη φύση αλλά και την κοινωνία (από S. E. Finer (επιμ.), 1966, σ. 213, σε Hawkins, 1997, σ. 11). Το δαρβινικό παράδειγμα που προτείνει να κατανοείται η κοινωνία ως φύση – αφού όμως πρώτα έχει αναγάγει τη φύση στην κοινωνία, όχι την κοινωνία γενικά αλλά την ειδική κοινωνία της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού – εκδηλώνεται και στη σκέψη και το έργο του Εμίλ Ντύρκεμ. Ο Hawkins (1997, σ. 12) εντοπίζει την έννοια του αγώνα για επιβίωση να είναι ενεργή στην προσπάθεια του Ντύρκεμ να εξηγήσει τον καταμερισμό της εργασίας στις 'πολιτισμένες κοινωνίες'. Επίσης, εκτιμά ότι ο Ντύρκεμ χρησιμοποιεί εκτεταμένα δαρβινικές αρχές αλλά και παραλλήλισε την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας με ζωολογικές διαδικασίες (Hawkins, 1996 – Hawkins, M. 'Durkheim, the division of labor and social darwinism', *History of European Ideas*, 1996, 22, σσ. 19-31). Από την άλλη, η προσπάθεια του Γάλλου κοινωνιολόγου να καθιερώσει την κοινωνιολογία ως αυτόνομη επιστήμη συνέβαλε ώστε να είναι απορριπτικός προς τον δαρβινισμό και εχθρικός προς τον κοινωνικό δαρβινισμό.

Κατά τη δεκαετία του 1890, ο Μαξ Βέμπερ όριζε τον εαυτό του ως 'οικονομικό εθνικιστή'. Όπως αναφέρουν οι μεταφραστές του στην αγγλική H. S. Gerth και C. W. Mills (1978(1946), σσ. 10 και 35 – Gerth, H. S. και C. W. Mills (επιμ.), *From Max Weber. Essays in Sociology*, New York: Oxford University Press, 1978(1946)) «ήταν ένας ιμπεριαλιστής, υπερασπιζόμενος τα συμφέροντα ισχύος του εθνικού κράτους ως την κορυφαία αξία και χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο του Κοινωνικού Δαρβινισμού». Αργότερα όμως, ο Βέμπερ άσκησε κριτική στις διάφορες προσπάθειες μεταφοράς βιολογικών εννοιών και τρόπων σκέψης στην κοινωνιολογία, όπως για παράδειγμα την έννοια της προσαρμογής. Γενικότερα δε, επιχείρησε να χειραφετήσει την κοινωνιολογία από την ερμηνεία των κοινωνικών σχέσεων με βάση βιολογικά και ψυχιατρικά μοντέλα που ήταν διάχυτη στις αρχές του 20ου αιώνα. Με το έργο του, όπως το *Οικονομία και Κοινωνία*, την *Αγροτική Κοινωνιολογία των Αρχαίων Πολιτισμών* αλλά και τις μελέτες του σχετικά με τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, ο Βέμπερ επιχείρησε, με μερική επιτυχία, να απομακρύνει την κοινωνιολογία από τη βιολογία και τα διάφορα ιατρικά και ψυχιατρικά μοντέλα, προσανατολίζοντάς την στην κατεύθυνση αυτόνομων κοινωνικών επιστημών όπως η ιστορία και τα οικονομικά. Βέβαια, κατά την μετάβαση από τον 19ο στον 20ο αιώνα, μεγάλος αριθμός κοινωνιολόγων είχαν τον δαρβινισμό ως κεντρικό επεξεργαστή στις μελέτες τους. Ο Gumplowicz προσέγγισε την ανθρώπινη κοινωνία και ιστορία ως εάν να είναι μια φυσική διαδικασία που κυβερνάται από φυσικούς νόμους. Δεν είναι δε συμπτωματικό ότι η 'φύση' του Gumplowicz είναι γνήσια ταξική. Όπως δηλώνει, «(η) φύση ένος τέτοιου καταμερισμού εργασίας είναι ότι κάποιοι εργάζονται για άλλους· μόνον ένας τέτοιος καταμερισμός εργασίας επιτρέπει σ` αυτούς που επωφελούνται απ` αυτόν να στρέψουν το πνεύμα τους προς υψηλότερες εναλλακτικές, να εξετάσουν υψηλότερα ζητήματα και να προσπαθήσουν προς μιαν ύπαρξη άξια για ανθρώπους» (Therborn, σ. 193). Ο Gumplowicz δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται να μελετήσει την ιστορική κοινωνία από την οπτική των άλλων, των μη

αστών, αυτών που βιώνουν μια ζωή ανάξια για ανθρώπους. Τη σημαντικότερη όμως εκδοχή του δαρβινισμού – ακριβέστερα, του λαμαρκιανού κοινωνικού δαρβινισμού που δανειζόταν ελεύθερα από το έργο του Ντάρβιν – αποτέλεσε το έργο του Χέρμπερτ Σπένσερ που ουσιαστικά συνιστά μια κάτι-σαν φυσική επιστήμη του κοινωνικού κόσμου και αναλύεται στη συνέχεια της μελέτης.

Επιστρέφοντας στην εγκληματολογία, όπως και στον ευρύτερο κοινωνικό στοχασμό του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, φαίνεται πως ο στοχασμός για το έγκλημα σε όρους εγκληματία, έσπευσε να αποδεχθεί τον βιολογισμό ως βασική έδρα του. Ταχύτατα, οι εγκληματίες άρχισαν να προσδιορίζονται στην κλίμακα της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους παρά τη θέση τους στην ιστορική κοινωνία. Άρχισε ο εντοπισμός τους με διάφορους τρόπους (μέσω αταβισμού, επιστροφής, καθήλωσης κλπ.) ως εάν να έχουν μια βιολογική ιδιοσυστασία ανάλογη των 'κατώτερων' μαύρων ή ό,τι άλλο φυλών παρά των 'ανώτερων' λευκών φυλών. Χωρίς ιδιαίτερους προβληματισμούς ως προς το εάν θα ήταν εφαρμόσιμες στη μελέτη της ιστορικής κοινωνίας, η εγκληματολογία εμφανίστηκε να στρέφεται προς τις βιολογικές θεωρήσεις που είχαν ως έδρα τους τη σκληρή εκδοχή της εξέλιξης του είδους, τον δαρβινισμό, και, σαφώς περισσότερο, προς θεωρήσεις που είχαν ως έδρα τους τη μαλακή εκδοχή της, τον λαμαρκισμό.

Σ` ό,τι αφορά στους εγκληματολόγους που στράφηκαν προς τον δαρβινισμό, η Rafter εύλογα τονίζει (2008, σσ. 92-93) ότι οι πρώτοι εγκληματολόγοι (και μάλλον οι προηγηθέντες εγκληματιστές, οι προ εγκληματολογίας εγκληματολόγοι) στράφηκαν κυρίως προς τον 'χειρότερο δυνατό' Ντάρβιν, έναν αντι-Ντάρβιν (είτε για να αξιοποιήσουν τη θεωρία του ως έδρα του στοχασμού τους, είτε, συχνότερα, για να νομιμοποιήσουν ήδη σχηματισμένες παραπλήσιες θεωρίες τους). Ή αλλιώς, στράφηκαν κυρίως προς αυτό που ο Ντάρβιν «προσπάθησε με γενναιότητα να αποφύγει: τη διαδεδομένη παρερμηνεία της θέσης του ως μια 'θεωρία της εξέλιξης (του ανθρώπου, Γρ. Λ.) μέσω του πιθήκου' (monkey theory). Έτσι, ο εγκληματίας άρχισε να παρομοιάζεται ή και να ταυτίζεται (όχι μόνο με τις κατώτερες ανθρώπινες φυλές αλλά και) με πιθήκους από τους οποίους υποτίθεται ότι ο άνθρωπος εξελίχθηκε. Οι εγκληματίες άρχισαν να βλέπονται σαν ημι-ανθρώπινα, ανθρωποειδή ή προ-ανθρώπινα όντα, συχνά σαν πιθήκοι με ανθρώπινη εμφάνιση ή σαν τέρατα. Σαν όντα που είχαν γεννηθεί προτού 'ωριμάσουν' τόσο ώστε να αποτελούν ολοκληρωμένο μέλος της ανθρώπινης κοινωνίας. Το ενδιαφέρον στράφηκε στις μορφολογικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων, ανανεώνοντας τις προηγηθείσες φρενολογικές θεωρήσεις. Μεταξύ άλλων, ο Λομπρόζο στράφηκε στον εντοπισμό εξωτερικών χαρακτηριστικών που αποτελούσαν 'επιστημονικούς' δείκτες εγκληματικής προδιάθεσης του ατόμου, ενώ την ίδια περίοδο άλλοι επιστήμονες έστρεψαν την προσοχή τους στον εντοπισμό ανάλογων χαρακτηριστικών στους αποκλίνοντες (βλ. σχετικά Rafter, 1997 – Rafter, N. *Creating Born Criminals*, Urbana: Chicago, 1997). Μέχρι και σήμερα, κάτω από διαφορετικούς όρους και προϋποθέσεις ανάλογα με την περίοδο και την κοινωνία, η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται ως βιοεγκληματολογία, με την προσοχή να έχει επαναστραφεί στην ανακάλυψη του γονίδιου ή των γονίδιων του εγκληματία, ουσιαστικά στην παραγωγή γνώσης που να ενισχύει τον προθελησιακό και προβουλησιακό ψυχοβιολογικό έλεγχο, τον έλεγχο του υποκειμένου πριν σχηματιστεί ως υποκείμενο, υποβαθμίζοντας τον ποινικό έλεγχο σε ρόλους συνδρομής.

Αλλά και η 'μαλακή' εκδοχή των θεωρήσεων της εξέλιξης στην εγκληματολογία – η προσέγγιση του εγκληματία στους όρους του λαμαρκισμού, όπως-όπως μεταφερμένου από τη φύση των εκατομμυρίων ετών στην ιστορική κοινωνία των αιώνων – δεν είναι λιγότερο αλλά διαφορετικά ταξιστική, σεξιστική και ρατσιστική της 'σκληρής' εκδοχής σε όρους δαρβινισμού ή κάτι-σαν-δαρβινισμού. Η λαμαρκιανή θεώρηση παρείχε μιαν αισιοδοξία σ` αυτούς που ενδιαφέρονταν για τον έλεγχο του εγκλήματος μέσω ελέγχου του εγκληματία. Ή των 'κατώτερων' κοινωνικών τάξεων και των κάθε λογής κοινωνικά ανυπάκουων σε όρους ψυχοβιολογικής κατωτερότητας και ανυπακοής. Ίσως, με τις κατάλληλες ρυθμίσεις ώστε να λάβουν χώρα αλλαγές στις κληρονομούμενες χρήσεις, η γενετική φύση του εγκληματία και του αποκλίνοντα θα μπορούσε να τροποποιηθεί ώστε ο φορέας της να κινηθεί από το έγκλημα προς την ευνομία και από την απόκλιση προς την κανονικότητα.

Είναι φανερό πως, μετά τη δεκαετία του 1860, τόσο η δαρβινικής όσο και η λαμαρκιανής έδρας βιολογική προσέγγιση στο έγκλημα λάβαινε χώρα μέσω του εγκληματία. Όσον αφορά στους τρόπους αντιμετώπισης του εγκλήματος, στην πρώτη περίπτωση προβλεπόταν η άμεση παρέμβαση στο σώμα και το γενετικό δυναμικό του, ενώ, στη δεύτερη περίπτωση, η πρόβλεψη στρεφόταν στη διαχείριση των περιβαλλουσών συνθηκών ώστε να λαβαίνουν χώρα αλλαγές στις χρήσεις που θα μεταδίδονταν στους απογόνους. Για τις περιπτώσεις δε που είτε η μία παρέμβαση είτε η άλλη αποδεικνύονταν άγονες, οι φορείς των γενετικών ελαττωμάτων μπορούσαν να αποκλεισθούν από τη συμμετοχή στην κοινωνία ή την αναπαραγωγή του είδους – ή και να εξοντωθούν. Ευρύτερα ειδωμένη, με βάση τον δαρβινικό ή λαμαρκιανό βιολογισμό, η αντιμετώπιση του εγκλήματος και της απόκλισης θα μπορούσε να είναι ολοκληρωτική: να λάβει χώρα στο επίπεδο της σωματικότητας και της γενετικής κληρονομιάς των φορέων τους. Οι θεωρήσεις αυτές, ιδανικό όνειρο κάθε κυρίαρχου και εφιάλτης κάθε κυριαρχούμενου, αναλύονται στη συνέχεια της μελέτης.

Κεφάλαιο 6

Εκφυλισμός

Η θεώρηση του εκφυλισμού για την προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας, δεν αναπτύχθηκε εκ του μηδενός, πάνω και έξω από τις ιστορικές κοινωνίες στις οποίες έκανε, για πολλά χρόνια θριαμβευτικά, την εμφάνισή του. Κάποιες ευρύτερες ιστορικές, ιδεολογικές και ηθικές συντεταγμένες, όπως και μια σειρά από επιστημονικά 'ανοίγματα' σε ζητήματα σαν κι αυτά στα οποία οι διάφοροι εκφυλιστές, ανάλογα με τη χώρα και τη συγκυρία, θα έστρεφαν συστηματικότερα την προσοχή τους, έχουν ήδη παρουσιαστεί στις *Ταξιστικές Θεωρήσεις* όπως και στα προηγούμενα κεφάλαια, όπως και κάποιες σημαντικές στιγμές σχετικά με συναφείς θεωρήσεις που προηγήθηκαν ιστορικά – ή και παρέμειναν ενεργές παράλληλα με τον εκφυλισμό ή διαμέσου του. Στη συγκεκριμένη ενότητα επιχειρείται να αποδοθεί άλλη μια σημαντική πτυχή από το γενικότερο ιδεολογικό και επιστημονικό 'κλίμα' στο οποίο ο εκφυλισμός αναπτύχθηκε και του οποίου συνέστησε μέρος, η αποσαφήνιση των σχέσεων του εκφυλισμού με άλλες, παράλληλες επιστημονικές και ιδεολογικές θεωρήσεις, και ευρύτερα, με θεωρήσεις των οποίων συνέστησε ειδική εστίαση, διαφοροποίηση ή και εκδοχή.

Ο εκφυλισμός πρωτοσχηματίστηκε σε ενιαία θεώρηση κατά τη δεκαετία του 1850, κυρίως με το έργο του Morel που εκδόθηκε το 1857, και κυριάρχησε στη μελέτη πολλών πεδίων της κοινωνικής ζωής και των διεθνών σχέσεων από τα τέλη της δεκαετίας του 1870 και το τέλος του 1ου Παγκόσμιου Πολέμου. Κατά την περίοδο αυτή, συνέστησε σημαντικότατο μέρος ενός ευρύτερου τρόπου κατανόησης 'και' αξιολόγησης της πραγματικότητας (και της κοινωνικής πραγματικότητας) από την πλευρά του βιολογισμού, της κατανόησης και της κοινωνικής πραγματικότητας σε όρους βιολογίας. Ειδικότερα δε, τού εξελικτισμού και, ακόμα ειδικότερα, του λαμαρκισμού. Από έννοια με δευτερεύουσα, συμπληρωματική σημασία στη φιλοσοφία και την οικονομική και πολιτική θεωρία, από τα μέσα του 19ου αιώνα αναβαθμίστηκε σε ένα κέντρο του ιατρικού, βιολογικού και κοινωνικο-επιστημονικού στοχασμού. Είναι υποστηρίξιμο ότι συνέστησε μιαν αφήγηση, μιαν ερμηνεία και εξήγηση, των θεαματικών ανατροπών που λάβαιναν χώρα στην Ευρώπη με τη βιομηχανική ανάπτυξη του καπιταλισμού, και της επιβολής μέσω ιμπεριαλισμού και αποικιοκρατίας στους διάφορους λαούς. Μιαν αφήγηση που (προερχόταν από και) αποδείκνυε επιστημονικά ότι οι κυρίαρχες αστικές τάξεις ήταν κοινωνικά, ηθικά και πνευματικά, ακόμα και φυλετικά, ανώτερες από τις κυριαρχούμενες εργαζόμενες τάξεις, όπως και φυλετικά ανώτερες από τους κυριαρχούμενους λαούς. Με βάση τη θεώρηση του εκφυλισμού, τα διάφορα κοινωνιακά – πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά – ζητήματα που προέκυπταν από τις αλλαγές αυτές (ή αποτελούσαν μέρος τους) ήταν άγονο να μελετηθούν σε κοινωνικο-επιστημονικούς ή ηθικούς, φιλοσοφικούς και θρησκευτικούς όρους. Αντίθετα, μπορούσαν και θα ήταν γονιμότερο να προβληθούν και να μελετηθούν στους όρους αναπτυσσόμενων στο πλαίσιο ενός αυστηρού θετικισμού φυσικών επιστημών όπως η ιατρική και η βιολογία. Ο D. Pick (1989, σ. 3) τονίζει ότι ο εκφυλισμός συνέστησε, τουλάχιστον κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου, μια taken for granted γλώσσα, μια γλώσσα που θεωρούνταν ως εάν να είναι δεδομένη. Η Rafter (2007, σ. 117) συμφωνεί με τον Pick αναφέροντας ότι «η θεωρία του εκφυλισμού» συνέστησε όχι μία αλλά *την* καθολικά αποδεκτή θεωρία για τη μελέτη των κοινωνικών προβλημάτων, «τη διεθνή lingua franca (καθολική γλώσσα) για την ανάλυση των κοινωνικών προβλημάτων». Πράγματι, ο εκφυλισμός φαίνεται να αποτέλεσε μια – ή την – θεωρία περί των κοινωνικών προβλημάτων καθώς και μια δέσμη εννοιών και σημασιών που σύντομα αποτέλεσε συστατικό της ευρύτερης καθομιλουμένης. Ακόμα και μετά την υποχώρησή του στα τέλη της δεκαετίας του 1910, ο κεντρικός εννοιακός πυρήνας του παρέμεινε ενεργός σε διάφορες θεωρήσεις, από τον ευγονισμό ως διάφορες κοινωνιολογικές και ψυχολογικές θεωρίες. Ενάμισυ αιώνα αργότερα, το γεγονός ότι ο εκφυλισμός παραμένει ενεργός στην καθομιλουμένη γλώσσα είναι ίσως ενδεικτικό του ότι (τουλάχιστον σ` ό,τι αφορά στην αντίληψη ποικίλων κοινωνικών προβλημάτων) η σύγχρονη κοινωνία παραμένει ομόλογη της κοινωνίας όπως αυτή σχηματίστηκε κατά τον 19ου αιώνα. Ή έστω ότι, από πολλές πλευρές, ομόλογος παραμένει ο τρόπος κατανόησης και ορισμού των κοινωνικών προβλημάτων.

Στις διάφορες εκδοχές του ανάλογα με τη χώρα και την περίοδο, και αφετηρία στη Γαλλία, ο εκφυλισμός ήρθε οργανωμένος σαν **αντι-πρόοδος** να αναφερθεί και να καλύψει όλα τα προβλήματα και όλους τους κινδύνους που προέρχονταν από τις εργατικές τάξεις και γενικότερα τις τάξεις που από την αστική οπτική της ανωτερότητας βλέπονταν σαν 'κατώτερες' ή από τις ποικίλες κατανοήσεις και εφαρμογές της παγκόσμιας αποικιοκρατίας σε βάρος των διάφορων επίσης 'κατώτερων' λαών. Αλλά και να παράσχει ενιαίους τρόπους ερμηνείας των προβλημάτων και κινδύνων αυτών και να προτείνει τρόπους λύσης και αντιμετώπισης. Όπως το θέτει εύστοχα ο Pick (σ. 15), «δεν υπήρχε ένα σταθερό πεδίο στο οποίο ο εκφυλισμός αναφερόταν· αντί γι` αυτό, (υπήρχε) ένα φανταστικό καλειδοσκόπιο ενδιαφερόντων και αντικειμένων καθ` όλο το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, από τον κρετινισμό ως τον αλκοολισμό ως τη σύφιλη, από την αγροτιά ως την αστυκή εργατική τάξη, τη μπουρζουαζία και την αριστοκρατία, την τρέλα και την κλοπή, το άτομο και το πλήθος, τον αναρχισμό και τον φεμινισμό, την πληθυσμιακή μείωση και την πληθυσμιακή αύξηση». Ή αλλιώς, ο εκφυλισμός έγινε κατανοητός από τους υποστηρικτές του σαν μια εσωτερική βιοσωματική κατάσταση εκδοχές ή εκδηλώσεις του οποίου είναι (τα) διάφορα προβλήματα υγείας, κοινωνικά προβλήματα και εγκλήματα – από τα αρθριτικά και την επιληψία ως τη φτώχεια και το έγκλημα – που το μόνο κοινό που είχαν μεταξύ τους ήταν ότι συνιστούσαν εκφυλιστικές εκδοχές ή εκδηλώσεις. Στηριγμένος στις αρχές των φυσικών επιστημών που από τα τέλη του 18ου αιώνα αναπτύσσονταν ταχύτατα και φιλοδοξώντας να αποτελέσει εκδοχή και εφαρμογή τους στην κοινωνία και τον άνθρωπο, στην ιατρική επιστήμη και ιδίως την ψυχιατρική, τη βιολογία και την ανθρωπολογία, ο εκφυλισμος υιοθέτησε και εισήγαγε μια σειρά φυσικο-ιατρικών εννοιακών προτύπων στις αναπτυσσόμενες κοινωνικές επιστήμες και ευρύτερα τις επιστήμες του ανθρώπου. Ο εκφυλισμός στράφηκε στη μελέτη μιας σειράς κοινωνικών δραστηριοτήτων που κρίνονταν ως νομικά ή ψυχιατρικά ορίσιμες, όπως τα ποικίλα εγκλήματα και οι ποικίλες κοινωνικές αποκλίσεις, σε όρους κοινωνικής παθολογίας και γενετικού προσδιορισμού. Και, για παραπάνω από μισό αιώνα, ο εκφυλισμός γοήτευσε και ενθουσίασε ένα μεγάλο πλήθος από φυσικούς και κοινωνικούς επιστήμονες, φιλόσοφους και πολιτικούς, όπως και την, κατά κύριο λόγο αστική, κοινή γνώμη. Φαινόταν πως έδινε απάντηση σε όλα, γεφύρωνε αντιθέσεις, διευθετούσε λογικά και ηθικά αδιέξοδα, όχι μόνο δεν αμφισβητούσε αλλά εξηγούσε πειστικά, αυτονοητοποιούσε και ενίσχυε τους επικρατούντες όρους κυριαρχίας, εκμετάλλευσης και εξαθλίωσης, μετέτρεπε περίπλοκα κοινωνικά ζητήματα σε βιολογικά ή βιοψυχιατρικά διαχειρίσιμα προβλήματα και πρότεινε σχετικές λύσεις.

Ο εκφυλισμός αναπτύχθηκε στο πλαίσιο δύο κύριων αξόνων. Ο ένας άξονας αφορά στο (μόνιμα πρώτης προτεραιότητας) ζήτημα του κοινωνιακού ελέγχου των 'κατώτερων' τάξεων από την αστική τάξη με την αξιοποίηση και της επιστήμης – ή, ακριβέστερα, των διοικητικών, οργανικών ή καθεστωτικών τάσεών της. Ο άλλος άξονας, που πάντως εμφανίζεται πολύ λιγότερο στις μελέτες του αντικειμένου, έχει να κάνει με την άνιση ανάπτυξη των φυσικών, ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών κατά τον 19ο αιώνα. Ο εκφυλισμός αποτέλεσε μέρος μιας προώθησης της ιατρικής, ιδίως της ψυχιατρικής, και της βιολογίας στα ζητήματα του ανθρώπινου κοινωνικού ψυχισμού και των κοινωνικών σχέσεων. Παράλληλα με την οικονομική επιστήμη, η ιατρική και η βιολογία προωθήθηκαν και στη μελέτη της ιστορικής κοινωνίας και του κοινωνικού ανθρώπου, περιορίζοντας τις κοινωνικές και ιστορικές επιστήμες, και επιβάλλοντάς τους ιατρικά και βιολογικά πρότυπα προσέγγισης του αντικειμένου τους, πρότυπα από απλουστευτικά ως απλοϊκά. Όμως, ίσως είναι ακριβώς αυτό το κρίσιμο επιστημονικό έλλειμμα μιας μεθοδολογικά ασυνάρτητης μεταφοράς προτύπων, υποδειγμάτων εννοιών και σημασιών που αποδείχτηκε ιδιαίτερα σημαντικό για την αποδοχή του: οι σχετικές προσεγγίσεις ήταν εύκολα αφομοιώσιμες και συνεπώς πολύτιμες ως μυθολογίες νομιμοποίησης αφού αθώωναν την ταξιστική, ρατσιστική και σεξιστική κοινωνία της αστικής (ως προς την πολιτική και τον πολιτισμό) και καπιταλιστικής (ως προς την οικονομία) Ευρώπης του 19ου αιώνα. Συνέστησαν μια σημαντική φιλοσοφική, πολιτική και επιστημονική έδρα και για τη χάραξη συντηρητικών και αντιδραστικών στρατηγικών ελέγχου γενικά και των 'κατώτερων' τάξεων ειδικότερα, όπως και πλαίσιο οργάνωσης διάφορων ποινικο-προνοιακών πολιτικών. Στρατηγικών και πολιτικών που, όποια αποτελέσματα και αν είχαν, δεν αμφισβητούσαν το αστικοκαπιταλιστικό καθεστώς ακόμα και στις ακραίες νεοφιλελεύθερες και αντιδημοκρατικές εκδοχές του κατά τον 19ο αιώνα: ερευνούσαν για αίτια, παράγοντες και 'ευθύνες' πολύ πέρα, ακριβέστερα, εκατομμύρια χρόνια **πριν** από την εμφάνιση όχι μόνο του καπιταλισμού αλλά και της κοινωνίας γενικότερα, ακόμα-ακόμα, από πολλές πλευρές, και του ανθρώπινου είδους. Ουσιαστικά, οι θεωρητικοί του εκφυλισμού επιχείρησαν επίμονα να εμφανίσουν τον εκφυλισμό ως εάν να είναι μια απολιτική θεώρηση της κοινωνίας με την αποπομπή των ευρύτατων κοινωνιακών προβλημάτων στη 'φύση'.

Η Rafter (2008, σ. 98) καταθέτει με βεβαιότητα την εκτίμηση ότι από τις διάφορες εννοιοποιήσεις περί κληρονομικότητας, ο εκφυλισμός αποτέλεσε την έννοια που είχε αδιαμφισβήτητα την ισχυρότερη επίδραση στους διάφορους σχετικούς στοχαστές περί κοινωνικών προβλημάτων – από την αγορά εργασίας και την ποινική ή ασυλιακή διαχείριση των 'κατώτερων' τάξεων ως τις σχέσεις με τους λαούς άλλων περιοχών του πλανήτη ως τις συγκρούσεις με άλλες, ανταγωνιστικές ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. «Για τους θεωρητικούς του 19ου αιώνα, ο εκφυλισμός αποτέλεσε την έννοια περί κληρονομικότητας που άσκησε μακράν την ισχυρότερη επίδραση».

Σ` ό,τι αφορά δε στην εγκληματολογία ειδικότερα, στο πλαίσιο της λαμαρκιανής θεωρίας περί κληρονομικότητας επίκτητων χαρακτηριστικών, ο εκφυλισμός αποτέλεσε την *κεντρική έννοια* και της εγκληματολογίας κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ως και το τέλος του 1ου Παγκοσμίου Πολέμου το 1918. «Λίγες ιδέες στην ιστορία της εγκληματολογίας είχαν

μεγαλύτερη επίδραση από αυτήν του εκφυλισμού. Αν και σήμερα έχει σχεδόν ξεχαστεί, στον 19ο αιώνα ο εκφυλισμός ήταν *ο* τρόπος συζήτησης για την κληρονομιά της εγκληματικότητας.» (σ. 100) Επιπλέον, ο εκφυλισμός παρέσχε την ευρεία εξηγητική του δυναμική και στη σύνδεση της εγκληματικότητας, ακριβέστερα, του εγκληματία, με κάθε είδους κοινωνικά προβλήματα ή μάλλον φορείς των προβλημάτων αυτών. Όπως αναφέρει μεταξύ αναρίθμητων άλλων και ο Boies (1893, σ. 268 – Boies, H. *Prisoners and Paupers*, New York: Putnam`s Sons, 1893), γονείς που είναι «εκφυλισμένοι, υποβαθμισμένοι, ελαττωματικοί ή άρρωστοι», που είναι «φυσικά, ηθικά ή πνευματικά κάτω από το κανονικό πρότυπο» είναι αναμενόμενο να έχουν απογόνους που φέρουν τα «τα γονεϊκά ελαττώματα» και μάλιστα «επιδεινωμένα». Όπως δε θα αναλυθεί και στη συνέχεια, αξίζει να προσεχθεί ότι οι εκδηλώσεις του εκφυλισμού, συγκυριακές εκδηλώσεις μιας εσωτερικής στο σώμα του εκφυλισμένου κατάστασης που σταδιακά, από γενιά σε γενιά, εντεινόταν, βλέπονταν και σαν ανταλλάξιμες. Ο εγκληματίας γονέας θα γεννήσει ένα επιληπτικό παιδί, το οποίο θα γεννήσει ένα παιδί που σε κάποια ηλικία θα γίνει φυματικό, το οποίο θα γεννήσει ένα παιδί που θα είναι δύσμορφο, το οποίο θα γεννήσει ένα παιδί που σε κάποια ηλικία θα γίνει αλκοολικό, το οποίο θα γεννήσει ένα παιδί που θα είναι ηλίθιο, το οποίο θα γεννήσει ένα παιδί που θα γίνει πόρνη, το οποίο θα γεννήσει ένα παιδί που θα είναι κουφό κοκ. – ή σε όποια άλλη πιθανή διαδοχή ανάλογων εκδηλώσεων εκφυλισμού.

Για την εγκληματολογία, με τη συλλογή όλων των εκδηλώσεων του εκφυλισμού γινόταν δυνατή μια καταγραφή όλων των περιπτώσεων που είτε άμεσα είτε στο μέλλον του ατόμου-φορέα του εκφυλισμού – του εκφυλισμένου ή εκφυλιζόμενου – είτε στους άμεσους ή και μακρινούς απογόνους του θα ήταν αναμενόμενο να εκδηλωθούν εγκληματικές δράσεις. Όπως συμπεραίνει και ο Nye (1982, σσ. 56-57), «η εκφυλιστική θεωρία διασταύρωσε τις παθολογίες που Γάλλοι και Γαλλίδες φοβούνταν περισσότερο. Ψυχίατροι, εγκληματολόγοι, και άλλοι 'υγειινιστές' κατασκεύασαν τεχνητούς συνδέσμους ανάμεσα σε τρέλα, έγκλημα, πορνεία, αλκοολισμό και κληρονομικό εκφυλισμό. Στη νεο-Λαμαρκιανή λογική περί συνδρόμου, το κάθε σύμπτωμα τροποποιήθηκε σε σύνδρομο· συμπτώματα και αίτια έγιναν τόσο συγχυσμένα μεταξύ τους και με τον ίδιο τον εκφυλισμό ώστε ουσιαστικά έγιναν ανταλλάξιμα. Έτσι (και) το επιχείρημα του μεταρρυθμιστή ενάντια στον αλκοολισμό Δρ. Paul-Maurice LeGrain: 'Και αν ο αλκοολισμός αναπτύσσεται τον ίδιο χρόνο με την εγκληματικότητα, δεν έχει κάποιος το δικαίωμα να κατοχυρώσει μιαν αιτιακή σχέση μεταξύ αυτών των δύο γεγονότων όπως κάποιος έχει ήδη κάνει ανάμεσα στο αλκοόλ και την τρέλα;'.»

Η συνολική εικόνα γίνεται πιο συγκεκριμένη με την παρουσίαση ορισμένων σημαντικών στιγμών από τον στοχασμό περί εγκλήματος σ` ό,τι αφορά στη θεώρηση του Λομπρόζο.

Μια πρώτη τέτοια στιγμή είναι η έκδοση του έργου του Λομπρόζο *Ο Εγκληματίας Άνθρωπος* το 1925 (Lombroso, C. *Ο Εγκληματίας Άνθρωπος*, Αθήνα: Φέξης, 1925), ακριβέστερα της τρίτης έκδοσή του. . Άλλωστε, η θεώρηση του Λομπρόζο είχε τύχει ευρύτατης αποδοχής από τους κύκλους του στοχασμού περί εγκλήματος από τις προηγούμενες δεκαετίες του 20ου αλλά και του 19ου αιώνα, ενώ ο ίδιος είχε συχνά προσεγγιστεί ως πρότυπο επιστήμονα.

Στην Εισαγωγή του έργου, ο Λομπρόζο παραθέτει τις απόψεις του και απαντήσεις στις κριτικές που δέχτηκε μεταξύ της πρώτης και της τρίτης έκδοσης. Καταρχή, καταθέτει το ποιος είναι ο ευρύτερος κοινωνικός σκοπός του έργου του: «Το ζήτημα είναι πώς εις το εξής να εμποδίσωμεν τον εγκληματία από του να είναι βλαβερός. Συνάμα δεν πρέπει να ασκήσωμεν την λεγόμενην **προληπτικήν** επέμβασην του νόμου, ήτοι τον περιορισμόν εκείνου ο οποίος ρέπει προς έγκλημα» (έμφαση στο πρωτότυπο, σ. δ').

Κατά δεύτερο, απαντά σε κριτικές που του απευθύνθηκαν. Όπως αναφέρει ο μεταφραστής του Μπ. Αννινος, «(α)ι ιδέαι του Λομπρόζο επολεμήθησαν από πολλούς βιολόγους επιστήμονας και θεωρητικούς ποινικολόγους. Αλλ` ο ίδιος συμπληρών το έργο του, απολογούμενος και επεξηγών εις τον πρόλογον της τελευταίας Γ` εκδόσεως, εκ της οποίας η παρούσα μετάφρασις, γράφει:»

«Επιτίθενται εναντίον μου όχι ολίγοι νομομαθείς, κακίζοντές με ότι υποβιβάζω το ποινικόν δίκαιον εις απλούν κεφάλαιον της ψυχιατρίας και αναστατώ ολόκληρον το ποινικόν και σωφρονιστικόν σύστημα. Το τοιούτον αληθεύει μόνον επ' ελάχιστον καθότι ως προς μεν τους εκ περιστάσεως εγκληματίας δεν εξερχόμεθα του κύκλου των κοινών νόμων και δεν απαιτείται άλλο παρά μεγαλυτέρα επέκτασις των προληπτικών μέσων. Ως προς δε τους εκ γενετής εγκληματίας οι νόμοι δεν μεταβάλλονται παρά υπότην
έποψιν της μεγαλυτέρας κοινωνικής ασφάλειας δια του διηνεκούς περιορισμού, όστις μόνον κατ' όνομα δεν θα ήτο φυλάκισις. (…)

Επίσης, ουδόλως είνε νέαι αι εκ των πρακτικώς εφαρμοσθεισών ημετέρων θεωριών φανείσαι μάλλον τολμηραί. Ο Βαλέσιος αναφέρει έδικτον μεσαιωνικόν θεσπίζον ότι εν περιπτώσει υπονοίας επί δύο ατόμων χωριστά ο δυσμορφώτερος των δύο καθυπεβάλλετο εις τα βασανιστήρια. Εν τη Αγία Γραφή μνημονεύεται και τιμωρείται μάλιστα δια θανάτου ο εκ γενητής εγκληματίας.

(…) Τις όμως δεν βλέπει ότις εάν ημείς αφ' ενός ελαττώνομεν την ευθύνην του ατόμου, υποκαθιστώμεν αυτήν δια της ευθύνης της κοινωνίας, η οποία είνε πολύ μάλλον απαιτητική και αυστηρά. Εάν ελαττώνομεν την ευθύνην

ομάδος τινός εγκληματιών, δεν θέλομεν δια τούτου να ελαφρύνωμεν την θέσιν αυτών, αλλ' απεναντίας να καταστήσωμεν συνεχέστερον τον περιορισμόν, τον οποίον η κοινωνίαν εκ σεβασμού προς θεωρητικά δόγματα διακόπτει αλλ' επί ιδίω κινδύνω παραδεχομένη ενίοτε, αλλά με πολλήν αβεβαιότητα, εισαγωγή δραστικών, δια των οποίων όμως αρέσκεται να πιστεύη ότι επιτυγχάνει την ασφάλειαν, την οποίαν δεν παρέχονται εις αυτήν οι νόμοι» (σσ. δ'-ε').

Τέλος, ο μεταφραστής του έργου καταθέτει το ακόλουθο επιστημονικό συμπέρασμα: «Η τοιαύτη απολογία του Λομπρόζο αρκεί να καταδείξει την ευρύτητα των συμπερασμάτων της θεωρίας του, η οποία, παρ' όλα τα τυχόν παράτολμα, έχει και θα έχει ακόμη ευρύ στάδιον θεωρητικής ωφελείας και πρακτικής εφαρμογής εις την παθολογίαν και ιδίως εις την ψυχιατρικήν, μάλιστα δε εις την κοινωνιολογίαν ώστε η γνώσις αυτής να είνε απαραίτητος εις κάθε ιατρόν, δικηγόρον και γενικώτερον εις κάθε ανεπτυγμένον» (σ. στ').

Στη διατύπωση του Λομπρόζο αξίζει να προσεχθούν ένα πλήθος από σημεία, κυρίως τα ακόλουθα: Πρώτο, την έννοια της προληπτικής επέμβασης του νόμου. Επειδή ο Λομπρόζο θεωρεί ότι ο εγκληματίας είναι από τη φύση του τέτοιος, θεωρεί εύλογο πως η επιστήμη μπορεί να εντοπίσει τους εγκληματίες πριν κάνουν κάτι ποινικά μεμπτό και – με τη συνδρομή του ποινικού συστήματος – να αναλάβει την κάθαρση της κοινωνίας από όλο αυτό το ελαττωματικό γενετικό υλικό. Η επιστήμη του Λομπρόζο ευαγγελίζεται ένα γοητευτικό ιδανικό για κάθε κατασταλτικό καθεστώς: τον έλεγχο και την επιλογή των κατάλληλων ανθρώπων που να είναι υπάκουοι, εργατικοί και νομοταγείς, με την παράλληλη κάθαρση των υπολοίπων, από τους εκ γενετής κλέφτες ως τους εκ γενετής επαναστάτες. Δεύτερο, ο Λομπρόζο προτείνει τον διηνεκή περιορισμό των εκ γενετής εγκληματιών, την διηνεκή φυλάκιση (αλλά σε θεσμούς των οποίων την εποπτεία θα έχει η βιοψυχιατρική ή βιοεγκληματολογία. Ουσιαστικά, όποιον ο βιοψυχίατρος ή βιοεγκληματολόγος κρίνει ως (γενετικά) επικίνδυνο για το καθεστώς, στο όνομα της κοινωνίας, τον θέτει εκτός κοινωνίας. Κατά σύμπτωση ο Λομπρόζο – όπως άλλωστε και η μεγάλη πλειονότητα των φιλελεύθερων και συντηρητικών από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα – θεωρούσε κάθε είδους επαναστάτες, από τους φτωχούς αγρότες στη νότια Ιταλία ως τους αναρχικούς και τους (μη καθεστωτικούς) σοσιαλιστές σαν επικίνδυνους εκ γενετής εγκληματίες. Στη βάση της λομπροζιανής λογικής, όποιος πρότεινε την ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος, ήταν εκ γενετής ελαττωματικός. Τρίτο, τα παραδείγματα που αναφέρει ο Λομπρόζο στην τρίτη παράγραφο, ιδίως το μεσαιωνικό παράδειγμα πως, σε περίπτωση αμφιβολιών καλύτερο είναι να επιλέγεται για βασανισμό ο δυσμορφώτερος, είναι ενδεικτικά της ευρύτερης νοοτροπίας του. Από τη μια, ο Λομπρόζο εμφανώς αντιτίθεται στις ηθικές και φιλοσοφικές βασικές αρχές του Διαφωτισμού στηριγμένος σε κάποιες από τις επιστημονικές αρχές του. Από την άλλη, το έργο του βασίστηκε σε μιαν 'αξιολογικά ουδέτερη επιστήμη' προσηλωμένη στα 'γεγονότα'.

Ενδιαφέρουσα είναι και η προσέγγιση του Κ. Γαρδίκα, ιδρυτή της εγκληματολογίας στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1930, στον Λομπρόζο. Όπως αναφέρει, ο Λομπρόζο κατατάσσει τους εγκληματίες σε ορισμένες κατηγορίες. Η σημαντικότερη από αυτές είναι οι εκ γενετής εγκληματίες. Όπως αναφέρει, «(κ)ατά τον Λομπρόζο το 1/3 του όλου είναι εκ γενετής εγκληματίαι, δηλαδή εγεννήθησαν εγκληματίαι, ως πτηνά εγεννήθησαν αρπακτικά και φυτά τινα παρασιτικά. Αποτελούσιν ίδιον είδος του ανθρώπινου γένους (Homo delinquens. Delinquent nato). Εγκληματούσιν ένεκα κληρονομικής αλλοιώσεως και διαστροφής του ηθικού αυτών συναισθήματος, είναι κυνικοί και ψυχροί, προμελετώσι το έγκλημα και δεν μεταμελούνται μετά την τέλεσιν τούτου.. Ο Lombroso υπέδειξε ειδικώτερα σημεία, σωματικά τε και ψυχικά (stigmata hereditatis), δι ων διακρίνεται εξωτερικώς ο εκ γενετής εγκληματίας, μάλιστα δε και εκ της φυσιογνωμίας τούτου. … (Ε)ίναι τύπος ομοιάζων προς τον μογγολικόν λαο ενίοτε τον του μαύρου.» (σ. 52). Τα στίγματα αυτή είναι μορφολογικά (πχ., ανατομικές ανωμαλίες του κρανίου και του εγκεφάλου), βιολογικά και λειτουργικά στίγματα (πχ., ανωμαλίες των οργάνων των αισθήσεων και αριστεροχειρία), ψυχικά στίγματα – που ονομάζονται λαθεμένα σαν ψυχολογικά (πχ., ματαιοδοξία, απρονοησία, διακόσμηση με τατουάζ, ηθική αναισθησία). Από τα τέλη της δεκαετίας του 1890, ο Λομπρόζο κατάγραψε και άλλους τύπους εγκληματιών όπως οι εγκληματίες από πάθος (στους οποίους κατατάσσει και τους πολιτικούς εγκληματίες στους οποίους και περιλαμβάνει τους αναρχικούς και τους μη σώφρονες σοσιαλιστές), οι ψυχοπαθείς εγκληματίες, οι εκ περιστάσεως εγκληματίςκαι οι καθ` έξιν εγκληματίες. .

Ο Γαρδίκας ασκεί μια μερική κριτική στον Λομπρόζο, τασσόμενος υπέρ αυτών που πρότειναν τον περιορισμό του απολύτου της λομπροζιανής θεώρησης. Καταρχήν, αναφέρει σχετικά ότι «σήμερον δεχόμεθα ότι είναι αναντίλεκτος η ύπαρξις εγκληματιών εκ γενετής, οίοι είναι οι εκ γενετής βάναυσοι, οι εκ γενετής απατεώνες, οι εκ των αλητών και πορνών ασταθείς και οκνηροί , ούτοι όμως δεν αποτελούσιν ανθρωπολογικό τύπον· είναι μορφή ψυχικής ανωμαλίας, εκδηλούμενης δι` ατελούς εξελίξεως του νοητικού, ανωμαλιών των συναισθημάτων, εξ ων απορρέουσι και ελαττώματα ηθικά, δι` ων το άτομο φέρεται εις το έγκλημα». Κατά δεύτερον, συμφωνεί με τον Merger ότι «δια των χαρακτηρισμών τούτων ο Lombroso δεν αντιφάσκει προς εαυτόν, αλλ` ουχί πάντοτε ακριβολογών υποδεικνύει ότι οι εκ γενετής εγκληματίαι είναι ποικίλοι παθολογικοί τύποι ανθρώπων» (σ. 53). Κατά τρίτον, ασκεί την κριτική στον Λομπρόζο ότι περιορίζει σημαντικά το πεδίο δράσης του ποινικού συστήματος , επιχειρώντας να μεταφέρει μέρος του κοινωνικού ελέγχου των πληθυσμών στα άσυλα, την ψυχιατρική και τη βιολογία που κατ` αυτό τον τρόπο αναδεικνύονται σε βασικούς μοχλούς κοινωνικής καταστολής. Και μάλιστα, υπό το πρόσχημα της έγκυρης επιστήμης, να εμφανίζουν ολοκληρωτικές ιδιότητες πέρα ακόμα και από τον όποιο κατασταλτικό-

καθεστωτικό λόγο του Δικαίου – περίπου σαν να απολογούνται μόνον στον εαυτό τους σχετικά με τη διαχείρηση συλλογικοτήτων, όπως επιλεγμένων πληθυσμών με βάση ψυχο-βιολογικά κριτήρια.

Στη συνέχεια του επιχειρήματός του, ο Έλληνας εγκληματολόγος παραθέτει τη γαλλική σχολή του Lacassagne και τη γερμανική σχολή του von Liszt που τόνιζαν τη σημασία του περιβάλλοντος στη δημιουργία του εγκλήματος (σ. 61) , όπως και μια Τρίτη 'μέση' σχολή η οποία επιχειρεί στο πλαίσιό της να συνυπάρξουν οι απόψεις του Δικαίου με τις απόψεις της βιολογίας και της ψυχιατρικής, όπως και η θεώρηση του Λομπρόζο με διαφορετικές θεωρήσεις περί περιβάλλοντος.[10] Όμως, αν από νομική πλευρά η σύνθεση – ακριβέστερα, η άθροιση – των δύο διαφορετικών συστήματων καταστολής, από επιστημονική πλευρά αυτός ο ακραίος και απροϋπόθετος εκλεκτικισμός είναι αδιέξοδος. Ο Γαρδίκας αποδέχεται την ανάγκη για μια βιολογική εγκληματολογία. Μάλιστα, βλέπει τόσο την εγκληματολογική ψυχολογία όσο και την εγκληματολογική ψυχοπαθολογία να εδράζονται σ` αυτήν. Πέρα από το ότι ο Γαρδίκας αποδέχεται έναν βιολογικό παράγοντα στον σχηματισμό της προσωπικότητας, εμφανής είναι και η από μέρους του προσέγγιση της κοινωνίας σε 'ορους οργανικών αναλογιών, ως εάν η κοινωνία να αποτελεί έναν οργανισμό. Γι` αυτό τον λόγο άλλωστε, όπως φάνηκε και παραπάνω, γοητευμένος – όπως άλλωστε και πολλοί άλλοι, μεταξύ αυτών και ο Ντύρκεμ – χρησιμοποιεί πλήθος σχετικών μεταφορών ως εάν να είναι δεδομένες και εύλογες: το έγκλημα κατά τον Γαρδίκα είναι «κοινωνική πληγή» την οποία η εγκληματολογία πρέπει να μετάσχει στη θεραπεία της (σ. 80).[11]

[10] Παρεμπιπτόντως, ο Γαρδίκας εκτιμά ότι «(α)πώτερον θεμέλιον αυτών είναι ο κοινωνικός και οικονομικός υλισμός του Καρόλου Μαρξ». Όμως, οι σχολές του Lacassagne και του von Liszt διαφέρουν ποιοτικά – ουσιαστικά περίπου αντιτίθενται στο κεντρικό ζήτημα του τρόπου που βλέπουν κοινωνία, ισχύ, αναγκαιότητα ταξικών και φυλικών ανισοτήτων, ιεραρχία και δύναμη – αντιτίθενται στον Μαρξ και τον μαρξισμό. Μια τέτοια απόδοση συγγένειας είναι ενδεικτική ενός εκλεκτικισμού τον οποίο ο Γαρδίκας εμφανίζει και όταν θέλει να συνθέσει τα όποια ευρήματα σχολών με σημαντικά διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες.

[11] Επιπλέον, ο Γαρδίκας φέρει ως εάν να είναι αυτονόητο πως η εγκληματικότητα συνιστά ιδιότητα των 'κατώτερων' κοινωνικών τάξεων, των φτωχών, των εργατικών τάξεων. Και αυτό παρά το ότι ακόμα και στην εποχή του το Ποινικό Δίκαιο είχε μια σειρά από προβλέψεις σχετικά με την εγκληματικότητα των αστικών τάξεων, οικονομικών και πολιτικών. Ο ταξισμός του Γαρδίκα είναι αμέσως ορατός, δεν ενδιαφέρεται να τον καλύψει. Γι` αυτόν, η εγκληματολογία είναι μια ταξική επιστήμη στραμμένη αποκλειστικά στις 'κατώτερες' τάξεις. Είναι δε ενδιαφέρον ότι ο Γαρδίκας δεν βλέπει τον ταξισμό που εκδηλώνει και προτείνει σαν εγκληματολογική επιστήμη στο έργο του. Θεωρεί ότι ασκεί μιαν αντικειμενική επιστήμη της οποίας τα ευρήματα δείχνουν ότι το έγκλημα απαντάται κυρίως στις 'κατώτερες' τάξεις. Στερεοτυπικά, ο εγκληματίας του ομοιάζει με τον εργάτη και τον νέο, σ` ό,τι δε αφορά στις γυναίκες, η πόρνη αποτελεί το ομόλογο του εγκληματία (παραβλέποντας το ότι η πορνεία είναι νόμιμη).

Κεφάλαιο 7

Ευγονική

Τι είναι η ευγονική; Τι είναι ευγονική; Είναι επιστήμη; Ποια τα χαρακτηριστικά των ρευμάτων που την απαρτίζουν;

Ποια η σημασία της για την κοινωνία, τις κοινωνικές (ή ό,τι άλλο διαφορές που κατανοούνται σαν) ανισότητες, τις πολιτικές διαχείρισης των υποτελών κοινωνικών τάξεων ή κάποιων από αυτές ανάλογα με τις περιστάσεις ή και του συνολικού πληθυσμού μιας κοινωνίας ή ακόμα της ανθρωπότητας; Τι σημαίνει για τις επιστήμες, ιδίως τις κοινωνικές επιστήμες; Τι σημαίνει για την εγκληματολογία; Απαντάται στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών και σε ποιες εκδοχές;

Με ποιους τρόπους και κάτω από ποιες προϋποθέσεις αναπτύχθηκαν τα διάφορα ρεύματα ευγονικής κατά τη διάρκεια του 19ου και του 20ου αιωνα; Ποιες οι προοπτικές στις αρχές του 21ου;

Σ` αυτά τα ερωτήματα και άλλα ομόλογα θα επιχειρηθεί να δοθούν απαντήσεις στις *Σημειώσεις*.

Ευθυς εξαρχής, ας κατατεθεί η θέση της D. Paul (‘Eugenic anxieties, social realities and political choices’, *Social Research*, 59(3), σσ. 663-683) ότι η ευγονική είναι μια σύνθετη έννοια. «Ευγονική είναι μια λέξη με δυσάρεστες συνεκδοχές αλλά ένα αβέβαιο νόημα.» Ενώ ο C. N. Degler (*In Search of Human Nature. The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought,* Oxford: Oxford University Press, 1991, σ. 44) αναφέρει πως «(η) πίστη στην ευγονική εννοεί περισσότερα από την αποδοχή της αρχής ότι γνωρίσματα και συνήθειες μπορούν να κληρονομηθούν. Επίσης έθετε και μιαν υποχρέωση προς την κοινωνία, το να κάνει κάτι για την κληρονομικότητα, μιαν υποχρέωση που κανονικά μεταφραζόταν στο να αποτρέπονται οι πνευματικά καθυστερημένοι ή εγκληματικά προδιατεθειμένοι από την αναπαραγωγή του είδους».

Μια στιγμή από την εισαγωγή των Anne Kerr και Tom Shakespeare (σ. 8) έρχεται να τονίσει το εύρος του ζητήματος που στις επόμενες σελίδες θα καλυφθεί όσο το δυνατό πληρέστερα: «Ο έλεγχος της ανθρώπινης κληρονομικότητας έχει μακρά ιστορία. … Δεν ήταν παρά με την άνοδο του νέου ανθρωπιστικού πνεύματος στον δέκατο-ένατο αιώνα που θεσμοθετήθηκαν κρατικά νοσοκομεία και σχολεία για τους πνευματικά ‘καθυστερημένους’. Αλλά οι σκοποί αυτών των ιδρυμάτων σταδιακά μετατοπίστηκαν από την προστασία των λεγόμενων αποκλινόντων από την κοινωνία στην προστασία της κοινωνίας από τους αποκλίνοντες. Αυτή ήταν η αρχή της ευγονικής …»

Φτάνοντας στις αρχές του 20ου αιώνα, η ευγονική είχε πλέον κάνει την εμφάνισή της ως επιστήμη, ως κοινωνική πολιτική και ως σύστημα οργανισμών, κέντρων μελετών και ευρύτερα κοινωνικών θεσμών. Διέθετε επιστημονικό κύρος και ήταν αποδεκτή από μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης, όπως διέθετε και θεσμικές προσβάσεις αλλά και σημαντικούς οικονομικούς, πολιτικούς και ακαδημαϊκούς πόρους. Τα θέματα και τα ζητήματα που, μέσω πλήθους εκδόσεων, είχε θέσει η ευγονική ως τα σημαντικότερα προβλήματα προς λύση βρίσκονταν μεταξύ των προτεραιοτήτων της εποχής στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και τις ΗΠΑ.

Κατά την Nancy Ordover (2003, σ. xii – *American Eugenics. Race, Queer Anatomy, and the Science of Nationalism,* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003) «(η) πολύχρονη έλξη της ευγονικής εδραζόταν στην προστασία που παρείχε στο κατεστημένο, την έμφασή της σε ατομικές ή ομαδικές ‘αποτυχίες’ παρά σε συστημικούς περιορισμούς, και τη σιδερένια επιμονή της να προτιμά επιστημονικο/τεχνολογικές θεραπείες αντί της θεμελιώδους κοινωνικής και θεσμικής αλλαγής». Όπως συμπεραίνει ο πλέον γνωστός κατά τις πρώτες δεκατίες του 20ου αιώνα ψυχολόγος, καθηγητής στο Harvard και μαχητικός ευγονιστής William McDougall (*Is America Safe for Democracy?,* New York: Charles Scribner, 1921, σ. 12), «η σημαντικότερη συνθήκη για την παρακμή κάθε πολιτισμού είναι η ακαταλληλότητα των ιδιοτήτων των ανθρώπων που είναι οι φορείς του». Η ευγονική αποτέλεσε

ένα ελκτικό εργαλείο για τους συντηρητικούς, προπάντων σε περιόδους που υπήρχαν ανησυχίες για τη σταθερότητα του καθεστώτος. Ανιστόρητη, αθωωτική για το καθεστώς αφού απέδιδε τις ευθύνες στη βιολογία των υποτελών κοινωνικών τάξεων, παρείχε εύπεπτα επιστημονικοφανή επιχειρήματα υπέρ της ταξικής και εθνοφυλετικής ιεράρχησης του λευκού αστού πάνω απ` όλους. Σε ένα πρώτο σχεδίασμά της, η Ordover εκτιμά: «Οι πρώτοι υποστηρικές της ευγονικής, προερχόμενοι από τις κατηγορίες επιστιμόνων, πολιτικών, γιατρών, σεξολόγων, πολιτικών σχεδιαστών, αντιδραστικών, και αναμορφωτών, υποστήριζαν ότι μέσω επιλεκτικής αναπαραγωγής (breeding) οι άνθρωποι μπορούν και θα πρέπει να κατευθύνουν την εξέλιξή τους. Οι πολύ περισσότεροι πίστευαν στην ανωτερότητα των Βόρειων και Αγγλοσαξώνων, και προς αυτό τον σκοπό προπαγάνδιζαν περιορισμό της μετανάστευσης και υποστήριζαν νόμους που απαγόρευαν τους γάμους μεταξύ διαφορετικών φυλών ή εθνοτήτων [όπως και τις διαφυλετικές ή διεθνοτικές σεξουαλικές σχέσεις, ακόμα και τη συνύπαρξη στις αυτές περιοχές. Οι ευγονιστές προώθησαν την υποχρεωτική στείρωση (του συνόλου ή μερίδων, ανάλογα με τον ευγονιστή) των φτωχών και των ανάπηρων και των 'ανήθικων'. Η νομοθέτηση που σχεδίαζαν, οι παρεμβάσεις που υποστήριζαν, τα ιατρικά καθεστώτα που πρότειναν προέρχονταν από μια πίστη πως τα πάντα, από τη νόηση ως τη σεξουαλικότητα ως τη φτώχεια ως το έγκλημα ήταν αποδόσιμα στην κληρονομικότητα.»

Όπως αναφέρει ο Hofstadter στην εξαιρετική κλασική του μελέτη *Social Darwinism in American Thought* που πρωτο-εκδόθηκε το 1944, αν και προϋπήρχε για δεκαετίες (και ως ευρύτερη ιδέα για την κατανόηση των ταξικών, φυλικών και φυλετικών σχέσεων, όπως και την αναπαραγωγή των γενεών για δεκάδες αιώνες), ήταν στις αρχές του 20ου αιώνα που υπήρχε πλέον ένα οργανωμένο ευγονικό κίνημα σε διάφορες χώρες, κατώ πρώτο λόγο της Δυτικής Ευρώπης κα τις ΗΠΑ. Μάλιστα, όπως τονίζει, σε λίγα χρόνια η ευγονική γνώρισε τέτοια ανάπτυξη που ως το 1915 είχε προσλάβει τις διαστάσεις ευρύτατης μόδας, μιας διαδεδομένης σε αστικές και μικροαστικές ταξικές μερίδες μανίας (fad). Η ευγονική ευαγγελιζόταν πως εξηγούσε κάθε τι το φυσικό, ψυχικό και κοινωνικό, συνέδεε την κλίμακα των εκατομμυρίων ετών με την απόφαση του λεπτού, και κατέθετε ευλογοφανείς προτάσεις για λύσεις για τα πάντα.. Πρακτικές προτάσεις που, όπως θα αποδεικνυόταν στην δεκαετίες που ακολούθησαν, δεν θα έμεναν στη θεωρία αλλά επρόκειτο να εφαρμοστούν και στην πράξη.

Η ευγονική αναπτύχθηκε σε μια περίοδο όπου στην ψυχιατρική, στις κοινωνικές επιστήμες, μεταξύ αυτών και την εγκληματολογία[12] – επικρατούσαν θεωρίες όπως της ηθικής παραφροσύνης, της φρενολογίας, του εκφυλισμού, της αταβιστικής θεώρησης περί εκ γενετής εγκληματία, του φτωχού και του εγκληματία ως ηλιθίων ή μειωμένης νοημοσύνης.[13] Όπως διαπιστώνει και η Rafter (*Creating Born Criminals*, 1997), ήταν μια περίοδος όπου μια ολόκληρη φάλαγγα ψυχιάτρων – ας προσθέσω και βιολόγων – και άλλων ειδικών περί τον κοινωνικό έλεγχο είχε στραφεί στην παθολογικοποίηση του εγκλήματος και του εγκληματία. Υπήρξε μια «μνημειώδης μετάπτωση από την ενασχόληση του δέκατου-όγδοου αιώνα με τις παράνομες δράσεις στην εμμονή (obssession) του εικοστού αιώνα με άτομα που οι βιολογικές τους καταστάσεις φαίνονταν σαν να αρρωσταίνουν την κοινωνία» (σ. 5).

Κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα εντάθηκε η αντιπαράθεση μερίδων των υποτελών τάξεων προς ένα κοινωνιακό καθεστώς με αστικο-καπιταλιστικό χαρακτήρα που, παρά τα περί προόδου και Διαφωτισμού όπως και τη σημαντική ανάπτυξη των επιστημών, χαρακτηριζόταν από μια παρατεταμένη έμπρακτη βαρβαρότητα (βλ. σχετικά και *Ταξιστικές Θεωρήσεις*, 2011). Οι μόνιμοι φόβοι της αστικής τάξης για μιαν επανάσταση των υποτελών τάξεων, όπως έλαβε χώρα και στο Παρίσι το 1871 με την ανάληψη της εξουσίας από μια Κομμούνα εργαζόμενων

[12] Στις αρχές του 20ου αιώνα δεν υπήρχε ομοφωνία σχετικά με την εγκληματολογία. Ήταν μια πρωτοσχηματιζόμενη ή κατ` άλλους μόλις σχηματισμένη κοινωνική επιστήμη, κινούμενη ανάμεσα στο ποινικό δίκαιο, την ψυχιατρική, τη βιολογία και, κατά δεύτερο λόγο, τις ψυχολογία και κοινωνιολογία. Βέβαια, μέχρι και σήμερα αμφισβητείται ότι η εγκληματολογία συνιστά μιαν αυτόνομη κοινωνική επιστήμη. Για παράδειγμα, όπως και πολλοί άλλοι ποινικολόγοι, η καθ. Κ. Σπινέλλη θεωρεί την εγκληματολογία ως κλάδο του ποινικού δικαίου. Από την άλλη, σύμφωνα με τον Hofstadter, η εγκληματολογία στις αρχές του 20ου αιώνα δεν ήταν ακόμα μια ολοκληρωμένη κοινωνική επιστήμη. Κατ` αυτόν, θα άρχιζε να υπάρχει σαν τέτοια μόνον όταν θα αναπτυσσόταν ολοκληρωμένα και η κοινωνιολογική της διάσταση, όπως έγινε με το πολυδιαβασμένο έργο του αμερικανού κοινωνιολόγου Edwin Sutherland με τον τίτλο *Criminology*. Πάντως, είναι υποστηρίξιμο ότι για να υπάρξει μια επιστημονικά ολοκληρωμένη εγκληματολογία πρέπει να έχει αναπτύξει και πολιτικο-οικονομική, πολιτισμική και ιστορική διάσταση.
[Η αυτονομία και η ανεξαρτηρία της εγκληματολογίας συνιστούν διαφορετικής τάξης ζητήματα και αφορούν στη σχέση της με το ποινικό σύστημα.]

[13] Θα περνούσαν κάπου τέσσερις δεκαετίες μέχρι το 1939 όταν ο Edwin Sutherland θα άνοιγε το ζήτημα της εγκληματικότητας των οικονομικά ή και πολιτικά ισχυρών, με τους υποστηρικτές της θεώρησης γενικά να βρίσκονται προ του διλήμματος να αποσύρουν τη θεωρία ή να δεχτούν ότι οι (αυτο-πολυδιαφημισμένες σαν βιολογικά, λογικά, ηθικά κοκ. προικισμένες) κοινωνικές ελίτ περιλάμβαναν και άτομα μειωμένης νοημοσύνης ή προβληματικής σωματικής διάπλασης, ηθικούς παράφρονες ή μειωμένουν αυτοελέγχου ή αυτοσυγκράτησης κοκ.

μέχρι να παρέμβει ο στρατός και να την καταπνίξει, εντάθηκαν ανάλογα. Άλλωστε, η ζωή στις φτωχογειτονιές ήταν άθλια, αποτελώντας μια μόνιμη υπενθύμιση για τη διεκδίκηση της αξιοπρέπειας σ΄ ένα καθεστώς το οποίο υποτίθεται ότι παρείχε την αξιοπρέπεια απεριόριστα. Δεν είναι τυχαίο ότι η φυσική κατάσταση των εργατών στις βιομηχανίες ήταν σημαντικά υποβαθμισμένη με αποτέλεσμα να μην αποτελούν το πλέον κατάλληλο ανθρώπινο υλικό για να αναλώνεται στη δουλειά και τον πόλεμο. Ολοένα και μεγαλύτερο μέρος των εργατικών τάξεων, υστερώντας σε σωματική διάπλαση, κατηγοριοποιούνταν ως ακατάλληλοι ή απροσάρμοστοι (unfit). Η ήττα των Βρετανών στον Πόλεμο των Μπόερ από τους στρατιωτικά αδύναμους Μπόερ (1899-1902) φόβισε και ταπείνωσε στο διεθνές χρηματιστήριο του ιμπεριαλισμού τους Βρετανούς αστους: έδειξε ότι η πέρα από κάθε όριο, η αποκαλούμενη ελεύθερη, εκμετάλλευση του πριν από μερικές γενιές ακμάζοντος πληθυσμού της Βρετανίας αποδεικνυόταν καταστροφική και για τη Βρετανική αστική τάξη. Με την αγροτική τάξη να έχει πλέον ελαχιστοποιηθεί μέσω εξαθλίωσης και θανάτωσης από την περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης, σβήνοντας η Βρετανική εργατική τάξη, εξαφανιζόταν μαζί της η κεντρική πηγή πλουτισμού και στελέχωσης του στρατού άσκησης ιμπεριαλισμού και αποικιοκρατίας για λογαριασμό της αστικής τάξης. Στην αντιμετώπιση του προβλήματος της αναπαραγωγής του ανθρώπινου στοκ σχηματίστηκαν δύο βασικές τάσεις με ποικίλες συγκεκριμενοποιήσεις ανάμεσά τους.

Η μία τάση προσανατολιζόταν στην κατεύθυνση της ανάπτυξης κοινωνικών πολιτικών για την άρση ή έστω άμβλυνση της εξαθλίωσης στη ζωή των υποτελών τάξεων, και την λήψη μέτρων για ενίσχυση του μεροκάματου και την προστασία της εργασίας. Άλλωστε αυτή η ανθρωπιστική τάση δεχόταν και πιέσεις από το ισχυροποιούμενο σοσιαλιστικό κίνημα και τον συνδικαλισμό – όπως και την κριτική της άλλης τάσης ότι πρότεινε σοσιαλιστικά μέτρα που θα αμφισβητούσαν την γνήσια ελευθερία και θα περιόριζαν την πρόοδο.[14]

Η άλλη τάση, όπως θα δούμε λεπτομερέστερα στις σελίδες που ακολουθούν, προτεινε τη γενετική μελέτη των πληθυσμών και την αποφυγή λήψης μέτρων που παρεμβαίνουν στους ‘νόμους της φύσης’ και τους θεωρούμενους ως ομόλογους νόμους της αγοράς. Ή, κάποια σημαντικά ρεύματα της τάσης που σύντομα θα γίνονταν κυρίαρχα, πρότειναν και τη διαχείριση των πληθυσμών σε όρους ομόλογους ή παραπλήσιους αυτών που ίσχυαν στην κτηνοτροφία (stockbreeding) – με την παράλληλη ανάπτυξη μιας δέσμης εννοιακών ευφημισμών χάρη στους οποίους η μελέτη και διαχείριση των ανθρώπων σε όρους ζώων να μην είναι αμέσως διακριτή, να παρέχουν μιαν ελάχιστη νομιμοποίηση – σ` αυτούς που θα ενδιαφέρονταν για κάτι τέτοιο όταν θα αναφέρονταν σε υπανθρώπους, ελαττωματικούς, κατώτερες φυλές κοκ. Πρέπει βέβαια να αναφερθεί ότι πολλοί από τους διανοούμενους, επιστημόνες και κρατικούς υπάλληλους που ασχολούνταν με το ζήτημα επρόκειτο να επιχειρήσουν εκλεκτικές συνθέσεις αποψεων και από τις δύο τάσεις, όπως για παράδειγμα οι φαβιανοί σοσιαλιστές που εδράζονταν στην ανθρωπιστική μεταχείριση των υποτελών τάξεων αλλά αξιοποιούσαν και θεωρήματα εκφυλισμού, κοινωνικού δαρβινισμού, ακόμα και ευγονικής.

Για την αντιμετώπιση του πολύπλοκου προβλήματος της διαχείρισης των ποικίλων πληθυσμών που απάρτιζαν τις υποτελείς τάξεις – αλλά και γενικότερα του συνόλου των κοινωνικών τάξεων σε όρους πληθυσμών – αναπτύχθηκαν μια σειρά θεσμών που επιχειρούσαν να διαχειριστούν πληθυσμούς οι οποίοι είχαν σαν βασικό χαρακτηριστικό τους το ότι δεν ήταν σε θέση να εργαστούν. Τέτοιοι πληθυσμοί ήταν τα ορφανά, οι ηλικιωμένοι, οι ανάπηροι, οι ηλίθιοι ή μειωμένης νοημοσύνης και οι ‘τρελοί’ (από τους οποίους είχαν διακριθεί σταδιακά και οι ηλίθιοι ή μειωμένης νοημοσύνης). Αρχικά στη Βρετανία, σύντομα σχηματίστηκε και μια ευρεία κατηγορία κοινωνικά και πνευματικά ακατάλληλων ή ανεπαρκών, η οποία περιλάμβανε τρελούς, ηλίθιους, παράφρονες, διανοητικά ανεπαρκείς, όπως και όσους-ες έπασχαν επιληψία, μογγολισμό (σύνδρομο Down), ακόμα και προβλήματα ακοής ή χαρακτηρίζονταν από μικροκεφαλία ή αριστεροχειρία. Και βέβαια, θέση στην ευρεία κατηγορία είχαν οι εκδιδόμενες (ανά ιστορική περίοδο και χώρα, τόσο οι νόμιμα όσο και οι παράνομα) και οι παραβάτες τού εκάστοτε ποινικού δικαίου, οι εκάστοτε εγκληματίες. Ουσιαστικά, η σχετική με το ζήτημα αστική διανόηση (επιστήμονες, ανώτεροι υπάλληλοι, χορηγοί και χρηματοδότες επιχειρούσε να κατασκευάσει μια ευρεία κατηγορία-κάδο κοινωνικών απορριμάτων, και, συγχρόνως, να επιλέξει τις κοινωνικές ομάδες που θα απορρίπτονταν σ` αυτόν. Εκ των υστέρων, προσεγγίζοντας το ζήτημα από τις αρχές του 21ου αιώνα, γνωρίζουμε ότι, έστω και αν οι αριστερόχειρες-ούσες τη γλυτώσαμε τελικά (ή μάλλον ως τώρα), ο κάδος αυτός επρόκειτο να συνεχίσει να προσφέρει υπηρεσίες διαχείρισης πληθυσμών στο κοινωνιακό καθεστώς και στο μέλλον να μετονομασθεί εκσυγχρονιστικά σε κοινωνικό περιθώριο, ενώ η θεωρία και πρακτική που ασχολούνταν με τη

[14] Στο ζήτημα επανερχόμαστε στη συνέχεια κατά την παρουσίαση και ανάλυση των ευγονικών θέσεων για τη διαχείριση των ανάξιων (ή απροσαρμοστών) στις αρχές του 20ου αιώνα, με τις θέσεις που σχηματίστηκαν στη Βρετανία να έχουν τον πρώτο λόγο.

διαχείριση (ή την κριτική) του να είναι γνωστή ως κοινωνική απόκλιση. Για να θυμηθούμε και τον Φουκώ, όλη αυτή η κίνηση είχε να κάνει ακριβώς με τη διαχείριση και πειθάρχηση των πληθυμών που δεν ενέπιπταν στη διαχείριση και πειθάρχηση της αγοράς, που δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να εργαστούν[15]. Όλες αυτές οι κατηγοριοποιήσεις – και οι απέραντες αντιδικίες μεταξύ όλων όσων πρότειναν τη μία ή την άλλη κατηγορία ή κατηγοριοποίηση – αναδεικνύουν την τεράστια προσπάθεια που έγινε τον 19ο αιώνα από την αστική διανόηση, όχι μόνο την επιστημονική, για να εφοδιάσει την εξουσία με κατηγοριοποιήσεις που να αποδεικνύονται αποτελεσματικές στη διαχείριση μερίδων τού πληθυσμού που βρίσκονταν εκτός αγοράς (με την αγορά να αποτελεί στον καπιταλισμό το καθοριστικό μέσο ελέγχου, πειθάρχησης και επιβολής), εκτός εκπαιδευτικού συστήματος ή και που η εκκλησία δεν μπορούσε να τους παράσχει τον καταπραϋντικό της λόγο.

Η ανάπτυξη του θεσμού των ασύλων έλαβε χώρα παράλληλα με την ανάπτυξη του ποινικού συστήματος για τη διαχείριση των εγκληματιών (όποιων σε κάθε εποχή το ποινικό δίκαιο όριζε ως εγκληματίες ανάλογα με τις κοινωνικά επιβλαβείς (ή μη επιβλαβείς) δράσεις τους). Ας μην ξεχναμε ότι κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα ο J. Bentham είχε ήδη σχεδιάσει και προτείνει την Πανοπτική Φυλακή, ένα πολλά υποσχόμενο μοντέλο ακινητοποίησης, επιτήρησης και ευρύτερου ελέγχου των ανθρώπων που πλαισιώνει τη ζωή στη φυλακή – αλλά και τη ζωή γενικότερα – μέχρι σήμερα. Ο Bentham θα ένιωθε υπερήφανος αν έκανε μια βόλτα σήμερα σε οποιοδήποτε αστυκό κέντρο σήμερα και έβλεπε τη λεπτομερή καταγραφή του από τις κάμερες. Και ακόμα πιο υπερήφανος αν έκανε μια βόλτα στο Γκουαντάναμο.

Είναι σχεδόν περιττό να αναφερθεί ότι σ` αυτές τις συνθήκες που θίγονται συνοπτικά επικράτησε μια κατάσταση πολυετούς έντασης μεταξύ των ανταγωνιζόμενων για το ποιος θα αναλάβει τη διαχείριση ένος όσο το δυνατό μεγαλύτερου μερίδιου των κοινωνικά αποκλινόντων ή του υπολείμματος – με βάση την αστική λογική, όλου αυτού του πλήθους όσων δεν ήταν σε θέση να εργαστούν κερδοφόρα για κάποιο αφεντικό ή σε όρους άντλησης υπεραξίας. Το μεν ποινικό σύστημα σχημάτιζε εγκληματίες για τους οποίους η μόνη ενδεδειγμένη απάντηση της κοινωνίας ήταν η συλληψη, καταδίκη και φυλάκιση· η ψυχιατρική παρουσίαζε (θεωρίες και έρευνες) για τρελούς, ψυχοπαθείς, παράφρονες κοκ. και πρότεινε τον εγκλεισμό τους στα σχετικά ψυχιατρεία υπό την επίβλεψή της· η βιολογία και η κοινωνική ανθρωπολογία – που από αρκετούς σύγχρονους συμβατικούς εγκληματολόγους θεωρείται ως η πρώτη εγκληματολογία – εντόπιζε (με επιστημονικές μεθόδους ή κάτι τέτοιο) τους ‘εκ γενετής εγκληματίες’ και πρότεινε την ανάληψή τους στα σχετικά άσυλα. Είναι στο πλαίσιο αυτού του σκληρού ανταγωνισμού για πόρους, κύρος και έλεγχο παρά σε όρους μια γνήσιας επιστημονικής αναζήτησης που διάφοροι επιστήμονες σχημάτιζαν ποικίλες θεωρήσεις ή αναθεωρήσεις.Από τη δεκαετία του 1830 εμφανίστηκαν οι πρώτοι νόμοι, όπως ο Νόμος για τους Φτωχούς στη Βρετανία το 1832, ως το Νόμο για τους Μητροπολιτικούς Φτωχούς του 1867 ως το νόμο τους Ηλιθίους (Idiots) του 1886 και ούτω καθεξής που όριζαν αρμοδιότητες και διένειμαν του πληθυσμούς αυτούς μεταξύ των διεκδικητών. Βέβαια, δεν μπορεί παρά να αναφερθεί η εκτίμηση των Kerr και Shakespeare (στο *Genetic Politics from Eugenics to Genom*e, 1992, σ. 8) πως «οι σκοποί αυτών των θεσμών σταδιακά μετατοπίστηκαν από την προστασία των λεγόμενων αποκλινόντων από την κοινωνία στην προστασία της κοινωνίας από τους αποκλίνοντες».

Francis Galton. Ο *πνευματικός πατέρας της ευγονικής*

Είναι σ` αυτό το κοινωνιακό (πολιτικο-οικονομικό και πολιτισμικό γενικά, ιδεολογικό, επιστημονικό και θεσμικό ειδικότερα) πλαίσιο που έκανε την εμφάνισή της η ευγονική από τη δεκαετία του 1860 με το έργο τού Francis Galton (1822-1911), εξάδελφου του Charles Darwin, ως τις αρχές του 20ου αιώνα (και ουσιαστικά ως σήμερα) με αναρίθμητες δημοσιεύσεις, έλεγχο σε κοινωνικούς θεσμούς, θέσεις σε πολλά πανεπιστήμια, πολιτική επιρροή, ισχυρούς χρηματοδότες φιλανθρωπίας ή επιστημονικής έρευνας, και λαϊκή υποστήριξη κυρίως από αστικές και μικροαστικές ταξικές μερίδες.

Πριν όμως οι *Σημειώσεις* στραφούν στους προβληματισμούς και τις θεωρητικές συγκρούσεις περί την ευγονική, τις εξελίξεις και τις εφαρμογές της – ή έστω ως αφετηρία τους – η προσοχή θα πρέπει να στραφεί σε μια σειρά ορισμών και κατανοήσεών της, αρχικά τού ίδιου του Galton. Άλλωστε αυτός είναι που το 1883 έδωσε τον όρο eugenics (ευγονική ή ευγονισμός) στην πρότασή του για ένα επιστημονικά καθοδηγούμενο εγχείρημα αναβάθμισης

[15] Ή δεν μπορούσαν ή δεν μπορούσαν πλέον ή δεν ήθελαν να εργαστούν στη νόμιμη αγορά της νόμιμης άντλησης υπεραξίας (πχ., εκδιδόμενες, κλέφτες, κλεπταποδοχοι, παράνομοι στοιχηματζήδες, έμποροι αγαθών που πωλούνταν στη ‘μαύρη’ ή παράνομη αγορά, ζητιάνοι, άστεγοι κοκ.)

του ανθρώπινου είδους μέσω κοινωνιο-βιολογικού ελέγχου και επιλογής, έναν νέο τρόπο διαχείρισης της αναπαραγωγής (και) τού ανθρώπινου είδους. Ή αλλιώς, την απαλλοτρίωση του ανθρώπινου γενετικού δυναμικού.[16]

Στο έργο του *Inquiries into Human Faculty* (London: MacMillan, 1883, σ. 24), ο Galton ορίζει την ευγονική ως την «επιστήμη που βελτιώνει το ζωικό απόθεμα (the science of improving stock)» είτε πρόκειται για το ανθρώπινο είτε για το όποιο άλλο ζωικό είδος. Επιπλέον, καταθέτει και τον ακόλουθο πληρέστερο ορισμό: «Η επιστήμη που ασχολείται με όλες τις επιδράσεις που βελτιώνουν τις εγγενείς ποιότητες μιας φυλής, όπως επίσης και με αυτές που τις αναπτύσσουν στο μέγιστο δυνατό πλεονέκτημα· και περιλαμβάνει τη μελέτη των φορέων κάτω από κοινωνικό έλεγχο που μπορεί να βελτιώσουν ή να εξασθενήσουν τις φυλετικές ποιότητες των επόμενων γενεών.» Ενώ στο 'ώριμο' έργο του *Essays in Eugenics* που δημοσιεύτηκε το 1909, ο Galton διατυπώνει τον ακόλουθο ορισμό: «Ευγονική είναι η επιστήμη που ασχολείται με όλες τις επιδράσεις που βελτιώνουν τις έμφυτες ποιότητες μιας φυλής/ράτσας[17]· επίσης, με όλα αυτά τις βελτιώνουν προς το μέγιστο δυνατό πλεονέκτημα.» (σ. 35). Ή σε μιαν εκδοχή που ο Galton αποδίδει μερικά διαφορετικές εμφάσεις – ορισμό που επέλεξαν και οι D. Kevles (*In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*, 1985) και S. F. Weiss (*The Nazi symbiosis. Human Genetics and the Politics of the Third Reich*, 2010) ως τον χαρακτηριστικότερο: ευγονική είναι «η επιστήμη της βελτίωσης του ζωικού αποθέματος μέσω της παροχής στις πλέον κατάλληλες ράτσες αίματος μιας καλύτερης πιθανότητας (chance) επικράτησης πάνω στις λιγότερο κατάλληλες».[18]

Συχνά ο Galton κάνει λόγο για το ανθρώπινο είδος στους όρους που αναφέρεται και σε άλλα είδη, όπως ράτσα, φυλή αλλά και εκτρόφημα ή ζωοτρόφημα (breed) που αναφέρεται στην τεχνητή παραγωγή ζωικού αποθέματος, ζώων που αποτελούν προϊόντα εκτροφής.[19] Η παραπέρα διευκρίνιση των σκοπών της ευγονικής μας παρέχει αξιόλογες διευκρινίσεις του νοήματος που ο Galton έχει στο μυαλό και το λόγο του: «Ο σκοπός της Ευγονικής είναι να φέρει όσο το δυνατό περισσότερες επιδράσεις όσο μπορούν να εφαρμοστούν, για να έχουν σαν συνέπεια ότι οι χρήσιμες τάξεις στην κοινότητα να συνεισφέρουν περισσότερο απ` ό,τι τους αναλογεί στην επόμενη γενεά.» (*Essays in Eugenics*, σ. 38) Μάλλον δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη ότι στην αντίληψη του Galton την πρώτη θέση στις χρήσιμες τάξεις την έχει η θεωρούμενη σαν βιολογικά, πνευματικά και ηθικά υπέρτερη (λευκή, ευρωπαϊκή) αστική τάξη. Όπως αναφέρει δε λίγο παρακάτω (σ. 42), «αυτό που η Φυση πράττει τυφλά, αργά και ανηλεώς, ο άνθρωπος μπορεί να το κάνει προβλεπτικά, γρήγορα και με καλοσύνη. … Μου φαίνεται ότι η βελτίωση του είδους (stock) μας είναι ένα από τα υψηλότερα αντικείμενα που μπορούμε εύλογα να επιχειρήσουμε». Ουσιαστικά, ο Galton, και σε μια γλώσσα που γενικά κανείς δεν έχει λόγο να διαφωνήσει μαζί του, προτείνει την

[16] Ο Francis Galton – ακριβέστερα, Sir Francis Galton – ήταν στατιστικολόγος, ενδιαφερόταν για τη μετρησιμότητα φυσικών ή ψυχικών ιδιοτήτων του ανθρώπου. «Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ο Galton είχε αξιόλογη συμμετοχή στη συστηματική εισαγωγή των ποσοτικών μεθόδων στη διερεύνηση των βιολογικών φαινομένων. Αυτό που στον Galton άρεσε περισσότερο να μετρά ήταν ανθρώπινα ίχνη και ποιότητες. Έστω και αν στη βιβλιογραφία πιστώνεται συχνά ως ο 'πρωτοπόρος στη βιομετρία', πρακτικά το προνομιακό του εργαλείο ήταν η Ανθρωπομετρία … η τέχνη της μέτρησης του ανθρώπινο σώματος …» A. Albrizio. 'Biometry and Anthropometry: from Galton to Constitutional Medicine', *Journal of Anthropological Sciences*, 85, 2007, 101-123, σ. 101. Κατά τον βιογράφο του D. Forrester, ο Galton είχε μια μανία μέτρησης, από τη δημιουργία ενός χάρτη μέτρησης ομορφιάς των κατοίκων των Βρετανικών νησιών, με τα κορίτσια του Λονδίνου να πρωτεύουν και τα κορίτσια του Aberdeen να βρίσκονται στην τελευταία θέση, ως τη μέτρηση της βαρεμάρας διάφορων ακροατηρίων (σ. 183). Πάντως, ο φίλος, συνεργάτης και (αγιογραφικός) βιογράφος του Karl Pearson αναφέρει κατ` επανάληψη ότι τα μοντέλα του Galton υπέφεραν από αρκετά μαθηματικά ατοπήματα (σσ. 193, 201). Ο Galton δεν είχε την υπομονή του εξαδέλφου του Charles Darwin στην αξιοποίηση των δεδομένων.

5 Στην αγγλική, η έννοια race μπορεί να αναφέρεται σε κάποιαν ανθρώπινη φυλή, είτε με την στενή έννοια μιας φυλής ιθαγενών του Αμαζονίου ή της Νοτιοανατολικής Ασίας, είτε με την πλατειά (αλλά γι` αυτό το λόγο ασαφή) έννοια των πληθυσμών μιας ευρύτερης περιοχής, όπως οι πληθυσμοί της υποσαχάριας Αφρικής που όμως παρουσιάζουν ευρύτατες διαφορές μεταξύ τους τόσο στη σωματική διάπλαση όσο και τον πολιτισμό, διαφορές μάλλον μεγαλύτερες από αυτές των πληθυσμών στη δυτικά των Ουραλίων και βόρεια της Μεσογείου Ευρώπη. Μπορεί επίσης, ως ράτσα μάλλον παρά φυλή στην ελληνική, να αναφέρεται και σε κάποιο ζωικό είδος, είτε με την ευρεία έννοια (σκύλος) είτε με τη στενή (κανίς).

[18] Βλ και τον εξαιρετικό ορισμό της Sheila F. Weiss στην ενότητα περί θετικής και αρνητικής ευγονικής.

[19] Ας υπενθυμιστεί ότι και ο Darwin στήριξε μέρος της επιχειρηματολογίας του σε τεχνικές stockbreeding που εφάρμοζαν οι καπιταλιστικά προσανατολισμένοι κτηνοτρόφοι της εποχής του, ζήτημα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Το ποια σημασία απέδιδε ο Darwin στο σχετικό ζήτημα όπως και το ποια θέση διευκρινίζεται από το γεγονός πως το 1ο κεφάλαιο του *The Origin of Species* ασχολείται με αυτό το ζήτημα και έχει τον τίτλο 'Variation Under Domestication' - Παραλλαγές (ζώων) Υπό Εξημέρωση ή Παραλλαγές κατοικίδιων ζώων.

εφαρμογή του νόμου της φυσικής επιλογής από τον άνθρωπο στην κοινωνία με τον ευγονικό προγραμματισμό που έχει ως σκοπό τη βελτίωση και πρόοδο, και με τους εκλεκτούς να αναλαμβάνουν το σχετικό έργο (βλ. σχετικά και Greg παρακάτω). Γρήγορα και με καλοσύνη να διαγράφονται όσοι εκτιμάται ότι δεν πρέπει να μετέχουν στην αναπαραγωγή του είδους, με τους εκλεκτούς να αναλαμβάνουν το σχετικό καθήκον. «Και ποιος θα φτιάξει μια κοινωνία οργανωμένη με αυτό τον τρόπο; Το έργο αυτό ήταν να το αναλάβει η κοινωνική ελίτ, το είδος των ανθρώπων που το στοκ από το οποίο προέρχονταν ήταν το πλέον άξιο για αναπαραγωγή σε μελλοντικές γενιές.» (P. Dickens, *Social Darwinism. Linking Evolutionary Thought to Social Theory*, 2000, σ. 2)[20]

Η κεντρική θέση της ευγονικής του Galton διατυπώθηκε αρχικά στη μελέτη του *Hereditary Talent* (Κληρονομικό Ταλέντο) που δημοσιεύτηκε το 1864 και ολοκληρώθηκε με τη δημοσίευση του *Hereditary Genius* (Κληρονομική Ευφυΐα) το 1869: Τα ταλέντα του ανθρώπου είναι γενετικά κληρονομικά και η βελτίωση του ανθρώπινου είδους μπορεί να επιτευχθεί μέσω της επιλεκτικής αναπαραγωγής εκλεκτών από τους ευγονιστές και με βάση τα κριτήριά τους. Πρέπει δε να διευκρινιστεί ότι ο Galton διευκρινίζει ότι κάθε κοινωνική τάξη θα πρέπει να έχει τους εκλεκτούς εκπροσώπους της στην ευγονική κοινωνία: «Η στόχευση της Ευγονικής είναι να αντιπροσωπεύεται κάθε τάξη και ομάδα από τα καλύτερά της δείγματα … (έ)νας ευμεγέθης κατάλογος ποιοτήτων μπορεί εύκολα να συντεθεί ώστε ο κάθε ένας εκτός από τους ιδιόρρυθμος θα λάβει υπόψη όταν θα επιλέγει τα καλύτερα δείγματα της τάξης του … εφόσον γίνει αυτό να αφεθούν να εργαστούν στον κοινό τους πολιτισμό με το δικό τους τρόπο.» (*Essays in Eugenics*, σ. 36) Προς το το τέλος του *Hereditary Genius*, ο Galton διατυπώνει τη θέση ότι σε κάθε κοινωνική τάξη έπρεπε να δημιουργηθεί ένα αίσθημα κάστας μεταξύ των πιο ταλαντούχων, να τους παρέχονται διάφορα πλεονεκτήματα ώστε να αναπαράγονται ταχύτερα. Συγχρόνως δε, οι ηθικά, πνευματικά και σωματικά κατώτεροι έπρεπε να αντιμετωπίζονται με μια κάποια καλοσύνη από την κοινωνία του πολιτισμού και της προόδου αλλά υπό τον όρο ότι δεν θα τεκνοποιούσαν. «Αλλά αν αυτοί-ες συνέχιζαν να τεκνοποιούν, … πρέπει να έρθει η ώρα όπου τέτοια πρόσωπα θα θεωρηθούν ως εχθροί του Κράτους, και ότι τους αποστερείται κάθε δυνατότητα για διατύπωση αιτημάτων για καλοσύνη.» (σε Forrester, σ. 136)

Ο Galton αδυνατεί ή δεν ενδιαφέρεται να κατανοήσει τη διαφορά μέσα σε ένα είδος, ακόμα και μεταξύ διαφορετικών ειδών, με άλλον τρόπο από την ανισότητα. Επιπλέον, με έναν ενδιαφέροντα έντονο στατιστικό φετιχισμό, τείνει να ξεχνάει ότι οι κατηγορίες που σχηματίζει σε έναν στατιστικό πληθυσμό είναι τεχνητές. Εξίσου χαρακτηριστική για την ευρύτερη αντίληψή του για τον άνθρωπο είναι και η άποψή του «ότι η τάξη F των σκύλων και άλλων από τα πλέον έξυπνα ζώα, είναι περίπου ανάλογη (nearly commensurate) με το f (το όριο που έχει θέσει ο ίδιος στατιστικά και από εκεί και ‘κάτω’ συναντάμε τους ηλίθιους και ανίκανους) της ανθρώπινης φυλής, σ` ότι αφορά τη μνήμη και τη δύναμη της λογικής» (*Hereditary Genius*, London: MacMillan, 1869). Και μόνη η σύγκριση μεταξύ εντελώς διαφορετικών ειδών ζωής στα ζητήματα της μνήμης και της λογικής είναι ενδεικτική ενός από τα δομικά παραλόγα που φέρει η σκέψη του Galton. Παράλογα τα οποία νομιμοποιούν την ταξική και σεξιστική κοινωνία, την παρουσιάζουν ως εάν να είναι λογική, ηθική και φυσική. Ο Galton, όπως και τόσοι άλλοι (και) στην περίοδο που έζησε, δεν μπορεί να φανταστεί έναν άνδρα και μια γυναίκα ως διαφορετικά ανθρώπινα όντα. Μόλις υποπέσουν στην αντίληψή του, αυτομάτως θα τα ιεραρχήσει – με τον άνδρα να είναι πάνω από τη γυναίκα. Και στη συνέχεια θα βρει και τα στοιχεία που αποδεικνύουν κάτι-σαν επιστημονικά αυτή την ανισότητα.

Ας αναφερθεί ότι ο Galton πίστευε ακράδαντα ότι οι συντριπτικές κοινωνικές ανισότητες της Βικτωριανής Βρετανίας στην εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης – δηλαδή της ανόδου του βιομηχανικού καπιταλισμού μετά τον σχηματισμό της πρώτης χειρωνακτικής εργατικής τάξης – δεν αποτελούν εμπόδια για την άνοδο των φυσικά ταλαντούχων, ακόμα και αν υποτεθεί ότι ένας τέτοιος ταλαντούχος εμφανιζόταν στην εργατικη τάξη της έσχατης εξαθλίωσης, κάτι που ο Galton αμφισβητούσε αφού πίστευε ότι η εργατική τάξη δεν ήταν φορέας υψηλού γενετικού δυναμικού, ικανού να αναλάβει θέσεις μεταξύ της ελίτ των εκλεκτών που, σύμφωνα και με τον φυσικό νόμο, συνέπιπτε με την αστική τάξη. Επίσης, ο πατέρας της ευγονικής αμφισβητούσε την αξία της εκπαίδευσης σ` ό,τι αφορά στα πραγματικά ταλέντα (*Hereditary Genius*, σ. 84).

Ο σεξισμός-ανδροκρατισμός συνέστησε άλλη μια βασική διάσταση του συντηρητισμού του Galton. Στο ανθρωπομέτρικό του εργαστήριο ο Galton διεπίστωσε ότι οι γυναίκες ήταν κατώτερες των ανδρών σε μυϊκή ισχύ και αισθητηριακή ευαισθησία, όπως άλλωστε και ως προς την πνευματική ισχύ. Γι` αυτό τον λόγο και πρότεινε να υπάρχουν διαφορετικές εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις για τις γυναίκες, όπως επίσης και τους αρνήθηκε το δικαίωμα να σπουδάζουν στα πανεπιστήμια.

[20] Ο Kühl μάς υπενθυμίζει ότι η άποψη πως η ευγονική μπορεί να γίνει η θρησκεία του μέλλοντος παρέμεινε κεντρική ελπίδα του Galton, σ. 16.

Στο πλαίσιο της εφαρμογής ενός προγράμματος ευγονικής στην κοινωνία, η βασική λειτουργία των έξυπνων γυναικών έπρεπε να είναι το να κάνουν και να μεγαλώνουν παιδιά. Μάλλον δεν προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξε η διαπίστωση ότι ο Galton υποστήριζε πως οι γυναίκες δεν πρέπει να ασχολούνται με την πολιτική, και γι` αυτό αποτελούσε μέλος της Anti-suffrage Society που αντιμαχόταν την προσπάθεια των γυναικών και των υποστηρικτών τους να επιτύχουν το δικαίωμα ψήφου (Forrester, σσ. 164-65 και 270).

Επίσης, εκτός της πολιτικής, ο Galton εκτιμούσε ότι και η επιστήμη δεν ταιριάζει στη γυναίκα. Όπως αναφέρει, «(α)πό πολλές πλευρές ο χαρακτήρας των επιστημονικών ανθρώπων είναι έντονα αντι-θηλυκός· το πνεύμα τους κατευθύνεται σε γεγονότα και αφηρημένες θεωρίες, και όχι σε πρόσωπα και ανθρώπινα ενδιαφέροντα. Ο άνθρωπος της επιστήμης έχει έλλειμμα του γνήσιου συναισθηματικού στοιχείου, και της επιθυμίας να επηρεάζει τα πιστεύω των άλλων. Από πολλές πλευρές, έχουν περιορισμένη συμπάθεια με γυναικείους τρόπους σκέψης». (*English Men of Science. Their Nature and Nurture*, London: MacMillan, 1874, σσ. 194-195)

Φέροντας το θέμα ση σχέση μεταξύ των ανθρώπινων φυλών, ο Galton – και η ευγονική γενικότερα που άλλωστε δεν έχει αποκλίνει από τις αρχές του – είναι ξεκάθαρος: «Μπορεί να φαίνεται τερατώδες ότι οι αδύναμοι πρέπει να διωχθούν μαζικά από τους ισχυρούς[21] αλλά είναι ακόμα πιο τερατώδες ότι οι φυλές που ταιριάζουν τα μέγιστα στο να παίξουν το δικό τους ρόλο στο θέατρο της ζωής, πρέπει να διωχτούν μαζικά από τους ανίκανους, τους πάσχοντες και τους αποθαρρυμένους.» (*Hereditary Genius*, σ. 410) Μετά τη δικαιολόγηση μιας τερατωδίας την οποία ο ίδιος προτείνει ότι πρέπει να διαπραχθεί με την απειλή μιας φανταστικής χειρότερης που θα μπορούσε να γίνει αν δεν γίνει η δική του, η θέση του αυτή συνέχεται με την εικόνα του για το ιστορικό καθήκον του αγγλικού έθνους: «Σε κανένα έθνος δεν είναι η υψηλή ανθρώπινη αναπαραγωγή πιο αναγκαία απ` ό,τι στο δικό μας, γιατί φυτεύουμε το είδος (stock) μας παντού στον κόσμο και θέτουμε τη βάση των προδιαθέσεων και δυνατοτήτων των μελλοντικών εκατομμυρίων του ανθρώπινου είδους.» (*Essays in Eugenics*, London: The Eugenics Education Society, 1909, σ. 34)

Σ` ό,τι δε αφορά στις ταξικές σχέσεις, και πάλι ο Galton εκδηλώνει έναν χαρακτηριστικό ταξισμό: Σ` ό,τι έχει να κάνει με το εσωτερικό της χώρας του, προτείνει την ίδια θεώρηση που πρότεινε και για το εξωτερικό: την αποπομπή των αδύναμων από την κοινωνία. Στην καλύτερη περίπτωση, τον εγκλεισμό τους σε μοναστήρια και την αντικατάστασή τους από γόνιμους, ικανούς και ταλαντούχους μετανάστες (σ. 415). Μια διαφορετική απόδοση από μέρους του Galton σχετικά με την επιλογή των πληθυσμών προς απαγόρευση συμμετοχής στην αναπαραγωγή του είδους είναι και η ακόλουθη, στηριγμένη εν μέρει στο ανάλογο έργο του Charles Booth (βλ. και Λάζος, *Ταξιστικές Θεωρήσεις*, 2011). Στην ιεράρχησή του του πληθυσμού του Λονδίνου, ο Booth είχε κατατάξει τις κοινωνικές τάξεις σε μια στατιστική ιεράρχηση όπου πέντε κοινωνικές τάξεις, οι r, s, t, u, v, ήταν καταταγμένες στην ευρεία κατηγορία του 'κάτω της μετριότητας' (below mediocrity). Ειδικά οι δύο 'κατώτατες' τάξεις – που περιλάμβαναν τους εγκληματίες, τους τεμπέληδες και τους ευκαιριακά απασχολούμενους – περίπου συνέπιπταν με τις τάξεις που ο Galton, στη δική του στατιστική ιεράρχηση, θεωρούσε ως 'ανεπιθύμητες' τάξεις, δηλαδή απαρτιζόμενες από κοινωνικά ανεπιθύμητους. Ο Galton πληροφορεί σχετικά τις αστικές ελίτ της εποχής του στις οποίες και απευθυνόταν κατά κύριο λόγο το έργο του: «Πολλοί που είναι εξοικειωμένοι με τις συνήθειες αυτών των ανθρώπων δεν διστάζουν να πουν ότι θα ήταν μια μεγάλη εξοικονόμηση και ένα μεγάλο πλεονέκτημα για τη χώρα αν όλοι οι καθ` έξιν εγκληματίες χωρίζονταν με αποφασιστικότητα υπό φιλάνθρωπη επιτήρηση και τους απαγορευόταν επιτακτικά οι ευκαιρίες για την παραγωγή απογόνων. Θα καταργούσε μια πηγή βασάνων και δυστυχίας σε μια μελλοντική γενιά, και δεν θα προκαλούσε αδικαιολόγητες κακουχίες σ` αυτήν.» (Galton. *Essays in Eugenics*, σ. 10)

Μια άλλη εκδοχή του συντηρητισμού του Galton, του πολιτικού συντηρητισμού του αυτή τη φορά, ξεκαθαρίζει πληρέστερα αυτό το αρχικό πορτραίτο του: Ο Galton απέρριπτε τον σοσιαλισμό λόγω του ότι, όπως εκτιμούσε, μια σοσιαλιστική κυβέρνηση θα έδειχνε ένα υπερβολικό ενδιαφέρον για τους πολίτες της που με τη σειρά τους θα μάθαιναν να περιμένουν ότι τα πάντα θα τους προσφέρονται με αποτέλεσμα οι ιδιότητές τους να αναπτύσσονται σε περιορισμένο βαθμό. Ο Galton δεν είναι φέρει τον εννοιολογικό εξοπλισμό ώστε να είναι σε θέση να κατανοήσει ότι μπορεί να υπάρχει κοινωνιακή ανάπτυξη και διάθεση του ανθρώπου για έργο πέρα από την ταξική κοινωνία, ότι ο ανταγωνισμός όχι μόνο δεν είναι αναγκαίος για τη δραστηριοποίηση αλλά επιπλέον υποβαθμίζει και την ποιότητα της ανθρώπινης δράσης.

Charles Darwin. Σχέση με – και επίδραση στην – ευγονική

[21] Στην ειδική περίπτωση δεν κοιτάζει προς τις υποτελείς κοινωνικές τάξεις, ακριβέστερα, τις μερίδες τους που ήταν λιγότερο παραγωγικές και κερδοφόρες ή περίσσευαν – Γρ. Λ. Μάλλον είναι στραμένος προς τις γονιμότερες περιοχές τού πλανήτη που κατοικούνται από 'νέγρους' και άλλους κατώτερους του λευκού βορειο-δυτικοευρωπαίου.

Έχει αναπτυχθεί ένας προβληματισμός αναφορικά με το κατά πόσον ο Darwin επηρέασε τον Galton στον σχηματισμό της ευγονικής θεώρησης. Η Ruth Cowen υποστηρίζει ότι ο Darwin άσκησε περιορισμένη επίδραση στον Galton αφού η προσοχή του ήταν στραμμένη κυρίως σε άλλα ενδιαφέροντα. (Ruth Schwartz Cowen. 'Nature and Nurture: The Interplay of Biology and Politics in the Work of Francis Galton', *Studies in the History of Biology*, 1977, τ. 1, σσ. 133-208). Ανάλογη θέση διατυπώνει και ο R. Bannister. Καταρχή, όπως αναφέρει, η έμφαση του Galton ήταν στην κληρονομικότητα μάλλον παρά στην εξέλιξη ή τη φυσική επιλογή. Κατά δεύτερο, «(το) κύριο ενδιαφέρον του Galton ήταν η *φυλή*[22], αφού οι άνθρωποι συνεργάζονταν σε ομάδες στον αγώνα για την ύπαρξη ενάντια στη φύση και άλλες ομάδες» (σ. 168) – ενώ στον Darwin είναι κυρίως το είδος. Ο Galton αναφέρει στην αυτοβιογραφία του πως βασικό ερέθισμα για την ανάπτυξη της ευγονικής θεωρίας του για μιαν επιστήμη της βιο-κοινωνιακής εξυγίανσης αποτέλεσε η παρατήρησή του όταν σπούδαζε στο Cambridge ότι τα ίδια ονόματα εμφανίζονταν πάλι και πάλι στους διάφορους τιμητικούς καταλόγους (*Memories of My Life*, London, 1908, σσ. 287-288). Είναι πολύ ενδιαφέρον το είδος της παρατηρητικότητας του Galton: Δεν φαίνεται να του πέρασε από το μυαλό ή, εφόσον το σκέφτηκε τότε το απέρριψε, ότι το φαινόμενο που εντόπισε θα μπορούσε να οφείλεται στις ταξικές ανισότητες (ομόλογα δε, η ανυπαρξία γυναικών από τους καταλόγους στις φυλικές ανισότητες – δεν τίθεται θέμα για άτομα-μέλη κατώτερων φυλών) μάλλον παρά στο υψηλό γένος των εκλεκτών του Cambridge. Όπως είδαμε και παραπάνω, κατά τον Galton οι φυσικά ταλαντούχοι είναι ικανοί να ξεπεράσουν κάθε εμπόδιο – ακόμα και την έλλειψη εκπαίδευσης, την 12ωρη εξαντλητική δουλειά 6 μέρες την εβδομάδα, τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης, την ανυπαρξία πρόνοιας και περίθαλψης κοκ. – και να βρεθούν στην κορυφή της κοινωνιακής ιεραρχίας.[23]

Αυτό το ερέθισμα που δέχτηκε στη ζωή του ο Galton – όπως και ορισμένα προσωπικά του αδιέξοδα – μπορεί να αποδείχτηκε ικανό να τον προσανατολίσει σε μια κατεύθυνση ή να του υποδείξει μια δέσμη αντικειμένων για να στρέψει την προσοχή του. Οπωσδήποτε όμως δεν συνέστησε κοσμοθεωρητική και θεωρητική έδρα για να στηρίξει το επιχείρημά του πολύ δε περισσότερο να το σχεδιάσει και να το ολοκληρώσει.

Ο Bannister συγκεντρώνει τις τρεις βασικές θεωρητικές και πρακτικές έδρες από τις οποίες, ή και διάφορες συνθέσεις τους, η ευγονική απέκτησε τη δυναμική που γνωρίζουμε από τη δεκαετία του 1870 σε τμήματα της αστικής διανόησης, την ευρεία αποδοχή από επιστημονικούς, επιχειρηματικούς και κρατικούς κύκλους, όπως και την αξιόλογη αποδοχή από την αστική και τη μικροαστική τάξη από τα τέλη του 19ου αιώνα.

Καταρχήν, η εκτροφή ζώων ή ζωοτροφία. Όπως αναφέρει ή μεταφέρει ο Bannister, "(η) ώριμη ευγονική βιβλιογραφία ήταν γεμάτη με αναφορές για την ζωοτροφία. 'Ο νομοθέτης πρέπει … συμμορφούμενος στις αρχές του ζωοτρόφου, αντικειμενικός σκοπός του οποίου είναι το μεγάλωμα των τελειότατων αλόγων, βοοειδών, και προβάτων', έγραψε ένας εξέχων Βρετανός ευγονιστής. 'Ο άνθρωπος είναι ένας οργανισμός – ένα ζώο', ο Αμερικανός ευγονιστής Charles B. Davenport συμφώνησε, 'και οι νόμοι της βελτίωσης του καλαμποκιού και των αλόγων ράτσας[24] αληθεύουν και γι` αυτόν επίσης'.[25]

Κατά δεύτερο αλλά όχι και δευτερεύον, η Μαλθουσιανή θεώρηση περί πληθυσμών (βλ. κεφάλαιο για κοινωνικό δαρβινισμό), μια απαισιόδοξη προσέγγιση της ανάπτυξης της κοινωνίας που πάντως νομιμοποιούσε την αστική βαρβαρότητα σε βάρος της εργατικής τάξης (με τη μορφή της ελεύθερης αγοράς εργασίας, ελεύθερης υγείας και ελεύθερης παιδείας) αφού, μεταξύ άλλων, συμπέραινε ότι κάθε λήψη μέτρων προστασίας στην εργασία ή τον τόπο ζωής θα οδηγούσε στην ανεξέλεγκτη αύξηση του πληθυσμού πέρα από τις δυνατότητες της κοινωνίας.

---

[22] (Έμφαση στο πρωτότυπο.) Ο Bannister, στο σχετικό κεφάλαιο 8, κανει λόγο για race. Πάντως, πιο συχνά στη γλώσα που χρησιμοποιούσε ο Galton εμφανίζονταν οι έννοιες stock ή breed (βλ. παραπάνω σχετικά). Ακόμα και όταν κάνει λόγο για race, ουσιαστικά τείνει να την αποδίδει σαν συνώνυμη των stock ή breed, δηλαδή η κατανόησή της είναι στραμμένη στις – ακριβέστερα, δείχνει να προέρχεται από τις – κτηνοτροφικές τεχνικές παραγωγής ζώων.

[23] Άλλωστε, όποιος διαβάσει τη βιογραφία του (είτε του Forrester, είτε του Pearson, είτε του ίδιου του Galton) κατανοεί από τις πρώτες σελίδες τα εμπόδια που χρειάστηκε να ξεπεράσει και ο ίδιος.

[24] Ο Davenport εννοεί 'αλόγων υψηλής ράτσας' – υψηλής με κριτήριο είτε την επίτευξη υψηλής ταχύτητας (σε όρους ιποδρομίας) είτε χάριτος (ώστε ο εκγυμναστής και ο ιππέας να επιδείξουν πόσο επιτυχημένα μπορούν να επιβάλλουν τη θέλησή τους στο άλογο). Δεν πρέπει βέβαια να ξεχνιέται ότι ανάλογες επιδείξεις λαβαίνουν χώρα και με τη χρήση ανθρώπων, όπως για παράδειγμα οι παρελάσεις.

[25] Άλλωστε, μας πληροφορεί ο C. Degler, «η πρώτη οργανωσιακή προσπάθεια για λογαριασμό της ευγονικής ήταν η δημιουργία μιας επιτροπής από την Ένωση Αμερικανών Κτηνοτρόφων το 1906 ώστε να 'ερευνήσει και να δημοσιεύσει αναφορές για την κληρονομικότητα του ανθρώπινου είδους». Την ίδια περίοδο αναπτύσσονταν διάφορα κινήματα προστασίας από την εθνική και φυλετική υποβάθμιση σε Ευρώπη και ΗΠΑ όπως η Γερμανική Εταιρεία Φυλετικής Υγειινής το 1905, η Εταιρεία Ευγονικής Εκπαίδευσης στην Αγγλία το 1907 και η Γαλλική Εταιρεία Ευγονικής το 1912.

Μάλιστα, ο νέο-Μαλθουσιανισμός από το τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα παρέσχε τη δυνατότητα για μια μετάβαση στον γενετικό σχεδιασμό, ενώ, από τη δεκαετία του 1880, εμφανίστηκαν οι πρώτες εκδόσεις που πρότειναν συνθέσεις ελέγχου των γεννήσεων και ευγονικής.[26]

Τρίτο, ο Bannister θεωρεί ιδιαίτερα σημαντική την έμφαση που απέδωσε κατά τη δεκαετία του 1880 η ανθρωπολογία περί εγκληματία (και όχι βέβαια εγκληματική ανθρωπολογία, ως εάν να πρόκειται για μιαν ανθρωπολογία που εγκληματεί) που εισήγαγε αρχικά ο Cesare Lombroso, όπως επίσης και την ευρύτερης σημασίας θεωρία περί εκφυλισμού που ανέπτυξε αρχικά ο Bénédict Morel από τη δεκαετία του 1850 – ζήτημα στο οποίο ο Bannister εκδηλώνει μια κάποια σύγχυση. Οι δύο θεωρήσεις, περί αταβισμού και εκφυλισμού πρότειναν ή υποδείκνυαν τη λήψη αποφασιστικών μέτρων για τη σωτηρία του πολιτισμού και της προόδου. Σε ένα δε άλλο επίπεδο αμφισβητούσαν τη θεωρία του Spencer περί αυτόματης προόδου (αν η φύση 'αφεθεί ελεύθερη' να ξεκαθαρίζει τους πληθυσμούς ώστε να μην αναπαράγονται και οι απροσάρμοστοι (unfit), το κοινωνικό υπόλειμμα, οι εγκληματίες κλπ.).

Στηριγμένος σ` αυτές τις τρεις έδρες, ο Bannister καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «είναι άξιο αναφοράς το πόσο μικρό ρόλο ο δαρβινισμός καθεαυτός έπαιξε στη συζήτηση για την ευγονική πριν τη δεκαετία του 1880" (σ. 187). Ειδικά δε, σ` ό,τι αφορά στον Galton, τονίζει το ότι είχε περιορισμένο ενδιαφέρον για την εξέλιξη αφού ενδιαφερόταν για την κληρονομικότητα, την ταξινόμηση και τη στατιστική. Αναφέρει δε ότι η εικόνα του Galton για την εξέλιξη της ζωής, των ειδών κσι προπάντων του ανθρώπου ήταν ένα χονδρικό αμάλγαμα Σπενσεριανών και Δαρβινικών θεωρημάτων ή αντιλήψεων που ήταν λίγο-πολύ κοινές σε πολλούς Βικτωριανούς διανούμενους.

Πάντως, η άποψη ότι η ευγονική δεν έχει – ή έχει περιορισμένη – σχέση με τον κοινωνικό δαρβινισμό και πολύ περισσότερο τον δαρβινισμό, όπως και η συγγενής άποψη ότι ο Galton δεν επηρεάστηκε από τον Darwin παραπάνω απ` ό,τι οι περισσότεροι διανοούμενοι της εποχής του χαρακτηρίζονται από μια σειρά αδυναμιών που περιορίζουν σημαντικά την αποδεξιμότητά τους από τους πολύ περισσότερους επιστήμονες που ασχολούνται με το ζήτημα, ή ακόμα και έχουν οδηγήσει στην απόρριψή τους. Για παράδειγμα, η θέση ότι ο Galton δεν επηρεάστηκε περισσότερο από τους άλλους διανοούμενους από τον δαρβινισμό (και τον σπενσερισμό για να μην ξεχνιόμαστε) είναι σαφώς άστοχη: το ζήτημα δεν είναι το πόσο αλλά το πώς, όχι ο βαθμός αλλά ο τρόπος.[27] Το αντικείμενο του Galton ήταν τέτοιο που ακόμα και η 'ίδια' επίδραση επρόκειτο να έχει σημαντικές συνέπειες. Ας στρέψουμε όμως την προσοχή μας σε διάφορες σημαντικές γνώμες και τις εκτιμήσεις σχετικά με τη σχέση (κοινωνικού) δαρβινισμού και ευγονικής, αρχικά τη σχέση των Darwin και Galton. Στη συγκεκριμένη σχέση η προσοχή δεν πρέπει να στρέφεται μόνο στον Galton για τις ευγονικές του απόψεις. Πρέπει να στραφεί και στον Darwin για τις δικές του αποψεις, ζήτημα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια (και έρχεται να συμπληρώσει τις *Σημειώσεις* πάνω στον Κοινωνικό Δαρβινισμό που προηγούνται).

Στην αυτοβιογραφία του ο Galton γράφει τα ακόλουθα σχετικά με την επίδραση το έργου τού Charles Darwin, εξαδέλφου του, στις απόψεις του σχετικά με τον άνθρωπο, τη ζωή και την κοινωνία: «Η δημοσίευση το 1859 του *The Origin of Species* από τον Charles Darwin σήμανε μιαν αλλαγή εποχής στη δική μου πνευματική ανάπτυξη, όπως έκανε με την ανθρώπινη σκέψη γενικότερα.» (*Memories of My Life*, London: Methuen, 1908, σ. 287) Η γνώμη του Galton μάλλον δεν συνηγορεί με τις σχετικές απόψεις τού Bannister – χωρίς όμως να κατανοείται και ότι αντιτίθεται σ` αυτές. Κατ` ελάχιστο, ο Galton, λογω αντικειμένου, μάλλον επηρεάστηκε 'περισσοτερο' απ` ότι οι Βικτωριανοί της εποχής του από τον Darwin. Η άποψη αυτή όμως δεν στηρίζεται στη συγκεκριμένη διατύπωση του ίδιου του Galton αλλά σε μια σειρά από λόγους που κατατίθενται στη συνέχεια.

Δεν πρέπει να ξεχνιέται, πολύ δε περισσότερο να υποτιμάται, το ότι ο ο κοινωνικός δαρβινισμός και η ευγονική (αλλά και η φυλετική επιστήμη της σχέσης των φυλών, δηλαδή ο επιστημονικός ρατσισμός) συνέστησαν βιολογικές θεωρήσεις. Ακριβέστερα, συνέστησαν βιολογισμούς, δηλαδή βιολογιστικές θεωρήσεις (βλ και H. L. Kaye. *The Social Meaning of Modern Biology. From Social Darwinism to Sociobiology*, London: Transaction, 1997(1986)), μέρη ενός λόγου, μιας αφήγησης και μιας πολιτικής που, παρά τις όποιες διαφορές τους, εδράζονταν σε μια σειρά από κοινές συντεταγμένες. Ο Degler (σ. 41) εκτιμά ότι «όπως πολλοί αλλοι φυσικοί και κοινωνικοί

[26] Αν και πολλοί ευγονιστές ήταν σκεπτικοί ως προς τον έλεγχο των γεννήσεων, φοβούμενοι μια καταστροφική μείωση των εκλεκτών τάξεων.

[27] Ή σε μιαν άλλη, ηπιότερη αλλά όχι υποχρεωτικά και ακριβέστερη, διατύπωση, όχι τόσο ο βαθμός όσο ο τρόπος. Σε αντίθεση με την αρχική θέση, η τροποποίηση αυτή αποδέχεται ότι και ο τρόπος και ο βαθμός της επίδρασης έχουν σημασία, με τον τρόπο να έχει τη μεγαλύτερη σημασία. (Βέβαια, για να ολοκληρωθεί ο στοχαστικός κύκλος, ο τρόπος ουσιαστικά διευκρινίζει και τον βαθμό ενώ το αντίθετο δεν ισχύει.)

επιστήμονες της εποχής, ο Galton έλαβε μεγάλο μέρος της έμπνευσή ς του από τον Darwin … . Οι ουσιαστικές ιδέες της ευγονικής, άρεσε στον Galton να σκέπτεται, είχαν αρχικά κατατεθεί από τον διακεκριμένο του εξάδερφο».

Ο δε Hofstadter είναι σαφής: Η σχέση ευγονικής και κοινωνικού δαρβινισμού είναι σχέση μέρους-όλου. Όπως αναφέρει (σ. 161), «(α)υτά τα ίδια χρόνια [αρχές του 20ου αιώνα – Γρ. Λάζος] όταν ο κοινωνικός Δαρβινισμός ήταν κάτω από εντεινόμενα ισχυρή κριτική από κοινωνικούς θεωρητικούς, αναζωογονήθηκε σε μια κάπως νέα αμφίεση στη βιβλιογραφία του ευγονικού κινήματος. Συνοδευόμενη από ένα πλήθος πολύτιμων γενετικών ερευνών που διεξάχθηκαν από φυσικούς και βιολόγους, η ευγονική φάνηκε όχι τόσο μια κοινωνική φιλοσοφία όσο μια επιστήμη … Αν και η ευγονική δεν συζητήθηκε τόσο πλατιά, αποδείχτηκε ο πλέον ανθεκτικός κοινωνικός Δαρβινισμός.» Αλλά και ο Dickens έχει οδηγηθεί στο συμπέρασμά του χωρίς κάποιες αβεβαιότητες ή ανάγκες για διατύπωση κάποιων προϋποθέσεων ισχύος: «Η ευγονική είναι μια επιταχυμένη μορφή της φυσικής επιλογής» (Dickens, P. *Social Darwinism. Linking Evolutionary Thought to Social Theory*, Buckingham: Open University Press, 2000, σ. 2). Την εκτίμηση του Dickens θα πρέπει να την ανακαλέσουμε στην ενεργή μνήμη όταν θα συζητηθεί το θέμα του κατά πόσον η ευγόνικη, ως αναμορφωτική επιστήμη ή κοινωνική πολιτική, αντιτέθηκε στον οικονομικό φιλελευθερισμό του laissez-faire.[28]

Όταν ο Galton θα πέθαινε, το 1911, το πρώτο τεστ νοημοσύνης, ακριβέστερα το πρώτο αποδεκτό ως επιστημονικό τέστ της νοημοσύνης του ανθρώπου γενικά, το Binet τεστ, είχε αρχίσει να εφαρμόζεται στις ΗΠΑ γνωρίζοντας μιαν ευρεία επιτυχία[29]. Όπως ενημερώνει ο Degler (σ. 145), «η διάδοσή του κατά την επόμενη δεκαετία παρέσχε στους προωθητές της ευγονικής με μια νέα, προϋποτιθέμενη ως αντικειμενική, βάση καθορισμού του ποιος ήταν ένα επιθυμητό μέλος της κοινωνίας».[30]

Στο σημείο αυτό παρουσιάζεται ένα δίλημμα ως προς τον τρόπο που θα πρέπει να οργανωθεί η δομή της παρουσίασης ώστε να αποδόσει πληρέστερα και συνεκτικότερα την 'αόρατη' δομή του επιχειρήματος. Επιλέγεται να προηγηθεί ένα σημαντικό θεωρητικό ζήτημα και να απωθηθεί η ιστορική συγκυρία και οι πρακτικές πολιτικές της περιόδου για τη συνέχεια. Η εστίαση στρέφεται στη γνώμη του Darwin για τον Galton και γενικότερα εξετάζει τις ευγονικές αντιλήψεις του ίδιου του Darwin.[31]

---

[28] Πρόκειται για τη θεώρηση περί της ανάγκης απουσίας κάθε περιορισμού από μέρους του κράτους στην αγορά εργασίας και προϊόντων. Η θεώρηση σχηματίστηκε αρχικά από τους Γάλλους Φυσιοκράτες με επικεφαλής τον Jean-Baptiste Say και ακολουθήθηκε και από τους Adam Smith και David Ricardo. Υποστήριζε – και σε κάποιες νέες εκδοχές του όπως ο νεοφιλελευθερισμός της Σχολής του Σικάγου – ότι η απουσία κάθε παρέμβασης από το κράτος ή την κοινωνία ευρύτερα συμβάλλει στην οικονομική πρόοδο. Το κατά πόσον η αύξηση του πλούτου από μια πλουτοκρατία σε συνδυασμό με την (πολιτική, οικονομική και πολιτισμική) εκπτώχυνση της πλειονότητας του πληθυσμού συνιστά κοινωνιακή πρόοδο είναι άλλο ζήτημα. Είναι άλλωστε αμφισβητήσιμο ακόμα και το κατά πόσον συνιστά ακόμα και οικονομική πρόοδο με την ευρεία έννοια και όχι με τη στενή της αύξησης των κερδών και του πλούτου μιας μικρής, της κυρίαρχης, μειονότητας. Αυτό που αφορά στις *Σημειώσεις* είναι το ότι, μεταφέροντας ένα συμπέρασμα που ακολουθεί στη συνέχεια, ο κοινωνικός δαρβινισμός συνιστά εκδοχή του (νεο)φιλελευθερισμού, έναν νεοφιλελευθερισμό εκφρασμένο σε βιολογική, εξελικτική ορολογία.

[29] Για μια συνοπτική περίληψη της ανάπτυξης των τεστ νοημοσύνης, βλ. R. J. Herrnstein και C. Murray. *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, New York: Free Press, 1994.

[30] Και συγκεκριμενοποιεί στη συνέχεια: «… Στη μεγάλη πλειονότητα, οι κύριοι μελετητές ή επαγγελματίες υποστηρικτές της ευγονικής ήταν ψυχολόγοι – κυρίως οι εφαρμογείς του τεστ ή μετρητές της νοημοσύνης – και βιολόγοι, ιδίως γενετιστές». Αντίθετα, οι κοινωνικοί επιστήμονες, δεν είχαν κάποιο 'επιστημονικό' κίνητρο να προωθούν την ευγονική, έχοντας στραμμένη την προσοχή τους στον ορισμό κοινωνικών προβλημάτων και την εφαρμογή κοινωνικών μάλλον παρά βιολογικών μεταρρυθμίσεων. Όπως άλλωστε αναφέρουν και οι Kerr και Shakespeare (σ. 8): «Η ευγονική προσέλκυσε θαύμαστες από τον ευρύ χώρο των επαγγελματικά εργαζόμενων μεσαίων τάξεων κατά τη στροφή του αιώνα (από τον 19ο στον 20ο - Γρ. Λ.). Οι ιατρικές και συναφείς επαγγελματικές απασχολήσεις ήταν το κύριο έρεισμά της. Οι γενετιστές αξίζουν μια ξεχωριστή αναφορά, καθώς η αναδυόμενη πειθαρχία τους δεν ήταν μόνο κινητροδοτούμενη με πολλούς τρόπους από ευγονικά ενδιαφέροντα, επίσης παρείχε επιστημονικό βάρος στην ευγονική με τη μορφή της θεωρίας και των 'μαρτυριών'. Αν και έγινε αυξανόμενα αμφίβολο με τα σταθερά κριτήρια της εποχής, κάποιες σημαντικές γενετικές τεχνικές και θεωρίες οφείλουν την αφετηρία τους στην ευγονική: έτσι, η γενετική και η ευγονική δεν μπορούν εύκολα να αποσυνδεθούν. Πράγματι, η ιστορία της πρώιμης ευγονικής είναι ένας από τους καλύτερους τρόπους να καταστούν εμφανείς οι βαθιά κοινωνικές πτυχές της επιστήμης και της τεχνολογίας που πολύ συχνά αγνοούνται.»

[31] Μια παρένθεση είναι πάντως αναγκαία σ` αυτό το σημείο. Το ότι ο κοινωνικός δαρβινισμός και η ευγονική συνιστούν βιολογισμούς δεν σημαίνει και ότι είναι εύλογο να κατανοούνται ως κάτι το ενιαίο. Όπως τονίζει και ο Hawkins, είναι δυνατό κάποιος να είναι κοινωνικός δαρβινιστής χωρίς να είναι και ευγονιστής (σ. 116). Και αντίστροφα, ο Bannister (σ.

Καταρχήν, ο Darwin καταθέτει την ιδιαίτερα θετική γνώμη του για το *Hereditary Genius* που είχε εκδόσει ο Galton και , όπως συνηθιζόταν, του είχε στείλει ένα αντίγραφο: «Αγαπητέ μου Galton, διάβασα μόνο περίπου 50 σελίδες από το βιβλίο σου. … Δεν νομίζω ότι έχω διαβάσει σε όλη μου τη ζωή κάτι πιο ενδιαφέρον και πρωτότυπο – και πόσο καλά και καθαρά θέτεις το κάθε σημείο. Μετέτρεψες σε προσήλυτο έναν αντίπαλο κατά κάποιο τρόπο, γιατί πάντα υποστήριζα ότι εκτός από τους ηλίθιους, οι άνθρωποι δεν διαφέρουν πολύ στη διάνοια, αλλά μόνο στον ζήλο και τη σκληρή δουλειά· και ακόμα σκέπτομαι ότι είναι και κορυφαία διαφορά» (σε Forrest, σ. 101).

Κατά δεύτερο, ο ολοκληρωμένος τίτλος του *The Origin of Species* είναι α ακόλουθος: *The Origin of Species or the Preservation of Favored Races in the Struggle for Life*. Το δεύτερο ή εναλλακτικό μέρος του τίτλου φέρνει στην επιφάνεια ορισμένες σημαντικές εμφάσεις που δεν είναι δυνατό να περάσουν απαρατήρητες χωρίς συνέπειες στην επιστημονική κατανόηση του έργου του Darwin. Στο εναλλακτικό μέρος του τίτλου, ο Darwin μιλάει σε μια γλώσσα που ο Galton ή οποιοσδήποτε ευγονιστής δεν θα είχε πρόβλημα να εκθέσει τις απόψεις του. Υπάρχουν κάποιες εκλεκτές ή προτιμώμενες φυλές (favored races) που εκτιμάται ότι πρέπει να διατηρηθούν στον αγώνα για τη ζωή. Στο βιβλίο του αυτό ο Darwin προαναγγέλει ότι θα αποκαλύψει το ποιες είναι αυτές οι φυλές ή, ακριβέστερα, με ποιους τρόπους μπορούν να διατηρηθούν – σε αντίθεση με τις μη εκλεκτές ή μη προτιμώμενες φυλές.

Καλόν είναι όμως να λάβει χώρα και μια νέα εστίαση στα γραπτά του Darwin, κυρίως σημαντικές στιγμές από το *The Descend of Man and Selection in Relation to Sex* που εξέδωσε το 1871, δώδεκα χρόνια μετά την έκδοση του *The Origin of Species* και ενώ πλέον είχε καθιερωθεί και απολάμβανε διεθνούς επιστημονικού κύρους. Όπως είναι φανερό και από τον τίτλο της, η μελέτη έχει στραμμένη την κεντρική της εστίαση στον άνθρωπο. Το χαρακτηριστικότερο μέρος της συγκεκριμένης μελέτης σ` ότι αφορά το αντικείμενο που διαπραγματευόμαστε έρχεται περίπου στο τέλος του 2^{ου} τόμου, στις σσ. 402-404:

«Η πρόοδος της ευημερίας (welfare) του ανθρώπινου είδους είναι ένα ιδιαίτερα περίπλοκο πρόβλημα· όλοι οφείλουν να απέχουν από γάμο που δεν μπορεί να αποφύγει την ακραία φτώχεια για τα παιδιά τους· γιατί η φτώχεια δεν είναι μόνον ένα μεγάλο κακό, αλλά τείνει στην αύξησή της με το να οδηγεί σε απερισκεψία σ` ό,τι αφορά στο

---

170) παρουσιάζει μορφές εξελικτισμού που φέρουν μεν έναν κληρονομισμό αλλά δεν κατάγονται από το ένα ή το άλλο ρεύμα σκέψης αλλά από τον λαμαρκισμό ή κάποια σύνθεσή τους. Από την άλλη, δεν πρέπει να ξεχνάμε και τους Hofstadter και Dickens που βλέπουν μια στενότερη σχέση μεταξύ των δύο. Με βάση τα όσα προηγούνται (αλλά και όσα ακολουθούν) και με έδρα την κριτική σκέψη μπορεί να υποστηριχθεί βάσιμα ένα ερμήνευμα το οποίο να διευθετεί ίσως το μεγαλύτερο μέρος των σχετικών αντιθέσεων: Κρίσιμοι λόγοι κατανόησης του κόσμου, της κοινωνίας και του υποκειμένου, όπως και οι ανάγκες για μιαν ελάχιστη συνοχή στη σκέψη, οπωσδήποτε θα ανάγκαζαν την αστική διανόηση να προτείνει τύπους νομιμοποίησης της κοινωνιακής ανισότητας (ταξικής, φυλικής, φυλετικής), θα την οδηγούσαν στο να σχηματίζει αφηγήσεις που να παρουσιάζουν την κοινωνική ανισότητα ως εάν να είναι λογική, ηθική και φυσική, ως εάν να είναι αποτέλεσμα αλλά και προϋπόθεση της προόδου και του πολιτισμού. Η ανάπτυξη των φυσικών επιστημών και της βιολογίας που έλαβε χώρα από τα τέλη του 18^{ου} και κατά τον 19^{ο} αιώνα (και ας μην ξεχνάμε ότι συνεχίζεται) προέτρεψαν στο σχηματισμό ανάλογων αφηγήσεων σε όρους βιολογίας, στη βιολογικοποίηση και φυσικοποίηση της κυριαρχίας. Ένα πλήθος συνθέσεων προέκυψε, με κυρίαρχο άξονα αυτόν του κοινωνικού δαρβινισμού. Πάντως, όλες αυτές τις συνθέσεις δεν συνέστησαν απλά στοχαστικά μοντέλα – ή έστω, όσες περιορίστηκαν σ` αυτό, βρέθηκαν στο περιθώριο. Επικράτησαν αυτές που περιλάμβαναν ή πρότειναν κάποιον πρακτικό τύπο διαχείρισης πληθυσμών, από τον ποινικό έλεγχο ως τον ποινικο-προνοιακό έλεγχο (το ποινικο-προνοιακό μοντέλο των εγκληματολόγων Feely και Simon) ως την ευγονική. Οπότε, πράγματι η ευγονική, που πρόβαλε ως προνοιακό μοντέλο (με τη στήριξη βέβαια του τόσο αναγκαίου για την επιβολή ποινικού συστήματος), στηρίχθηκε και σε άλλες πηγές ή θεωρητικές έδρες, αλλά στηρίχθηκε κυρίως στον κοινωνικό δαρβινισμό. Συχνά δε σε τέτοιον βαθμό που η διάκριση – ακριβέστερα, η δυνατότητα διάκρισης – μεταξύ τους να είναι δευτερεύουσα.

Ας αναφερθεί ότι το ομόλογο έχει συμβεί και στην οικονομική επιστήμη (με τις κοινωνικές ανισότητες σε όρους ‘ελεύθερης αγοράς’ περίπου να παύουν να είναι ορατές, κάτι-σαν να εξαφανίζονται) που είδαμε στον Harcourt αλλά και στην προηγούμενη υποσημείωση. Έχει επίσης συμβεί και στην ψυχιατρική (με ένα ολόκληρο φάσμα θεωρήσεων περί τρελών, ψυχοπαθών, μειωμένης νοημοσύνης κοκ.). Οι θεωρήσεις αυτές πρότειναν στην εξουσία τη διάκριση, περιθωριοποίηση ή και μερική απομόνωση μερίδων του πληθυσμού και τη διαχείρισή τους από μια ψυχιατρική των ασύλων (βλ. και Φουκώ). Ανάλογες είναι και οι θεωρήσεις του ποινικού δικαίου και της εγκληματολογίας, με πηρύνα τους το ποινικό σύστημα, δηλαδή έναν άξονα επεξεργασίας και διαχείρισης πληθυσμών από το ποινικό σύστημα (αστυνομία, δικαστήριο, φυλακή). Ήδη από τον 19^{ο} αιώνα, στην αστική κοινωνία το ποινικό σύστημα αποδείχτηκε και παραμένει αναντικατάστατο ως μηχανισμός ελέγχου των πληθυσμών που δεν πειθαρχούνται από την αγορά. Αν η αγορά είναι ο κεντρικός μηχανισμός άσκησης εξαναγκασμού, το ποινικό σύστημα είναι ο κεντρικός μηχανισμός άσκησης φυσικής βίας. Από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, η γενετική και οι βιοκοινωνιολογία, βιοψυχολογία, βιοεγκληματολογία κοκ. φιλοδοξούν να πείσουν την εξουσία ότι είναι ικανές να παράσχουν αποτελεσματικό πολυ-έλεγχο (φυσικό, ψυχικό, κοινωνικό), όπως και ιδεολογικό έλεγχο: πειστικές αφηγήσεις φυσικοποίησης της ταξικής κοινωνίας όπως αφηγήσεις του κακού ή του αποκλίνοντος σε βιολογικούς όρους.

γάμο. Από την άλλη, όπως ο κ. Galton έχει παρατηρήσει, αν οι φρόνιμοι αποφεύγουν το γάμο, ενώ οι πολλοί απερίσκεπτοι παντρεύονται, τα κατώτερα (inferior) μέλη θα τείνουν να αντικαθιστούν τα καλύτερα (better) μέλη της κοινωνίας.» Στο απόσπασμα αυτό του Darwin διαπιστώνεται μια σημαντική κοινή θεωρητική αφετηρία του με τον Galton: το έργο του Malthus και το μαλθουσιανό επιχείρημα διαχείρισης των πληθυσμών. Ενδιαφέρουσα δε είναι και η αναγωγή της φτώχειας σε ψυχική υστέρηση των φτωχών, στον περιορισμένο τους σεξουαλικό αυτοέλεγχο και την απερισκεψία. Σαν απάντηση στο πρόβλημα της φτώχειας, όπως και ο Galton, ο Darwin συστήνει τη συνταγή του Malthus: οι φτωχοί πρέπει να αποφεύγουν τον γάμο, σε μιαν εποχή με περιορισμένες αντισυλληπτικές μεθόδους, μια πρόταση ισοδύναμη με τη χρόνια σεξουαλική στέρηση. Ο Darwin δεν σκέπτεται ότι το πρόβλημα της φτώχειας θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί επιτυχημένα ακόμα και στο πλαίσιο του καπιταλισμού, με την εφαρμογή μέτρων κοινωνικής πρόνοιας και προστασίας της εργασίας, κάτι που είχε ήδη διστακτικά αρχίσει να εφαρμόζεται και στην εποχή του, όπως πχ., οι νόμοι για τον περιορισμό των ωρών εργασίας, την παροχή ύδρευσης, αποχέτευσης και φωτισμού στις γειτονικές διαβίωσης των εργατικών τάξεων. Τέλος, δεν πρέπει να διαφύγει και το ότι ο Darwin θεωρεί δεδομένο ότι στην κοινωνία υπάρχουν 'κατώτερα' μέλη και 'καλύτερα' μέλη – που σημαίνει και ότι στο ταξιστικό σύστημα ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικοτητας που φέρει ο Darwin τα 'κατώτερα' νοούνται και σαν 'χειρότερα', ενώ τα 'καλύτερα' νοούνται και σαν 'ανώτερα' – τα οποία μάλιστα οφείλονται σε βιολογικούς λόγους, προτείνοντας να αναπαράγονται κατά πρώτον οι καλύτεροι. Όπως και ο Galton, όπως και η πλειονότητα των αστών διανοούμενων κατά τον 19^{ο} αιώνα και μετά, έτσι και ο Darwin, από την αρχή ως και το τέλος του έργου του παρέμεινε ακραία ταξιστής.

Στην άμεση συνέχεια ο Darwin στρέφει την προσοχή του στην αρχή του ανταγωνισμού: «Ο άνθρωπος, όπως κάθε άλλο ζώο, χωρίς αμφιβολία προωθήθηκε στη σημερινή του κατάσταση μέσω του αγώνα για την ύπαρξη ως συνέπειας του ταχέος πολλαπλασιασμού του· και αν είναι να προωθηθεί ακόμα υψηλότερα αυτός πρέπει να παραμείνει υποκείμενο σκληρού αγώνα. Αλλιώς, σύντομα θα βουλιάξει στη νωθρότητα, και οι πλέον προικισμένοι άνθρωποι (men) δεν θα είναι πιο επιτυχημένοι στη μάχη για τη ζωή απ` ό,τι οι λιγότερο ταλαντούχοι. Συνεπώς, ο φυσικός μας ρυθμός, αν και οδηγει σε σε πολλά και εμφανή κακά, δεν πρέπει να μειωθεί με οποιαδήποτε μέσα. Πρέπει να υπάρχει ανοιχτός ανταγωνισμός για όλους τους ανθρώπους· και οι πλέον ικανοί δεν πρέπει να εμποδίζονται από νόμους ή έθιμα από το να επιτυγχάνουν το καλύτερο δυνατό και να μεγαλώνουν τον μεγαλύτερο αριθμό απογόνων.» Εδώ – ακριβέστερα, και εδώ – βλέπουμε μιαν άμεση, μιαν όπως-όπως, μεταφορά των νόμων του φιλελεύθερου καπιταλισμού – όπως πρωτοσχηματίστηκαν στην πράξη από τους αστούς των αγορών κυρίως μετά τον 10^{ο} αιώνα (βλ. σχετικά τη μελέτη του M. E. Tigar, *Το Δίκαιο και η Άνοδος του Καπιταλισμού*, Αθήνα: Άλμπατρος, 1981) ή και στη θεωρία κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα από τους Φυσιοκράτες (βλ. σχετικά B. E. Harcourt. *The Illusion of Free Markets. Punishment and the Myth of Natural Order*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2011) – στη φύση ή αλλιώς την κατανόηση της φύσης στους όρους της λεγόμενης ελεύθερης ή χωρίς περιορισμούς αγοράς. Και κατόπιν, την κατανόηση της αγοράς ως εάν να είναι φυσική, να συμπίπτει και να λειτουργεί με βάση τους νόμους της φύσης. Ο Darwin μπορεί να φανταστεί μόνο μια κοινωνία που η ανάπτυξη και η πρόοδος έρχεται μέσα από τον ανταγωνισμό, που η πλειονότητα του πληθυσμού περιορίζεται στη φτώχεια ή την εξαθλίωση.[32] Είναι ενδιαφέρον ότι ο Darwin δεν είναι σε θέση να φανταστεί, πολύ δε περισσότερο να σχεδιάσει, μια κοινωνία που η πλειονότητα του πληθυσμού θα είναι σε θέση να ενεργοποιήσει το μεγαλύτερο μέρος των φυσικών ή ψυχικών της δυνατοτήτων παρά να περιορίζεται στην ανενέργεια ή την απλή εκτέλεση εντολών. Γι` αυτό και η κοινωνική ή προνοιακή του πολιτική είτε είναι κυρίως ευγονιστική είτε περιλαμβάνει έναν αναντικατάστατο και μη αναγώγιμο συντελεστή ευγονικότητας. Ο κοινωνικός δαρβινισμός του αναθέτει στους μηχανισμούς της αγοράς το

[32] Στην εξαιρετική του μελέτη, για όλο αυτό το σχήμα, ο Harcourt καταλήγει: «Η έκκληση της ελευθερίας είναι πράγματι μια πολύ ισχυρή δύναμη – ιδιαίτερα όταν συναρτάται, όπως έγινε μετά τους Φυσιοκράτες, με την έννοια της ευταξίας (orderliness). (Αλλά και) η ιδέα της φυσικής τάξης είναι καθεαυτή αποπλανητική. …
(Η) 'απελευθέρωση' των αγορών και η 'ιδιωτικοποίηση' των βιομηχανιών κατά τη διάρκεια μερών των δεκατου-ένατου και εικοστού αιώνων απλώς αντικατέστησε ένα πλέγμα ρυθμίσεων, συχνά κυβερνητικές μορφές κατασκευής νόμων, με άλλα ρυθμιστικά συστήματα που απλώς ευνοούσαν ένα διαφορετικό πλέγμα δραστών. Πράγματι, υπάρχει μια αίσθηση απελευθέρωσης που συνοδεύει την 'απελευθέρωση' των αγορών. Αλλά αποτελεί ψευδαίσθηση, συνιστά ένα κάλυμμα που καθιστά φυσικότερα τα αποτελέσματα της κατανομής (του πλούτου και των πόρων). …

Ολοκληρώνοντας, η έννοια της 'ελεύθερης αγοράς' είναι ένα πλάσμα της φαντασίας (ένα ιστόρημα του μύθου, μυθιστόρημα). Απλώς δεν υπάρχει ένα τέτοιο πράγμα σαν μια μη-ρυθμιζόμενη αγορά – μια αγορά που λειτουργεί χωρίς νομική, κοινωνική και επαγγελματική ρύθμιση. Αυτές οι μορφές ρύθμισης – περιλαμβανομένης της ποινικής κύρωσης – είναι ακριβώς αυτό που κατανέμει τον πλούτο και τους πόρους. … Συνεπώς, το ερώτημα δεν είναι αν πρέπει να υπάρξει ρύθμιση. Αντ` αυτού, η μόνη ερώτηση είναι πώς τα υπάρχοντα και τα προοπτικά είδη ρύθμισης κατανέμουν τον πλούτο.»

ξεδιάλεγμα των πληθυσμών ώστε να δουλεύουν και να πολεμάνε κατ` εντολή των κοινωνικά και γενετικά ανώτερων.[33]

Από την άλλη όμως, η τόσο συχνή του αναφορά σε ζητήματα όπως αυτό της συστηματικής κτηνοτροφίας και ανθρωποτροφίας σε όρους κτηνοτρόφησης αναδεικνύει την ετοιμότητά του, όπως και την ετοιμότητα του κοινωνικού δαρβινισμού γενικότερα, για εφαρμογή ευγονικών μεθόδων. Για παράδειγμα, για να συνδέσει το θέμα που προηγείται στην ανάλυσή του, το θέμα της σεξουαλικής επιλογής, με το θέμα που παρουσιάζεται σχετικά με την ανάγκη του ανταγωνισμού και τα συναφή, ο Darwin αξιοποιησε μιαν από τις αγαπημένες μεταφορές των κτηνοτρόφων, των κοινωνικών δαρβινιστών και των ευγονιστών. Όπως αναφέρει επικριτικά, «(ο) άνθρωπος εξετάζει με λεπτομερή φροντίδα τον χαρακτήρα και την καταγωγή των αλόγων, των βοοειδών και των σκύλων του πριν τα ζευγαρώσει· αλλά όταν έρχεται στο δικό του γάμο σπάνια, ή και ποτέ, λαβαίνει τέτοια φροντίδα.» (σ. 402) Και σ` αυτή του την άποψη, είναι φανερό ότι ο Darwin ενδιαφέρεται ενεργά με τα ζητήματα ευγονικής και του ανθρώπινου ειδους, ζητήματα που έχουν θέση στα κεντρικά επιχειρήματα των δύο σημαντικότερων ίσως μελετών του. Δεν πρέπει δε να υποτιμάται ότι στην *The Origin of Species*, τη μελέτη που εδραίωσε τον δαρβινικό εξελικτισμό, το πρώτο κεφάλαιο έχει τον τίτλο 'Ποικιλίες [ζώων] σε συνθήκες εξημέρωσης' δείχνοντας το μεγάλο και διαρκές ενδιαφέρον του Darwin για τις μορφές εκτροφής εξημερωμένων ζώων (με την ανθρωποτροφή να αποτελεί υποκατηγορία της – και μόνιμο ενδιαφέρον των ευγονιστών), δείχνοντας ότι η προσέγγισή του στη φυσική επιλογή σε συνθήκες 'ελεύθερης' φύσης είχε ως αφετηρία της τις συνθήκες της ζωής στην κοινωνία, στην οποία ο Darwin ήθελε έστω και έμμεσα να παράσχει κάποιες λύσεις ή διεξόδους.

Υπάρχουν και ορισμένες άλλες πτυχές των ευγονικών ιδεών που ενδημούν στο έργο του Darwin, ιδίως το *The Descent of Man* που αναφέρεται ειδικά στον άνθρωπο. Στο έργο του αυτό ο Darwin εκδηλώνει σε διάφορα σημεία την ανησυχία του σχετικά με το ότι ο άνθρωπος – ακριβέστερα, ο πολιτισμένος άνθρωπος – είναι το μόνο είδος σε θέση να αποφεύγει τους μηχανισμούς της φυσικής επιλογής, με τον ανθρωπισμό να αποτελεί κίνδυνο σε βάρος της υγιούς και ανώτερης κληρονομικότητας: Στο σημαντικό κεφάλαιο με τον τίτλο 'Για την Ανάπτυξη των Πνευματικών και Ηθικών Ικανοτήτων' ο Darwin αναφέρει: «Με τους άγριους, οι αδυναμοι σε σώμα και πνεύμα σύντομα εξαλείφονται· και αυτοί που επιβιώνουν συνήθως εκδηλώνουν μιαν ισχυρή κατάσταση υγείας. Εμείς οι πολιτισμένοι άνθρωποι, από την άλλη, κάνουμε τα μέγιστα για να ελέγξουμε τη διαδικασία της εξάλειψης· οικοδομούμε άσυλα για τους ανίκανους, τους ακρωτηριασμένους και τους άρρωστους· θεσμοθετούμε νόμους για τους φτωχούς· και οι γιατροί μας ασκούν τις ικανότητές τους στο μέγιστο για να σώζουν τη ζωή όλων ως την τελευταία στιγμή. Έτσι, τα αδύναμα μέλη των πολιτισμένων κοινωνιών πολλαπλασιάζουν το είδος τους. Κανένας που έχει παρακολουθήσει την αναπαραγωγή των εξημερωμένων ζώων θα αμφισβητήσει ότι αυτό πρέπει να είναι ιδιαίτερα τραυματικό για το είδος του ανθρώπου. Εκπλήσσει το πόσο γρήγορα η ζήτηση για φροντίδα, ή φροντίδα που διευθύνεται με λαθεμένο τρόπο, οδηγεί στον εκφυλισμό μιάς εξημερωμένης φυλής (ράτσας ζώων)· αλλά, με την εξαίρεση της περίπτωσης του ίδιου του ανθρώπου, κανείς δεν είναι τόσο άσχετος ώστε να αφήνει τα χειρότερα ζώα του να αναπαράγονται.» (σ. 218) Με βάση τα όσα προηγούνται, μπορεί βάσιμα να γίνει δεκτή η θέση του Hawkins (σ. 216) ότι ο ίδιος ο Darwin 'προεικόνισε' τις ανησυχίες των ευγονικών κινημάτων που θα έρχονταν στις επόμενες δεκαετίες. Έστω και αν δεν ανέπτυξε παραπέρα την αναλογία ανθρώπινης αναπαραγωγής και ζωικής (όχι αναπαραγωγής αλλά ελεγχόμενης από τον κτηνοτρόφο σε όρους αγοράς και μεγιστοποίησης των κερδών) παραγωγής (Bannister, υποσ. 1, σ. 278).

Είναι υποστηρίξιμο ότι τόσο ο κοινωνικός δαρβινισμός όσο και η ευγονική, πέρα από το ποια είναι τα διάφορα πλέγματα της σχέσης τους, εδράστηκαν, πρώτο, στη συστηματική εκτροφή ζώων με σκοπό την κατανάλωσή τους που αναπτύχθηκε από τον 18ο αιώνα αρχικά στη Βρετανία και στο πλαίσιο της ανάπτυξης της καπιταλιστικής κτηνοτροφίας· δεύτερο, την εκτροφή οικιακών ζώων (pet breeding) από τα μέσα του 19ο αιώνα· και τρίτο, την ανάπτυξη της κτηνιατρικής επίσης από τα μέσα του 19ου αιώνα.[34] Ειδικά στην ευγονική της περιόδου, υπήρξε ένα πλήθος παραλληλισμών μεταξύ της εκτροφής ζώων και της αναπαραγωγής ανθρώπων. Οι

[33]Ετσι και ο γιατρός A. Wilson στο έργο του *Unfinished Man. A Scientific Analysis of the Psychopath or Human Degenerate* (London: Greening, 1910, σ. 195) μας πληροφορεί ότι «(ε)ίναι καθήκον του επαγγέλματός μας να οδηγήσει, και να υψώσει κάποια έξοχα είδη (breeds) μεταξύ των εργατικών τάξεων» με τη σοφή επιλογή στο γάμο να συνιστά τον βασικό παράγοντα αναζωογόνησης της φυλής. Ο Wilson αναφέρεται σε ανθρώπους – έστω εργατικές τάξεις – με γλώσσα που θα μπορούσε να χρησιμοποιεί προκειμένου να αναφερθεί σε εξημερωμένα ζώα.

[34] Τότε πρωτο-αναπτύχθηκε και η μανία περί καθαροαιμών ρατσών ζώων (σκύλων, γάτων, αλόγων, προβάτων κοκ.) σε Da Cal, 1992, σ. 725. Όπως ο Da Cal προτείνει (σ. 724), «η υπο-κουλτούρα της εκτροφής ζώων είναι ένα είδους 'χαμηλότερου κοινού παρονομαστή' της βιολογικής πληροφορίας στις ευρωπαϊκές κοινωνίες κατά τα τέλη του XIXου και τον XXο αιώνα. Συνεπώς είναι ένας κώδικας για τη μετάδοση ρατσιστικών ιδεών 'υψηλού επιπέδου' στα ακροατήρια 'χαμηλού επιπέδου'.»

παραλληλισμοί αυτοί συνέστησαν κανονικότητα (κυρίως) στον ευγονικό λόγο.[35] Όπως συμπεραίνει ο Da Cal (1992), το ζήτημα αυτό δεν έχει μελετηθεί με επάρκεια από τις κοινωνικές επιστήμες. «Είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί ο έντονος και κάπως τυφλός 'ανθρωπο-κεντρισμός' που έχει μορφοποιήσει τη μελέτη του ρατσισμού. Ιστορικοί, κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι και ψυχολόγοι που ερευνούν τον ρατσισμό – δηλαδή, τη λεγόμενη 'βιολογική πολιτική' – παρ` όλα αυτά δεν έχουν δείξει κάποια ιδιαίτερη περιέργεια στα ζώα σαν ένα ιστορικό αντικείμενο που σχετίζεται με την έρευνά τους. Σαν αποτέλεσμα, υπάρχει μια εντυπωσιακά περιορισμένη αντίληψη του ότι λεπτές αλλαγές στις στάσεις προς τον φυσικό κόσμο έχουν σημαντικές επιπτώσεις για τον ορισμό των πολιτικών και κοινωνικών θέσεων» (σ. 717).

Πάντως, το σχήμα του Darwin αναφορικά με τον άνθρωπο και την κοινωνία εδράζεται σε μια σειρά από προϋποθέσεις που τα επιστημονικά άλματα της περιόδου δεν έχουν τον πρώτο λόγο. Αντίθετα, οι προϋποθέσεις αυτές είναι τόσο προσδιορισμένες από την ιστορική συγκυρία και την αστική ηθική και ιδεολογία ώστε να είναι επιστημονικά από αβέβαιες ως σαφώς λαθεμένες. Ο Hawkins εντοπίζει και καταγράφει τις τέσσερις βασικότερες από αυτές (1997, σ. 217). Πρώτη είναι η υπόθεση ότι «'ανωτερότητα' και 'κατωτερότητα' είναι κάτι που μπορει να εξακριβωθεί αντικειμενικά». Δεύτερη είναι η υπόθεση ότι «οι παράγοντες που ευθύνονται γι` αυτή τη διαφορά είναι κυρίως λόγω κληρονομικότητας παρ΄κοινωνικών συνθηκών.» Τρίτο είναι το ότι «θεωρείται ως εάν να είναι δεδομένη η καταλληλότητα της αναλογίας μεταξύ ζωικής εκτροφής και ανθρώπινης αναπαραγωγής», μιας αντίληψης ιδιαίτερα διαδεδομένης σε διάφορες αριστοκρατίες και αστικές ελίτ, όπως και επιστημονικούς κύκλους.[36] Μάλιστα, αξίζει να αναφερθεί πως ο Hawkins καταθέτει τη σημαντική του εκτίμηση ότι οι προϋποθέσεις αυτές «επανεμφανίστηκαν και, ακόμα περισσότερο, δόμησαν τον λόγο πάνω στην ευγονική και τη φυλετική υγειινή» (σ. 217).

Βέβαια, με δεδομένο το όριο αυτών των *Σημειώσεων*,υπάρχουν αρκετά ζητήματα που αφήνονται ασχολίαστα. Αλλά έστω στην τελευταία πρόταση του Darwin υπάρχουν δύο ζητήματα που μπορούν να θιγούν έστω και συνοπτικά: Πρώτο, κατά τους τελευταίους δύο αιώνες το ανθρώπινο είδος έτυχε σταδιακά διευρυνόμενης φροντίδας και μέριμνας, συλλογικών συμβάσεων εργασίας, προστασίας της εργασίας, της υγείας και της ζωής κοκ.[37] Κι όμως, αντί το είδος να εκφυλιστεί όπως φοβούνταν πολλοί καθεστωτικοί διανοούμενοι, μεταξύ αυτών όπως είδαμε και ο Darwin, και, το σημαντικότερο, πρόβλεπαν οι θεωρίες που εξετάζονται όπως το εκφυλισμού και της ευγονικής, το είδος μάλλον ενισχύθηκε. Και δεύτερο, σε ποιον ανήκουν οι άνθρωποι σε μια κοινωνία ώστε να αποφασίζει για το ποιοι δεν θα αναπαράγονται γιατί του είναι ασύμφορο;

Χαρακτηριστικό πάντως του τρόπου προσέγγισης του Darwin είναι και το επιχείρημα που ακολουθεί – μάλλον συνιστά μια μερική τροποποίηση της θέσης που αναπτύχθηκε στο *The Origin of Species* – και αναγνώριζε μόνο τη φυσική επιλογή ως μοναδικό παράγοντα της εξέλιξης – και θέτει υπό μερική αναθεώρηση, ή έστω το μετριάζει ως προς κάποιες συνέπειές, το μοντέλο της φύσης-αγοράς και του ανταγωνισμού μέχρις εσχάτων αντί του συναγωνισμού και της συνεργασίας: «Όσο σημαντική έχει υπάρξει η πάλη για την ύπαρξη και ακόμα είναι, πάντως σ` ό,τι αφορά το υψηλότατο μέρος της φύσης του ανθρώπου υπάρχουν φορείς που είναι ακόμη σημαντικότεροι. Και αυτό γιατί οι ηθικές ποιότητες έχουν προωθηθεί, είτε άμεσα είτε έμμεσα, περισσότερο μέσω των αποτελεσμάτων των συνηθειών, των δυνάμεων του λόγου, την καθοδήγηση, τη θρησκεία και λπ., παρά μέσω της φυσικής επιλογής· αν και σ` αυτό τον τελευταίο φορέα (αλλαγής) τα κοινωνικά ένστικτα που παρέσχεσαν τη βάση για την ανάπτυξη της ηθικής αίσθησης, μπορούν ασφαλώς να αποδοθούν.» Εδώ βλέπουμε τον Darwin να παραθέτει ορισμένες συντεταγμένες, που κατ` αυτόν ίσως-ίσως είναι σημαντικότερες του αγώνα για την ύπαρξη σ` ό,τι αφορά στον άνθρωπο με την ανάπτυξη του πολιτισμού. Βέβαια, το ότι ο Darwin αρνείται να περάσει όλη τη θεωρία της εξέλιξης

---

[35] Βλ. σχετικά και Leonard Darwin, γιο του Charles Darwin, πρόεδρο της Βρετανικής Eugenics Education Society μεταξύ του 1911 και 1928, στο *What is Eugenics?*, special edition, The Third International Congress of Eugenics, New York, 1932 (πρώτη έκδοση το 1929). (Βλ. και το *The Need for Eugenic Reform*, London: Murray, 1926).

[36] Ο Ισπανός Enrique Ucelay Da Cal, στο πολύ ενδιαφέρον άρθρο του 'The influence of animal breeding, control and elimination of humans' (*History of European Ideas*, 1992, 15, σσ. 717-725) εκφράζει την έκπληξή του για το ότι η ανάπτυξη της κατηγοριοποίησης και κωδικοποποίησης στη βοτανική και την κτηνοτροφία δεν συνδέθηκε με την ανάπτυξη του πολιτικού ρατσισμού στην Ευρώπη από τα μέσα του 19ου αιώνα.

[37] Ήδη από τον 19ο αιώνα (με τους πρώτους ταπεινωτικούς και εκφοβιστικούς Νόμους για τους Φτωχούς στη Μεγάλη Βρετανία τη δεκαετία του 1830 και, κατά τη δεκαετία του 1870, τη νομοθεσία για την κοινωνική πρόνοια και προστασία της εργασίας που εφαρμόστηκε στη Γερμανία), αλλά κυρίως μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι και την επάνοδο του οικονομικού φιλελευθερισμού ως νεοφιλευθερισμού, σε άλλες χώρες από τη δεκαετία του 1970 και σε άλλες από τη δεκαετία του 1990.

του ανθρώπου μέσω του μηχανισμού της φυσικής επιλογής αλλά υποδεικνύει και άλλες συντεταγμένες, καταρχήν υποδεικνύει ένα σημαντικό λαμαρκιανό στοιχείο ενεργό στη σκέψη του και, κατά δεύτερο, δεν σημαίνει και ότι δεν ήταν κοινωνικός δαρβινιστής ή ότι η θεώρησή του δεν περιλάμβανε μια συνεκτική, αν και όχι ολοκλήρωμένη, ευγονική θεώρηση.

Στη συνέχεια οι *Σημειώσεις* τροποποιούν την προσέγγισή τους στην ευγονική. Η προσοχή στρέφεται από τα πρόσωπα σε μια σειρά από σημεία συνάντησης του ευγονικού λόγου και εγχειρήματος με μια σειρά από άλλους λόγους και εγχειρήματα, σημαντικά κοινωνικά ζητήματα, και τρόπους στοχασμού και διαχείρισης πληθυσμών.

Καταρχήν, η προσοχή στρέφεται στη σχέση της ευγονικής με το κέντρικό θεώρημα της δαρβινικής θεωρίας όπως αυτό συμπυκνώνεται σ την αρχή της φυσικής επιλογής. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι η ευγονική θεώρηση αποδέχεται λογικά, ηθικά και επιστημονικά άλλο την δαρβινική φυσική επιλογή. Η φυσική επιλογή και η, προερχόμενη από τον Herbert Spencer αλλά αποδεκτή και από τον Charles Darwin, αρχή περί της επιβίωσης του πλέον προσαρμοσμένου (survival of the fittest) αποτελούν φυσικούς νόμους που (δεν δημιουργήθηκαν αλλά) ανακαλύφθηκαν από τον Darwin.[38] Στο σημείο αυτό όμως κάνει την εμφάνισή του ένα κρίσιμο δίλημμα η απάντηση στο οποίο προσδιορίζει το κατά πόσον μπορεί και πρέπει να εφαρμόζεται το ευγονικό εγχείρημα στην κοινωνία.

Στον ένα πόλο του διλήμματος υπάρχει η άποψη όπως την διατυπώνει και καταθέτει ο Αμερικανός κοινωνικός δαρβινιστής William G. Sumner. Κατ` αυτόν (*Social Darwinism: Selected Essays of William Graham Sumner*, S. Persons (επιμ.), Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1963, σ. 17), «ο νόμος της επιβίωσης του πλέον προσαρμοσμένου δεν δημιουργήθηκε από τον άνθρωπο και δεν μπορεί να καταργηθεί από τον άνθρωπο. Μπορούμε μόνο, με το να ανακατευόμαστε σ` αυτόν, να παράγουμε την επιβίωση του ελάχιστα προσαρμοσμένου (unfittest). Η συγκεκριμένη απάντηση στο δίλημμα που διατυπώνει ο Sumner συνιστά μια γνήσια εκδοχή κοινωνικού δαρβινισμού: να αφεθεί η φύση ελεύθερη να λειτουργήσει προς όφελος της προόδου της ανθρωπότητας. Ο Sumner θέλει μιαν ελεύθερη κοινωνία-ως-αγορά. Με τη φύση να είναι κατά σύμπτωση ομόλογη ή και πανομοιότυπη με τον καπιταλισμό, τάσσεται σαφώς ενάντια σε κάθε μέτρο κοινωνικής πρόνοιας και προστασίας προειδοποιώντας, όπως και πλήθη άλλων συντηρητικών, επιχειρηματιών και κοινωνικών δαρβινιστών, ότι θα αποτελούσε μιαν αφύσικη παρέμβαση στη φύση που θα αποδεικνυόταν επιζήμια στην πρόοδο και τον πολιτισμό. Ή, όπως το διατυπώνει ο H. L. Kaye (*The Social Meaning of Modern Biology: From Social Darwinism to Sociobiology*, New Brunswick: Transaction Publishers, 1997, σ. 32), «εδώ είναι βέβαια αυτό που φαίνεται να είναι μια απάνθρωπη επέκταση της δαρβινικής φυσικής επιλογής στην ανθρώπινη κοινωνική ζωή, υπηρετώντας σαν μια επιστημονική και κοσμική νομιμοποίηση για την ανηλεή ανταγωνιστική τάξη της Αμερικανικής Χρυσής Εποχής». Συγχρόνως, όμως, ο Sumner τάσσεται σαφώς ενάντια και σε κάθε κρατική ή ό,τι άλλο παρέμβαση στα βιολογικά δυναμικά του ανθρώπινου είδους. Πιστεύει ότι η ελεύθερη αγορά και οι θεσμοί που την περιτριγυρίζουν ενισχυτικά – όπως για παράδειγμα το ποινικό σύστημα που αναλαμβάνει να διατηρεί την κοινωνική ειρήνη μέσα κι έξω από την αγορά και τους τόπους εργασίας, και τον έλεγχο των πληθυσμών που περισσεύουν της αγοράς, τα ποικίλα κοινωνιακά υπολείμματα, αλλά και τους νέους, τουλάχιστον όσους δεν έχουν συμβατικοποιηθεί επαρκώς με τους κανόνες της αγοράς και την αποδοχή της κατωτερότητας και υποτέλειας στην ταξική ιεραρχία – είναι σε θέση να φέρουν εις πέρας τα δεδομένα κοινωνιακά τους καθήκοντα.

Υπάρχει όμως και ο άλλος πόλος που επίσης αποδέχεται τις δαρβινικές αρχες της φυσικής επιλογής και της επιβίωσης του πλέον προσαρμοσμένου αλλά συγχρόνως θεωρεί αναγκαία και την ευγονική παρέμβαση στην κοινωνία.[39] Αυτοί οι ευγονιστές ασκούσαν ακριβώς την κριτική ότι οι αντίπαλοί τους που απέρριπταν κάθε είδους παρέμβαση στην κοινωνία ως είχε ουσιαστικά την άφηναν έκθετη στη λειτουργία ενός σκληρού φυσικού νόμου. Με

[38]Οι πρώτοι ευγονιστές εντόπισαν έναν κίνδυνο που σε δαρβινικούς όρους είχε να κάνει με το ότι η αναπαραγωγή του είδους θα μπορούσε να λάβει χώρα από τα λιγότερο επιθυμητά στοιχεία του ή, στη γλώσσα του, να επικρατήσει μια μη-αναπαραγωγή των πλέον προσαρμοσμένων. Για την αποφυγή μια τέτοιας κατάστασης, ο William R. Greg, για παράδειγμα, εκτιμά πως «είναι δυνατό να συλληφθεί η ιδέα μιας δημοκρατίας στην οποία θα απαγορεύεται στους εξαθλιωμένους να αναπαράγονται». Γι` αυτόν, το «υπερήφανο και επίσημο προνόμιο της συνέχισης μιας αμόλυντης και τελειοποιούμενης φυλής» θα πρέπει να δίνεται μόνο σε αυτούς που «έχουν μια γνήσια, ακμαία και καλοσχηματισμένη φυσική κατάσταση να μεταδόσουν». Θεωρούσε πάντως ότι η πρότασή του είναι πρακτικά δύσκολο να εφαρμοστεί και γι` αυτό πρότεινε την αυτοσυγκράτηση (σε Bannister, σ. 179).

[39] Όπως θα φανεί στη συνέχεια, έχουν αναπτυχθεί και εκδοχές της ευγονικής που, αν και φέρουν μιαν οικειότητα ή και ομολογία σκοπών με τον κοινωνικό δαρβινισμό, έχουν λαμαρκιανές καταβολές.

τον Weismann να έχει διακρίνει αυστηρότερα μεταξύ φυσικής και κοινωνικής κληρονομικότητας[40] – στο πλαίσιο ενός άλλου κλασικού διλήμματος σχετικά με το οποίο η διαμάχη συνεχίζεται μέχρι σήμερα, του διλήμματος 'φύση ή κοινωνία' – η σύνθεση των δύο πόλων έγινε δυσκολότερη. Έτσι ενώ οι διάφοροι κοινωνικοί επιστήμονες έστρεφαν ολοένα και περισσότερο την προσοχή τους στην κοινωνία και τα κοινωνικά προβλήματα, οι ευγονιστές έστρεφαν την προσοχή τους στο ζήτημα της διαχείρισης των ποικιλιών της ανθρώπινης φύσης, τις οποίες όφειλαν να εντοπίσουν, καταγράψουν και επισημάνουν, και, βέβαια, να διαχειριστούν. Ως προς τους κοινωνικούς επιστήμονες, οι ευγονιστές τους απέδιδαν την κριτική ότι έχουν στραμμένη την προσοχή τους σε δευτερεύοντα ζητήματα, ενώ ως προς τους κοινωνικούς δαρβινιστές που απέρριπταν κάθε παρέμβαση του ανθρώπου στους φυσικούς νόμους στους οποίους οι ίδιοι έβλεπαν να εδράζεται η κοινωνία τους απέδιδαν την κριτική της άχρηστης κοινωνικής σκληρότητας.

Κατά τον Dickens (σ. 2), η ευγονική δεν είναι κάτι άλλο από «μια επιταχυμένη μορφή της φυσικής επιλογής (που) αποσκοπούσε στο να δημιουργήσει μια καλύτερη φυλή».[41] Όπως το αποδίδει ο Kaye (σ. 163), από τις αρχές του 20ου αιώνα «(ο)ι ιστορικοί είδαν την ευγονική σαν την πλέον ανθεκτική μορφή κοινωνικού δαρβινισμού, πραγματικά ίσως τη μόνη πραγματική μορφή». Ενώ, όπως το μεταφέρει ο Bannister (σ. 166), το ευγονικό κίνημα συνέστησε την τελική απόδειξη του ότι η δαρβινική επανάσταση είχε και μια σειρά από αντιδραστικά

[40] «Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα ήταν γενικά παραδεκτό ότι κάποιο υλικό προερχόμενο από τους γονείς σχημάτιζε ένα μίγμα στους απογόνους που κατά συνέπεια ήταν ενδιάμεσοι στη φύση τους μεταξύ των γονέων. Αν και ο Darwin δεχόταν την άποψη ότι η κληρονομικότητα ήταν γενικά από αυτό το είδος ανάμιξης μπορούσε να δει ότι σχημάτιζε ένα πρόβλημα για τη θεωρία του περί ποικιλότητας από τη μια γενιά στην επόμενη μέχρις ότου υπάρξει μια πλήρης ομοιομορφία.(P. M. Sheppard. *Natural Selection and Heredity*, London: Hutchinson, 1958, σ. 33) Το εγχείρημα του Darwin να ξεπεράσει αυτή τη δυσκολία τον οδήγησε στο να θέσει ως αξίωμα τη θεωρία της πανγένεσης. Στο βιβλίο του που έκδοσε το 1868 με τον τίτλο *The Variation of Plants and Animals under Domestication*, υπέθετε ότι το κάθε κύτταρο στο σώμα παρείχε μέρη ή gemmules – θέση που ομολογούσε με τη Λαμαρκιανή περί γενετικής μεταβίβασης επίκτητων χαρακτηριστικών, πρίν επανακαλυφθεί το έργο του Mendel το 1900 – τα οποία συνενώνοταν στο σπέρμα ή το ωάριο. Αλλαγές στα σωματικά όργανα θα προκαλούσαν αλλαγές στα gemmules που με τη σειρά τους θα προκαλούσαν της εμφάνιση νέων ποικιλιών. Έτσι, σκεπτόταν ότι οι περιβαλλοντικές επιδράσεις μπορούσαν να προκαλέσουν την πρόσκτηση χαρακτήρψν που θα μεταδίδονταν στους γόνους, ουσιαστικά μια Λαμαρκιανή οπτική.» «Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα ήταν γενικά παραδεκτό ότι κάποιο υλικό προερχόμενο από τους γονείς σχημάτιζε ένα μίγμα στους απογόνους που κατά συνέπεια ήταν ενδιάμεσοι στη φύση τους μεταξύ των γονέων. Αν και ο Darwin δεχόταν την άποψη ότι η κληρονομικότητα ήταν γενικά από αυτό το είδος ανάμιξης μπορούσε να δει ότι σχημάτιζε ένα πρόβλημα για τη θεωρία του περί ποικιλότητας από τη μια γενιά στην επόμενη μέχρις ότου υπάρξει μια πλήρης ομοιομορφία.(P. M. Sheppard. *Natural Selection and Heredity*, London: Hutchinson, 1958, σ. 33) Το εγχείρημα του Darwin να ξεπεράσει αυτή τη δυσκολία τον οδήγησε στο να θέσει ως αξίωμα τη θεωρία της πανγένεσης. Στο βιβλίο του που έκδοσε το 1868 με τον τίτλο *The Variation of Plants and Animals under Domestication*, υπέθετε ότι το κάθε κύτταρο στο σώμα παρείχε μέρη ή gemmules – θέση που ομολογούσε με τη Λαμαρκιανή περί γενετικής μεταβίβασης επίκτητων χαρακτηριστικών, πρίν επανακαλυφθεί το έργο του Mendel το 1900 – τα οποία συνενώνοταν στο σπέρμα ή το ωάριο. Αλλαγές στα σωματικά όργανα θα προκαλούσαν αλλαγές στα gemmules που με τη σειρά τους θα προκαλούσαν της εμφάνιση νέων ποικιλιών. Έτσι, σκεπτόταν ότι οι περιβαλλοντικές επιδράσεις μπορούσαν να προκαλέσουν την πρόσκτηση χαρακτήρψν που θα μεταδίδονταν στους γόνους, ουσιαστικά μια Λαμαρκιανή οπτική.» (Forrester, σ. 102)

Η θεωρία του περί γονοπλάσματος (germ plasm) υποστηρίζει ότι σε έναν πολυκυτταρικό οργανισμό η κληρονομικότητα λαβαίνει χώρα αποκλειστικά μέσω ειδικών κυττάρων, των γαμετών (gametes), ωαρίων όσο και σπερματοζωαρίων. Τα υπόλοιπα κύτταρα του σώματος δεν μετέχουν με κάποιον τρόπο στην κληρονομική διαδικασία. Η γενετική πληροφορία στις επόμενες γενεές πραγματοποιείται μόνο μέσω των γαμετών. Το σχετικό έργο του August Weismann – σε συνδυασμό με το έργο του Πολωνού μοναχού Gregor Mendel για τους νόμους της κληρονομικότητας (που επανασημασιοδοτήθηκε κατά τα τέλη του 19ου αιώνα) και του Hugo de Vries πάνω στη θεωρία περί μετάλλαξης άσκησαν αποφασιστική επίδραση στον στοχασμό περί κληρονομικότητας αφού έδρασαν τον νεο-δαρβινισμό. Από τη μια, στη βάση του βαϊσμανικού θεωρήματος που γίνεται δεκτό με τροποποιήσεις ως σήμερα, η κληρονομηση επίκτητων χαρακτηριστικών, όπως υποστήριξε ο Lamarck, δεν είναι δυνατή. Σχηματίστηκε και προωθήθηκε η εντύπωση ότι το 'περιβάλλον' – νοούμενο με τη στενή έννοια της γειτονιάς ή του χώρου εργασίας, δηλαδή σε όρους μικροκοινωνιολογίας, ασκεί δευτερεύουσα ή και ασήμαντη επίδραση στη ζωή του ανθρώπου και την κοινωνιακή αλλαγή. Από την άλλη, άρχισε να υποστηρίζεται ότι το μόνο μέσο για κοινωνιακή βελτίωση ήταν η ευγονική που υποσχόταν μια διέξοδο πέρα από τον τρομακτικό κόσμο του νεο-δαρβινισμού (Kaye, σς. 35-37). (Βλ. και Weismann, August. *The Germ-Plasm Theory of Heredity*, εκδ. 1893 από τους Charles` Scribner`s Sons, για την διαδικτυακή έκδοση βλ. Electronic Scholarly Publishing (προετοιμασία από τον Robert Robbins), κεφ, 1 και 10.)

[41] Και συνεχίζει: «Και ποιος θα φτιάξει την με αυτό τον τρόπο διατετεγμένη κοινωνία; Η κοινωνική ελίτ, το είδος των ανθρώπων που το γενετικό κεφάλαιό (stock) τους ήταν το πλέον άξιο για να αναπαραχθεί στις επόμενες γενιές.»

αποτελέσματα.[42] Πάντως, με τα γραπτά του, ο Galton, επιτρέπει και τις δύο ερμηνευτικές εκδοχές: δεν πρότεινε όπως η ευγονική αντικαταστήσει τη φυσική επιλογή, ούτε είδε την ευγονική σαν μια πιθανή εναλλακτική διάφορων κοινωνικών ή ό,τι άλλο μεταρρυθμίσεων, προς όφελός ή για τον έλεγχο των υποτελών κοινωνικών τάξεων (σε Bannister, σ. 169). Ίσως-ίσως θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο Galton και οι σημαντικότεροι ευγονιστές συνέλαβαν την ευγονική σαν την κεντρική μεταρρύθμιση βελτίωσης και διαχείρισης κυρίως των υποτελών τάξεων.

Επιστρέφοντας στη θέση του Dickens που κατατέθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, είναι υποστηρίξιμο ότι ακόμα και σήμερα παραμένει με τη μορφή του διλήμματος το κατά πόσον η ευγονική συνιστά επιταχυμένη φυσική επιλογή ή – σε μιαν άλλη, πληρέστερη διατύπωση – μια κοινωνική επιλογή που επιταχύνει τις φυσικές επιλογές σε ταξικούς και εθνο-φυλετικούς όρους. Ή συνιστά άρση ή προσπάθεια για άρση της ισχύος του νόμου της φυσικής επιλογής. Το ότι οι δύο εκδοχές του διλήμματος εδράζονται σε κοινές αρχές μάλλον ενισχύει την πρώτη άποψη,περί της ευγονικής ως κοινωνικής επιτάχυνσης του νόμου της φυσικής επιλογής. Η εκδοχή αυτή δεν είναι συντονίσιμη αρμονικά με τον αργό, φυσικό και παθητικό ρόλο που προβλέπει η αρχική δαρβινική θεώρηση (όπως διατυπώθηκε το 1859 στην *Καταγωγή των Ειδών*). Άλλωστε, όπως εντοπίζει μάλλον εύστοχα και ο Degler (σ. 42), «(ο) Galton δεν ήθελε να περιμένει τόσο πολύ», δηλαδή να οργανώσει ένα ευγονικό σχέδιο πέρα από τα όρια της πρακτικής ιστορίας. Η ευγονική κλίνει σαφώς προς το να δοθεί ένας ταχύς, κοινωνικά ενεργητικός ρόλος στον δαρβινισμό ή, σε μια διαφορετική διατύπωση, προς έναν κοινωνικό δαρβινισμό του πρακτικού αστού. Άλλωστε, όπως αναδείχτηκε και στη σχετική ενότητα, και ο Darwin, για λόγους ευρύτερης ιδεολογίας και κοσμοθεωρίας αλλά και για να διευθετεί μια σειρά από αντιφάσεις και διλήμματα που ενυπήρχαν στη θεωρία του – και ιδίως στη θεώρησή του για την καταγωγή του ανθρώπου – ήταν κοινωνικός δαρβινιστής.[43] Πάντως, το παραπάνω δίλημμα είναι ήσσονος σημασίας αφού δεν είναι αυτενεργό. Δεν είναι αυτό το ζήτημα που συνιστά την κεντρική δυναμική της ευγονικής. Η ευγονική μπορεί να αρθρωθεί και εντός του συγκεκριμένου διλήμματος – και σε κάποιο βαθμό, έστω και άτεχνα, και πέρα από την έδρα του κοινωνικού δαρβινισμού όπως γίνεται φανερό από τον ευγονισμό που εκδηλώθηκε στη φρενολογία πολλές δεκαετίες πριν τον Galton ή τον ευγονισμό με βάση τον λαμαρκισμό ή τον απλό εξελικτισμό που περιλαμβανόταν στο έργο του αμερικανού Dugdale που το 1877 δημοσίευσε το εγκληματολογικού προσανατολισμού (σε μιαν εποχή που δεν υπήρχε ακόμα η εγκληματολογία) "The Jukes": A Study in Crime, Poverty, Disease and Heredity χωρίς να αξιοποιεί κάτι από τον δαρβινισμό της περιόδου.

Ένας κρίσιμος, αποφασιστικής σημασίας παράγοντας για τον σχηματισμο του ευγονικού θεωρητικού επιχειρήματος και πολιτικο-κοινωνικού εγχειρήματος ελέγχου, διαχείρισης και επεξεργασίας των υποτελών τάξεων είναι η επιχειρημαλογία για την εντατικής κερδοφορίας εκτροφή ζώων και την ομολογία μεταξύ εκτροφής ζώων και ευγονικής. Ιδιαίτερα από τη στιγμή που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, με την θεωρία του Weismann η λαμαρκιανή θεώρηση περί επίκτητων χαρακτηριστικών που μεταβιβάζονται στους απογόνους πιέστηκε στο περιθώριο, η ευγονική πρόβαλε σαν ο μόνος τρόπος για τη βιολογική βελτίωση του είδους, της φυλής ή της εθνότητας (Hawkins, σ. 218 και με διαφορετική έμφαση Degler, σ. 43).

Δεν πρέπει δε να ξεχνιέται ότι κατά τις ίδιες δεκαετίες, από το 1860 και μετά, αρχικά στη Γαλλία και σύντομα στη δυτική Ευρώπη συνολικά, είχε αναπτυχθεί και διαδοθεί η θεωρία περί εκφυλισμού των πληθυσμών (και, ευρύτερα, της κοινωνίας, της οικονομίας, της ηθικής κλπ.). Συνεπώς, η πλειονότητα της καθεστωτικής ή ευρύτερα της συντηρητικής διανόησης, ακόμα και των κοινωνικών δαρβινιστών και των ευγονιστών, λάβαινε υπόψη της και τη συγεκριμένη θεώρηση, έβλεπαν δε γύρω τους τα συμπτώματα του εκφυλισμού να απειλούν την κοινωνία της προόδου. Ουσιαστικά, η θεωρία ή μάλλον η θεώρηση του κοινωνικού εκφυλισμού συνιστούσε έναν λαμαρκιανής έμπνευσης αρνητικό κοινωνικό δαρβινισμό (όπως άλλωστε και η πλησιέστερη στις δαρβινικές αρχές θεωρία περί αταβιστικού εκ γενετής εγκληματία που έκανε διάσημο τον Cesare Lombroso). Ο εκφυλισμός αποτελούσε έκπτωση (ή την έκπτωση) κατά περίσταση του ανθρώπινου είδους, της φυλής ή της εθνότητας. Στη Γαλλία για παράδειγμα πρωτο-χρησιμοποιήθηκε σαν θεώρημα ερμηνείας της έκπτωσης του Γαλλικού έθνους.

Μια ανάλογη θεώρηση κατατέθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1870 από τον Ιταλό ψυχίατρο C. Lombroso. Πρόκειται για τη θεωρία περί του εκ γενετής εγκληματία. Κατά τον Lombroso, κάποια άτομα του είδους, μεταξύ της σύλληψης και της γέννησης εκπίπτουν από το σύγχρονο ανθρώπινο είδος σε παλαιότερες εκδοχές του ανθρώπου

---

[42] Ο ίδιος ο Bannister πάντως διαφωνεί με τη θέση αυτή, εκτιμώντας ότι υποτιμά τη μερική αυτονομία των δύο θεωρήσεων.

[43] Τώρα το εάν και κατά πόσον ο Spencer τον 'πρόλαβε' και έγινε 'αυτός πρώτος' κοινωνικός δαρβινιστής, ζήτημα που απασχολεί τη σχετική βιβλιογραφία, ή το ποιος επηρέασε πιο πολύ τον άλλο παρακάμπτεται στις *Σημειώσεις*. Άλλωστε, για να γίνει κάποιος κοινωνικός δαρβινιστής δεν φτάνει μόνον ο δαρβινισμός. Αναγκαίες είναι και οι θεωρήσεις του ατομισμού και του οικονομικού φιλελευθερισμού

που υπήρξαν (ακόμα και) προ εκατομμυρίων ετών, εκδοχές που έφταναν να ομοιάζουν με είδη πιθήκων. Σ` ό,τι δε αφορά στους λευκούς Ευρωπαίους, τους γενετικούς πρωτοπόρους του ανθρώπινου είδους, η εκδήλωση αταβισμού, η γενετική υποχώρηση κάποιων για γενετικούς (ίσως και περιβαλλοντικούς λόγους, αυτό παραμένει αβέβαιο στα γραπτά του) τους επιστρέφει στο στάδο των προ-ανθρώπων, ανθρωποειδών ή πιθήκων. Οι υποσαχάριοι Αφρικανοί ορίζονταν από τον Lombroso σαν κατώτερο ανθρώπινο είδος, κάτι μεταξύ του πλήρους ανθρώπου, του δυτικοευρωπαίου λευκού, και του πιθήκου. Οπότε είναι ενδιαφέρον ότι ο θεωρούμενος και πατέρας της εγκληματολογίας Lombroso θεωρεί πως ο εκ γενετής εγκληματίας έχει βιολογική συγγένεια με τους μαύρους (και βέβαια, αν 'αταβίσει' ακόμα πιο πίσω, τους πιθήκους). Η συγκεκριμένη θεωρία έγινε διάσημη και επέδρασε αποφασιστικά στις βιοκοινωνικές θεωρησεις κυρίως στις ΗΠΑ και την Ιταλία αλλά και τη Γερμανία, ενώ μάλλον άφησε αδιάφορους τους κοινωνικούς δαρβινιστές, ευγονιστές και άλλους βιοκοινωνιστές στη Βρετανία, και δέχτηκε ισχυρές κριτικές στη Γαλλία. Ένα ακόμα κρίσιμο συστατικό της λομπροσιανής θεωρίας αφορά το ότι οι εκ γενετής εγκληματίες – που κατά τον Lombroso δεν ξεπερνούν το 2-3% αυτών που παραβιάζουν το ποινικό σύστημα, εστιάζοντας στα πρόσωπα αντί στις πράξεις των εγκληματιών – δεν διορθώνονται ούτε κοινωνικά, ούτε ποινικά, ούτε ιατρικά. Και για το λόγο αυτόν πρέπει να εκτελούνται (να 'ευθανατώνονται' ανθρωπιστικά πάντα) ή να κλείνονται σε άσυλα υπο τον έλεγχο ψυχιάτρων. Αυτό το συστατικό της λομπροζιανής θεωρίας είναι κρίσιμο ως πως τον τρόπο που προτείνει να μοιραστεί ο έλεγχος και η διαχείριση των μειονεκτηματικών ή απροσάρμοστων πληθυσμών μεταξύ συστημάτων και επιστημών. Σ` ό,τι αφορά στους εκ γενετής εγκληματίες, ο Lombroso θέτει το ποινικό σύστημα και τη φυλακή στο περιθώριο, ωθώντας στο προσκήνιο το άσυλο και την ψυχιατρική.[44]

Είναι συνεπώς αναμενόμενο, συχνά δε εμφανίζεται στα γραπτά πολλών ευγονιστών, να υπάρχει ένας προβληματισμός πάνω στη θεωρητική και πρακτική-εφαρμοστική διευθέτηση της ευγονικής με άλλες θεωρήσεις κατανόησης των πληθυσμών σε διαχειριστικούς όρους. Τέτοιες θεωρήσεις ήταν στην περίοδο που συζητάμε ο κοινωνικός δαρβινισμός, ο εκφυλισμός, ο αταβισμός όπως και οι θεωρίες περί εκ γενετής εγκληματια, τρέλας ηλιθιότητας ή μειωμένης πνευματικής ικανότητας (ουσιαστικά, ο όρος νοημοσύνη δεν είχε ακόμη δημιουργηθεί), αντικοινωνικότητας, ηθικής παραφροσύνης, κοινωνιοπάθειας, ενώ 'ερχόταν' η κοινωνιοπάθεια ή/και ψυχοπάθεια και υποχωρούσε ή φρενολογία.

Ως προς το ζήτημα της σχέσης της ευγονικής με τον δαρβινικό νόμο της φυσικής επιλογής η εικόνα πληρώνεται με μια πρώτη εστίαση στις θεωρήσεις περί προσαρμοσμένων και απροσάρμοστων (ή προσαρμόσιμων και μη-προσαρμόσιμων, fit και unfit). Όπως εκτιμά ο Hofstadter, «(ο)ι πρώτοι ευγονιστές αποδέχτηκαν την ταύτιση των 'προσαρμοσμένων' ('fit') με τις κυρίαρχες ή ευδαιμονικές τάξεις και των 'απροσάρμοστων' ('unfit') με τις υποτελείς ή δυσδαιμονικές (άποψη) που ήταν χαρακτηριστική του παλαιότερου κοινωνικού Δαρβινισμού».[45] Εντός του κοινωνικού σχηματισμού, οι απορροσάρμοστοι-ες σωρεύονταν στις υποτελείς ή δυσδαιμονικές τάξεις, κυρίως την εργατική τάξη (περιλαμβανόμενων και των άνεργων) και το λούμπεν προλεταριάτο ή κοινωνικό υπόλειμμα, όπως και τους εργάτες γης (εργαζόμενους σε χωράφια μεν αλλά ως μισθωτοί των ιδιοκτητών) και εξαθλιωμένους αγρότες που προσέφευγαν στο περιθώριο, την εγκληματικότητα και τα αστυκά κέντρα για μιαν όπως-όπως και όσο-όσο επιβίωση σε κατάσταση απόγνωσης (μέχρι να συλληφθούν και κρεμαστούν από τις αρχές). Αντίθετα, οι κυρίαρχες ή ευδαιμονικές τάξεις συναρτώνταν με τους προσαρμοσμέενους. «Οι προειδοποιήσεις (των ευγονιστών) σχετικά με τον πολλαπλασιασμό των ηλιθίων (morons) στο κατώτερο άκρο της κοινωνικής κλίμακας και η συνήθειά τους να αναφέρονται για τους 'προσαρμοσμένους' ως εάν να είναι όλοι αυτόχθονες, εύποροι, πανεπιστημιακά εκπαιδευμένοι πολίτες, συντηρούσε την παλιά πίστη ότι οι φτωχοί είναι καθηλωμένοι κάτω από βιολογικά ελαττώματα αντί από συνθήκες του περιβάλλοντος.» (Hofstadter, σ. 163) Αξίζει να διευκρινιστεί ότι η

[44] Υπενθυμίζεται ότι κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, από τον ευρύ πληθυσμό των κοινωνιακά, ηθικά και βιολογικά 'κατώτερων' τάξεων – ειδικότερα δε των αποκλινόντων ή ανυπάκουων ή άνεργων ανίκανων για εργασία – ήδη η ψυχιατρική διεκδικούσε από το ποινικό σύστημα μερίδες όπως οι τρελοί και οι μειωμένης πνευματικής ικανότητας (ακόμα οι υποκατηγορίες των δύο αυτών κατηγοριών ήταν υπό διαπραγμάτευση). Το ποινικό σύστημα υποχωρούσε κάτω από την πίεση του κοινωνικού κράτους και της φιλανθρωπίας από τη μια και της 'επιστήμης' από την άλλη, 'στένευε', εστιαζόταν σε ολοένα και πιο συγκεκριμένους πληθυσμούς.

[45] Η έννοια του παλαιότερου αναφέρεται στις δεκατίες του 19ου αιώνα και αναφέρεται σε δύο εμφάσεις. Καταρχή, των ανάλογων απόψεων που ήταν ήδη διατυπωμένες πριν από την έκδοση της *Καταγωγης των Ειδών* το 1859, το έργο του Darwin ως και το 1871 που δημοσίευσε την *Καταγωγή του Ανθρώπου*, όπως και το πρώτο έργο του Wallace. Και, κατά δευτερο, του κοινωνικού δαρβινισμού που εμπνεύστηκε από τα έργα του Darwin, του Wallace, του Spencer και άλλων. Ο μετά τον Weismann νεο-δαρβινισμός, στηριγμένος εν μέρει και στον Wallace και άλλους δαρβινιστές που αυστηροποίησαν τις θέσεις του Darwin αποκλείοντας κάθε άλλο παράγοντα πέρα από τη φυσική επιλογή στην εξέλιξη, διατήρησε τη στήριξή του στον κοινωνικό δαρβινισμό αν και του προσέδωσε απόλυτες εμφάσεις που διευκόλυναν τη συγκρότηση της ευγονικής θεωρίας και πρακτικής.

προσοχή των ευγονιστών[46] στρεφόταν κατά πρώτο λόγο στις ταξικές μερίδες της εργατικής και της αγροτικής τάξης που δεν μπορούσαν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας ή αποπέμπονταν. Η ευγονική συνέστησε μία από τις προτάσεις αποτελεσματικής διαχείρισης των πληθυσμών αυτών – ή μάλλον, κατά πρώτο λόγο αυτών των πληθυσμών.

Η σχέση της ευγονικής με τον δαρβινισμό (και ειδικότερα τον νόμο της φυσικής επιλογής του πλέον προσαρμοσμένου – survival of the fittest)[47] κατανοείται πληρέστερα με την ανάδειξη ορισμένων διευκρινίσεων που αφορούν τη σχέση της ευγονικής με την αρχή της ελεύθερης αγοράς και το δόγμα του laissez-faire. Ήταν η ελεύθερη αγορά, με τη συνδρομή θεσμών όπως η οικογένεια, σε θέση να διευθετει προβλήματα βιολογικής ποιότητας των δυτικών κοινωνιών ή ακόμα και του ανθρώπινου είδους, ή μήπως κρινόταν αναγκαία και η συντεταγμένη παρέμβαση του κράτους;

Καταρχήν, να τονιστεί ότι το δόγμα της 'ελεύθερης φύσης' και της ομόλογα ελεύθερης αγοράς ήταν το κυρίαρχο κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και σε ό,τι έχει να κάνει με τους τρόπους που ο άνθρωπος μπορούσε να σχεδιάσει τη ζωή του στην κατεύθυνση της βελτίωσης και της προόδου. Το 1905, ο H. C. Conn αναφέρει συμπερασματικά πως «(ε)μεις πρέπει, με λίγα λόγια, να πάψουμε όλες τις προσπάθειες για την καταστολή του κακού και των ασθενειών, και να τα αφήσουμε να αναλάβουν τη δική τους πορεία … Αν είναι αυτός ο νόμος της φύσης, δεν πρέπει επίσης να είναι και ο νόμος του ανθρώπου;» (μέρος της επιλογής του Hofstadter, σ. 163) Ή, όπως το διατυπώνει σε μια σύνθεση κυνισμού και περιφρόνησης που εκδηλωνόταν στην ευγονική γραφή, σύνθεση συνηθισμένη στον συντηρητικό λόγο σε περιόδους έντασης της κυριαρχίας του, ο E. Slosson (*Biological Politics*, 1921, σ. 31), «(π)αντού στη φύση βλέπουμε μιαν ελεύθερη παραγωγή της νεανικής ζωής μαζί με μιαν εξίσου ελεύθερη εξάλειψη του μεγαλύτερου αριθμού αυτών που γεννιούνται … πρέπει να υπάρχει μια μέθοδος απαλλαγής από τη μάζα των φτωχών, των αδύναμων, και απροσάρμοστων-για-επιβίωση παιδιών». Ο Slosson σκέπτεται σαν ιδιοκτήτης της κοινωνίας που εξετάζει το ζήτημα το ποιοι από τους 'άλλους' είναι χρήσιμοι και συνεπώς αξίζει να κρατιούνται, και ποιοι είναι άχρηστοι και πρέπει να πετιούνται.

Θέσεις και αντιλήψεις όπως αυτές αποτελούσαν αυτονόητα για ένα ευρύ φάσμα συντηρητικού στοχασμού, όπως η εκφυλιστική και η δαρβινική, αλλά και η ευγονική σκέψη. Όπως οι Darwin και Spencer, έτσι και ο Galton – μαλλον δε και η μεγάλη πλειονότητα των ευγονιστών: δεν φαίνονται σε κάποιαν ιστορική στιγμή ή σε κάποιο έργο τους να αναρωτιούνται ή να αμφισβητούν τη φιλελεύθερη πολιτικο-οικονομική κατάσταση και τους όρους ευταξία της. Στο *Hereditary Genius* (1871, σσ. 38-39 και 41) ο Galton αναφέρει ότι «τα κοινωνικά προνόμια είναι ανίκανα να δώσουν υψηλή κοινωνική θεση και κύρος σε κάποιον που έχει μέτρια ικανότητα … Αν ένας άνδρας είναι προικισμένος με ευρεία πνευματική ικανότητα, διάθεση για εργασία, και ικανότητα να εργάζεται δεν μπορώ να κατανοήσω πώς μπορεί να καταπιεστεί ». Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι και η ακόλουθη στοχαστική διαπίστωσή του: «Οι άνδρες που πετυχαίνουν διασημότητα, και αυτοί που είναι φυσικά ικανοί, είναι σε μεγάλο βαθμό οι ίδιοι.» Ουσιαστικά, ο Galton επαναλαμβάνει την αντίληψη που ταυτίζει τη φύση με τον καπιταλισμό – ακριβέστερα, στην απλοϊκή εκδοχή του σαν ελεύθερη κοινωνία του ανταγωνισμού, και την αστική τάξη με την βιοψυχικά κορυφαία ελίτ της ανθρωπότητας, την μεγάλη διαχειρίστρια, προορισμένη να κυβερνά επιβάλλοντας τον φυσικό νόμο σαν κοινωνικό νόμο – ή, ίσως, αντίστροφα.

Ανάλογη θέση καταθέτει και ο Karl Pearson, στενός συνεργάτης και βιογράφος-αγιογράφος του Galton, όταν υποστηρίζει ότι η κληρονομικότητα έχει να κάνει κατά τα εννέα δέκατα με τις 'εκ γενετής ικανότητες' του ανθρώπου. Ο Hofstadter (σ. 164) έχει συλλέξει τις γνώμες μιας σειράς ευγονιστών και τις καταθέτει: «Ο Henry Goddart, ως ένα αποτέλεσμα της διερεύνησή του στους Kallikaks, συμπέρανε ότι η μειωμένη νοημοσύνη είναι 'κύριος υπεύθυνος' για τους εξαθλιωμένους καθώς επίσης και τους εγκληματίες , τις εκδιδόμενες και τους αλκοολικούς. Ο David Starr Jordan δήλωσε ότι «η φτώχεια, η βρώμα και το έγκλημα» πρέπει να αποδοθούν στο φτωχό ανθρώπινο υλικό και πρόσθεσε ότι «(δ)εν είναι η ισχύς των ισχυρών αλλά η αδυναμία των αδυνάτων που προκαλεί την εκμετάλλευση και την τυραννία». Ο Lewellys F. Parker, ένας διακεκριμένος γιατρός, πρότεινε ότι η παρακμή και η πτώση των εθνών θα μπορούσε να εξηγηθεί μέσω της σχετικής γονιμότητας των προσαρμοσμένων και των απροσάρμοστων στοιχείων. Ο Charles B. Davenport, ο ηγέτης της ευγονικής στις ΗΠΑ, αμφισβήτησε τις προϋποθέσεις κοινωνικού περιβάλλοντος που επικρατούσαν στην τρέχουσα πρακτική, και επιχειρηματολόγησε ότι

[46] Ακριβεστερα, και των ευγονιστών, αφού δεν πρέπει να ξεχνιέται το έργο του συνεχώς ισχυροποιούμενου ποινικού συστήματος (νομοθεσία, δικαιοσύνη, αστυνομία, φυλακή), διανοούμενων όπως ο Maudsley, και οι πολιτικές των ασύλων.

[47] Όπως και η σχέση της με ορισμένες θεωρήσεις βιολογικής κατανόησης των κοινωνικών προβλημάτων και διαχείρισης πληθυσμών επικουρικά της αγοράς εργασίας που είχαν αναπτυχθεί κυρίως μετά το 1860.

«η μεγαλύτερη ανάγκη της περιόδου για την πρόοδο της κοινωνικής επιστήμης είναι πρόσθετα ακριβή στοιχεία σχετικά με τα ιδιαίτερα καρακτηριστικά του ανθρώπου και τους τρόπους κληρονομικής τους μετάδοσης».

Η πλειονοτητα των ευγονιστών έφερε χαρακτηριστικά φιλελεύθερες απόψεις – κατά τον Hofstadter αλλά και τον Bannister, ευρύτερα αντιδραστικές – σ` ότι αφορά στην οικονομία και τις κρίσιμες αγορές, ιδίως την αγορά εργασίας. Παρ` όλ` αυτά, δεν φαίνεται να είχαν – ή, στις σύγχρονες εκδοχές τους, να έχουν – πεισθεί ότι το πλέγμα της ελεύθερης αγοράς ήταν – ή είναι – ικανό να διαχειριστεί τα περίπλοκα ζητήματα της βιοδιαχείρισης πληθυσμών. Η γενική εκτίμηση των ευγονιστών ήταν ότι, για να εφαρμοστεί επιτυχημένα, ένα κρίσιμο μέρος του ευγονικού προγράμματος εξαρτιόταν από τη δράση του κράτους. Γι` αυτό, το κίνημα των ευγονιστών, από την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα σε μια σειρά ευρωπαϊκών χωρών και τις ΗΠΑ, πρότεινε την αξιοποίηση της ευγονικής νομοθέτησης για την προώθηση και επιβολή μέτρων με σκοπό τη βελτίωση του ανθρώπινου stock (γενετικού αποθέματος). Και μεταξύ πολλών άλλων, μια σειρά από κράτη και πολιτείες πέρασαν νομοθεσίες που επέβαλαν τη στείρωση σε διάφορους τύπους ‘απροσάρμοστων’. Για παράδειγμα, οι ΗΠΑ πρωτοπόρησαν στις σχετικές νομοθεσίες: από το 1899, με την πολιτεία της Indiana να πρωτοπορεί ως το 1915, δώδεκα πολιτείες πέρασαν νομοθεσίες στείρωσης (κάποιων επιλεγμένων πληθυσμών οριζόμενων σαν) απροσάρμοστων (R. Vecoli. ‘Sterilization: A progressive measure?’, *Wisconsin Magazine of History*, 1960, 43, σσ. 190-202). Σ` αυτή την κατεύθυνση, πολλλοί ευγονιστές ήταν ή έγιναν αιχμηροί κριτικοί της ελεύθερης αγοράς και του laissez-faire. Τόνιζαν ότι οι αντιπαλοί τους, κατά κανόνα κοινωνικοί δαρβινιστές που συντόνιζαν τον κοινωνικό δαρβινισμό με τη φιλελεύθερη οικονομική[48], άφηναν τα κοινωνικά ζητήματα στην κίνηση ενός άγριου φυσικού νόμου. Πάντως, σ` αυτό το πλαίσιο, είναι σαφώς άστοχη η θέση του Degler (σ. 42) ότι ενώ οι κοινωνικός δαρβινισμός αποσκοπούσε στην υποστήριξη του καθεστώτος, η ευγονική ήταν μεταρρυθμιστική, ως εάν δηλαδή η ευγονική να αποσκοπουσε στην αλλαγή του καθεστώτος. Η ευγονική ήταν πάντα μαχητικά ταγμένη στην υποστήριξη του αστικού καθεστώτος.[49]

Από τα όσα έχουν ως τώρα αναφερθεί γίνεται μάλλον φανερό ότι η κρατική παρέμβαση που πρότειναν οι ευγονιστές δεν ήταν στραμένη σε σοσιαλιστική κατεύθυνση.[50] Η ευγονική οπτική απέριπτε τον σοσιαλισμό – μεταξύ άλλων – εφόσον παραβίαζε βασικές αρχές του κοινωνικού δαρβινισμού. Όπως, για παράδειγμα, εκτιμά ο F. Headley (*Darwinism and Modern Socialism*, London, 1909, σ. 16), «(ο) νέος σοσιαλισμός σκοπεύει να σταματήσει την πάλη για την ύπαρξη συνολικά. Θα υπάρχει, αν όχι ένα πολυτελές, του λάχιστον ένα περιβάλλον για όλους. Η

[48] Άλλωστε, και τα δύο στοχαστικά προγράμματα – όπως και αυτά του ποινικού συστήματος και του δικαίου γενικότερα, του ατομισμού, και του ωφελιμισμού – προέρχονται από το αυτό στοχαστικό πρότυπο, τον αστικό λόγο. Οι πρώτες εφαρμογές στην κοινωνική πράξη έλαβαν χώρα στο πεδίο της οικονομίας (κατά τους Tigar και Levy ήδη από τον 12ο αώνα, οπωσδήποτε δε όταν τον 18ο αιώνα η φυσιοκρατία επέβαλε τον οικονομι(στι)κό λόγο που ως σήμερα θεωρείται εύλογος και αυτονόητος, καθολικό βασικό κριτήριο μέτρησης και αξιολόγησης), με συνέπεια, τα άλλα προγράμματα μερικές φορές να δανείζονται θεσμίσεις, κανονικότητες και αυτονόητα από το οικονομικό πρόγραμμα, ασκώντας οικονομισμό. Όπως οικονομισμό ασκούν και τα ρεύματα που θεωρούν ότι η οικονομία συνιστά το αρχικό πρότυπο στα οποία τα άλλα προγράμματα εδράζονται.

[49] Συγχρόνως, πρέπει να αναφερθεί ότι υπήρξε και μια μάλλον μικρή μερίδα ευγονιστών που αρνιόταν να ταυτίσει την ταξική ιεραρχία με τη βιολογική ιεραρχία. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του κοινωνιολόγου Ch. Elwood το 1910: «Οι πλούσιοι και οικονομικά επιτυχημένοι δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να συγχέονται με τους βιολογικά προσαρμοσμένους. Αντίθετα, πολλοί από τους οικονομικά επιτυχημένους είναι τέτοιοι απλά μέσω τεχνητών πλεονεκτηματικών συνθηκών. Από την οπτική της βιολογίας και της κοινωνιολογίας είναι συχνά ανάμεσα στους λιγότερο προσαρμοσμένους, παρά τα πιο προσαρμοσμένα στοιχεία της κοινωνίας.» (*Sociology and Modern Social Problems*, New York: American Book Company, 1910, σ. 42).

[50] Με τη διευκρίνιση πως κάποιοι σοσιαλιστές – με την έννοια του σοσιαλιστή να εμφανίζεται ευρύτατη και πολυσήμαντη, στην ειδική περίπτωση η αναφορά έχει να κάνει με τους Φαβιανούς, και τους Beatrice και Sidney Webb, αστούς μεταρρυθμιστές όπως τους καταγράφει η Mazumdar (σ. 12), να δηλώνουν ευγονιστές. Οι μεν Φαβιανοί με σκοπό την ενίσχυση της Βρετανικής ράτσας για τα εργοστάσια και τα πολεμικά μέτωπα, και οι δε στηριγμένοι στην αντίληψη ότι με τη χρήση ευγονικών μεθόδων θα μπορούσε να βελτιωθεί η ζωή των εργατικών τάξεων.

Ο Shaw, Φαβιανός ευγονιστής, πρότεινε και την πολυγαμία για τους ξεχωριστούς άνδρες: «Φαίνεται να είναι φυσική απώλεια να περιορίζεται η ανδρική γεννητικότητα στην αναπαραγωγική δυνατότητα μιας γυναίκας.» Όπως ενημερώνει ο βιογράφος του Galton (σ. 258), ο τελευταίος διαφώνησε με τη θέση του Shaw γιατί τη θεώρησε ακραία ενώ ο ίδιος ακολουθούσε την πολιτική της ήπιας προώθησης των ευγονικών ιδεών ώστε να τύχουν κοινωνικής αποδοχής.

μεγάλη εξάλειψη των απροσάρμοστων, που ακόμα λαβαίνει χώρα παρά την επιστήμη και τον πλούτο μας, πρόκειτα να σταματηθεί. Όταν ενας σοσιαλιστής λαβαίνει υποψη του τις Δαρβινικές αρχές, παραδέχεται φαίνεται, ότι το ανθρώπινο είδος απέκτησε τον τωρινό χαρακτήρα του, φυσικό, ηθικό και πνευματικό, μέσω φυσικής επιλογής. Αλλά ο χρόνος για τέτοιες απάνθρωπες μεθόδους, φαντάζομαι, έφτασε στο τέλος του.» Ανάλογα, στη μελέτη τους με τον τίτλο Applied Eugenics, οι Johnson και Popenoe στις μεταρρυθμίσεις που πρότειναν περιλάμβαναν την αντίθεσή τους στη θέσπιση ελάχιστου μεροκάματου και συνδικαλιστικών σωματείων, υποστηρίζοντας ότι με τους τρόπους αυτούς ενισχύονταν οι ΄κατώτεροι' εργάτες και τιμωρούνταν οι 'ανώτεροι' αφού δεν λαμβανόταν υπόψη η ατομική αξία. Επίσης, όπως συνηθιζόταν στον ευγονιλό λόγο, αντιτίθονταν στον σοσιαλισμό για την πίστη του στην ανθρώπινη ισότητα και τις περιβαλλοντικές βελτιώσεις της ανθρώπινης ζωής (Hofstadter, σ. 165).

Οι ευγονιστές υποστήριζαν ως εύλογο, ηθικό και φυσικό το ανταγωνιστικό ταξιστικό σύστημα νομιμοποιώντας ως αναγκαία και φυσική την εκμετάλλευση και εξαθλίωση ως κοινωνιακή εφαρμογή του νόμου επιβολής του ισχυρότερου. Θεωρούσαν ότι το ελάχιστο κράτος, το κράτος-νυκτοφύλακας του φιλελεύθερου καπιταλισμού – ένα κράτος χωρίς κοινωνική πρόνοια και μέτρα κοινωνικής αλληλεγγύης που μείωναν την ισχύ της ράτσας, περιοριζόμενο στις μεθόδους καταστολής ενάντια στους 'εσωτερικούς' και 'εξωτερικούς' εχθρούς – ήταν ανεπαρκές για να αναλάβει το κεφαλαιώδες ζήτημα της βιοδιαχείρισης των πληθυσμών. Το κράτος ως συλλογικός καπιταλιστής έπρεπε να είναι ευρύτερο του κράτους-νυκτοφύλακα. Η ανάπτυξη των ασύλων και η μαζική προώθηση ψυχιάτρων και βιολόγων για να αναλάβουν – πέρα από τη διαχείριση της τρέλας και της ηλιθιότητας – τη βιοδιαχείριση φάνταζε στα μάτια του ευγονιστή σαν αυτονόητη και αναγκαία.

Οι άνθρωποι που απάρτιζαν τους πληθυσμούς που τρόμαζαν τους αστούς ήταν – μεσα από αναρίθμητες περιγραφές, από τον Maudsley ως τον Ντίκενς ή τον Ουγκώ και τον Le Bon, και ως τον Ένγκελς και τον Μαρξ, και τον Chevalier, με κάποιες να είναι περιγραφές οργής και συμπάθειας, και άλλες, οι πολύ περισσότερες, απέχθειας και περιφρόνησης – κοκκαλιάρηδες, κοντοί, χλωμοί και αρρωστημένοι, βρώμικοι, ηθικά ξεπεσμένοι, απλανείς, άνθρωποι που εξέπεσαν σε μιαν από μέρα-σε-μέρα μόλις επιβίωση. Ήταν κυρίως αυτοί που τους είχε δοθεί ο χαρακτηρισμός 'απροσάρμοστοι'. Στις ευδιμονικές τάξεις του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα ήταν διαδεδομένη μια ανησυχία που κάθε τόσο εντεινόταν σε πανικό και αφορούσε στο ότι οι υλικά και ψυχικά εξαθλιωμένοι μπορούσαν να αναπαράγονται με λιγότερους περιορισμούς και να ξεπερνούν σε ρυθμούς αναπαραγωγής τους καθώς πρέπει ευδαιμονικούς αστούς διακινδυνεύοντας τα επιτεύγματα της κοινωνίας του πολιτισμού και της προόδου.

Συγχρόνως, με το μεγάλο αστυκο-βιομηχανικό κέντρο να είναι μερικά άγνωστο, προπάντως αναφορικά με τη ζωή στις φτωχογειτονιές, και να βρίσκεται κάτω από περιορισμένο έλεγχο, στο δεύτερο μισό του 190ου αιώνα διάφοροι παρεμβατιστές στράφηκαν προς τις εργατικές τάξεις και τις φτωχογειτονιές προσπαθώντας να καταστήσουν την πόλη 'ασφαλή για τους καλυτέρους τους' (Stedman Jones, σ. 129). Οι βικτωριανοί διανοούμενοι των δεκαετιών που εκδόθηκαν από τον Darwin *Η Καταγωγή των Ειδών* (1859) και *Η Καταγωγή του Ανθρώπου* (1871)και οι μελέτες του Galton της δεκαετία του 1880 κατανοούσαν επίμονα την ανεργία σαν ψυχική αδυναμία των άνεργων παρά σαν συστατικό στοιχείο της αγοράς εργασίας στον καπιταλισμό – κάτι που για να ισχύσει προϋποθέτει μιαν αυτοκριτική ικανότητα την οποία οι συγκεκριμένες ευδαιμονικές τάξεις δεν είχαν εξαναγκαστεί από τις περιστάσεις να αναπτύξουν. Όπως εύστοχα διαπιστώνει ο Stedman Jones, οι βικτωριανοί κοινωνικοί κριτικοί των δεκαετιών από το 1850 ως το 1910 δεν έβλεπαν την ευκαιριακή εργασία των από-μέρα-σε-μέρα εργαζόμενων σαν οικονομικό ζήτημα αλλά σαν ψυχικό πρόβλημα εξαθλίωσης, εξαχρείωσης και αποθάρρυνσης. Όμως, από τη δεκαετία του 1880 η έμφαση φαίνεται να στράφηκε από το ψυχικό στο βιολογικό, καταρχή στον εκφυλισμό, με την άνοδο του κοινωνικού δαρβινισμού να σταθεροποιεί πλέον τις βιοεξελικτικές προσεγγίσεις των υποτελών τάξεων. Οι εξαθλιωμένοι δεν κατανοούνταν πλέον μόνον σαν ηθικά αδύναμοι αλλά σαν βιολογικά υστερούντες, κατώτεροι, ελαττωματικοί, εκφυλισμένοι κοκ., κατ` άλλους λόγω της προβληματικής τους κληρονομικότητας, κατ` άλλους λόγω των συνθηκών της ζωής στα αστυκά κέντρα, και κατ` άλλους λόγω και των δύο.

Το πρόβλημα της εξαθλίωσης στα δυτικο-ευρωπαϊκά αστυκά κέντρα εντάθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1880, όταν η άνοδος της ανεργίας οδήγησε σε επιθετικές διαδηλώσεις σε διάφορες χώρες και περιοχές. Ας αναφερθούν οι κοινωνικές εντάσεις κυρίως στο Λονδίνο, αποδεικνύοντας ότι οι υποτελείς τάξεις στα αστυκά κέντρα – απροσάρμοστοι ή υπολειμμα ή επικίνδυνες τάξεις όπως, μεταξύ άλλων, τους απέδιδε η αστική διανόηση της περιόδου – αποτελούσαν πραγματική απειλή για τις ηγεμονικές τάξεις, έφεραν ένα μόνιμο επαναστατικό δυναμικό (M. DeMichelle. 'Policing protest events: The strike of 1877 and WTO protests of 1909', *American Journal of Criminal Justice*, 2008, 33, σσ. 1-18). Δεν πρέπει δε να υποτιμάται και το ότι, λίγα χρόνια πριν, το 1870, με επανάσταση οι Κομμιούνες του Παρισιού κατέλαβαν την εξουσία – με την αστική ευταξία να επιβάλλεται με την παρέμβαση του στρατού. Η επανάσταση του 1870, όπως άλλωστε και η μεγάλη επανάσταση του 1789, προκαλούσε έντονες ανησυχίες και ανασφάλεια στις τάξεις της ευδαιμονίας όχι μόνο στη Γαλλία αλλά ολόκληρη την Ευρώπη.

Είναι σ` αυτό το ευρύτερο κοινωνιακό πλαίσιο που η Mazumdar καταθέτει μια συνολική εκτίμηση της αστικής θεωρίας σε σχέση με την κοινωνία της περιόδου. Αναφερόμενη στις διάφορες ομαδώσεις που προτείνονταν ως ερμηνευτικές έδρες της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως οι απροσάρμοστοι, οι εξαθλιωμένοι, ο όχλος, το υπόλειμμα κλπ., εκτιμά (σ. 15): «Σε μια βαθιά ταξικά διαιρεμένη κοινωνία, αυτές οι ομαδώσεις αντιπροσωπεύουν τις προσπάθειες της μεσαίας και άνω μεσαίας τάξης, της αστυκής μπουρζουαζίας, να προσπαθήσει να καταλάβει τους φτωχούς, να εξηγήσει τις ζωές τους με το ένα ή το άλλο πρότυπο από φυσικούς νόμους, και να αξιολογήσει την τεράστια απόσταση που χώριζε τις ζωές της εργατικής τάξης από τη δική τους. Η κάθε ομάδωση έφερε τη δική της εξήγηση και το δικό της σχέδιο για να γίνει η κοινωνία της εργατικής τάξης περισσότερο σαν την εύτακτη, ηθική, υγιή και ανταγωνιστική κοινωνία στην οποία οι αστοί μεταρρυθμιστές ζούσαν.»

Σ` αυτό το φάσμα των αστικών θεωρήσεων που πρότειναν ερμηνείες και τρόπους διαχείρισης των υποτελών τάξεων, ο ταξισμός και ο ρατσισμός, ενυπάρχοντες και ενεργοί, διακριτικά αθωώνονται, ακριβέστερα, δεν λαβαίνονται υπόψη, ανυπαρκτοποιούνται. Το καθεστώς προσλαμβάνεται ως εάν να μην έχει ευθύνη για τους εφιάλτες του άγριου ελεύθερου καπιταλισμού – ή, σε κοινωνικο-δαρβινική κατανόηση, οι εφιάλτες αυτοί να είναι αναγκαίοι για την κάθαρση της κοινωνίας από τα βιολογικά ελαττωματικά της στοιχεία. Έτσι κι αλλιώς, στο πεδίο των βιολογικών ερμηνειών της ιστορικής κοινωνίας, σταδιακά πραγματοποιήθηκε μια άξια λόγου αλλαγή έμφασης από το ‘χαρακτήρας είναι τα πάντα’ στο ‘η βιολογία είναι τα πάντα’. Αυτό ήταν το σύνθημα της Moral Education League στη Βρετανία που ιδρύθηκε το 1898 για να μετεξελιχθεί το 1907 σε Eugenic Society – ένα σύνθημα που επρόκειτο να επαναληφθεί αμέτρητες φορές στις επόμενες δεκαετίες κατά τις επόμενες δεκαετίες. Άλλωστε, και οι δύο ερμηνείες, τόσο η ψυχολογιστική όσο και η βιολογιστική, συνιστούν διαφορετικές στιγμές, διάφορες και συνθέσιμες εμφάσεις της ίδιας ευρείας ιδεολογικής θεώρησης.

Ο πολλαπλασιασμός όσο και η ενίσχυση της επιρροής των διάφορων ευγονικών κινημάτων στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ στις αρχές του 20ου αιώνα[51] έδωσαν νέους τόνους στις προτάσεις για λύση των κοινωνικών προβλημάτων στο επίπεδο της βιολογίας. Η δε λεπτομερής παρουσίαση των πλεονεκτημάτων που η κρατική παρέμβαση ευγονικού χαρακτήρα θα πρόσφερε στην κοινωνία διατηρώντας άθικτες τις ταξικές δομές και τις επικρατούσες ιεραρχήσεις αποδείχτηκε ιδιαίτερα πειστική, κυρίως στους συντηρητικούς διανοούμενους της περιόδου και μεγάλες μερίδες των αστικών και μικροαστικών τάξεων. Ο Hawkins μάς ενημερώνει (σ. 218) πως ακόμα και μαχητικοί υποστηρικτές της ελεύθερης αγοράς όπως ο Spencer και η Royer σε Βρετανία και Γαλλία αντίστοιχα πείσθηκαν να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους, συμφωνόντας υπέρ της συνδρομής του κράτους στον έλεγχο και τη διαχείριση εκφυλισμένων, απροσάρμοστών και των άλλων ταξικο-βιολογικά κατώτερων.

Πάνω στο ζήτημα της διαχείρισης των πληθυσμών που συγκεντρώνονταν στα συνεχώς διευρυνόμενα αστυκά κέντρα – διαχείρισης με το ελάχιστο δυνατό κόστος και το μέγιστο δυνατό καθεστωτικό αποτέλεσμα – αναπτύχθηκαν διάφορες θεωρήσεις με έδρα την οικονομικη, την ψυχιατρική και τη βιολογία και ιδεολογικο-κοσμοθεωρητικές σημάνσεις από τον αναρχισμό και τον σοσιαλισμό ως τον ωφελιμισμό, τον φιλελευθερισμό και την αντιδραστική σκέψη (Hirschman, 1991). Στα γκέτο και τις φτωχογειτονιές καθ` όλο τον 19ο αιώνα σημειώθηκε μια άξια λόγου υποβάθμιση της φυσικής κατάστασης των εργατικών πληθυσμών. Μερίδες της αστικής διανόησης στράφηκαν προς τη μελέτη για τη λήψη πρακτικών μέτρων που θα βελτίωναν τη ζωή και συνεπώς την ικανότητα για εργασία σε μια περίοδο που η εργασιακή πείρα γινόταν όλο και σημαντικότερη και συνεπώς ο μέσος όρος ζωής – που στο Μάντεστερ και τη Λυών για παράδειγμα είχε πέσει κάτω από τα 20 χρόνια – έπρεπε να ανεβαίνει. Άλλες όμως μερίδες στράφηκαν προς την εξέταση γύρω από τη διαχείριση πληθυσμών κατηγοριοποιημένων με διάφορα κριτήρια σε προσαρμοσμένους και απροσάρμοστους, με τους τελευταίους να περιλαμβάνουν ποικίλες κατηγορίες όπως οι εγκληματίες, οι τρελοί, οι μειωμένης νοημοσύνης κοκ. που παρέπεμπαν σε διαφορετικούς φορείς για τον έλεγχό τους όπως η φυλακή, το τρελοκομείο, το άσυλο κοκ. Για κάποιες δεκαετίες – πριν την επικράτηση τα ευγονικής – επικράτησε η άποψη του να ενισχυθούν οι προσαρμοσμένοι ώστε να αυξηθεί η γεννητικότητά τους και να αφεθούν στη φυσική τους κατάσταση, κάτω από τους νόμους της φυσικής επιλογής. Νόμοι όπως ο Metropolitan Poor Act του 1867 ή η Idiots Act του 1886 δείχνουν ότι το κράτος είχε ήδη αρχίσει την ευρεία επιχείρηση θεσμοθέτησης μέτρων διαχείρισης (και επεξεργασίας) ακατάλληλων πληθυσμών. Τέτοιοι πληθυσμοί ήταν οι αποκαλούμενοι ανίκανοι, τρελοί, ηλίθιοι, μειωμένης νοημοσύνης όπως και οι πάσχοντες από μογγολισμό (σύνδρομο Down), επιληψία, αριστεροχειρία κλπ.

Ουσιαστικά, έχοντας διακρίνει τον εγκληματία που αφορούσε στο ποινικό σύστημα[52], η ψυχιατρική είχε προτείνει στο κράτος μια σειρά από κατηγοριοποιήσεις διαχείρισης πληθυσμών ώστε να υπάρξει ένα ξεκαθάρισμα

[51] Το 1905 ιδρύθηκε ο Γερμανικός Σύλλογος για τη Φυλετική Υγιεινή, ενώ το 1907, 1910 και 1912 ιδρύθηκαν οι Σύλλογοι Ευγονικής στη Βρετανία, τις ΗΠΑ, και τη Γαλλία.

[52] Μέχρι βέβαια ο ψυχίατρος C. Lombroso να επανα-διεκδικήσει μια μικρή μερίδα, τους εκ γενετής εγκληματίες.

και μια βελτίωση σε όρους ικανότητας για (κερδοφόρο για τον εργοδότη) εργασία. Όπως καταλήγει ο C. Thompson στην αξιόλογη μελέτη του *The Problems of Mental Deficiency: Eugenics, Democracy and Social Policy in Britain, c. 1870-1959*, (Oxford: Clarendon Press, 1998). Ήταν μια περίοδος που η οριζόμενη ως πνευματική μειονεκτικότητα – είτε ως 'μειωμένη νοημοσύνη' είτε ως 'τρέλα', που άλλωστε οι ορισμοί τους άλλαζαν συνεχώς – αναβαθμίστηκε σε κοινωνικό πρόβλημα. Οι αυτές θεωρήσεις είχαν εκταθεί και επικρατήσει και στα κοινωνικά ζητήματα της κοινωνικής απόκλισης από την κανονικότητα και του εγκλήματος – πάντα των κατώτερων τάξεων. Συνολικά ειδωμένη, η περίοδος μετά το 1860 και 1870 αποτέλεσε την περίοδο σχηματισμού της ευγονικής – αν και η ανάπτυξη με φιλοδοξίες να καταστεί κυρίαρχη θα ερχόταν στις αρχές του 20ου αιώνα. Τα ευρύτατα κοινωνικά προβλήματα των αστυκών κέντρων συνέστησαν ένα σχεδόν ιδανικό πλαίσιο και έδωσαν νοήματα, σημασίες και λεξιλόγια για την ανάπτυξη της ευγονικής. Μάλλον ο Kaye ευστοχεί στην εκτίμησή του όταν υποστηρίζει όταν κατά την περίοδο αυτή και για διάφορους λόγους (κίνδυνοι εξεγέρσεων, εξαθλίωση, εξαντλητική εργασία ακραίας εκμετάλλευσης, επιδημίες, και συγχρόνως, ανεργία και ανενέργεια, φυσική υποβάθμιση) δημιουργήθηκε και διαδόθηκε στην αστική διανόηση μια πλατιά απαισιοδοξία που συνέβαλε στην ανάπτυξη των ευγονικών ερμηνειών και προτεινόμενων λύσεων.

Η αγορά – το αστικό απόλυτο ιδανικό οργάνωσης της κοινωνίας – ήταν αποδειγμένο πολύ πριν τα τέλη του 19ου αιώνα ότι ήταν ανεπαρκές στο να διαχειριστεί όχι μόνο τις μεγάλες ιστορικές προκλήσεις που περιλαμβάνονταν στο ιδεολόγημα περί κοινωνίας της προόδου και του πολιτισμού αλλά και τις τρέχουσες πρακτικές της όποιας καθημερινότητας. Ήταν πλέον αναγκαίο το κράτος να παρεμβαίνει ενεργότερα, πέρα από την καταστολή και το σχετικό ρόλο του 'νυκτοφύλακα', και με άλλους τρόπους. Για παράδειγμα, πέρα από το ποινικό σύστημα – που ήταν οργανωμένο ώστε να ανιχνεύει την κοινωνία με κριτήρια εγρήγορσης τα προβλεπόμενα ως εγκλήματα-παραβάσεις στο Ποινικό Δίκαιο και να διαχειρίζεται-επεξεργάζεται τους προκύπτοντες εγκληματίες – πρόβαλε σαν αναγκαία και η παράλληλη και συντονισμένη διαχείριση και άλλων κατηγοριών κοινωνικών αποκλινόντων από το σύστημα των τρελοκομείων και ασύλων υπό την καθοδήγηση της ιατρικής-ψυχιατρικής. Από τη δεκαετία του 1870 η βιολογία εμφανίστηκε αρχικά ως κλάδος της ιατρικής-ψυχιατρικής με μεγάλες φιλοδοξίες στην κατεύθυνση του να παραγάγει και να εφαρμόσει νέες και αποτελεσματικές διαχειρίσεις πληθυσμών. Το αστυκο-βιομηχανικό κέντρο κατά την περίοδο της ανεξέλεγκτης ή ελεύθερης αστυκοποίησης αποτέλεσε το ευρύ πειραματικό κέντρο στο πλαίσιο του οποίου σχηματίστηκαν και εφαρμόστηκαν δεκάδες θεωρίες και θεωρήματα προσέγγισης αστυκών πληθυσμών στο επίπεδο των ομάδων και κατηγοριών (ως προϊόντων ομαδώσεων και κατηγοριοποίησεων) μάλλον παρά ατόμων. Μέχρι και τη δεκαετία του 1930, οι ποικίλες βιολογικές θεωρίες συνέστησαν ένα ισχυρό πλέγμα στοχασμού για τους αστυκούς πληθυσμούς που κανείς δεν μπορούσε να μη λάβει υπόψη. Είναι δε υποστηρίξιμο ότι και η κοινωνιολογική Σχολή του Σικάγου εδράστηκε σε ευγονικές αρχές διασποράς των πληθυσμών στην πόλη.[53] Για αρκετές δεκαετίες, ίσως-ίσως για τα επόμενα πενήντα χρόνια, η κοινωνιολογία και ευρύτερα οι κοινωνικές επιστήμες επρόκειτο να κυριαρχήσει στη μελέτη της πόλης, της κοινωνίας και του ανθρώπου. Με τη συνδρομή πλούσιων χρηματοδοτήσεων, οι βιολογικές θεωρήσεις θα επανέκαμπταν μετά το 1970 για να διεκδικήσουν το πεδίο της κοινωνίας και του ανθρώπου και να απωθήσουν τις κοινωνικές επιστήμες στο περιθώριο ή μάλλον σε δορυφορικούς ρόλους. Συνέστησαν σημαντικό μέρος της συντηρητικής αντεπίθεσης ενάντια στη δεύτερη και κυρίως την τρίτη γενιά των ανθρώπινων δικαιωμάτων, τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, που είχε σαν βασική αιχμή της τον νεοφιλελευθερισμό.

Ευθύς εξαρχής, από τα πρώτα γραπτά του Galton στο ζήτημα, η ευγονική δεν συνέστησε μια κατά κύριο λόγο επιστημονική θεωρία, έστω και αν προβλήθηκε εντατικά από τον τύπο, κάποιες ακαδημίες και κέντρα χρημματοδότησης σαν τέτοια, και μάλιστα αυστηρή και πρωτοποριακή. Η ευγονική συναρτήθηκε κατά κύριο λόγο με την αναμόρφωση ή μεταρρύθμιση της κοινωνίας ώστε να προστατευθεί ή να ενισχυθεί η πρόοδος. Στη βάση της θεώρησης του Hirschman (1991), η αναμόρφωση ή μεταρρύθμιση που πρότειναν οι ευγονιστές αποτελούσε μια συντηρητική και από ορισμένες πλευρές αντιδραστική πολιτική στρατηγική διαχείρισης των πόρων που διατίθονταν στο κοινωνικό κράτος και τις στοχεύσεις του. Για παράδειγμα, οι Popenoe και Johnson απέρριψαν τις προτάσεις για νομοθεσίες που να διασφαλίζουν ένα ελάχιστο βασικό μεροκάματο στη βάση της συλλογιστικής ότι μια τέτοια νομοθεσία υποστήριζε τους 'κατώτερους' εργαζόμενους ενώ τιμωρούσε τους 'ανώτερους'. Επίσης, απέρριπταν τα όποια μέτρα σοσιαλιστικής καταγωγής, έστω αυτά που αποσκοπούσαν στη βελτίωση της ζωής των υποτελών τάξεων μέσα στο αστικό καθεστώς. Και πάλι υποστηριζόταν ότι κατ` αυτό τον τρόπο αδικούνταν οι 'ανώτεροι' ενώ προωθούνταν η ισότητα μεταξύ εργαζόμενων και γενικότερα ανθρώπων, κάτι που η ευγονική απέρριπτε εξαρχής (Hofstadter, σ. 237)

---

[53] Βλ και R. A. Nye. 'The biomedical origins of urban sociology', *Journal of Contemporary History*, 1985, 20(4), σσ. 659-675.

Από την ευγονική οπτική του τέλους του 19ου και της αρχής του 29ου αιώνα, ο νόμος της φυσικής επιλογής που κατέθεσε ο Darwin ίσχυε αδιαμφισβήτητα. Αυτό όμως δεν σήμαινε για την ευγονική και ότι η κοινωνία έπρεπε να περιμένει υπομονετικά και κυρίως παθητικά ώστε ο συγκεκριμένος νόμος της φύσης να ολοκληρώσει το καθαρτήριο έργο του αποτρέποντας τα κατώτερα, ελαττωματικά ή απροσάρμοστα στοιχεία από την αναπαραγωγή. Βέβαια, για να γίνει κάτι τέτοιο έπρεπε οι νόμοι της ελεύθερης αγοράς που προσομοίαζαν με τους νόμους της φύσης να αφεθούν να δράσουν 'ελεύθερα'. Το ότι οι νόμοι της ελεύθερης αγοράς δεν ήταν ποτέ ελεύθεροι – ο Harcourt απέδειξε με άνεση το μυθολογικό στοιχείο αυτή της ελευθερίας η οποία συνοδευόταν από ένα πλήθος νόμων και κανονισμών που ρύθμιζαν μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια τους τρόπους συνδιαλλαγής, αφήνοντας μόνο την ισχύ των μερών να ορίσει το αποτέλεσμά της – αποδείχτηκε μάλλον ενισχυτικό για τον πρακτικό αστό, υποχρεώνοντας τον θεωρητικό αστό, τον επιστήμονα ή διανοούμενο να ακολουθήσει προτείνοντας λύσεις. Η ευγονική τάχθηκε υπέρ του ισχυρού κράτος στον χώρο της βιολογικής διαχείρισης – που προϋποθέτει τον έλεγχο και επιτρέπει την επεξεργασία – των υποτελών κοινωνικών τάξεων αλλά και, σε διαφορετικούς όρους, των κυρίαρχων, 'υγιών' και 'προσαρμοσμένων' κοινωνικών τάξεων. Όπως είναι αναμενόμενο, οι όροι προσέγγισης των δύο ευρύτατων ταξικών συγκεντρώσεων ήταν διαφορετικοί, σύμφωνα με τις προτάσεις της ευγονικής. Θετική ευγονική για κυρίαρχες και βιολογικά υπέροχες τάξεις, και αρνητική ευγονική για τις υποτελείς και βιολογικά υπάξιες ή ανάξιες τάξεις, μια διάκριση που θα μας απασχολήσει λίγο παρακάτω.

Ουσιαστικά, η ευγονική υποστήριζε ότι η αγορά και το ομόλογο και συμπληρωματικο της κατασταλτικό κράτος, στραμμένο προς τον εξωτερικό και τον εσωτερικό εχθρό (στρατός και αστυνομία, ακριβέστερα το συνολικό ποινικό σύστημα) ήταν αναγκαία και η συμπλήρωση με ένα διαχειριζόμενο από την ψυχιατρική κράτος ασύλων που σκοπός του θα ήταν η μελέτη και κατηγοριοποιηση των μη-ποινικών πληθυσμών που όμως δεν ήταν σε θέση να εργαστούν πειθαρχημένα και κερδοφόρα για τον εργοδότη σε τρελούς και ηλίθιους.[54] Συνοπτικά, η αγορά χειρίζεται του εργαζόμενους και οι δύο κρατικές θεσμίσεις, τα δύο κράτη, η φυλακή και το άσυλο, χειρίζονται τους υπόλοιπους (αλλά και τους εργαζόμενους στον εκτός εργασίας ή κατά των συνθηκών εργασίας χρόνο τους). Η ευγονική έβλεπε το εγχείρημά της να αναπτύσσεται στο πεδίο των ασύλων φιλοδοξώντας όμως να ελέγξει ή έστω να επηρεάσει και τα άλλα δύο πεδία. Οπότε, σε μια περίοδο όπου στη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ είχε επικρατήσει η αντίληψη ότι είναι αναγκαία μια ευρεία αναμόρφωση των κοινωνικών και κρατικών θεσμών, η ευγονική εμφανίστηκε σαν ένας αναμορφωτικός δαρβινισμός. Ή, όπως το θέτει ο Hofstadter (σ. 17), παρά το ότι οι ευγονιστές «ήταν περίπου στον αυτό βαθμό συντηρητικοί στη γενική τους προκατάληψη» αν και με διαφορετικές εμφάσεις και προτεραιότητες, η ευγονική εμφανίστηκε και έγινε από πολλούς αντιληπτή με «έναν αέρα αναμόρφωσης». Στο ζήτημα αυτό έχουν παρουσιαστεί ορισμένες σημαντικές απόψεις όπως και διαφοροποιήσεις απόψεων.

Καταρχή, ας υπενθυμιστεί ότι η ευγονική αφορά σε περισσότερα απ΄ ότι μια αποδοχή από τους επιστήμονες, τις ακαδημίες, το κράτος, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, και τους χρηματοδότες της αρχής ότι βιολογικά χαρακτηριστικά (ή και συνήθειες) μεταδίδονται κληρονομικά, όπως και της αρχής θέσης ότι τα διάφορα βιολογικά χαρακτηριστικά έχουν εγγενώς, 'από τη φύση τους', διαφορετική αξία και συνεπώς ότι η αξία αυτή δεν τους αποδίδεται με ταξιστικά και φυλετικο-εθνοτικά κριτήρια. Στη βάση των δύο αυτών αρχών, η «ευγονική περιλαμβάνει και την υποχρέωση της κονωνίας να κάνει κάτι ώστε να ελέγχει την κληρονομικότητα, μιαν υποχρέωση που συνήθως μεταφράζεται στο να αποτρέπεται η αναπαραγωγή των πνευματικά μειονεκτικών ή εγκληματικά προδιατεθειμένων ανθρώπων» (σ. 44)[55]

Σε αντίθεση με (ή μάλλον, πέρα από) τον κοινωνικό δαρβινισμό, η ευγονική αποσκοπούσε στην παρέμβαση του κράτους στην κοινωνία και στο ζήτημα της βιολογικής διαχείρισης πληθυσμών. Για τον λόγο αυτό, έθεσε την αρχή του laissez-faire στο περιθώριο ή και την απέρριψε στο ζήτημα που απασχολούσε τους ευγονιστές. Επιθυμούσαν ένα ισχυρό κράτος που είτε μόνο του είτε σε ρόλο μετέχοντος και καθοδηγητή με επιχειρήσεις θα μπορούσε να θέσει το γενετικό μέλλον πληθυσμών – ακριβέστερα, ταξικών μερίδων και ομαδώσεων, κατά κύριο λόγο από τις υποτελείς τάξεις – υπό έλεγχο και διαχείριση με σκοπό τη βελτίωση του είδους. Ο Degler εκτιμά ότι,

[54] Δύο διευκρινίσεις είναι ίσως χρήσιμες στο σημείο αυτό. Κατά πρώτο, μερίδες του πληθυσμο, όπως για παράδειγμα, στους χώρους της μικρής και οργανωμένης εγκληματικότητας, οι εκδιδόμενες ή οι ρακοσυλλέκτες ήταν εργαζόμενοι έστω και αν οι συγκεκριμένες κοινωνιές δράσεις δεν θεωρούνταν εργασίες. Το ότι δεν ήταν νόμιμες ή κερδοφόρες για κάποιον άλλο ορίζει τον τύπο της εργασίας. Κατά δεύτερο, οι τρελοί και οι ηλίθιοι αναλύονταν σε ένα πλήθος υποκατηγοριών.

[55] Κατ` ελάχιστο. Πέρα από τα όρια που θέτει ο Degler καλύπτοντας ένα μεγάλο μέρος της αρνητικής ευγονικής, υπάρχουν και άλλες πλευρές που αγκαλιάζουν και τα ζητήματα της ιεραρχίας των φυλών-εθνοτήτων. Επίσης, υπάρχει και η θετική ευγονική που προσεγγίζεται παρακάτω.

σε αντίθεση με τον κοινωνικό δαρβινισμό που σχεδιάστηκε ώστε να υπερασπίζεται το status quo, η ευγονική ήταν αναμορφωτική στον σκοπό της, «μια κίνηση που αποσκοπούσε στο να βελτιώσει την κοινωνία μέσω της εφαρμογής της πιο σύγχρονης επιστημονικής γνώσης». Πάντως ,στο επιχείρημα του Degler υπάρχουν κάποια ζητήματα που μένουν σε αιώρηση, χωρίς να διευθετούνται – μια μεθοδολογική εκκρεμότητα και ένα λογικο-θεωρητικό λάθος. Καταρχή, δεν διευκρινίζει το ποια είναι τα δικά του, όπως και ποια είναι τα ευγονικά, κριτήρια με βάση τα οποία μπορεί να κριθεί αν μια κοινωνία βελτιώνεται. Κατά δεύτερο, κάνει λάθος όταν θεωρεί πως κάποια αναμόρφωση ή μεταρρύθμιση εξ ορισμού αντιτίθεται στο κατεστημένο. Στην πλειονότητά τους, οι αναμορφωτικο-μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις σε μια κοινωνία, οικονομία, πολιτικη ή έναν πολιτισμό έχουν ως σκοπό την καθεστωτική ενίσχυση. Μια τέτοια αντίληψη υποτιμά ακόμα και το ιστορικό συγκεκριμένο του ότι ένα πλήθος σχετικών με το εξεταζόμενο αντικείμενο εκσυγχρονισμών, αναμορφώσεων και μεταρρυθμίσεων συνέστησαν υποστηρικτές του κατεστημένου.[56] Άλλωστε, όπως συμπεραίνει ο Hofstadter αναφερόμενος στους ευγονιστές, «η σχεδόν αποκλειστική τους εστίαση στις φυσικές και ιατρικές πτυχές της ανθρώπινης ζωής βοήθησε στο να περισπασθεί η δημόσια προσοχή από τα πλατιά προβλήματα της κοινωνικής πρόνοιας» (σ. 163).

Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα ενισχύθηκε η κοσμοθεωρία που εδράζεται στη θέση ότι η εξέλιξη του ανθρώπου και η (συχνά σωρευτική) κοινωνιακή αλλαγή καθορίζεται ή έστω επηρεάζεται σημαντικά από τη βιολογική κληρονομικότητα του ανθρώπου. Με αυτή τη θεωρητική αφετηρία[57], δεν προκαλεί έκπληξη το ότι η ευγονική προβλήθηκε σαν το κύριο διαθέσιμο μέσο για την κοινωνική πρόοδο και την ενίσχυση του πολιτισμού. Ένα πολλά υποσχόμενο μέσο, που έδειχνε ικανό να διαχειρίζεται μεγάλες μάζες πληθυσμού και να τις επεξεργάζεται με βάση τις επικρατούσες σαν εύλογες, ηθικές και αποτελεσματικές αρχές, ικανό να μετατρέψει τη μόνιμη απειλή μιας εργασιακής επανάστασης σε διαρκή αντεπανάσταση του κεφαλαίου σε όρους βιολογίας, δηλαδή σε μια φάση που προηγείται του σχηματισμού της κοινωνικής και πολιτικής συνείδησης στο υποκείμενο.

Αρχικά τουλάχιστον, είχε ενισχυθεί η αντίληψη ότι, με την εφαρμογή των νόμων της ευγονικής, ο άνθρωπος θα μπορούσε να ελέγξει και να περιορίσει τη φύση στη σκληρή λειτουργία της μέσω του νόμου της φυσικής επιλογής που ‘ανακάλυψε’ ο Darwin[58], να περιορίσει τον πόνο και τη δυστυχία που η φύση προκαλούσε στον άνθρωπο. Οι πρώτοι ευγονιστές ουσιαστικά δεν πρότειναν κάποιες νέες αξίες που προέρχονταν από την επιστήμη – παρά το ότι η ευγονική από την αρχή της, ο επιστημονικός ρατσισμός στο σύνολό του και η σύγχρονη κοινωνιοβιολογία επαναλαμβάνουν αέναα ότι ασκούν καθαρή επιστήμη απαλλαγμένη από προϋπάρχουσες αξίες. Στο πλαίσιο των κυρίαρχων αξιών και προτεινόμενων σκοπών, η ευγονική ερχόταν να καταθέσει μια νέα μέθοδο, κατά πρώτο, βιολογικής εξυγίανσης των πληθυσμών και, στη συνηθισμένη οργανισμική μεταφορολογία, του κοινωνικού οργανισμού ή κοινωνικού σώματος, και, κατά δεύτερο, αναδιοργάνωσης της ηθικής και της κανονικότητας, άρα και αναδιοργάνωσης της ανηθικότητας και της απόκλισης. Και, τρίτο, μια νέα μέθοδο επιβολής τους, παράλληλα και σε συντονισμό με την αγορά, το ποινικό σύστημα και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους και της ‘κοινωνίας πολιτών’ διαχείρισης και επεξεργασίας πληθυσμών. Έδρα ισχύος και πόρων της νέας μεθόδου ήταν τα πεδία δράσης της ψυχιατρικής και της βιολογίας, τα άσυλα, τα ψυχιατρεία κλπ. Η πλειονότητα των

[56] Κατάτη δεκαετία του 1930, σύμφωνα με τον D. Kevles, η ευγονική διαφοροποιήθηκε σε πρωτεύουσα (mainline) ευγονική που υποστήριζε την εξολόθρευση των εκφυλισμένων στοιχείων και την αποτροπή ή απαγόρευση των αναπαραγωγικών σχέσεων μεταξύ μελών διαφορετικών εθνοτήτων ή φυλών, και σε αναμορφωτική ευγονική που, προωθώντας την αποσύνδεση από την πρωτεύουσα αλλά και τον αναπτυσσόμενο ναζιστικό ρατσισμό πρότεινε την επιλογή σε επίπεδο ατόμων παρά ομάδων, εθνοτήτων ή φυλών – ό,τι και αν αυτοί οι φθαρμένοι όροι ότι μπορεί πλέον να σημαίνουν. Συγχρόνως, πρέπει να διευκρινιστεί ότι και τα δύο ευγονικά ρεύματα – το πρωτεύον και το αναμορφωτικό – έφεραν τον ίδιο κεντρικο θεωρητικό πυρήνα: τη διάκριση μεταξύ γενετικά ‘ανώτερων’ και γενετικά ‘κατώτερων’ ομάδων, τάξεων, εθνοτήτων φυλών ή ό,τι άλλο, συνδυασμένη με το σκοπό της φυλετικής βελτίωσης (Kühl, σ. 84) .

[57] Και στο πλαίσιο της ιστορικής συγκυρίας που έγινε γνωστή και ως Βιομηχανική Επανάσταση, που περιλάμβανε την εκρηκτική αύξηση του ιδιωτικού πλούτου, τη βίαιη προλεταριοποίηση της πλειονότητας της αγροτικής τάξης, τον χωρίς έλεγχο ιμπεριαλισμό κυριαρχίας, καταλήστευσης του πλούτου όλων των άλλων χωρών και γενοκτονίας ή προλεταριοποίησης των λαών τους, και τη διεύρυνση και ανάπτυξη της επιστήμης – ακριβέστερα, της τεχνικής επιστήμης, την οποία έσπευσαν να μιμηθούν όπως-όπως και κάποια ρεύματα στις επιστήμες του ανθρώπου και τις κοινωνικές επιστήμες.

[58] Ο νόμος της φυσικής επιλογής, όπως και κάθε άλλος φυσικός νόμος άλλωστε, δεν ήταν κάπου ‘κρυμμένος’ και ο Darwin τον βρήκε, τον ανακάλυψε. Ο Darwin σχημάτισε ένα αφήγημα, έναν τρόπο κατανόησης της φύσης και του φυσικού ανθρώπου που να αξιοποιεί σε αξιοσημείωτο εύρος (και τις συγκριτικά με άλλες θεωρίες λιγότερες αντιφάσεις) τις γνώσεις και τα ιδεολογικά αυτονόητα της σύγχρονης εποχής.

ευγονιστών υποστήριζε ότι οι διάφορες κοινωνικές ανικανότητες όπως η ανικανοτητα και η φτώχεια πρέπει να αφεθούν στη λειτουργία τους και οι σχετικοί πληθυσμοί να τύχουν γενετικού καθαρισμού.

Ο Βρετανός A. Wilson ενημέρωσε σχετικά το 1910 (σς 286-87): «Ποιο είναι το ποσοστό των γενετικά ατελών στην Αγγλία ή το Λονδίνο; Υπολογίζεται ότι από τα περίπου 36 εκατομμύρια, τα 12 εκατομμύρια παλεύουν στη φτώχεια. Πόσοι είναι οι φτωχοί και γιατί είναι γενετικά ατελείς κανείς δεν μπορεί να το εκτιμήσει αλλά η αναλογία πρέπει να είναι πολύ υψηλή». Πάντως, «σε κάθε πολιτισμένη κοινωνία υπάρχει ένας μισο-εγκληματικός πληθυσμός - άνθρωποι όχι έκδηλα κακοί και διεφθαρμένοι αλλά που ζουν στο όριο. Είναι τεμπέληδες και έκλυτοι.» Ο Wilson παρακάμπτει το ότι περίπου δεν ξέρει τα σχετικά μεγέθη που 'πρέπει' να είναι όσο γράφει χωρίς όμως να εξηγεί το γιατί. Πιο ενδιαφέροντες όμως είναι οι (στο όνομα της πιο αυστηρής επιστήμης που στηρίζεται στα γεγονότα και τα στοιχεία) χαρακτηρισμοί που απευθύνει προς τα εκατομμύρια των φτωχών χωρίς να τα εδράζει σε οποιοδήποτε στοιχείο για μιαν ελάχιστη έστω υποστήριξη. Πού το στηρίζει ότι είναι έκλυτοι ή τεμπέληδες; Τι σχέση έχει το να είναι κάποιος κακός ή ψυχικά διεφθαρμένος – ή ό,τι τέλος πάντων ο Wilson μπορεί να εννοεί – με το να είναι εγκληματίας; Τι είναι μισο-εγκληματικός;

Ο δε Davenport, ηγέτης του ευγονικού κινήματος στις ΗΠΑ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, υποστήριζε ότι η φτώχεια και η ανηθικότητα – και οι όποιες άλλες κοινωνικές ανικανότητες – οφείλονται στην απουσία του γονίδιου της αναστολής (σε Hofstadter, σ. 164). Ο Davenport, όπως και οι περισσότεροι ευγονιστές, δεν διευθετεί ένα σημαντικό ερώτημα σχετικά με το πώς η απουσία ενός γονίδιου σε κάποιους, πολλούς ή λίγους, ανθρωπους εξαφανίζει τις θέσεις εργασίας κατ` ανάλογο αριθμό, ενώ η μείωση των σχετικών ανθρώπων αυξάνει τις θέσεις εργασίας. Σε όλες τους τις εκδοχές και εμφάσεις πάντως, οι ευγονιστές έφεραν σαν μία από τις κεντρικές τους πεποιθήσεις την πολυ-υπόθεση ότι η λύση των ευρύτατων κοινωνιακών αντιφάσεων, ταξικών , εθνο-φυλετικών ή φυλικών, θα ερχόταν από την ευγονική διαχείριση της ανθρώπινης κληρονομικότητας, του γενετικού αποθέματος που φέρουν οι διάφοροι πληθυσμοί. Σταδιακά, αν στις δεκαετίες του 1880 και 1890 περιλάμβανε στο (ακριβέστερα, δεν απέκλειε από το) συνολικό επιχείρημα στοιχεία ανθρωπισμού – μια φροντίδα για την προστασία του ανθρώπου όχι μόνο στο επίπεδο των πληθυσμιακών μαζών και μέσων όρων που μια 'κοινωνία γενικά' είχε τον πρώτο λόγο αλλά και στο επίπεδο του ατόμου – ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η ευγονική άρχισε να εκδηλώνει στα προγράμματα που πρότεινε στις διάφορες επιχειρηματικές, κρατικές και ακαδημαϊκές ελίτ ολοένα και περισσότερες απάνθρωπες διαστάσεις. Από μέσο άμβλυνσης των ταξικών ανισοτήτων και ανάταξης του εργασιακού δυναμικού, οι κοινωνικές πολιτικές που πρότεινε, άρχισαν να αναπροσανατολίζονται σε όργανα βιοδιαχείρισης.

Στο σημείο αυτό ας ληφθεί υπόψη η σύνθεση της Sheila F. Weiss (*Race Hygiene and National Efficiency: The Eugenics of Wilhelm Schallmayer*, Berkeley: University of California Press, 1987, σ. 1) μεταξύ ορισμού της ευγονικής και των, κατά τον Galton, δύο βασικών πρακτικών και θεωρητικών διαστάσεών της, της αρνητικής και της θετικής. Ευγονική είναι «μια πολιτική στρατηγική που δηλώνει/εμφαίνει κάποιο είδος κοινωνικού ελέγχου πάνω στην αναπαραγωγή. Στραμμένη προς το συμφέρον της 'βελτίωσης' των γενετικών υποδομών ενός δοσμένου πληθυσμού, αυτή η υποτιθέμενη επιστήμη επιδιώκει να ρυθμίσει την ανθρώπινη τεκνοποίηση με το να ενθαρρύνει τη γονιμότητα των αυθαίρετα θεωρούμενων ως γενετικά υπέρτερων ομάδων ('θετική ευγονική') και ακόμα περισσότερο να απαγορεύει τους λεγόμενους κατώτερους τύπους από το να έχουν παιδιά ('αρνητική ευγονική')».

Λογικό αντίθετο της ευγονικής αποτελεί η δυσγονική ή κακογονική (dysgenics ή cacogenics). Αναφέρεται στους παράγοντες ή τις συνθήκες της διαιώνισης και σώρευσης ελαττωματικών ή μειονεκτικών βιολογικών χαρακτηριστικών (R. Lynn. *Dysgenics: Genetic Deterioration in Modern Population*, New York: Praeger Publishers, 2006, σσ. 2-3). Κατά την ευγονική θεώρηση, οι παράγοντες αυτοί, φυσικοί ή κοινωνικοί, ή οι συνθήκες, φυσικές ή κοινωνικές, μπορεί να επιδρούν ανασχετικά ή βλαπτικά στους απογόνους ενός πληθυσμού ή, ευρύτερα, ενός είδους. Η έννοια της δυσγονικής αξιοποιήθηκε αρχικά σαν επιθετικός προσδιορισμός από τον αμερικανό D. Jordan το 1915 όταν κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πόλεμου υποστήριξε ότι κατά τη διάρκεια των πολέμων αφανίζονταν κυρίως οι υγιείς και γενετικά ισχυρότεροι που προωθούνταν στη μάχη, ενώ οι ανάπηροι και οι λιγότερο ικανοί έμεναν στα μετόπισθεν. Ανάλογα, την ίδια εποχή κατέθεσε η Ellen Key, υποστηρίκτρια του κοινωνικού δαρβινισμού και της ευγονικής, και συγχρόνως ειρηνίστρια. Υποστήριξε ότι, παρά τα λεγόμενα ότι αναγεννά μια φυλή ή εθνότητα, ο πόλεμος ήταν αντίθετος στην επιβίωση των γενετικά υγιέστερων και πλέον προσαρμοσμένων. Αποτελώντας τεχνική μαζικής σφαγής κυρίως νέων ανδρών, άφηνε στις γυναίκες την επιλογή είτε να αποφύγουν την τεκνοποίηση είτε να τεκνοποιούν συνευρισκόμενες με άνδρες που, εφόσον είχαν απορριφθεί από το στρατιωτικό καθήκον, θεωρούνταν ακατάλληλοι (*War, Peace and the Future*, London: Putnam, 1916, σσ. 87-89).

Η έννοια της δυσγονικής αξιοποιήθηκε και από μεταπολεμικούς ευγονιστές στην προσπάθειά τους να απαλλάξουν την ευγονική από το στίγμα της στενής σχέσης με τον ναζισμό (και τον επιστημονικό ρατσισμό). Όπως υποστηρίζει ο J. Glad (*Future Human Evolution. Eugenics in the Twenty-First Century*, Haven: Hermitage

Publishers, 2006, σσ. 8-10), η γενοκτονία των εβραίων από το ναζιστικό καθεστώς στη Γερμανία και τις χώρες που κατακτήθηκαν την περίοδο 1939-1945[59] δεν συνέστησε μιαν ευρεία εφαρμογή των ευγονικών αρχών. Αντίθετα, κατ` αυτόν συνέστησε ένα πρόγραμμα αριστοκτονίας, ένα ευρύτατο δυσγονικό πρόγραμμα. Κατ` αυτό τον τρόπο, όπως υπενθυμίζει διακριτικά ο S. W. Izkoff στην εισαγωγή του στη μελέτη του Glad, κάθε ευγονικό πρόγραμμα μπορεί εκ των υστέρων να επαν-ορίζεται ως δυσγονικό, απαλλάσσοντας την ευγονική ως πράξη, συνεπώς και ως ομόλογη θεωρία που κινητροδοτεί και εδράζει αυτή την πρακτική. Δεν πρέπει να διαφύγει και η θέση του Glad ότι οι εβραίοι αποτελούν ένα γενετικά ανώτερο είδος, καθιστώντας ορατό το ότι η ευγονική μπορεί να αξιοποιηθεί και από τους απόγονους προηγούμενων θυμάτων της. Παρ` όλ` αυτά, η θέση του Glad έχει μάλλον δευτερεύουσα σημασία. Σ` ό,τι αφορά τους εβραίους, μάλλον η θέση της Ordover έχει τον πρώτο λόγο: τουλάχιστον από τις αρχές και ως τα μέσα του 20ου αιώνα οι εβραίοι συνέστησαν γενετικούς castoffs. Άλλωστε, οι εβαρίοι βλέπονταν σαν κατώτεροι καθ` όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα και των πρώτων αιώνων της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Προσεγγίζοντας δε το ζήτημα από την οπτική των αλλαγών στις ΗΠΑ των δεκαετιών του 1900 ως 1920, οι ευγονιστές (όπως εκδηλωνόταν και στις πολιτικές τις οποίες υποστήριζαν), αξιολογούσαν σαν κατώτερες τις πνευματικές ικανότητες των μεταναστών – εβραίων, νοτιοευρωπαίων, ανατολικοευρωπαίων, λατινοαμερικανών και ασιατών.

Ευγονική, ταξισμός, ρατσισμός και στείρωση

Μετά την περίοδο (με διάρκεια περίπου μιας εικοσαετίας, ανάλογα με τη χώρα) του θεωρητικού σχηματισμού και διασφάλισης πρόσβασης σε διάφορες μορφές εξουσίας και ελέγχου των πόρων, η ευγονική κινήθηκε στη στόχευση μιας σειράς πρακτικών που θα συνέβαλαν στη γενετικη εξυγίανση των πληθυσμών, πρώτα στις δυτικο-ευρωπαϊκές κοινωνίες. Αν και αρχικά η Βρετανία πρωτοπόρησε στα ευγονικά ζητήματα επειδή αποτέλεσε την αφετηρία τόσο του κοινωνικού δαρβινισμού (του δαρβινικού όπως και του ισχυρού σπενσερικού) όσο και της ευγονικής του Galton, στα χρόνια που ακολούθησαν κατά τη δεκαετία του 1920 οι ΗΠΑ και η Γερμανία είχαν τον πρώτο λόγο (Kühl, σ. 21). Με τη σημαντική διευκρίνιση ότι οι θεωρήσεις, νομοθετήσεις και εφαρμογές στις ΗΠΑ σχετικά με τις στειρώσεις κατηγοριών όπως οι πνευματικά καθυστερημένοι (ή ό,τι σε κάθε περίοδο γινόταν κατανοητό και οριζόταν νομικά σαν τέτοιο) όπως και η νομοθεσία για τη μετανάστευση συνέστησαν ένα μοντέλο προς έμπνευση και μίμηση. Και αντίστροφα, από τη δεκαετία του 1930 και μετά την άνοδο των ναζί στην εξουσία, η Γερμανία θα αναλάμβανε σαφώς τον κυρίαρχο ρόλο σε όλα τα πεδία. Η δε ναζιστική προπαγάνδα αξιοποίηση εκτεταμένα τη θετική γνώμη αμερικανών επιστημόνων ευγονιστών που έκφραζαν την υποστήριξή τους για τις πολιτικές βελτίωσης της φυλής που εμφαρμόστηκαν στη Γερμανία μετά το 1933.[60] Μετά το 1945, οι αμερινακοί ευγονιστές προσανατολίστηκαν στο να παρουσιάζουν τις σχέσεις της ευγονικής στις ΗΠΑ, και ευγονικής και ναζιστικής φυλετικής πολιτικής σαν απόμακρες και επικριτικές. Το 1972, ο K. M. Ludmerer διέκρινε μεταξύ 'αληθινής ευγονικής' και 'διαστροφής της ευγονικής'από τους ναζί (σε Kühl).

Πάντως, η νεότερη ιστοριογραφία στις ΗΠΑ και την Ευρώπη είναι πολύ πιο διευσδυτική στη μελέττη της ευγονικής στις ΗΠΑ και τη Γερμανία της περιόδου. Μεταξύ πολλών άλλων, το 1977, στη σημαντική μελέτη του *The Legacy of Malthus: The Social Cost of Scientific Racism*, New York: Alfred Knopf), ο A. Chase τόνισε ότι αρχικά στις ΗΠΑ και λίγο αργότερα στη ναζιστική Γερμανία το ευγονικό κίνημα «προέτρεπε τις πολιτειακές και εθνικές κυβερνήσεις να καταστήσουν τη στείρωση το επιλεγμένο όπλο τους ενάντια σ` αυτό που οι επιστήμονς ρατσιστές αποκαλούσαν η απειλή της φυλετικής μόλυνσης» (σ. 15). Ο H. Tombley έχει αναλύσει τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε η ευγονική στην πολιτεία της Καλιφόρνια σ` ό,τι αφορά στην υποστήριξη της ναζιστικής φυλετικής πολιτικής. Αντίστροφα δε, η G. Bock ανέδειξε τη σημαντική επίδραση της ναζιστικής φυλετικής πολιτικής στην ευγπνική στις ΗΠΑ. Συνολικά δε, ο Kühl εκτιμά πως «ακόμα και ευγονιστές που προσπάθησαν να περιορίσουν τους εαυτούς τους σε 'καθαρά' επισημονικές επαφές στη Γερμανία βοήθησαν στο να σταθεροποιηθεί το ναζιστικό καθεστώς και (η θέση) ότι ο ρατσισμός ήταν ο πηρύνας της ιδεολογίας, τόσο της Αμερικανικής όσο και της Ναζιστικής ευγονικής» (σ. xviii).

Ο Leon F. Whitney, γραμματέας της American Eugenic Society, το 1929 διαπίστωσε ότι «η στείρωση και η φυλετική βελτίωση γίνονται ακαταμάχητες ιδέες σε όλες τις πολιτισμένες κοινωνίες». Ο E. S. Gosney, πρόεδρος της

[59] Υπενθυμίζεται ότι οι Ναζί άσκησαν γενοκτονία σε βάρος των τσιγγάνων και μέτρα αφανισμού των ομοφυλόφιλων, εκδιδόμενων, εγκληματιών, ατόμων μειωμένης νοημοσύνης κοκ., και βέβαια εκατομμύριων Σοβιετικών αιχμαλώτων όπως και αμάχων που αφανίζονταν με πρωτοφανή βαρβαρότητα.

[60] Κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, σημειώνει ο Kühl (σ. xvi), οι αμερικανοί ιστορικού που ασχολήθηκαν με το ζήτημα της ευγονικής υποτίμησαν αυτή τη σχέση προτιμώντας να στηριχτούν στις αυτοπαρουσιάσεις της American Eugenic Society).

Human Betterment Foundation, της κυριας ευγονικής οργάνωσης στην Καλιφόρνια, το 1933 επιδοκίμαστε το ότι «με την εφαρμογή ενός ευγονικού νόμου από τη Γερμανία, περισσότερο από 150 εκατομμύρια πολιτισμένοι άνθρωποι ζουν τώρα κάτω από έναν τέτοιο νόμο». Στη συνέχεια, θα αναπτυχθεί πληρέστερα η έννοια του 'πολιτισμένου' των Whitney και Gosney.

Ο Leonard Darwin, γιος του Charles Darwin, επικεφαλής της British eugenics Education Society, στη μελέτη του με τον τίτλο *What is Eugenics?* που εκδόθηκε το 1929 (και επανεκδόθηκε από το 3^{ο} Διεθνές Συνέδριο Ευγονικής στη Νέα Υόρκη το 1932), αναφέρει πως «σ` ό,τι αφορά στα πρακτικά πλεονεκτήματα που είναι βέβαιο ότι θα προκύψουν από τις ευγονικές αναμορφώσεις, το πείραμα της στείρωσης έχει υποστηριχτεί με νηφαλιότητα και προωθηθεί με σοφία στις Ηνωμένες Πολιτείες και ο κόσμος θα οφείλει πολλά στη χώρα σας για την πρωτοπορία που δόθηκε σ` αυτή την κατεύθυνση» (σ. 4). Στο κεφάλαιο 10 με τον τίτλο 'Στείρωση' ο L. Darwin αναφέρει: «η στείρωση έχει προταθεί είτε ως τιμωρία είτε ως προστασία του κοινού σε σχέση με τις σεξουαλικές προσβολές» (σ. 39). Στο κεφάλαιο υποστηρίζει την εφαρμογή στείρωσης στις κατηγορίες των 'τρελών ή πνευματικά ελαττωματικών, των περιορισμένης νοημοσύνης', των 'εγκληματιών', και των διάφορων άλλων τους-ιες οποίους-ες εντάσσει τις κατηγορίες της 'πτώσης' (εκδιδόμενες, «κορίτσια που έχουν πάρει λαθεμένου δρόμο', ομοφυλόφιλοι, κοινωνικά αποκλίνοντες κλπ. Στο δε κεφάλαιο 7 με τον τίτλο 'Κατώτερα Γενετικά Αποθέματα' (ή Κατώτερες Ράτσες – Inferior Stocks), ο ευγονιστής διανοούμενος υποστηρίζει ότι η ευγονική πρέπει να εφαρμοστεί στους απροσάρμοστους γενικά με την πειθώ ή τον εξαναγκασμό.

Ο Geza von Hoffmann, Γερμανός υποπρόξενος στην Καλιφόρνια, κατέγραψε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα τις ανησυχίες των ευγονιστών πως τα γενετικά κατώτερα τμήματα ενισχύονταν στον συνολικό πληθυσμό (δηλαδή αυξάνονταν ταχύτερα από τα άλλα). Ανέφερε τους περιορισμούς που είχαν επιβληθεί νομικά στο γάμο 'απροσάρμοστων' ή 'ακοινωνικών ' στοιχείων, όπως και τους ανάλογους περιορισμούς στις περισσότερες πολιτείες των ΗΠΑ των 'ατόμων με περιορισμένη νοημοσύνη'. Συγχρόνως, κατέγραψε ως αρνητικό το ότι οι νόμοι που είχαν ψηφιστεί σε 32 πολιτείες και απαγόρευαν του γάμους μεταξύ λευκών και μαύρων δεν ήταν τόσο αυστηροί στην εφαρμογή τους όσο θα έπρεπε. Παραδέχτηκε ότι οι ΗΠΑ ήταν πιο προχωρημένες στη θέσπιση μέτρων αρνητικής ευγονικής, τόνιζε όμως και την απόσταση ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική εφαρμογή της σε μιαν ιδιαίτερα δημοκρατική διοίκηση. Ο Hoffmann ήταν υποστηρικτής της στείρωσης των 'γενετικά κατώτερων' πληθυσμών και, επιπλέον, θεωρούσε ότι η εφαρμογή του σχετικού μέτρου θα ήταν εύκολη και, επιπλέον, θα είχε άμεσα αποτελέσματα – μια γενετική βελτίωση μέσα σε μια ή δύο γενιές.

Την ίδια περίπου περίοδο, η Επιτροπή της American Genetic Association – με επικεφαλής τον H. H. Laughlin (Λάφλιν), συνεργάτη του Davenport, αποσκοπώντας στην εξάλειψη των 'κατώτερων στοιχείων της κοινωνίας', πρότεινε τη στείρωση του κατώτερου 10% του πληθυσμού στις ΗΠΑ (Kühl, σσ. 34-6). Δεν είναι τυχαίο ότι, πριν το 1933, οι ΗΠΑ είχαν ασκήσει σημαντική επίδραση στην ανάπτυξη της ευγονικής και των μέτρων για την εφαρμογή της στείρωσης και στη Γερμανία, όταν οι ναζί ανέλαβαν την εξουσία. Ο Kühl αναφέρει ότι ο B. Chajes, ουρολόγος και μέλος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος στο Γερμανικό Κοινοβούλιο, αξιοποίησε τη νομοθεσία των 24 από τις 33 πολιτείες των ΗΠΑ που είχαν πριν το 1933 νομοθεσία για τη στείρωση, τονίζει δε την ισχυρή επίδραση των αμερικανικών μοντέλων προώθηση της στείρωσης και άλλων ευγονικών μέτρων στη Γερμανία. Ο δε γιατρός G. Boeters από το 1923 προώθησε και δημοσίευσε αναφορές και προτάσεις μέτρων υπέρ της υποχρεωτικής στείρωσης των τυφλών, κουφών, πνευματικά ασθενών, πατέρων που είχαν δύο ή περισσότερα παιδιά εκτός γάμου, και σεξουαλικά ανώμαλων (όπου περιλάμβανε και τους ομοφυλόφιλους). Τόνισε δε την επίδραση που είχε ένα 'πολιτισμένο έθνος' όπως οι ΗΠΑ στην προώθηση της υποχρεωτικής στείρωσης (και) στη Γερμανία.

Παρά την ενδο-ευγονική αντίδραση, με μια μερίδα ευγονιστών να καταγράφει το γεγονός ότι δεν υπάρχουν καταληκτικές αποδείξεις ότι η στείρωση μπορεί να μειώσει τον αριθμό των πνευματικά και σωματικά 'κατώτερων', το ευγονικό κίνημα συνέχισε την ανάπτυξή του στις ΗΠΑ και τιε δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες και, βέβαια, πρώτα στη Γερμανία. Η προώθηση της υποχρεωτικής στείρωσης στις ΗΠΑ αποτέλεσε το μοντέλο που ενέπνευσε και καθοδήγησε την ανάλογη σκοπιμότητα στη Γερμανία. Οι αμερικανοί ευγονιστές πράγματι πρωτοπόρησαν στη στείρωση των 'πνευματικά ασθενών' όπως και – και αυτό πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα – των 'ηθικά ασθενών'. Από το 1907 ως το 1920 στειρώθηκαν 3.233 πρόσωπα, ενώ από το 1921 ω; το 1924 στειρώθηκαν 2.689. Μέχρι το 1930, ο ετήσιος μέσος ρυθμός στειρώσεων ήταν μεταξύ διακοσίων και τετρακοσίων, ενώ μετά το 1930 εντινάχθηκε στις δύο χιλιάδες ως τέσσερις χιλιάδες ετησίως. Οι συνολικές στειρώσεις στις ΗΠΑ έφτασαν τις 70 ως 75 χιλιάδες. Ο δε L. Darwin μας πληροφορεί (1932, σ. 41) ότι ως το 1908 στις ΗΠΑ είχαν στειρωθεί πέντε χιλιάδες άτομα. Καταθέτει δε και την εκτίμηση αμερικανών ευγονιστών, γιατρών και βιολόγων, ότι είχαν στειρωθεί και ένας στους δώδεκα 'τρελούς' (ό,τι κι αν σήμαινε και περιλάμβανε η έννοια στις αρχέστου 20^{ου} αιώνα).

Από τις αρχές της δεκαετιας του 1930 και υπό την υψηλή καθοδήγησητου ναζιστικού καθεστώτος, η Γερμανία επρόκειτο να εφαρμόσει ευγονικά προγράμματα πολύ πιο ολοκληρωμένα σε σύγκριση με τις ΗΠΑ. Από το 1933 λήφθηκαν μέτρα θετικής ευγονικής, υποστήριξης 'γενετικά πολύτιμων ζευγαριών' και 'οικογενειών καλού

γενετικού αποθέματος (stock)', 'γενετικά πολύτιμων αγροτών', καταρχή με το μοίρασμα 100 χιλιάδων σπιτιών – με τους 'γενετικά κατώτερους' να αποκλείονται από το μέτρο. Δύο χρόνια μετά, με τον Νόμο για την Προστασία της Κληρονομικότητας (Οκτώβριος 1935), απαγορεύτηκε ο γάμος μεταξύ 'υγιών' και 'πνευματικά καθυστερημένων΄προσώπων. Δύο μήνες αργότερα, τα καθήκοντα του γιατρού αναθεωρήθηκαν: «οι γιατροί θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τη σταθεροποίηση και βελτίωση της υγείας, γενετικής αξίας, και της φυλής του Γερμανικού λαού» (Kühl, σ. 31). Αυτά και πλήθος άλλων μέτρων όπως οι στειρώσεις επιλεγμένων κατηγοριών του πληθυσμού, περιορισμοί στο γάμο, αποκλεισμοί από την κοινωική πρόνοια και επιδοματικές πολιτικές στήριξης ομολογούσαν με τους σκοπούς των ευγονιστών στις περισσότερες χώρες. Γι` αυτό δε τον λόγο άρχισαν να επισκέπτονται τη Γερμανία για να εξετάσουν τα επιτεύγματά της ευγονιστές από πολλές χώρες όπως οι Αυστρία, Γαλλία, Ελβετία, Ινδία, Ιταλία, Λεττονία, Ουγγαρία, Ισπανία, και οι ΗΠΑ. Ο ναζισμός άσκησε ισχυρή επίδραση στους ευγονιστές κάθε είδους, είτε δαρβινικής είτε λαμαρκιανής αφετηρίας, είτε συνθέσεών τους. Οι ευγονιστές είδαν για πρώτη φορά τις ιδέες τους να εδράζουν την οργάνωση ενός ολόκληρου κράτους. Η διατύπωση του F. Lenz το 1931 είναι χαρακτηριστική: «Ο Εθνικοσοσιαλισμός δεν είναι παρά εφαρμοσμένη βιολογία» (Kühl, σ. 36).

Όπως και οι ευγονιστές κάθε τάσης γενικότερα, οι ναζί θεωρούσαν την υποστήριξη της αναπαραγωγής των ασθενών και των 'ελαττωματικών' βρεφών και νηπίων σαν υποβάθμιση ή και αυτοκτονία της φυλής. Ο Χίτλερ επικρότησε τις ευγονικές πρακτικές που ακολουθούνταν στην αρχαία Σπάρτη. Κατ` αυτόν, ήταν αξιοπρεπέστερο και ανθρωπιστικότερο να θανατώνονται τα αδύναμα, δύσμορφα ή ασθενικά βρέφη ή νήπια, παρά να συνεχίζονται οι μέθοδοι προστασίας τους. Όπως ανέφερε σε ομιλία του στο ναζιστικό κόμμα το 1929, ο Χίτλερ κατήγγειλε τον 'συναισθηματικό ανθρωπισμό' και την αντίληψη φιλανθρωπίας που έδραζαν τις προσπάθειες «των αδύναμων σε βάρος των πλούσιων». Τόνιζε ότι εγκληματίες και εκφυλισμένοι ή ακόμα και `κρετίνοι` έχουν την ευκαιρία να αναπαράγονται. Κατ` αυτό τον τρόπο, «σταδιακά αναπαράγουμε τους αδύναμους και σκοτώνουμε τους ισχυρούς» (Hawkins, σ. 276). Στο πλαίσιο της ανταγωνιστικότητας με άλλες χώρες, της εσωτερικής κρίσης στη διαχείριση του εργασιακού δυναμικού από το κεφάλαιο, και ενός βιολογικού ντετερμινισμού κοινωνικο-δαρβινικής αφετηρίας σχηματίστηκε ένας τρόπος σκέψης ο οποίος παρήγαγε το ευγονικό πρόγραμμα που αποσκοπούσε στην κάθαρση του πληθυσμού μιας χώρας ή φυλής από εγκληματίες, φυσικά και ψυχικά ελαττωματικούς, αλκοολικούς, φορείς κληρονομικών ασθενειών, αντικοινωνικούς δράστες (που έφεραν 'ηθική αδυναμία', συνηθισμένο το να αποδίδεται στις ανύπαντρες μητέρες, τους ομοφυλόφιλους κοκ.). Ο P. J. Weidling (*Race and German Politics between National Unification and Nazism, 1870-1945,* Cambridge: Cambridge University Press, 1989, σ. 553) εκτιμά ότι με βάση αυτό το ευγονικό πρόγραμμα στειρώθηκαν 360 χιλιάδες πρόσωπα από το 1934 ως το 1945.[61]

Όμως, η αξιοποίηση της ευγονικής πολιτικής είναι ανεπαρκές να γίνεται κατανοητή ότι περιορίζεται στα προγράμματα στείρωσης σε Γερμανία, ΗΠΑ και αλλού. Ας ληφθούν υπόψη και τα προγράμματα ευθανασίας, τα οποία δεν πρέπει να συγχέονται με τις πολιτικές μαζικής θανάτωσης που εφαρμόστηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης κατά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο[62]. Για παράδειγμα, ως το 1941 θανατώθηκαν – στην επίσημη ναζιστική ορολογία 'απολυμάνθηκαν' – πρόσωπα με μειωμένη νοημοσύνη και παιδιά με πνευματική υστέρηση. Ως το 1939 μέσω σταδιακής λιμοκτόνησης ένας άγνωστος αριθμός και από το 1939 ως τον Αύγουστο του 1941 με τη χρήση δηλητηριωδών αερίων περίπου 70 χιλιάδες. Ας τονιστεί πως ένας σαφώς μεγαλύτερος αλλά όχι ακριβώς γνωστός αριθμός θανατώθηκε με ποικίλες και μη επίσημες τακτικές ευθανασίας, ενώ μεγαλύτεροι αριθμοί προωθήθηκαν για 'απολύμανση' στα στρατόπεδα συγκέντρωσης χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το εάν πληρούσαν κάποια δεδομένα κριτήρια ή το πόσοι ακριβώς θανατώθηκαν. Ανάλογες στρατηγικές μαζικής εξάλειψης εφαρμόστηκαν και σε βάρος των εγκληματιών καθώς και των 'πολιτικών υπονομευτών' του καθεστώτος – των αποκαλούμενων 'ακοινωνικών στοιχείων' που απειλούσαν την υγιή ζωή του Γερμανικού λαού και κρινόταν ότι έπρέπε να 'απολυμανθούν' για να μην ανοίξει η πόρτα προς την αναρχία.

Αν και οι πολιτικές στείρωσης που εφαρμόστηκαν στις ΗΠΑ ήταν σαφώς πιο περιορισμένες σε σύγκριση με αυτές της Γερμανίας κυρίως μετά το 1930, κάποιες πτυχές τους ήταν σαφώς πιο απαιτητικές και 'προωθημένες'. Οι Γερμανοί φυλετικοί υγιεινιστές διαφωνούσαν με τογική έδρα κάποιων από τα αμερικανικά μέτρα, αυτών που έβλεπαν την εφαρμογή της στείρωσης ως τιμωρία. Οι Γερμανοί υγιεινιστές έβλεπαν τη στείρωση ως κοινωνική θεραπεία γενετικής βελτίωσης. Συγχρόνως, οι Γερμανοί διδάχτηκαν από τις αμερικανικές πολιτικές διαχείρισης των μεταναστών, συνθέσεις ευγονικής και φυλετικο-εθνοτικής διαλογής. Επιπλέον, η ναζιστική νομοθεσία στηρίχτηκε στα – ή μάλλον, το σημαντικότερο είναι ότι εμπνεύστηκε από τα – σχέδια του H. Laughlin (Λάφλιν).

[61] Οι J. D. Smith και K. R. Nelson στο *The Sterilization of Carrie Buck,* Far Hills, N. J.: New Horizon Press, 1989, εκτιμούν στα δύο εκατομμύρια το σύνολο των στειρώσεων (στο πλαίσιο διάφορων προγραμμάτων φυλετικής αναβάθμισης) μεταξύ 1933 και 1945.

[62] Ή τις πολιτικές γενοκτονικού εγκλεισμού των Ινδιάνων στις Reservation Zones στις ΗΠΑ.

Στο σχέδιό του ο H. Laughlin (Λάφλιν) τον Απρίλιο του 1920 κλήθηκε ως ειδικός να καταθέσει στην Επιτροπή της Γερουσίας για τη Μετανάστευση και την Πολιτιγράφηση. Στην κατάθεσή του με τον τίτλο 'Βιολογικές Πτυχές της Μετανάστευσης' ο Laughlin περιέλαβε και το πρότυπο που εντόπιζε δέκα κατηγορίες 'κοινωνικά ακατάλληλων προσώπων. Πρότεινε τον Πρότυπο για την Ευγονική Στείρωση Νόμο (Model Eugenic Sterilization Law). Μια στιγμή της πρότασής του είναι χαρακτηριστική ως μια πρώτη καταγραφή αυτών που ο αμερικανός ευγονιστής πρότεινε τη στείρωση. Όπως αναφέρει, ο προτεινόμενος νόμος αφορά στα πρόσωπα (μ)ειωμένης νοημοσύνης ή πνευματικά καθυστερημένα · τρελούς (περιλαμβανομένων των νευρικών και ψυχοπαθητικών)· (3) εγκληματιζόντων (criminalistics) – περιλαμβανομένων των ανήλικων παραβατών και αλητών (wayward)· (4) επιληπτικών· (5) αλκοολικών (inebriate – περιλαμβανομένων και των εθισμένων σε ναρκωτικά)· (6) ασθενών (περιλαμβανομένων των φυματικών, συφιλιδικών, λεπρών, και άλλων με χρόνιες μολυσματικές υπό αποκλεισμό ασθένειες)· (7) ασθενικών, τυφλών (περιλαμβανομενών και αυτών με περιορισμένη οπτική ικανότητα, κουφών· (9) δύσμορφων (περιλαμβανομένων και των ανάπηρων)· και (10) οικονομικά εξαρτημένων (από την κοινωνική πρόνοια και την οικογένεια, παιδιών και ηλικιωμένων σε άσυλα, και 'άχρηστων' ('never-do-wells'), αλητών και εξαθλιωμένων» (βλ και παρουσίαση της Ordover στα Biological Aspects of Immigration, σ. 29). Στην κατάθεσή του μπροστά στην Επιτροπή του Κογκρέσσου, ο Laughlin οικοδόμησε ένα σχέδιο υποχρεωτικής στείρωσης δύο πληθυσμιακών αθροισμάτων 'κατώτερου γενετικού δυναμικού': Από η μια, των κάθε λογής 'απροσάρμοστων' και, από την άλλη, των μεταναστών που προέρχονταν από βιολογικά κατώτερες εθνότητες (νοτιο/ανατολικοευρωπαίων, νοτιοαμερικανών, ασιατών – δηλαδή όλων εκτός των βορειο/δυτικοευρωπαίων). Στο ταξιστικο-ρατσιστικό αυτό μίγμα γίνεται ορατή η υψηλή συμβατότητα μεταξύ ευγονισμού και αναγκών του κεφαλαίου για τις απαραίτητες ποσότητες ποιοτικής εργασίας ή έστω πληθυσμών που να γνωρίζουν έστω στην αγγλική ώστε να επικοινωνούν. Δύο χρόνια αργότερα, το 1922, ο Laughlin κατέθεσε μια λεπτομερή ποσοτική έρευνα που, όπως ισχυριζόταν, αποδείκνυε στη βάση 'σκληρών αντικειμενικών στοιχείων' ότι 'γενετικά κατώτερες' εθνότητες που είχαν πρόσφατα μεταναστεύσει στις ΗΠΑ είχαν αναλογικά, σε σύγκριση με τον υπόλοιπο πληθυσμό στις ΗΠΑ, μεγαλύτερες μερίδες στους πληθυσμών των ασύλων και των φυλακών. Όλοι ο βαλκάνιοι και οι Έλληνες ήταν μεταξύ του 240 και του 294%. Οι προερχόμενοι από την Καραϊβική, οι Κινέζοι κα οι Βούλγαροι ήταν μεταξύ του 318,14 και του 366,26%, οι Μεξικανοί στο 549,96, οι Ισπανοί στο 660,21 και οι Σέρβοι στο 1400%. Ενώ οι Πολωνοί, Ρώσοι και Φινλανδοι που είχαν λίγο παλιότερα μεταναστεύσει έφταναν στο 300%. Και βέβαια, οι προερχόμενοι από τις χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης εκδήλωναν το αντίθετο: αναλογικά μικρότερη συμμετοχή τόσο στη φυλακή όσο και τα άσυλα. Οι βιολογικά ανώτερες φυλές αποδεικνύονταν και κοινωνικά ανώτερες. Η ταξική, φυλική και φυλετική ιεραρχία εδραζόταν στην – κσι ομολογούσε με τη – βιολογική ιεραρχία.

Πάντως, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Γερμανικός νόμος του 1933 που ίσχυσε από τη 1η Ιανουαρίου του 1934 είχε μεγάλο εύρος εφαρμογής, αλλά, όπως τονίζει και ο Kühl,αποδείχτηκε ηπιότερος της πρότασης του αμερικανού ευγονιστή, του Laughlin: επέβαλε τη στείρωση πνευματικά καθυστερημένων, σχιζοφρενών, μανιοκαταθλιπτικών, φορέων της χορείας Huntington, κληρονιμικής τυφλότητας, κληρονομικής κωφώτητας και δυσμορφίας. Επίσης, με διαφορετική διάταξη, ο γερμανικός νόμος επέβαλε και τη στείρωση των αλκοολικών.

Στο σημείο αυτό είναι χρησιμη μια συνοπτική παρατήρηση. Τα στοιχεία πάνω στα οποία οι ευγονιστές στήριζαν τις επιχειρηματολογίες τους γίνονταν συχνά δεκτά με ενθουσιασμό από τα ποικίλα συντηρητικά αναγνωστικά κοινά που απολάμβαναν την αριθμητική ακρίβεια της αυστηρής επιστήμης που, κατά ευτυχή σύμπτωση, εξέφραζε με αριθμούς αυτά που οι ιδιοι διατύπωναν στην καθομιλουμένη. Η αυστηρή επιστήμη ερχόταν να επιβεβαιώσει τις ιδεολογικές, κοσμοθεωρητικές και ηθικές αρχές τους. Συγχρόνως όμως, όλα αυτά τα στοιχεία ήταν προκλητικά κατασκευασμένα και αυθαίρετα. Ο Mehler αναφέρει ότι ο βιολόγος-ζωολόγος H. Jennings , μέλος της American Eugenic Society, απελπίστηκε τόσο από τα 'στατιστικά' του Laughlin που παραιτήθηκε από την οργάνωση στρεφόμενος σ την κριτική της (Ordover, σ. 218).[63]

Κλείνοντας την παρένθεση, ας συνεχίσουμε με τα στατιστικά που οι ευγονιστές και εθνορατσιστές κατέκλυζαν την κοινή γνώμη και ειδικά κοινά στην ακαδημία και κρατικούς φορείς. Η Ordover τονίζει ότι μια σειρά από νομοθεσίες, μεταξύ άλλων και το σύνολο των μεταναστευτικών, έδραζονταν σε στοιχεία αυτής της ποιότητας. Κι όμως, «τα τεστ και οι στατιστικοί πίνακες που οι ευγονιστές παρήγαγαν μεταξύ του 1917 και του 1924» - περίοδο της κεντρικής στις ΗΠΑ σύγκρουσης γύρω από τον τύπο της νομοθεσίας σχετικά με τη μετανάστευση, τη διαχείριση προσώπων με μειωμένες οι 'αντικοινωνικές΄δυνατότητες και την ανάπτυξη και διάδοση των τεστ νοημοσύνης (πρώτ` απ` όλα του IQ τεστ) – «είχαν μια τεράστια επίδραση στις ερχόμενες νομοθεσίες» (σ. 25).

[63] Όμως, για την κακοχρησία της στατιστικής και κάθε λογής στοιχείων και δεδομένων με σκοπό την εξυπηρέτηση των σκοπών της ευγονικής και του επιστημονικού ρατσισμού, βλ. και το πολύ καλό 'Calculating hysteria' της Nancy Ordover στο *American Eugenics: Race, Queer Anatomy,* and the Science of Nationalism, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003).

Ανάλογα ήταν και τα αποτελέσματα των τεστ. «Με βάση τα ποτελέσματα των τεστ, οι μετανάστες ήταν λιγότερο ευφυείς από το γενετικά σωστό είδος από τη βόρεια και δυτική Ευρώπη. Οι Ρώσοι είχαν μια πνευματική ηλικία 11,34 ετών, οι Ιταλοί 11,01, και οι Πολωνοί 10,74 (ενώ οι αμερικανοί αφρικανικής καταγωγής ακολουθούσαν με 10,41). Μάλιστα, είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι οι εξεταστές διαίρεσαν τους Αφρο-αμερικανούς σε τρεις κατηγορίες με βάση την 'ένταση του χρώματος': όσο πιο ανοικτό ήταν το χρώμα τόσο ψηλότερη ήταν η βαθμολογία στο τεστ. Ο Yerkes εξέτασε με το τεστ νοημοσύνης και εκδιδόμενες για να διαπιστώσει ότι το 53% (το 44% των λευκών και το 68% των μαύρων) είχαν πνευματική ηλικία 10 ετών. Ας αναφερθεί δε ότι ο Brigham εκτίμησε ότι περισσσότεροι από δύο εκατομμύρια μετανάστες που εντάχθηκαν στις ΗΠΑ μεταξύ του 1901 και του 1921 είχαν «νοημοσύνη κατώτερη του νέγρου». Και η Ordover διαπιστώνει: «(ε)δώ ήταν μια επαναλαμβανόμενη τακτική στο οπλοστάσιο των ευγονιστών: να χρησιμοποιούν μια απεχθή ομάδα ώστε να δυσφημίσει μιαν άλλη. Ο βίαιος μύθος της Μαύρης πνευματικής κατωτερότητας, τόσο φυλαγμένος ευλαβικά στη λευκή φαντασία ως εάν να είναι γεγονός, ήταν ένα βολικό μέτρο σύγκρισης με το οποίο να μετρούνται οι νεοφερμένοι. Οι ευγονιστές ήταν εξαιρετικά εύστροφοι στη στρατηγική χρήση της μεταφοράς. Η αναλογία ερχόταν πάλι και πάλι στην επιφάνεια στην ανάλυση και μεταχείριση γυναικών, ομοφυλόφιλων και ανάπηρων». Ουσιαστικά, μπορεί να προστεθεί, και κάθε άλλη κατηγορία αποκλινόντων, ελαττωματικών ή ό,τι άλλο συναφές, από τους αριστερόχειρες ή τους φυματικούς ως τους παραβάτες του ποινικού νόμου ή εγκληματίες.

Οι ευγονιστές θεωρούσαν αφύσικη και επιβλαβή ως προς τις συνέπειες τη μίξη μεταξύ προσαρμοσμένων πληθυσμών υψηλής ή θετικής γενετικής αξίας και απροσάρμοστων πληθυσμών χαμηλής ή αρνητικής γενετικής αξίας. Η θεώρηση αυτή αφορούσε ταξικά και εθνοφυλετικά ορισμένους πληθυσμούς (ανώτερες και κατώτερες τάξεις, ανώτερες και κατώτερες εθνότητες ή φυλές). «Γι` αυτό και η ανάμιξη αίματος των υψηλότερων με τις χαμηλότερες φυλές έπρεπε να εμποδίζεται με κάθε κόστος» γιατί «οι ισχυροί πρέπει να κυριαρχήσουν και όχι να αναμιχθούν με τους αδύναμους» αφού «σε έναν νοθοποιημένο και νεγροποιημένο κόσμο όλες οι έννοιες της ανθρωπότητας, της ομορφιάς και του θαυμαστού θα χαθούν για πάντα» (από κείμενα του Hitler σε Hawkins, σ. 274). Σε έναν ρατσισμό ομόλογο του ευγονικού ρατσισμού στις ΗΠΑ που αναφέρθηκε προηγούμενα, ο Hitler έβλεπε τον Εβραίο σαν ένα παράσιτο, ένα βάκιλλο, μια παγκόσμια πανούκλα. Οι ναζιστές προσέγγιζαν τον κοινωνικό κόσμο και το ανθρώπινο είδος καθ` ομολογίαν με τους ευγονιστές. Οι Εβραίοι, οι Τσιγγάνοι και οι Σλάβοι θεωρήθηκαν φυλετικά κατώτεροι˙ ουσιαστικά θεωρήθηκαν υπάνθρωποι (Undermenschen).[64] Τα εδάφη των Σλάβων της Σοβιετικής Ένωσης προορίστηκαν από τους ναζί προς γερμανοποίηση, με τους ντόπιους να έχουν την τύχη που εξέτασε για τους Ινδιάνους της βόρειας Αμερικής (και διαδοχικές κυβερνήσεις των ΗΠΑ προώθησαν) Γι αυτό άλλωστε και οι γερμανικές στρατιωτικές επιχειρήσεις στα εδάφη της Σοβιετική Ένωσης προσέλαβαν έναν χαρακτήρα αγριότητας και βαρβαρότητας που δεν είχε προϋπάρξει στον δυτικό πολιτισμό και μάλιστα σε μια κλίμακα εκατομμυρίων. Οι ναζιστές ήταν στη θέση να διεξαγάγουν στρατηγικές κάθαρσης του ανθρώπινου είδους από κάθε τι το 'κατώτερο' σε πολύ ευρύτερη γεωγραφική και πληθυσμιακή κλίμακα και σε μεγαλύτερη ένταση σε σύγκριση με τους σύγχρονους ευγονιστές που δεν επέτυχαν στις ΗΠΑ, τη Βρετανία και τη Γαλλία να καταλάβουν μιαν απόλυτη εξουσία. Μπορεί μεν να γνωρίζουμε τα ιδανικά, τα ιδεώδη και τα όνειρα των Laughlin, Goddart, Stoddart, Sumner και τόσων άλλων αλλά δεν τους είδαμε να επιχειρούν να τα κάνουν πράξη πέρα από ένα κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον που μπορεί να ήταν φιλικό (όπως πχ., οι Hoover και Roosevelt, πρόεδροι των ΗΠΑ, και ο Churchill της Μεγάλης Βρετανίας) αλλά είχε προκρίνει να αφήνει τα ζητήματα της πληθυσμιακής διαχείρισης κυρίως στην αγορά εργασίας και το ομόλογο ποινικό σύστημα. Ο ναζισμός όμως έφτασε την ευγονική στην ολοκλήρωσή της. Στο όνομα της πιστής και πλήρους εφαρμογής των Νόμων της Φύσης και της Βιολογίας, η φυλετικο-εθνοτική ('οριζόντια') υγιεινή και η ταξική ('κάθετη') υγιεινή έφτασαν στα προπολεμικά όριά τους.

---

[64] Ας διευκρινιστεί ότι ανάλογες θέσεις, τόσο στην εστίαση όσο και τις προτάσεις τους είχαν ήδη διατυπωθεί από αμερικανούς ευγονιστές. Χαρακτηριστική είναι η περιπτωση του Αμερικανού ευγονιστή L. Stoddart, ο οποίος στις αρχές της δεκαετίας του 1920 δημοσίευσε τη μελέτη του *The Revolt against Civilization. Menace of the Under-Man* (New York: Charles Scribner`s Sons, 1922). Στο 2^{ο} κεφάλαιο – με έδρα τα συνηθισμένα προβαλλόμενα ως επιστημονικά αδιάσειστα στοιχεία – υποστηρίζει ότι η ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι φυσική, ότι αποτελεί σιδερένιο φυσικό νόμο, με το δε αστικό καθεστώς να προσλαμβάνει ιδιότητες της αιώνιας φύσης. Στη συνέχεια, για παράδειγμα, στο κεφάλαιο 6, αναλύει την «επανάσταση των υπανθρώπων» που θέτει σε κίνδυνο τον πολιτισμό, ιδίως μετά την επανάσταση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία. Η συγκεκριμένη απειλή, κατά τον Stoddart, προέρχεται από υπανθρώπους μέσα στη λευκή φυλή, από κατώτερες ράτσες όπως οι Σλάβοι-Ρώσοι ή και κατώτερες τάξεις που η θεση τους στην κοινωνική ιεραρχία αποδεικνύει τη χαμηλή βιολογική τους αξία. (Για την κατωτερότητα των άλλων φυλών – κατά τον Stoddart, της κίτρινης, της καστανής, της μαύρης και της κόκκινης – βλ. το προηγούμενο έργο του Stoddart *Tide of Color and White Supremacy*, New York: Charles Scribner`s Sons, 1917.)

Ο Kühl αναφέρει ότι αποτελεί συστατικό στοιχείο της ευγονικής η αρχή πως είναι δυνατό ή και εύλογο να διακρίνονται οι πληθυσμοί σε ανώτερους και κατώτερους. Μεγάλο δε μέρος των ευγονιστών προκρίνει τη διάκριση των πληθυσμών σε όρους φυλής ή εθνότητας, κλίνοντας προς δύο διαφορετικά είδη ρατσισμού.

Το πρώτο έχει να κάνει με τον εθνοτικό ρατσισμό (ethnic racism) που αφορά «στον 'κλασικό ρατσισμό', την εφαρμογή ιεραρχικών κανονικοτήτων στην ταξινόμηση των ανθρώπινων φυλετικών ομάδων. Αυτή η ιδεολογία στηρίζεται σε μια 'τυπολογική', 'μορφολογική', ή 'ανθρωπολογική' κατανόηση της φυλής. Ακολουθώντας τον ζωολογικό ορισμό της φυλής ως «μιας ομάδας ανθρώπων, που διακρίνεται από άλλες ανθρώπινες ομάδες μέσω ενός ειδικού συνδυασμού φυσικών και πνευματικών χαρακτηριστικών» (Günther, σε Kühl, σσ. 70-72). Σ` αυτή τη θεωρητική βάση, το ανθρώπινο είδος είναι διακρίσιμο σε Νεγροειδείς, Μογγολοειδείς και Ευρωπαιοειδείς. Οι μεν Ευρωπαιοειδείς είναι η υπερέχουσα φυλετική ομάδα ενώ, στο πλαίσιό τους, η φυλή των Βορείων (Nordic) βρίσκεται στην κορυφή της ισχύος, πάντα κατά τον Günther.

Ο ευγονικός ρατσισμός αποτελεί το δεύτερο είδος ρατσισμού στη γενετική κατανόηση του ανθρώπινου είδους. Σ` αυτή την περίπτωση, η κάθε ανθρώπινη φυλή προσεγγίζεται σαν μια αναπαραγωγική ενότητα ικανή να αυτοδιατηρείται και αυτοαναπτύσσεται. Η συνοχή του είδους κατανοείται βιολογικά, χωρίς κάποιαν ανάγκη αναφοράς σε μια δεδομένη τυπολογία ποιοτικών χαρακτηριστικών. Η προσοχή του ευγονικού ρατσισμού είναι στραμμένη στη βελτίωση της φυλής μέσω της διαγραφής των όποιων 'αρνητικών' χαρακτηριστικών. Πάνω στη βάση των ιδεών του F. Galton, οι υποστηρικτές αυτής της εκδοχής βλέπουν μια 'ζωτική φυλή' μέσα στην ορατή φυλή. Οπότε, για παράδειγμα, ακόμα και μέσα στην 'ανώτερη φυλή των Αρείων' είναι δυνατό με την ευγονική κάθαρση ή απολύμανση και εφαρμογή της φυλετικής υγιεινής να αναδειχθεί η 'ζωτική φυλή' που θα υπερέχει και της Αρείας φυλής, μια υπερ-Αρεία φυλή.

Είναι υποστηρίξιμο ότι και οι δύο ευγονικές θεωρήσεις της φυλής εδράζονται και στον Γάλλο ρατσιστή φιλόσοφο A. C. Gobineau ο οποίος ενέπνευσε όσο λίγοι διανοούμενοι το ρατσιστικό και ναζιστικό κίνημα στην Ευρώπη (Seilliéve, E. *Le Comte de Gobineau et l` aryanisme historique*, Paris: Libraire Plon, 1903 (στην ευρύτερη κατηγορία La philosophie de l` imperialisme, σσ. 11-21, 22-28, 152-159).[65] Με βάση τον Gobineau, οι διαφορετικές φυλές και εθνότητες δεν έχουν μόνο διαφορετική αλλά και άνιση αξία (βλ. A. C. Gobineau. The Diversity of Races (Philadelphia: J. B. Lippincot and Co., 1856) κεφ. 12 όπου κατηγοριοποεί τις φυλές τονίζοντας τις ανισότηττές τους και το 15 για τις τρεις βασικές φυλές, τις Νεγροειδείς, τις Κίτρινες και τις Λευκές.

Συνεπώς, είναι γόνιμη η θέση της ιστορικού G. Bock ότι και τα δύο είδη είναι απόλυτα ομόλογα, διαφέροντας ως προς την έμφαση και την εναρκτήρια προτεραιότητα στην ανάλυση.

Η μία εκδοχή, η ταξιστική, έστρεψε την προσοχή της στην εσωτερική στις χώρες-κράτη ταξική κυριαρχία και την αναπαραγωγή των υποτελών τάξεων σε εθνικό επίπεδο ώστε να παραμένουν παραγωγικές και υπάκουες. Η άλλη εκδοχή, η ρατσιστική, αναφερόταν στη διεθνή ή μάλλον την πλανητική κλίμακα και εντοπιζόταν στην έκρηξη του ιμπεριαλισμού και το τεράστιο εγχείρημα άρχισε από την ανακάλυψη της Αμερικής από τους ευρωπαίους 1492 και συνεχίζεται. Σ` αυτή τη διάσταση, οι υποτελείς τάξεις ήταν αναγκαίες για να επανδρώνουν τον στρατιωτικό μηχανισμό επιβολής στους άλλους ευρωπαίους ανταγωνιστές και την κατισχυση στο σύνολο των μη ευρωπαϊκών πολιτισμών με σκοπό την ιδιοποίηση του φυσικού πλούτου τους, και, μέσω της διαγραφής των πολιτισμών τους, των πληθυσμών ώστε να υποδέχονται επενδύσεις. Αυτό όμως που πρέπει να τονιστεί είναι ότι και οι δύο εκδοχές αποτελούν στιγμές του ενιαίου αστικού λόγου. Σταδιακά δε, με την πολυεθνικοποίηση των αστυκών κέντρων και των εργαζόμενων τάξεων, ο ρατσισμός ήρθε να συμβάλλει αποφασιστικά στην καθυπόταξη των εργαζόμενων μέσω της διαίρεσης όχι σε ταξικούς αλλά σε φυλετικο-εθνοτικούς όρους. Για παράδειγμα, το 'εμείς' αναφέρεται κατά πρώτο και κυρίαρχο στο 'Έλληνες', από τον μεγάλο-κεφαλαιοκράτη ως τον άστεγο και τον εξαθλιωμένο των συσσιτίων.

Αν προσεχθεί, το δίδυμο των ρατσισμών που μόλις παρουσιάστηκε, του εθνοτικού ρατσισμού και του ευγονικού ρατσισμού, συνθέτει του δύο κύριους, τους δύο βασικούς, ξένους του αστού: τον ταξικό ξένο, τον προλετάριο, και τον εθνο-φυλετικό ξένο, τον μη-(βορειο-δυτικό-)Ευρωπαίο. Ο ξένος αυτός είναι άγνωστος: Ο αστός γνωρίζει πολύ λίγα για τη ζωή του προλετάριου στις γειτονιές που επιβιώνει. Ουσιαστικά, δεν γνωρίζει ούτε για την εργασία του στους όρους του ανθρώπινου βιώματος, ως πως τον τρόπο που βιώνεται στιγμή προς στιγμή. Αρκείται στο να περιορίζει τη γνώση του στο να τον διαχειρίζεται αποτελεσματικά. Σ` ό,τι δε αφορά στον εθνο-

[65] Βλ. και Gobineau, *Essai sur l` inegalité des races humaines*, Paris: Edition Pierre Belfond, 1967, ιδίως σε κεφάλαιο XI που ο Gobineau αναπτύσει το ζήτημα της μονιμότητας των διαφορών μεταξύ φυλών και εθνοτήτων, και τα XIII και XIV για τις αισότητες μεταξύ φυλών και εθνοτήτων.

φυλετικό ξένο, αρκείται στο να ορίζει την εμφανισιακή διαφορά του σε ανισότητα. Ο ταξικός και εθνοφυλετικός ξένος είναι και άλλος, είναι ή φέρει το δυναμικό ώστε να είναι και εχθρικός.

Από τις αρχές του 20ου αιώνα εκδηλώθηκαν ή μάλλον εντάθηκαν ορισμένες αντιδραστικές τάσεις στην ευγονική ως θεωρία και ως πρακτική. Τάσεις που πάντα ενυπήρχαν ή και ήταν έκδηλες στο ευγονικό σχήμα του Galton και των ευγονιστών του 19ου αιώνα με τη διαφορά ότι δεν είχαν τύχει της επεξεργασίας που θα ερχόταν μερικές δεκαετίες αργότερα – και δεν είχαν υποστεί τους διαδοχικούς τρόμους του 1ου Παγκόσμιου και βέβαια τον απόλυτο τρόμο της επανάστασης των Μπολσεβίκων το 1917 στη Ρωσία.

Ήδη από το 1899 στις ΗΠΑ, ο W. D. Makin (*Heredity and Human Progress*, New York) είχε προτείνει, πρώτο, την επιλογή και υποστήριξη των άξιων βιολογικά ισχυρών, και δεύτερο, την απόρριψη των ανάξιων βιολογικά ανίσχυρων ή απροσάρμοστων, αυτών που για κάποιους λόγους δεν μπορούσαν να προσαρμοστούν στην κοινωνία της προόδου και του πολιτισμού. Ειδικότερα δε, ως προπομπός της ναζιστικής βαρβαρότητας, πρότεινε τη χρήση του διοξειδίου του άνθρακα για την επιβολή ενός 'ήπιου, ανώδυνου θανάτου' στους πραγματικά βιολογικά αδύναμους. Στη Βρετανία που, όπως μας πληροφορεί ο Bannister (σ. 175), είχε ισχυροποιηθεί μια ιδεολογίας της ισότητας, υπήρχαν ευγονιστές που πρότειναν τη 'θυσία' των απροσάρμοστων, ή έστω, όπως πρότεινε ο G. A. Reid, οι απροσάρμοστοι πρέπει να αφεθούν να οδηγηθούν στην εξαφάνιση μέσα από τη χρήση του αλκοόλ. Χαρακτηριστικός της ευγονικής νοοτροπίας είναι ο στοχασμός του κοινωνιολόγου Franklin Giddings: «Αντί να σπαταλιούνται χρόνος και χρήμα για σχολεία και κέντρα υγιεινής, δεν θα έπρεπε να στρέψουμε την προσοχή μας στην επιστημονική αναπαραγωγή από επιλεγμένα ανθρώπινα είδη και, στην ενασχόλησή μας με τους απροσάρμοστους που πρέπει να χαθούν, να ακολουθήσουν τη συμβουλή του Νίτσε να τους δώσουμε όχι μια βοήθεια, αλλά ένα *σπλαχνικό σπρώξιμο* στον *γκρεμό του ολέθρου*;» (σε Bannister, σ. 178) Ο Bannister υποστηρίζει – μάλλον θέλοντας να απαλλάξει την αγγλοσαξωνική διανόηση του 20ου αιώνα από τις στιγμές εναγκαλισμού της με την ευγονική – ότι από το 1935 διάφοροι κύκλοι της διανόησης απομακρύνθηκαν από τον ευγονικό λόγο λόγω της στενής σχέσης με τη ναζιστική ιδεολογία και το ναζιστικό καθεστώς. Ας υπενθυμιστεί ότι την ίδια περίοδο στις ΗΠΑ είχαν κορυφωθεί οι νομοθεσίες για την επιβολή της στείρωσης στους βιολογικά ανάξιους απροσάρμοστους και την ευγονική επιλογή μεταναστών. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ήταν το 1935 που ο Slosson τόνισε ότι «πρέπει να υπάρχει μια μέθοδος για ξεφόρτωμα από τη μάζα των φτωχών, αδύναμων και ανίκανων-για-επιβίωση παιδιών» (σσ. 24-25)[66]

[66] Βλ.σχετικά και την πολύ ενδιαφέρουσα κατάθεση απόψεων του F. W. Inman. *Biological Politics*, Bristol, 1935, ιδίως σσ. 48-49.

Κεφάλαιο 8

Από την ευγονική στην κοινωνιοβιολογία

Όπως συμπεραίνει ο Howard Kaye, «το να δηλώνεται ότι (1) το 'πνεύμα' και ο 'εαυτός' είναι μόνον επιφαινόμενα του εγκεφάλου, που είναι με τη σειρά του "μία από τις παράγωγες εκφράσεις των γονιδίων"· (2) ή έκτρωση είναι ένα κατάλληλο μέσο για την παραγωγή μιας "ευτυχέστερης κοινωνίας' μέσω της μείωσηςτων δίδυμών κοινωνιακών βαρών της αύξησης του πληθυσμού και των "μη-παραγωγικών ατόμων"· (3) η ευγονική είναι αναγκαία ως ένα μέσο "διεύρυνσης του ανθρώπινου δυναμικού" … είναι το να μεταμορφώνεται η επιστήμη σε μύθο ώστε να παρέχει φαινομενικά ακαταμάχητες λύσεις στα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνικής ζωής» (σ. 78). Ο ευγονικός όπως και ο φυλετικο-υγιεινικός λόγος γνώρισαν μια περιθωριοποίση μετά τη δεκαετία του 1940 – αν και συνέχισαν να έχουν ενεργή παρουσία σε θεωρίες όσων έψαχναν στο ανθρώπινο σώμα για τα αίτια του εγκλήματος (όπως των προπελεμικών R. Kretschmer ή Sheldon και Eleanor Glueck) ή έφεραν ευγονικές συντεταγμένες στη θεωρία τους, όπως η προπολεμική Σχολή του Σικάγου που έψαξε το έγκλημα στο αστυκό πεδίο – αλλά παρέμειναν ενεργές μέχρι και σήμερα, όπου γνώρισαν την επάνοδο στο προσκήνιο με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού.

Από τη δεκαετία του 1960, η επάνοδος στις βιολογικές ερμηνείες του ανθρώπου, της κοινωνίας και του πολιτισμού έκανε την εμφάνισή της στα γραπτά ηθολόγων όπως οι R. Ardrey (*African Genesis* το 1962 και *The Territorial Imperative*, 1966) και C. Lorenz (*Aggression*, New York: Harcourt, Brace και World, 1966), και εξελικτιστών όπως ο Th. Dobzhansky (*Mankind Evolving: The Evolution of the Human Species*, New Haven: Yale University Press, 1962) – βιβλία που απευθύνθηκαν στο ευρύ κοινό, επιτυχημένα ως προς τις πωλήσεις και τη διάδοση των σχετικών απόψεων. Στη επόμενη δεκαετία εμφανίστηκαν νέες μελέτες, όπως των κοινωνιοβιολόγων E. O. Wilson (*Sociobiology: The New Synthesis*, Cambridge: Harvard University Press, 1975 και *On Human Nature*, Cambridge: Harvard University Press, 1978) και R. Dawkins (*The Selfish Gene*, New York: Oxford University Press, 1976), και του μοριακού βιολόγου F. Crick (*Of Molecules and Men*, Seattle: University of Washington Press, 1966). Τη δε δεκαετία του 1990 δημοσιεύτηκε το *The Bell Curve* (από τους Herrnstein και Murray (1994) όπως και το *Race, Evolution and Behavior* από τον Rushton (επίσης 1994). Στο σύνολό τους, οι μελέτες αυτές χαρακτηρίζονται από έναν έντονο – και μάλιστα, από δεκαετία σε δεκαετία, εντεινόμενο – αναγωγισμό του ιστορικού κοινωνιακού στη βιολογία. Τράβηξαν την προσοχή του ευρέος κοινού και μερίδας της διανόησης. Όμως, η πρόκληση παρεμένει: η βασική θέση τους πως οι ερμηνείες τους για τη βιολογία του ανθρώπου έχουν πολιτισμικές και ηθικές επιπτώσεις εδράζονται σε ιδεολογικά πλέγματα που δεν καθοδηγούνται ή περιορίζονται από την επιστημονική απόδειξη. Παρ` όλες τις αδυναμίες που έχουν συγκεντρώσει συντριπτικές κριτικές, πρέπει να τονιστεί ότι οι θέσεις τους αποδείχτηκαν ιδιαίτερα επιτυχημένες – μάλλον γιατί ένα ευρύτατο κοινό αποδείχτηκε συμβατό με, ίσω-ίσως περίμενε, ανάλογες θέσεις. Όπως τονίζει και ο Kaye στην έκδοση του 1986, από τη δεκαετία του 1960 οι απόψεις αυτές «άρχισαν να αλλάζουν την αντίληψη για τον εαυτό μας. Ατενίζοντας προς το τέλος της δεκαετίας του 1990 και πέρα, προσδοκώ ότι αυτός ο επανορισμός των εαυτών μας – σαν ουσιαστικά βιολογικών όντων, κυρίως ελεγχόμενων από τη γενετική καταστευή μας και την εξελιγμένη ψυχή της, και ζώντας όχι ως οι 'εαυτοί' μας αλλά από βιολογικές δυνάμεις και διαδικασίες – θα συνεχίσει ή θα έχει και ακόμα μεγαλύτερη επίδραση στις ατομικές δράσεις και δημόσιες πολιτικές» (σ. 181).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, μια σειρά σημαντικών βιολόγων και εξελικτιστών διατύπωσε το επιθετικό αίτημα ότι ήρθε πλέον η εποχή να βιολογικοποιηθο'υν οι κοινωνικές επιστήμες – καταρχή, η

κοινωνιολογία και η κοινωνική ανθρωπολογία. Είναι εμφανές ότι το αίτημα εύκολα καλύπτει και την πολιτική επιστήμη ενώ τουλάχιστον απαιτεί μιαν επανεξέταση των βασικών αρχών της επιστήμης της ιστορίας. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη σχολή σκέψης, οι βιολογικές επιστήμες είχαν συγκεντρώσει πλέον το απαραίτητο γνωστικό υλικό για τα γονίδια, την οργάνωση του εγκεφάλου και της σκέψης, και τη ζωϊκή συμπεριφορά ώστε να μπορέσει να αναλύσει με πληρότητα την ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά και τους κοινωνικούς θεσμούς. Η Νέα Σύνθεση της Δαρβινικής και της Μεντελικής θεωρίας, με την αντι-λαμαρκιανή αυστηρότητα του νέου δαρβινισμού από τον Weismann[67] επέτρεψε, υποστηρίζουν, την αλλαγή της εστίασης στην εξελικτική βιολογία από τη σύγκρουση σε επίπεδο ατόμων (στα όρια του συνειδητού, όπως παρουσιάζεται στις μικρο-κοινωνιολογία, μικρο-κοινωνική ανθρωπολογία και μικρο-πολιτική επιστήμη) στα δυναμικά επιβίωσης γονιδιακών συχνοτήτων (θετικιστικο-στατιστικά πιθανοτικά σύνολα σε προσυνειδητό επίπεδο). Τώρα πλέον, φαινόταν δυνατό αυτό που είχε προτείνει ο Darwin έναν αιώνα πριν: τη μελέτη συμπεριφορών, συναισθημάτων και πνευματικών λογισμών όπως τα φυσικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου.

Ο Ε. Ο. Wilson, εντομολόγος και εξελιξιστής, με το πρωτοποριακό βιβλίο του *Sociobiology: The New Synthesis* του 1975, επιχείρησε – στη βάση μιας ισχυροποιημένης ποσοτικής θεωρίας και προτείνοντας τη μέθοδο της 'ισχυρής εξαγωγής συνπερασμάτων' – τη βιολογική ανάλυση της κοινωνικής συμπεριφοράς. Κατ` αυτόν, η κοινωνιοβιολογία επιχειρεί την αποκάλυψη «των κανόνων με τους οποίους οι άνθρωποι ως άτομα αυξάνουν η δαρβινική προσαρμοστικότητα μέσω της διαχείρισης της κοινωνίας» ώστε να εφαρμοστεί η «κορυφαία αξία της επιβίωσης των ανθρώπινων γονιδίων με την μορφή κοινών διαγενεακών συγκεντρώσεων (pools)» (σ. 549). Παρά δε το ότι ο Wilson επιμένει ότι είναι επιστημονικά αντικειμένικός, συγχρόνως, απορρίπτει την 'παραδοσιακή πίστη' ότι «μπορούμε να συνάγουμε αξίες από τα γεγονότα ή ηθικές επιταγές από την επιστημονική πληροφόρηση» (σ. 29). Φαίνεται δε να του διαφεύγει η σημασία της επαναλαμβανόμενης δήλωσής του ότι η κοινωνιοβιολογία πρέπει να είναι *περισσότερο από* συστηματική *μελέτη* της ζωϊκής και της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς. Είναι ακριβώς αυτό το 'περισσότερο από μελέτη' που φέρνει στην επιφάνεια αυτό που ο Wilson από τη μια δηλώνει και από την άλλη αποκρύβει από την επιστημονική αντικειμενικότητα – έστω και την απλοϊκή θετικιστική αντικειμενικότητα στην οποία εδράζεται. Στο ίδιο πνεύμα, ο Wilson υποστηρίζει ότι σκοπός της κοινωνιοβιολογίσε είναι να εδράσει μιαν «επιστημονική ηθική πάνω στην εξελικτική βιολογία» (σ. 345). Άλλωστε, σε διαδοχικές εκδόσεις βιβλίων του, ο Wilson φέρει ως κεντρικό, ως 'αγαπημένο', θέμα εστίασης την 'Ηθική του Γονιδίου'.

Η μεθοδολογική απροσεξία ή βιασύνη του Wilson του επιβάλλει μιαν εδνιαφέρουσα επιστημονική 'αθωότητα': σ` ό,τι αφορά στα πλήθη εντονότατων αξιολογικών κρίσεων – τις οποίες αυτός ως θετικιστής υποτίθεται ότι απορρίπτει και αποφεύγει – στα κείμενά του δηλώνει ότι είναι 'κατηγορικού' παρά 'πολιτικού' χαρακτήρα, ως εάν να είναι ένας ζωολόγος από «άλλον πλανήτη που συμπληρώνει έναν κατάλογο των κοινωνικών ειδών στη Γη» (σ. 187). Έτσι, εκτός από τα επιστημονικά εργαλεία και τις έννοιες που θα θιγούν στην άμεση συνέχεια, ο Wilson ενεργοποιεί ένα ευρύ πλέγμα ηθικών και μεταφυσικών αντιλήψεων. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Kaye (1986, κεφ. 4) χαρακτηρίζει την κοινωνιοβιολογία του Wilson ως μια 'Φυσική Θεολογία'. Ένα σημείο που οι Kaye, Gould και Lewontin παρά τις διαφορές τους φαίνεται να συμφωνούν είναι ότι η κοινωιοβιολογία τουWilson έχει περισσότερο ηθικο-ιδεολογική παρά επιστημονική αξία.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του (έργο του) Ε. Ο. Wilson είναι και η γλώσσα και ορολογία με την οποία προσεγγίζει και αναλύει το αντικείμενό του ως κοινωνιοβιολογία – και αυτό και για τον λόγο ότι πρόκειται για μια γλώσσα και ορολογία που απαντάται στο σύνολο των κοινωνιοβιολόγων, μετά την ευγονική και ως την εξελικτική ψυχολογία. Έτσι, κάνει λόγο για 'γενετικά προσαρμοσμένες' συμπεριφορές και μάλιστα υπερτονίζοντας τον αυτοματισμό του γενετικού ντετερμινισμού και κατανοώντας τους οργανισμούς σαν μηχανές που σχηματίζονται και λειτουργούνται από τους κρυμμένους γενετικούς κυριάρχους: «Η ανατομική, φυσιολογική, και συμεριφορική μηχανή (που) εκτελεί τις διαταγές των γονιδίων» (σ, 23). Η γλώσσα του Wilson φέρει ένα πλήθος από από μηχανικές μεταφορές. Σε μια σύνθεση κυβερνητικής και μηχανικής, στην ορολογία του περιλαμβάνονται η 'συμπεριφορική μηχανή', οι 'δυνατοτικοί μηχανισμοί', οι 'συσκευές', οι ΄τεχνικές αντιγραφής γονίδιων', οι 'ανα-συμπληρωματικοί μηχανισμοί έλέγχου΄, οι 'συσκευές ανίχνευσης', τα 'συστήματα ανίχνευσης πολλαπλών επιπέδων', τα 'συστήματα γενετικού συναγερμού κοινωνικής άμυνας' και πλήθος άλλων. Εκτός από 'μηχανή', ο Ε. Ο. Wilson αντιλαμβάνεται τον οργανισμό σαν 'φορέα' (vehicle, agent) και 'συσκευή' (device) που σκοπό έχει τη διατήρηση και αναπαραγωγή των γονιδίων ('Rival fatalism: The Hollowness of the Sociobiology Debate', *Sociobiology Examined*, Ashley Montagu (επιμ.), Oxford: Oxford University Press, 1980, σσ. 15-38) περίπου ταυτίζοντας και θεωρώντας εναλλάξιμες του σκοπού και της λειτουργίας (M. Midgley. *Beast and Man: The Roots of*

[67] Βλ. σχετικά και την κριτική στον Weissman όπως και την υποστήριξη της δαρβινικής (μεν αλλά λαμαρκιανής προέλευσης) αρχής της χρήσης-κληρονομικότητας (use-inheritance) από τον G. T. Romanes στο εξαιρετικό 'The Darwinism of Darwin, and the post-Darwinian Schools', *The Monist*, 6(1), 1895, σσ. 1-27.

Human Nature, Ithaca: Cornell University Press, 1978, σ. 89), ο Wilson βλέπει «τον οργανισμό (σαν) τον μοναδικό τρόπο του DNA για να κάνει περισσότερο DNA» (σ. 3), περίπου αποδίδει στο γονίδιο θέληση, λογική και σκοπιμότητα. Ουσιαστικά, όπως το σύνολο των κοινωνιοβιολόγων, εξελικτικών ψυχολόγων, βιοεγκληματολόγων κλπ., το επιχείρημα του Wilson φέρει έναν έντονο τελεολογισμό και έναν εμφανή ανθρωπομορφισμό. Τα γονίδια-πρωταγωνιστές του έχουν τελικό σκοπό, μια εξαρχής προδιαγεγραμμένη μοίρα, σκέπτονται και ενεργούν ως εάν να είναι ανθρώπινα υποκείμενα προικισμένα με ένα πλήθος από υποκειμενικές ιδιότητες.

Σ` ό,τι δε αφορά στα ζητήματα της κουλτούρας και του πολιτισμού, και την εξέλιξη του πολιτισμού, ο Wilson εκτιμά ότι «τα γονίδια έχουν χάσει μεγάλο μέρος της κυριαρχίας τους αφού σήμερα η κοινωνική εξέλιξη είναι περισσότερο πολιτισμική παρά γενετική. Συγχρόνως, κατά τον Wilson τα 'γονίδια κρατάνε την κουλτούρα από το λουρί' ενώ η πολιτισμική εξέιξη είναι ένα ανάπτυγμα υφιστάμενων βιολογικών επιταγών, ή, όπως το διατυπώνει ο Kaye, «γενετικά ελεγχόμενη στις μορφές και τη λειτουργία, η κουλτούρα για τον Wilson δεν διακρίνεται με κανέναν τρόπο από τη βιολογία» (σ. 120). Ο Kaye απόδίδει με ιδιαίτερη πληρότητα το κεντρικό νόημα της κοινωνιοβιολογίας του Wilson: «Όταν ένας επιστήμονας σαν τον E. O. Wilson αναγνωρίζει με ειλικρίνεια ότι το ειδικό όραμα της ανθρώπινης φύσης και κουλτούρας που υπερασπίζεται αντλείται από μια 'μυθολογία' του κοινωνικού υλισμού, ο σκεπτόμενος αναγνώστηςείναι σε θέση να αναγνωρίσει αυτό που είναι η εργασία του Wilson – μεταφυσική εικοτολογία (speculation) και φυσική θεολογία – και να την αξιολογήσει ανάλογα. Όμως, όταν το κοινό ακούει περί 'γονιδίων για' διάφορα ανθρώπινα χαρακτηριστικά και συμπεριφορές, και των μέσων μεταβολής του ανθρώπινου 'προσχέδιου' (blueprint) κατά βούληση, σε φαινομενικά επιθυμητούς δρόμους, λίγοι είναι ικανοί να αναγνωρίσουν τις ηθικές και φιλοσοφικές δεσμεύσεις που βρίσκονται πίσω από τις δηλώσεις αυτές.»

Συγχρόνως, ο Kaye δυσκολεύεται να κατανοήσει τη διαφορετική έδρα θεωρητικών όπως ο R. Lewontin και ο S. Gould που επίσης ασκούν κριτική στον Wilson και τους διάφορων αφετηριών επιστήμονες που ευαγγελίζονται τη βιοκοινωνιολογία. Ο μεν Gould (*The Mismeasure of Man*, New York: Norton, 1981) καταθέτει την άποψη ότι ο βιολογικός ντετερμινισμός συνολικά εδράζεται στη φετιχοποίηση της γνώσης και σε απλοϊκές μεθόδους όπως η κρανιομετρία και τα τεστ νοημοσύνης και η καθήλωση στον εγκέφαλο και το γονίδιο. Ο δε Lewontin (*Not in Our Genes*, New York: Pantheon Books, 1984) ότι η κοινωνιοβιολογία του Wilson είναι υποστηρικτική του πολιτικο-οικονομικού κατεστημένου. Σαφώς και ο Kaye έχει τον λόγο με το μέρος του όταν υποστηριζει πως η βιολογία δεν καθορίζεται από την 'οικονομία' και τις τρέχουσες ανάγκες του καθεστώτος – έστω και αν ο κρατικός προγραμματισμός και οι κρατικές και ιδιωτικές χρηματοδοτήσεις κατευθύνουν επιλογές, στρατηγικές και προτεραιότητες. Από την άλλη, όταν ο πολυδιαβασμένος Wright (*The Moral Animal: The New Science of Evolutionary Psychology*, New York: Pantheon Books, 1994) γράφει ότι «η συμπάθεια για τους άλλους είναι απλώς μια 'επένδυση' που στοχεύει σε μακρο-μεσοπρόθεσμες επιστροφές· ο θρήνος των γονέων για το θάνατο του ανήλικου παιδιού δεν είναι παρά μετάνοια για χαμένα 'περιουσιακά στοιχεία'», η μεταφορά οικονομικής ορολογίας είναι εμφανής. Άλλωστε, τόσο ο καθεστωτικός οικονομικός λόγος – νεοκλασικός ή νεοφιλελεύθερος – όσο και ο κοινωνιοβιολογικός (και οι ομόλογοι σε διάφορες κοινωνικές επιστήμες) συνιστούν στιγμές, εκδοχές, ενός ευρύτατου λόγου – του αστικού λόγου που οικοδομήθηκε σταδιακά από τον 12ο αιώνα στη δυτική Ευρώπη (Tigar και Levy).

Το Human Genome Project που πρωτο-εφαρμόστηκε το 1989 και με προοπτική 15ετίας ενίσχυσε τις προσδοκίες για μια σειρά από επιστημονικές προόδους στις επόμενες δεκαετίες για την αποφασιστική επαφή με την απόλυτη εμπεριστατωμένη γνώση και – στον λόγο του Foucault – την προσδοκία για Απόλυτο Έλεγχο της Ζωής, πάνω σε ό,τι φέρει γονίδια. Το Πρόγραμμα συνέστησε μια μαζική προσπάθεια για χαρτογράφηση και αποσαφήνιση των συνδέσμων στον συνολικό ανθρώπινο γενετικο κώδικα. Ο W. Gilbert δήλωσε πεισμένος ότι το Πρόγραμμα θα έδινε την τελική απάντηση στην ηθική προσταγή 'Γνώθι σαυτόν', αποκαλώντας τη γνώση της διαδοχής στο ανθρώπινο γονίδιο ως το 'Ιερό Δισκοπότηρο της βιολογίας' (Bishop, J. E. και M. Waldholz. *Genome: The Story of the Most Astonishing Scientific Adventure of Our Time – The Attempt to Map All the Genes in the Human Body*, New York: Simon and Schuster, 1990, σ. 218). Η γνωστική γονιμότητα του Προγράμματος υπεραναπληρώθηκε από την αλαζονεία της δήλωσης του Gilbert και την ευρύτατη εκλαϊκευτική και νομιμοποητική σημασία του. Την αποδοχή του μηνύματός του από ανθρώπους που γνωρίζουν ελάχιστα για την οργάνωση και τη σημασία των εξελίξεων και μάλιστα χωρίς έκδηλο τον προσηλυτισμο. Ο δε τίτλος του βιβλίου των Bishop και Waldholz αναδεικνύει τους όρους και την ορολογία που χρησιμοποιήθηκε από τους εκλαϊκευτές της βιοκοινωνιολογίας.

Όπως ο Wilson έτσι και άλλος ένα σημαντικός επιστημονικός εκδότης και δημοσιογράφος, ο R. Wright στο ιδιαίτερα εκτιμημένο (και υψηλών πωλήσεων) βιβλίο του *The Moral Animal: The New Structure of Evolutionary Psychology* (New York: Pantheon Books, 1994) ανακατεύει αναγωγισμό, ντετερμινισμό, αποκαλυπτική τελική γνώση και ηθική σύγχυση. Όπως και για τους άλλους κοινωνιοβιολόγους, έτσι και για τον Wright: ο εγκέφαλος είναι μια μηχανή σχεδιασμένη από τον νόμο της φυσικής επιλογής για την επιβίωση όχι του ανθρώπινου είδους άλλά των γονιδίων του ανθρώπινου είδους. Με τον συνηθισμένο στην κοινωνιοβιολογία ανθρωπομορφισμό, το

ανθρώπινο είδος κατανοείται και περιγράφεται σαν ρομπότ, μαριονέττα, μηχανή, Ελβετικό ρολόι προγραμματισμένο από τη φυσική επιλογή, ψυχολογικός μηχανισμός, πρόγραμμα επεξεργασίας πληροφοριών και άλλων ομόλογων εννοιών της αυτής ποιότητας σε ένα πλαίσιο που «η βιοχημεία είναι ο κυβερνήτης όλων» (σσ. 37, 336, 353). Οι δε εξελικτικοί ψυχολόγοι J. Tooby και L. Cosmides ('The psychological foundations of culture' σε J. H. Barkow, L. Cosmides και J. Tooby (επιμ.), *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*, New York: Oxford University Press, 1992, σσ. 19-136) αναφέρουν: «(ο)ι άνθρωποι είναι αυτό-αναπαραγόμενα χημικά συστήματα, πολυκυτταρικοί ετεροτροπικοί κινούμενοι οργανισμοί» και «μηχανές οικοδομημένες από την εξελικτική διαδικασία» (που είναι «'σχεδιασμένες' για να υπηρετούν μόνον έναν πολύ ειδικευμένο τελικό σκοπό: τον πολλαπλασιασμό σε διαδοχικές γενιές των έμφυτων σχεδιασμένων γνωρισμάτων που συνιστούν την οργανική μηχανή καθαυτή» (σ. 20).

Η αντίληψη αυτή συνιστά μιαν ανθρωπομορφικά κατανοούμενη φυσική επιλογή που παρουσιάζεται ως εάν να αποτελεί τον σχεδιαστή και διευθυντή των κυβερνομηχανικών ρομπότ. Τώρα, το πώς είναι δυνατό σε ένα τέτοιο πλαίσιο να γίνεται λόγος για 'ελεύθερη θέληση' , 'φαντασία', 'ευγένεια κινήτρων' και 'δημιουργικότητα' παραμένει αβέβαιο. Ο Wright είναι αλαζονικά σαφής κοιτάζοντας την κοινωνία από την οπτική και με τα κριτήρια ενός κόσμου βιοεργαστηρίων: η ελεύθερη θέληση είναι απλώς ψευδαίσθηση – δεν υπάρχει και δεν έχει νόημα να υποστηρίζεται ότι μπορεί να υπάρξει (σσ. 352, 355). Για παράδειγμα, ο εντομολόγος εξελικτικός βιολόγος R. Alexander (*Darwinism and Human Affairs*, Seattle: University of Washington Press, 1979, σ. 65) κατανοεί την ελεύθερη θέληση σαν τη θέληση μιας συμμαχίας γονιδίων για επιλογή μεταξύ διάφορων διαδρομών δράσης ώστε να μεγιστοποιηθεί η συμπεριληπτική προσαρμοστικότητά τους. Τα δύο συστήματα σκέψης είναι μη συνθέσιμα, αντιφατικά: ή εξοικονόμηση και επιτάχυνση ή κοινωνική υποκειμενικότητα. Το ερώτημα περιμένει να απαντηθεί από τη φυσική θεολογία των βιοφιλόσοφων του αναγωγισμού,της απλούστευσης και ενός ανθρωπομορφισμού που θυμίζει ολοένα και περισσότερο τον ανθρωπομορφισμό σε ποικίλες ειδωλολατρικές θρησκείες και ανάλογα έθιμα, όχι μόνο του παρελθόντος αλλά και του παρόντος: από τα φυλαχτά και τα αντικείμενα που φέρουν υπερφυσικές ιδιότητες (και γι` αυτό συνιστάται και συνηθίζεται η θωπεία ή το φίλημά τους ή η υπόκλιση μπροστά τους) ως και τα εμπορεύματα που είναι 'μαγικά' φορτισμένα με μετα/υπερφυσικές ιδιότητες (και το φόρεμα, το κράτημα, η επίδειξή τους ανακουφίζει, ισχυροποιεί ή αναβαθμίζει τον αγοραστή ή κάτοχό τους).[68] Στο πλαίσιο μιας βιοκοινωνιολογίας γονιδίων και γονιδιακών συχνοτήτων όπου οι οργανισμοί κατανοούνται σαν αναλώσιμα οχήματα επιβίωσης, οι έννοιες της αξιοπρέπειας, των καθολικών αθρώπινων δικαιωμάτων και της ισότητας χάνουν τη σημασία τους. Σ` αυτό το επιστημονικό υπόδειγμα είναι δύσκολα υποστηρίξιμα ιδανικά. Και ο Kaye είναι μάλλον απαισιόδοξος και ασυνήθιστα αιχμηρός απέναντι στο βιοκοινωνικό μοντέλο που προώθησαν οι ευγονιστές και προωθούν σήμερα οι κοινωνιοβιολόγοι και οι εξελικτικοί ψυχολόγοι (κυρίως, για να μην ξεχνάμε και τους βιο-εγκληματολόγους και άλλους ομόλογους):

«Η βιολογία, μας λέγεται, μπορεί τώρα να μας αποκαλύψει, επιστημονικά, ποιοι είμαστε, γιατί είμαστε εδώ, και πώς είναι να ζήσουμε. ... Προσδοκώ ότι το σωρευτικό αποτέλεσμα των τρόπων που τέτοια γνώση είναι πιο πιθανό να ερμηνευτεί για και από το ευρύτατο κοινό θα μας σπρώξει, σαν υπνοβάτες, προς τη βιολογικοποίηση των ζωών μας τόσο στη σκέψη όσο και την πράξη … αλλά ο δρόμος για μια τέτοια απανθρωποποίηση στην πράξη ξεκινάει από την απανθρωποποιηση στη σκέψη, στο να ξεχάσουμε τι είδος όντα είμαστε, και την κατασκευή ενός νέου αυτο-ορισμού, που φαινομενικά επικυρώνεται από τις βιολογικές επιστήμες μέσα στην άγνοια και φιλοδοξία τους, ο οποίος καταπνίγει τη γνώση του ποιοι πραγματικά είμαστε» (σσ. 183, 186-87).

Από τη δεκαετία του 1980, πολλοί κοινωνιοβιολόγοι (ή εξελικτικοί ψυχολόγοι κοκ.) άρχισαν να (επανα-)προωθούν την αντίληψη για τη ανακάλυψη των γονιδίων για (genes for) ένα πλήθος σωματικών, ψυχικών και κοινωνικών προβλημάτων, από τον καρκίνο και τη σχιζοφρένεια ως τη μανιοκατάθλιψη, την επιθετικοτητα, την εκπαιδευτική επιτυχία και το έγκλημα (βλ. Wright, 1994, σ. 351, και Kaye, 1986, σ. 185). Από δε τη δεκαετία του 1990 προωθήθηκε η άποψη περί σύνθετων ψυχοσωματικών μηχανισμών που ενεργοποιούν συμπεριφορές και εδράζουν κουλτούρες (για παράδειγμα, Tooby, Cosmides και Barkow, 1992) – ουσιαστικά μια άποψη ομόλογη της άποψης των Wilson και Alexander αλλά που αντικαθιστούσε το σχήμα 'ένα γονίδιο – μία συμπεριφορά' ή 'ένα γονίδιο – μία ιδιότητα' με το κάτι-σαν πιο στοχαστικό περί πλεγμάτων γενετικών ιδιοτήτων. Είναι σ` αυτό το πλαίσιο που η Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου ('Χαιρετισμοί', XCII, *Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της*, Α. Ε. Χαλκιά (επιμ.), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2008) διατυπώνει την πεποίθηση πως

«… (Η) εγκληματικότητα πλήρως δεν θα σταματήσει ποτέ, είναι κι αυτή μέσα στον άνθρωπο. Όταν είπε ο Lombroso για εκ γενετής εγκληματία, οι Ποινικολόγοι, ιδίως οι νομικιστές, σήκωσαν θύελλα εναντίον του… που να ξέρανε που δεν θα περάσουν 100 χρόνια και οι ανακαλύψεις του DNA θα έχουν επιβεβαιώσει ότι γεννιούνται πράγματι άνθρωποι με ροπή προς τη βιαιότητα και την εγκληματικότητα.»

[68] Αυτό είναι το κεντρικό αντικείμενο μιας κριτικής κοινωνιο-ανθρωπολογίας του πολιτισμού.

Στον λόγο της, κάνουν την εμφάνισή τους οι σημαντικότερες ψυχοβιολογικές αρχές της εγκληματολογίας, από τα τέλη του 19ου αιώνα ως και σήμερα. Μόνο που η κοινωνία απουσιάζει· όπως και η ιστορία και το δίκαιό της άλλωστε.[69]

Το 1994 έκανε την εμφάνισή της η μελέτη των R. J. Herrnstein, ψυχολόγου, και C. Murray, πολιτικού επιστήμονα, *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life* (New York: Free Press). Αν και φορτωμένη με ένα πλήθος νέων, ομόλογων, συνειρμικά ενισχυτικών παρά αποδεικτικών στοιχείων, είναι μάλλον εύκολη η διαπίστωση της Rafter (2008, σσ. 42-43) πως η θέση των Herrnstein και Murray δεν είναι παρά μια επανάληψη της θέσης του H. H. Goddart όπως τη διατύπωσε στο *Human Efficiency and Levels of Intelligence* (Princeton: Princeton University Press, 1920, διαλέξεις που δόθηκαν τον Απρίλιο του 1919) με τις τέσερις τάξεις νοημοσύνης (τις A, B, C και D), τη στενή συνάρτηση της νοημοσύνης με την αποτελεσματικότητα (και το ύψος του μεροκάματου), της νοημοσύνης που ο ορισμός της περιλαμβάνεται στην ακόλουθη διατύπωση: «(Η) η θέση μας είναι ότι ο κύριος καθοριστής της ανθρώπινης διαγωγής(-συμπεριφοράς, conduct) είναι η ενιαία πνευματική διαδικασία που ονομάζουμε νοημοσύνη: ότι αυτή η διαδικασία εξαρτάται από έναν νευρικό μηχανισμό που είναι εγγενής: ότι ο βαθμός αποτελεσματικότητας που μπορει να επιτευχθεί από αυτό τον νευρικό μηχανισμό και ο επακόλουθος βαθμός νοημοσύνης ή πνευματικού επιπέδου για κάθε άτομο καθορίζεται από το είδος των χρωμοσωμάτων που ενώνονται με την ένωση των γονιδιακών κυττάρων: ότι επηρεάζεται πολύ λίγο από κάποια ακόλουθη επίδραση εκτός από σοβαρά ατυχήματα που μπορεί να καταστρέψουν μέρος αυτού του μηχανισμού.»[70] (σ. 1)

Οι Herrnstein και Murray επαναφέρουν το επιχείρημα του Goddart περί μειωμένης νοημοσύνης και των κοινωνικών συνεπειών της σε μια μερικά νέα ορολογία και αφού εν τω μεταξύ έχουν διαδοθεί τα τεστ νοημοσύνης ως επιστημονικά και ικανά να μετρήσουν κάτι το υπαρκτό – αν και οι θεωρητικοί τους αντίπαλοι υποστηρίζουν ότι προσπαθούν να παραγάγουν και επιβάλλουν κάτι το ανύπαρκτο. Ας προσεγγίσουμε ορισμένες επιμέρους θέσεις των Herrnstein και Murray. Εκεί που ο Stoddart χρησιμοποιούσε τον όρο 'μειωμένη νοημοσύνη', οι Herrnstein και Murray χρησιμοποιούν τον 'χαμηλή νοηματική ικανότητα'. Άλλωστε και οι δύο όροι είναι ευρείς και εύκολα μπορούν να περιλάβουν διάφορες κοινωνικές ομάδες. Ως προς τις τάξεις δε οι Herrnstein και Murray έχουν τρεις. Όπως το θέτει η Rafter (2008, σ. 143), την πνευματική ελίτ, τους λαμπρούς, 'εμάς' ή τους ανωτέρους μας δηλαδή, και το υποπρολεταριάτο, τους χαζούς, τους 'άλλους' ή τους κατωτέρους μας δηλαδή. Είναι ενδεικτικό των μεθοδολογικών αδυναμιών των δύο κοινωνιοβιολόγων ότι, αν και αναγνωρίζουν ότι η 'μεσαία τάξη' συνιστά την πολύ μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού απλώς δεν ασχολούνται μαζί της, ούτε καν έμμεσα. Δεν πρέπει δε να ξεχνιέται ότι οι τάξεις των Herrnstein και Murray (που αναφέρονται όχι στις διαφορές αλλά τις ανισότητες στη νοημοσύνη) δεν αναφέρονται σε κάποιο θεωρητικό σύστημα όπως οι παραγωγικές δυνάμεις στον Μαρξ ή η πολιτικο-οικονομική ισχύς στον Βέμπερ. Οι τάξεις τους είναι προϊόν αποτελεσμάτων ποικίλων τεστ νοημοσύνης, είναι ιεραρχίες νοημοσύνης.

Ας ρίξουμε μια ματιά όμως στο πώς οι Herrnstein και Murray ορίζουν τη νοημοσύνη, την κεντρική έννοια της μελέτης τους. Ευθύς εξαρχής από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες και βιολόγους έχει εντοπιστεί ένα κρίσιμο μεθοδολογικό πρόβλημα: Από τη μια, εννοιακά, ορίζουν τη νοημοσύνη σαν τη «γενική ικανότητα για συναγωγή και εφαρμογή σχέσεων που αντλούνται από την εμπειρία» ή «την ικανότητα ενός προσώπου για σύνθετη πνευματική εργασία» (σσ. 1 και 4). Από την άλλη, λειτουργικά, η νοημοσύνη ορίζεται σαν το αποτέλεσμα σε μια στατιστικά καθορισμένη ομάδα ερωτημάτων, το τεστ νοημοσύνης 'IQ' (και διάφορες παραλλαγές ή εναλλαγές του). Εδώ όμως ευθύς εξαρχής παρουσιάζεται το πρόβλημα του ότι τα τεστ αυτά είναι οργανωμένα με βάση κάποια πολιτισμικά, ιστορικά και ταξικά αυτονόητα και αφαιρέσεις. Συνεπώς, δεν μετράνε τη νοημοσύνη γενικά όπως ορίζεται

[69] Και βέβαια, δεν έχει υπάρξει επιβεβαιωση ότι γεννιούνται πράγματι άνθρωποι με ροπή προς την εγκληματικότητα, προς ό,τι ο ποινικός νόμος ορίζει ως έγκλημα, την κλοπή, τη ληστεία, την απάτη, την κατάχρηση, τη διαφθορά, το παράνομο εμπόριο. Εδώ και δεκαετίες υπάρχει επιθυμία για επιβεβαίωση και τίποτε παραπάνω. Όσο για το εάν υπάρχει εγγενής ροπή προς τη βιαιότητα, έστω και αν γίνει δεκτή η θέση, δεν αφορά στην εγκληματολογία ή την αφορά σε κάποιες περιπτώσεις και μόνον έμμεσα. Συνεπώς, μπορεί η προσθήκη της να είναι ενισχυτική της συνολικής θέσης, συγχρόνως όμως είναι άσχετη.

[70] Ο Goddart δεν παραλείπει να σημειώσει τη γνωστή θέση που έχει επαναλήφθεί αναρίθμητες φορές, από τους Γάλλους φυσιοκράτες και τον Malthus, ως τους Βρετανούς βιομήχανους ώστε να μην απαγορευτεί η παιδική εργασία (προς όφελος και των παιδιών), ως τους δουλοκτήτες των Νότιων πολιτειών στις ΗΠΑ για να συνεχιστεί η δουλεία (προς όφελος και των δούλων), τους κοινωνικούς δαρβινιστές και ευγονιστές, ως σήμερα με τον νεοφιλελεύθερο αγώνα ενάντια στον κρατισμό: το αδιέξοδο μιας κοινωνικής παρέμβασης για τη βελτίωση της ζωής: «Σαν αποτέλεσμα, κάθε προσπάθεια για κοινωνική προσαρμογή που αποτυχαίνει να λάβει υποψη τον καθοριστικό χαρακτήρα της νοημοσύνης και τον μη διαφοροποιήσιμο βαθμό που κάθε άτομο είναι παράλογο και αναποτελεσματικό.»

παραπάνω αλλά τον βαθμό προσαρμογής στις αξίες και τα αυτονόητα του πολιτισμού που τα παράγει για να μετράει πολυπλοκότατες ανθρώπινες ιδιότητες. Άλλωστε, η διατροφή και ο τρόπος ζωής, ακόμα και το καθημερινό λεξιλόγιο και το σχολείο, επιδρούν αποφασιστικά στο σχηματισμό αυτού που τα τεστ μετράνε σαν νοημοσύνη. Είναι γι` αυτό τον λόγο κυρίως που ο αστός προβάλλει ως υπέροχος μπροστά στον εργάτη και ο ευρωπαίος μπροστά στον ασιάτη ή τον αφρικανό. Οπότε, τα τεστ αυτά είναι ταξικά και πολιτισμικά προκατειλημμένα (βλ. και Fisher, C. S. κ. ά. *Inequality by Design. Cracking the Bell Curve Myth*, Princeton: Princeton University Press, 1996, Appendix I, σσ. 217-8).

Στο επιχείρημα τους οι Herrnstein και Murray υποστηρίζουν ότι όσοι μελετούν τις κοινωνιακές ανισότητες σε πλούτο, ισχύ και πολιτισμό δεν λαβαίνουν υπόψη στις αναλύσεις τους τον κατά τη γνώμη τους κρισιμότερο παράγοντα καθορισμού τους: την ανθρώπινη νοημοσύνη.[71] Στο κείμενό τους και σε μια γλώσσα ομόλογη αυτής του Galton, θα εμφανιστεί πολλές φορές το ότι οι ταξικές ανισότητες μεταξύ πλουσίων και φτωχων οφείλονται στις ανισότητες στη νοημοσύνη. Γι` αυτό άλλωστε και στην κορυφή της ιεραρχίας είναι εγκαταστημένη με την αξία της η νοητική ελίτ (πχ., σσ. xxii-xxii) που δεν είναι τυχαίο ότι είναι η κυρίαρχη τάξη. Είναι η νοημοσύνη που κατά κύριο λόγο οδηγεί τους ανθρώπους να είναι επιτυχημένοι στο σχολείο, πλούσιοι και με σταθερό γάμο. Ενώ, αντίθετα, αυτοί που έχουν περιορισμένη νοημοσύνη είναι αποτυχημένοι στο σχολείο, φτωχοί και με διαζύγια.[72] Συγχρόνως, οι Herrnstein και Murray τονίζουν ότι οι αφετηριακές ανισότητες στην κοινωνική τάξη μεταξύ των ατόμων δεν επηρεάζουν τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία. Οι ευφυείς θα βρουν τον τρόπο να ανεβούν στην (κοινωνική) θέση που τους αρμόζει (λόγω φυσικών ταλέντων), ενώ οι μη ευφυείς θα κατεβούν ανάλογα. Όμως, η εξήγηση, αυτονοητοποίηση και φυσικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων με την αναγωγή τους σε φυσικές ανισότητες τις οποίες υποτίθεται πως το τεστ νοημοσύνης μετράει είναι τουλάχιστον απλουστευτική, όπως κάθε αναγωγισμός άλλωστε. Στην ειδική περίπτωση, η απλούστευση γίνεται ακραία αν αναλογιστεί κανείς ότι στο επιχείρημά τους ολόκληρη η ιστορία και ο πολιτισμός ανάγονται σε κάποιες φυσικές ικανότητες τις οποίες υποτίθεται ότι μετράει με ακρίβεια και χωρίς υπερ/υποβολή ένα τεστ νοημοσύνης. Αυτή η φιλοδοξία φαντάζει υπερβολική αν ληφθεί υπόψη ότι το τεστ δεν λαβαίνει υπόψη τη διαφορά τού ότι κάποιος έχει και κάποιος δεν έχει ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, εύκολη πρόσβαση στις πηγές της γνώσης και της ισχύος, προτεϊνική διατροφή και αναρίθμητες άλλες τέτοιες ανισότητες. Ανισότητες που οι Herrnstein και Murray, όπως και ο Galton άλλωστε, υποστηρίζουν ότι το σύνολο των ικανών ατόμων θα βρει τρόπο να εξουδετερώσει και να υπερβεί χωρίς όμως να καταθέτουν έστω και έναν υπαινιγμό για το πώς μπορεί να γίνει αυτό.[73]

Επιπλέον, οι Herrnstein και Murray (κεφ, 15) διαπιστώνουν και προειδοποιούν σχετικά στις ΗΠΑ ότι οι 'πιο περιορισμένης νοημοσύνης' κάνουν περισσότερα παιδιά από τους εξυπνότερους – κάτι που κατ` αυτούς έχει και την πρόσθετη συνέπεια ότι μειώνεται η νοημοσύνη του πληθυσμού συνολικά. Αυτή η δυσγονική κατάσταση, μας ενημερώνουν και προειδοποιούν, οφείλεται στις πολιτικές εξισωτισμού (levelling) που εφαρμόστηκαν στις ΗΠΑ. Μέσω του κοινωνικού κράτους μεταφέρθηκαν πολύ περισσότεροι πόροι στους πληθυσμούς με μειωμένη νοημοσύνη, στους μη προνομιούχους, ενώ έπρεπε να έχουν επενδυθεί στους περισσότερο νοήμονες, τους γενετικά προικισμένους. Φυσικά, τονίζουν ότι η αντικοινωνική αυτή πολιτική πρέπει να διακοπεί και οι περισσότεροι πόροι να στραφούν προς τους γενετικά υπέρτερους.

Ακριβέστερα, οι δύο νεο-ευγονιστές προτείνουν ότι, πρώτο, πρεπει να διακοπεί η προσφορά προγραμμάτων κοινωνικής υποστήριξης προς τους πληθυσμούς που ανήκουν στο κατώτερο 25% στις κλίμακες νοημοσύνης – κατά σύμπτωση, αυτούς που ζουν στις φτωχογειτονιές. Επίσης, οι Herrnstein και Murray είχαν πάντα μιαν απορριπτική εμμονή προς τις ανύπαντρες μητέρες – όχι βέβαια όλες, αλλά αυτές που ανήκουν στις υποτελείς τάξεις. Ειδικά σε αυτές που αποτελούν απειλή για τους φτωχούς των επόμενων γενεών, που θα γεννήσουν παιδιά τα οποία δεν θα

[71] Ακριβέστερα, όχι τις διαφορές αλλά τις ανισότητες στη νοημοσύνη. Εκ μεθόδου, οι Herrnstein και Murray δεν είναι σε θέση να καταλάβουν ανιεράρχητες διαφορές στη σκέψη. (σ. xxii)

[72] Αξίζει να σημειωθεί και μια ενδιαφέρουσα σύγχυση στον σχετικό ορισμό των τάξεων. Αν κάποιος κάλύπτε τα άλλα χαρακτηριστικά αλλά ήταν ανύπαντρος αποκλείεται από την κατηγορία της μεσαίας τάξης (σσ. 263-266).

[73] Είναι ενδιαφέρον ότι οι Herrnstein και Murray είναι προσεκτικοί ως προς τον τρόπο που προσεγγίζουν τους αναγνώστες τους. Πράγματι, «συνεχώς διαβεβαιώνουν τους αναγνώστες τους ότι είναι μεταξύ των πιο έξυπνων, και όχι μεταξύ των υπολοίπων» (Fisher κ. ά., σ. 217). Ας προσέξουμε και τους ίδιους σχετικά σε μια τέτοια διαβεβαίωση: «Καλούμε τους αναγνώστες μας, που είναι τόσο συγκεντρωμένοι ανάμεσα σ` αυτούν που αντιστοιχούν στην περιγραφή αυτών που έχουν πρόσβαση στις πλούσιες ανθρώπινες διασυνδέσεις που αναπτύσσονται, δεν μειώνονται, μεταξύ των διανοητικά τυχερών, να αναγνωρίσουν τους τρόπους που η κοινωνική πολιτική έρχεται να αρνηθεί όλα αυτά τα καλά πράγματα …» κοκ. (σ. 551)

είναι σε θέση λόγω μειωμένης νοημοσύνης να ξεπληρώσουν το κόστος της εκπαίδευσής τους (σσ. 518-520). Σ` αυτές τις γυναίκες έπρεπε να κοπούν οι όποιες παροχές και μειωθούν οι ευκαιρίες τους να βρουν δουλειά. Αντηχώντας την ευγονική και τον κοινωνικό δαρβινισμό στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα, το τελευταίο κεφάλαιο του *Bell Curve* συνηγόρησε υπέρ της εισόδου μεταναστών μόνο μετά από μιαν αξιολόγηση μέσω IQ τεστ, όπως και την κατάργηση κάθε μορφής κοινωνικής πρόνοιας (ώστε, μεταξύ άλλων, να αποφεύγεται η αναπαραγωγή γυναικών με χαμηλό δείκτη IQ, Ordover, σ. 20). Με τη συνηθισμένη στο 21ο αιώνα νέα ορολογία, οι Herrnstein και Murray προτείνουν κάτι τόσο γνώριμο από τη δεκαετία του 1930: τον αφανισμό τους μέσω λιμοκτονίας και στέρησης των ελάχιστων παροχών υγείας. Και στα επόμενα χρόνια άλλωστε, ο Murray επρόκειτο να πρωτοστατήσει στον πόλεμο ενάντια στο σχηματισμένο, στο πλαίσιο των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που άρχισαν να εφαρμόζονται μετά το 1970, υποπρολεταριάτο άνεργων, άστεγων, εξαθλιωμένων και κάθε λογής πληθυσμών που και μόνο η κοινωνική τους ένταξη αποδεικνύει ότι είναι γενετικά ανεπαρκείς για την νεο-ευγονική κοινωνία των κοινωνιοβιολόγων και των δυνάμεων που τους στηρίζουν και χρηματοδοτούν. Φαίνεται πως και για τους νεο-ευγονιστές, όπως και για τους ελαχιστοκρατικούς νεοφιλελεύθερους, οι πληθυσμοί που περισσεύουν από την αγορά εργασίας δεν πρέπει να κατανοούνται στους όρους ενός ταξισμού και ρατσισμού καταπίεσης και εκμετάλλευσης αλλά μάλλον στους όρους ενός ταξισμού και ρατσισμού εξολόθρευσης.[74]

Η κριτική του Stephen Jay Gould (*The Mismeasure of Man*, New York: Norton, 1981, σ. 27-28) στην στατιστικά κατασκευασμένη έννοια της μετρήσιμης νοημοσύνης είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα:

«Η νοημοσύνη είναι μια χρεοκοπημένη έννοια. Ό,τι και να εννοεί – και κανείς δεν ξέρει πραγματικά ούτε πώς να τον ορίσει – η νοημοσύνη είναι τόσο εφήμερη ώστε κανείς δεν μπορεί να τη μετρήσει με ακρίβεια. Τα τεστ νοημοσύνης (IQ tests) είναι πολιτισμικά προκατειλημμένα, όπως είναι και τα άλλα τεστ 'ικανοτήτων' όπως το SAT. Στο βαθμό που τέστ όπως το IQ και το SAT μετράνε κάτι, δεν είναι βέβαια κάποια εγγενής 'νοημοσύνη'. Τα αποτελέσματα των τεστ νοημοσύνης δεν είναι σταθερά· συχνά αλλάζουν σημαντικά κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Τα αποτελέσματα ολόκληρων πληθυσμών είναι αναμενόμενο να αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου – κυττάξτε τους Εβραίους που στις αρχές του 20ου αιώνα πετύχαιναν χαμηλότερα του μέσου όρου αποτελέσματα IQ και τώρα πετυχαίνουν σαφώς πάνω από το μέσο. Επιπλέον, τα τεστ είναι σχεδόν άχρηστα ως εργαλεία, όπως επιβεβαιώνεται από το καλά τεκμηριωμένο γεγονός ότι τέτοια τεστ δεν προβλέπουν τίποτε εκτός από την επιτυχία στο σχολείο. Εισοδήματα, απασχόληση, παραγωγικότητα – όλοι οι σημαντικοί δείκτες της επιτυχίας – είναι άσχετα από τα αποτελέσματα των τεστ. Αυτό που τα τεστ πραγματικά πετυχαίνουν είναι να χαρακτηρίζουν νέους, στιγματίζοντας αυτούς που δεν πάνε καλά και δημιουργώντας μιαν αυτο-εμπληρούμενη προφητεία που βλάπτει τους κοινωνικο-οικονομικά μη προνομιούχους γενικά και τους μαύρους ειδικά.»

Πάντως, και η εγκληματολογία των Herrnstein και Murray είναι ομόλογη – μέρος της ευρύτερης βιοκοινωνικής κοινωνικής θεωρίας τους. Κατ` αυτούς (σ. 235), «σ` ότι αφορά στους ποινικούς παραβάτες … είναι σταθερά αποδειγμένο ότι οι κατανομές των αποτελεσμάτων στα τέστ νοημοσύνης διαφέρουν από τον ευρύ πληθυσμό». Διευκρινίζει δε πως «λαβαίνοντας υπόψη τη συνολική βιβλιογραφία, οι εγκληματίες παραβάτες έχουν μέσους δείκτες νοημοσύνης περίπου 92, οκτώ βαθμούς κάτω του μέσου». Αναφορικά με την πρώτη πρόταση, ουσιαστικά συνιστά μιαν απλή κοινοτυπία: κάθε επιμέρους κατηγορία ενός πληθυσμού[75] είναι αναμενόμενο να αποκλίνει από τον μέσον όρο του συνόλου. Σ` ό,τι αφορά στη δεύτερη πρόταση, πέρα από το ιδιαίτερα αμφίβολο της ποιότητας αυτών των κατασκευασμένων μετρήσεων στις οποίες αναφέρονται οι Herrnstein και Murray και έχουν δεχτεί πλήθος κριτικών, είναι μια στιγμή στην ευρύτερη νέο-ευγονική επιχειρηματολογία δημιουργίας της νέας επικίνδυνης ή έγκληματικής τάξης ή του νέου υπολείμματος – το υποπρολετασιάτο (underclass). Άλλωστε, η προσοχή των δύο Αμερικανών επιστημόνων είναι προκαταβολικά στραμμένη στην εγκληματικότητα των υποτελών τάξεων. Δεν προέκυψε ύστερα από τη μελέτη των στοιχείων. Άλλωστε, ούτε καν διανοούνται ότι στους εγκληματίες παραβάτες περιλαμβάνονται και οι εγκληματίες του λευκού κολάρου, οι πολιτικο-οικονομικοί εγκληματίες ισχύος.

[74] C. Murray. *Charles Murray and the Underclass: Developing Debate*, London: IEA Health and Welfare Unit σε συνεργασία με τους Sunday Times, 1996. Βλ. και W. J. Wilson. *The Truly Disandvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, Chicago: University of Chicago Press, 1987.

[75] Ας μην ξεχνιέται ότι στο προκείμενο έχουμε να κάνουμε με έναν στατιστικά κατασκευασμένο πληθυσμό σε ευθύς εξαρχής ιεραρχημένες ομάδες σε δείκτες νοημοσύνης, εισοδήματα, χρόνια σπουδών κοκ. Ευθύς εξαρχής είναι βέβαιο – ακριβέστερα, είναι υποχρεωτικό – ότι οι συγκρίσεις θα οδηγήσουν σε παραπέρα ιεραρχημένα αποτελέσματα.

Μια τέτοια συμπερίληψη αντιφάσκει και στην ισχυρή εκλεκτική συγγένεια μεταξύ υψηλής νοημοσύνης και υψηλής κοινωνικής τάξης, υψηλής νοημοσύνης και μειωμένης εγκληματικότητας που προϋποθέτουν. Άλλωστε, ομόλογα, το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης συμβατικής εγκληματολογίας στις ΗΠΑ είναι μια εγκληματολογία χωρίς θεωρία, χωρίς αξιολόγηση εννοιών και θεωρημάτων, μιαν υποβαθμισμένη εγκληματολογία που περιορίζεται σε εγκλημολογία του άκριτου συσχετισμού στατιστικών και 'γεγονότων'. Χωρίς θεωρία, η εγκληματολογία αυτή έχει σαν θεωρία της την καθεστωτική κοινή λογική.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή που αναδεικνύει το ότι οι Herrnstein και Murray φέρουν κρίσιμες μεθοδολογικές απροσεξίες που οδηγούν σε σημαντικά θεωρητικά αδιέξοδα. Είναι ιστορικά σαφές ότι οι κοινωνικές ανισότητες έχουν γνωρίσει σημαντικότατες διακυμάνσεις. Σε κάποιες χώρες και ιστορικές περιόδους ήταν περιορισμένες ενώ σε άλλες ήταν ευρύτατες.[76] Και εδώ μπαίνει το ζήτημα: αν είναι η νοημοσύνη που καθορίζει τις ταξικές ανισότητες πώς είναι δυνατό, ενώ η νοημοσύνη μένει σταθερή ή έστω αλλάζει σε κλίμακες αναπαραγωγής, οι ταξικές ανισότητες να γνωρίζουν τέτοιες διακυμάνσεις; Πώς είναι δυνατό πάνω στην ίδια νοημοσύνη και ιεραρχία νοημοσύνης τη δεκαετία του 1930 στις ΗΠΑ οι υποτελείς τάξεις να λιμοκτονούν και μετά το 1945, σε δυο δεκαετίες, οι ταξικές ανισότητες να μειώνονται θεαματικά, με τις υποτελείς τάξεις να γνωρίζουν μια περίοδο πλήρους εργασίας, μεροκάματου πάνω από την επιβίωση, και προσβαση στην υγεία κα ιτην παιδεία; Και μετά από τρεις δεκαετίες να αναπτύσσονται και πάλι και μάλιστα σε κλίμακες 19ου αιώνα; Όπως συμπεραίνουν οι Fisher κ. ά. σχετικά (σ. 120), «(τ)ι μάθαμε για την ανισότητα από αυτή τη γρήγορη ματιά στην Αμερικανική ιστορία; Βλέπουμε ότι τα συστήματα ανισότητας είναι ικανά να αλλάζουν. Σε λιγότερο από μια γενιά, οι Αμερικανοί έγιναν αξιοσημείωτα πιο ίσοι και κατόπιν αξιοσημείωτα πιο άνισοι. Αυτές οι αλλαγές δεν μπορούν να εξηγηθούν από αλλαγές σε ατομικά 'φυσικά' ταλέντα, είτε το IQ είτε άλλα εγγενή χαρακτηριστικά. … Ακόμα και αν οι Αμερικανοί, όπως κάποια στοιχεία από τεστ προτείνουν, έγιναν 'εξυπνότεροι', η ανισότητα άλλαξε σε άλλες κατευθύνσεις, πολλοί περισσότεροι Αμερικανοί τελείωσαν το πανεπιστήμιο τη δεκαετία του 1980 παρά τη δεκαετία του 1940, και η κλίμακα της αλλαγής απλώς δεν ήταν τόσο μεγάλη».

Συνολικά ειδωμένες, παρά το ότι τα στοιχεία και η ανάλυση των δύο νεο-ευγονιστών φέρουν σημαντικές αντιφάσεις και δεν υποστηρίζουν τις θέσεις τους, όπως τονίζει ο Kaye (σ. 185), «επικράτησε ένα τέτοιο πολιτισμικό κλίμα που τα όσα υποστηρίζονταν στη μελέτη είχαν νόημα σε πολλούς αναγνώστες παρά την απουσία αξιόλογων γενετικών αποδείξεων. Ο Kaye μεταφέρει και τη διαπίστωση του Caldwell (1995) ότι αυτοί που απέρριψαν τα όσα το *The Bell Curve* υποστηρίζει σχετικά με τη γενετική βάση παρατηρούμενων διαφορών στην πνευματική ικανότητα μεταξύ ατόμων και φυλών, ότι τα γονίδια καθορίζουν τη νοημοσύνη, δέχτηκαν την κριτική ότι είναι κακόπιστοι γιατί «*θα* αρχίσουμε να γνωρίζουμε τα γονίδια που καθορίζουν τη νοημοσύνη αφού ολοκληρωθεί το Πρόγραμμα Human Genome». Ο Caldwell μας ενημερώνει ότι μια σειρά από νεο-ευγονικές θεωρήσεις, όπως η δεσπόζουσα μεταξύ τους θεώρηση των Herrnstein και Murray, δεν είναι επιστημονικά υποστηρίξιμες αλλά πιστεύει ότι θα υποστηριχτούν στο μέλλον. Παρ` όλ` αυτά, έρχονται να επιδράσουν χωρίς να περιμένουν την επιστημονική υποστήριξη στη χάραξη των προνοιακών και των ποινικών πολιτικών, στο σχηματισμό του νέου ποινικο-προνοιακού πλέγματος κοινωνικού ελέγχου των αρχών του 21ου αιώνα. Πείθουν επί πιστώσει.

Όπως τονίζει η Ordover (σσ. xi-xii), πέρα από την όποια επιστημονική αξία τους, οι ποικίλες θεωρήσεις της κοινωνιοβιολογίας, της εξελικτικής ψυχολογίας και των συναφών προσεγγίσεων – το ευρύτερο φάσμα του σύγχρονου νεο-ευγονισμού – είναι επειγόντως ιδεολογικά αναγκαίες για την αναπαραγωγή του καθεστώτος. Μελέτες σαν κι αυτές αποτελούν παράδειγμα του τρόπου είναι δυνατή «μια υποχώρηση στον ευγονικό χείμαρρο ύβρεων, νεκραναστημενο, μέσα σε νέο πακέτο για ευρεία κατανάλωση, και τιμώμενου σαν τολμηρή, πρωτοποριακή και νομιμοποιημένη (επιστήμη) … Δεν είναι τυχαίο ότι αυτά τα βιβλία χαιρετίστηκαν με μιαν επικοινωνιακή θύελλα μέσω των ΜΜΕ και απλώθηκαν στα εξώφυλλα όλων των σημαντικών σ` αυτή τη χώρα. Μια ανανεωμένη αξιοπρέπεια και αφειδείς έπαινοι αποδόθηκαν στην ευγονική ». Για παράδειγμα, οι Times έδωσαν αξία σε μια μετενσάρκωση μιας κάθε άλλο παρά νέας ιδεολογίας: του επιστημονικού ρατσισμού.

Ας ολοκληρωθούν οι *Σημειώσεις* με την υπενθυμίζοντας της θέσης της Rafter ότι ο 21ος αιώνας θα είναι για την εγκληματολογία ο αιώνας της σύγκρουσης περί την ανθρώπινη κληρονομικότητα και τη σημασία της για το έγκλημα και την ποινική (ή και ιατρο-ψυχιατρική και βιολογική) καταστολή. Πιθανότατα, η σύγκρουση αυτή δεν θα

[76] Ακόμα και στην Ελλάδα, οι ταξικές ανισότητες κατά τον 19ο αιώνα ήταν ευρύτατες. Παρ` όλ` αυτά, σε σύγκριση με τις ταξικές ανισότητες που επικρατούν σήμερα φαντάζουν ιδιαίτερα περιορισμένες – ακόμα και αν περιοριστούμε στο να λάβουμε υπόψη ότι η μεγάλη πλειονότητα των υποτελών τάξεων ήταν μικρο-ιδιοκτήτες, ενώ σήμερα η μεγάλη πλειονότητα έχει μόνο τη σωματική της δυνατότητα, την εργασιακή της δύναμη, να πουλήσει για να επιβιώσει. Συγχρόνως, οι κυρίαρχες ταξικές μερίδες έχουν δεκάδες χιλιάδες φορές μεγαλύτερο πλούτο και πολιτικο-κοινωνική ισχύ.

περιοριστεί στην εγκληματολογία αλλά θα λάβει χώρα στα κοινωνιακά πεδία που αφορούν στο σύνολο των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών του ανθρώπου, ορίζοντας την ύπαρξή τους, το εάν έχει νόημα και σημασία να συνεχίσουν να υπάρχουν.